

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

**İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER
FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

*JOURNAL of ECONOMICS and
ADMINISTRATIVE SCIENCES*

CİLT: II
VOLUME: II

SAYI: 2 **YIL: OCAK-2001**
NUMBER: 2 *YEAR: JANUARY-2001*

**AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

*AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
JOURNAL of ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES*

SAHİBİ/PUBLISHER

PROF.DR. ŞAN ÖZ-ALP

(AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ REKTÖRÜ)

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

PROF.DR.HALİM SÖZBİLİR

PROF.DR.NÜKET SARACEL

PROF.DR.H.HÜSEYİN BAYRAKLI

EDİTÖR/ EDITOR

PROF.DR.H.HÜSEYİN BAYRAKLI

YAYIN KOORDİNATÖRLÜĞÜ/PUBLICATION COMMISSION

YRD.DOÇ.DR. ERDAL DEMİRHAN

YRD.DOÇ.DR. VEYSEL KULA

YRD.DOÇ.DR. İSA SAĞBAŞ

ADRES/ADRESS

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

AHMET KARAHİSARİ KAMPÜSÜ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

AFYON

Tel: 0272 2163300

Fax: 0272 2163304

ÖNSÖZ

Üniversitelerimiz, Cumhuriyetin en önemli eserlerindedir. Bu bilim merkezlerinde Atatürk İlke ve İnkılapları doğrultusunda çalışkan, karakter sahibi ve çağdaş gençler yetiştirilmesi hedeflenmektedir. Dünyadaki hızlı değişim karşısında bu tür bilimsel düşünce yapısıyla yetişmiş insanın ayrı bir yeri bulunmaktadır.

Üniversitelerin temel fonksiyonlarından biri de bilimsel çalışmaların yapılmasının özendirilmesi ve bunların değerlendirilerek, kitap olarak ve dergilerde makale olarak yayımlanmasıdır. Bilginin birikimini ve denetlenebilirliğini sağlamada yayının önemi büyüktür çünkü bu yayınlar sayesinde kuşaklararası bilgi aktarımı mümkün olacaktır. Üstelik yazıya geçirilmeyen bilgilerin unutulmaya mahkum olduğu da bir gerçektir.

Bu anlayış doğrultusunda üniversitemizde bilimsel çalışmaları hızlandırmak, hazırlanan kitap ve dergileri bastırarak başta akademisyenler ve öğrenciler olmak üzere ilgililerin hizmetine sunmak önde gelen hedeflerimizdendir. Bunun gerçekleştirilmesi ile üniversitemizin akademik bakımdan önde gelen üniversiteler arasında yer alacağından emin olarak bilimsel yayınlara özel önem vermekteyiz.

Temmuz 1974'te Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisine bağlı olarak Afyon'da kurulan Afyon Maliye Muhasebe Yüksekokulu üniversitemizin temelini oluşturmuştur. 1987'de İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adını alan okul, kuruluşunun 28. yıldönümüne yaklaştığımız şu günlerde üniversitemizin en köklü birimi olarak faaliyetlerini sürdürüyor.

Afyon Lisesi ek binasında eğitim-öğretim faaliyetlerine başlayan Afyon Maliye Muhasebe Yüksekokulundan bugünün İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesine uzanan süreçte üniversitemizin en faal birimlerinden biri olan bu bilim merkezinin hazırladığı dergiyi akademisyen ve öğrencilerimize sunmaktan mutluluk duyuyoruz.

Prof.Dr. Şan ÖZ-ALP
Rektör

BU SAYIDA YER ALAN HAKEM KURULU

Prof.Dr. Rıza AŞIKOĞLU

Prof.Dr. Davut AYDIN

Prof.Dr. Necat BERBEROĞLU

Prof.Dr. Fevzi DEVRİM

Prof.Dr. Mustafa ERĐÜN

Prof.Dr. İhsan ERKUL

Prof.Dr. Ergül HAN

Prof.Dr. Fethi HEPER

Prof.Dr. Nüvit OKTAY

Prof.Dr. Necdet TİMUR

Prof.Dr. Mehmet TOSUNER

Prof.Dr. Kamil TÜĞEN

Prof.Dr. Őhabettin YİĐİTBAŐI

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
JOURNAL of ECONOMICS and ADMINISTRATIVE SCIENCES

Cilt:II

Ocak 2001

Sayı:2

İÇİNDEKİLER

İŞLETME

Prof.Dr. Nüket SARACEL Doç.Dr. Belkis ÖZKARA Yrd.Doç.Dr. Mehmet KARAKAŞ Yrd.Doç.Dr. Ramazan YELKEN Yrd.Doç.Dr. Celalettin VATANDAŞ Öğr.Gör. A. Kemal BAYRAM Öğr.Gör. Köksal ALVER Öğr.Gör. Hüseyin KOÇAK	Afyon Kocatepe Üniversitesinin Kurumsal İmajı: Afyon Halkının Üniversiteyi Algılaması Tutum ve Beklentilerine İlişkin Araştırma	1
Prof. Dr. Melih ERDOĞAN	Teknolojik Gelişmeler Karşısında 2000'li Yılların İşletmeleri	15
Yrd.Doç.Dr. Ali ELEREN	Afyon Gıda Sektöründe Faaliyet Gösteren Kobi'lerin Finansal Yapıları Ve 1994-1998 Arası Küresel Krizlerin Etkileri	33
Yrd.Doç.Dr.Mehmet ERKAN Yrd.Doç.Dr.Veysel KULA	Kobi'ler İçin Yatırım Projelerinin Hazırlanmasında Finansal Etüdler	51
Yrd. Doç. Dr. Nuray GÖKÇEK KARACA	Kanunlarımızda Yer Alan Madde Başlıklarının Madde İçeriğiyle Uyumsuzluk Sorunu	65
Yrd. Doç. Dr. İsmail Hakkı NAKİLCİOĞLU	İnternet'te "Risk Sermayesi" Kavramı	73

Yrd. Doç. Dr. Özlem OKTAL	Personel Eğitiminde İnternet Kullanımı	87
Öğr.Gör. Halil GÜNDOĞAN Öğr.Gör. Ahmet ERGÜLEN	Kredili Sistemde Başarının Belirlenmesi (Bağıl Değerlendirme)	101
İKTİSAT		
Yrd. Doç.Dr. Hüseyin AKGÖNÜL	Atatürk Dönemi'nin Para Politikası (1923-1938)	117
Yrd. Doç.Dr. Hüseyin AKGÖNÜL Öğr.Gör. Dr. Mahmut MASCA	Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Küreselleşme	127
Yrd. Doç. Dr. Erdal DEMİRHAN	Tüketiciler, Satıcılar ve Bankalar Açısından Tüketici Kredilerinin Fayda ve Sakıncalarının Karşılaştırılması	137
Yrd. Doç. Dr. Güler GÜNŞOY Yrd. Doç. Dr. Bülent GÜNŞOY	Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikalarının Etkinsizliği	147
Yrd. Doç. Dr. Güler GÜNŞOY	Yeni Teoriler Çerçevesinde Beşeri Sermayenin Büyüme Sürecindeki Önemi	163
Yrd. Doç. Dr. Bülent GÜNŞOY	20. Yüzyılda Küresel Tarım Düzenlemeleri ve Ekonomik Analizi	183
Yrd.Doç.Dr. Mehmet KARAGÜL	Küreselleşme Küresel Kriz ve Türkiye	203
Öğr. Gör. Selçuk AKÇAY	Geçiş Ekonomileri ve Yolsuzluk	219

MALİYE

Prof. Dr. Hasan Hüseyin BAYRAKLI	Gemi Adamlarının Ücret Gelirlerinin Vergilendirilmesi	235
Yrd. Doç. Dr. İstiklal Y. VURAL	Globalleşmenin Vergileme ve Vergi Sistemleri Üzerindeki Etkileri	243
Yrd. Doç. Dr. İstiklal Y. VURAL Öğr.Göv.Dr. Ahmet TEKİN	Yozlaşma İle Mücadelede Sayıştayın Rolü	259
Öğr.Göv.Dr. Ahmet TEKİN	Kurumlar Vergisi ve Katmadeğer Vergisi Açısından Telif Kazançlarının Vergilendirilmesi	275
Öğr.Göv.Harun CANSIZ	Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Toplam Kalite Yönetimi	291
Araş.Gör.Abdülkadir GÜLŞEN	Tiebout Tipi Bir Modelde Duopson Durumu	307

**AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİNİN KURUMSAL İMAJI:
AFYON HALKININ ÜNİVERSİTEYİ ALGILAMASI TUTUM
VE BEKLENTİLERİNE İLİŞKİN ARAŞTIRMA***

**Prof.Dr. Nüket SARACEL
Doç.Dr. Belkis ÖZKARA
Yrd.Doç.Dr. Mehmet KARAKAŞ
Yrd.Doç.Dr. Ramazan YELKEN
Yrd.Doç.Dr. Celalettin VATANDAŞ
Öğr.Gör. A. Kemal BAYRAM
Öğr.Gör. Köksal ALVER
Öğr.Gör. Hüseyin KOÇAK***

ÖZET

Afyon Kocatepe Üniversitesi (AKÜ), bir kurum olarak varlığını ve gelişmesini sağlıklı olarak sürdürebilmek için toplumun onay ve desteğini sağlamalıdır. Bu onay ve destek üniversite yönetiminin ve faaliyetlerinin çeşitli halk kesimleri tarafından nasıl algılandığına bağlıdır. Bu tutum ve beklentiler, üniversitenin halkın gözündeki imajını da belirleyecektir.

Bu amaçla yapılan araştırmada Afyon halkının Afyon Kocatepe Üniversitesi'ni olumlu olarak algıladığı, üniversitenin Afyon'a ekonomik, toplumsal ve kültürel katkılarının farkında olduğu görülmektedir. Ancak halkın üniversitedeki gelişmelerle ilgilenmemesi ve yeterince tanıtılmadığını düşünmeleri nedeniyle de birçok konuda kanaat oluşturamadıkları da açıktır.

ABSTRACT

As an institution Afyon Kocatepe University, to maintain its proper development and well-being has to gain social acceptance and support. This acceptance and support mainly depend on the way how its executive board and activities are perceived by the people of Afyon. Its also considered that the popular attitudes and expectations play an important role in determining the images of university in people's regard.

* Bu araştırma Afyon Kocatepe Üniversitesi yayını olarak basılmıştır.

* Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü ile Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü öğretim elemanları

The survey which aims at describing the institutional image of AKÜ, makes clear that AKÜ has a positive impression among people and also that the people is aware of the economic, cultural and social contributions of AKU. However, as a result of the survey, it also becomes obvious that, since people not much interested in developments and lack of institutional self introducing, in many issues people unable to have an opinion.

I. GİRİŞ

Bir toplumsal kurum olarak üniversite, bilimsel bilgiye dayalı olarak öğretim ve araştırma işlevlerini yüklenmiştir. İşlevlerini yerine getirmesinde bilimsel amaçları ön plana alması, üniversiteyi evrensel bir düzleme oturtmakla birlikte, bu özellik üniversitenin ulusal ya da yerel ölçekteki işlevselliğini etkileyen bir öge değildir.

Üniversiteler buldukları bölgeye doğrudan ya da dolaylı olarak çeşitli etkilerde bulunurlar. Türkiye’de özellikle üniversitelerin bölgesel kalkınmadaki rolü yadsınamaz. Afyon Kocatepe Üniversitesi de Afyon’un en önemli kurumlarından biri olarak bölgesel kalkınmada önemli işlevler yüklenmiştir. 1974 yılından bu yana Afyon Kocatepe Üniversitesinin fakülte sayısı 12’ye, yüksekokul sayısı 3’e, meslek yüksekokulu sayısı 16’ya, öğrenci sayısı 16.117’ye, akademik personel sayısı 661’e ve idari personel sayısı da 458’e ulaşmıştır. Ayrıca devlet konservatuvarı ile Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fen Bilimleri Enstitüsü ve Sağlık Bilimleri Enstitüsü olmak üzere 3 enstitü vardır.

Bir kurum varlığını ve gelişmesini sağlıklı olarak sürdürebilmek için toplumun onay ve desteğini sağlamalıdır. Bu onay ve destek kurumun kendisinin, yönetiminin ve faaliyetlerinin çeşitli halk kesimleri tarafından nasıl algılandığına bağlıdır. Kurumun olumlu olarak algılanması da faaliyetleriyle topluma sağladığı faydaya ve beklentilere karşılık verebilmesine bağlıdır.

Bu çalışmanın amacı da Afyon Kocatepe Üniversitesinin Afyon halkı tarafından nasıl algılandığını, halkın üniversiteye karşı tutumunun ve beklentilerinin ne olduğunu belirleyebilmektir. Bu tutum ve beklentilerin, üniversitenin halkın gözündeki imajını da belirleyeceği düşünülmektedir.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

1997 yılı genel nüfus tespitinde 111.580 olarak belirlenen Afyon merkez nüfusunun %2'si (2232 kişi) araştırmanın örnekleme olarak seçilmiştir. 15 yaşın altında olanlar ve üniversite ile doğrudan ilişkisi olanlar (üniversite öğrencileri ve personeli) örneklem kapsamı dışında tutulmuştur. Örneklem "duyarlı kitle" ölçütü çerçevesinde sınıflandırılmış ve kamuoyu kanaat önderleri (basın, siyasi parti mensupları, belediye meclisi üyeleri, dernek ve vakıf yöneticileri gibi), esnaf, memur, öğretmen, polis, üst düzey yönetici, sanayici, serbest meslek, işçi, lise öğrencileri ve ev hanımları olarak belirlenmiştir.

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Anketin ilk bölümünde ankete katılanların kimlik bilgileri, genel olarak üniversiteye bakışları ve üniversite ile ilişkilerini ölçmeyi amaçlayan çoktan seçmeli 18 soru yer almaktadır. İkinci bölümde ankete katılanların üniversiteye ilişkin algılamalarını ve tutumlarını temsil edebileceği düşünülen 30 ifade yer almaktadır. Algı ve tutumları ölçmek üzere beşli Likert ölçeği kullanılmıştır. Üçüncü bölümde ise, gelecekte üniversiteden beklentileri belirlemeyi amaçlayan 3 açık uçlu soru yer almaktadır.

Sonuçta 1632 anket formu geri dönmüş ve bunlardan 1565'i değerlemeye alınmıştır. Elde edilen veriler denetlenip kodlanmış ve SPSS istatistik programı kullanılarak değerlendirilmiştir.

III. BULGULAR

Araştırmaya ilişkin bulgular genel karakteristikler, üniversite anlayışı ve üniversiteyle ilişki düzeyi, üniversitenin Afyon'a katkısı, üniversitenin gelişimi, üniversiteye sağlanan destek, üniversite yönetiminin karar ve uygulamaları ile üniversiteden beklentiler başlıkları altında incelenmiştir.

A) ARAŞTIRMAYA KATILANLARIN GENEL KARAKTERİSTİKLERİ

Ankete katılanların yaklaşık olarak %50'sini 30-50 yaş arasındakiler %16'sını da 15-19 yaş arasındakiler oluşturmaktadır.

Ankete katılanların %74'ünü erkekler, %26'sını kadınlar oluşturmaktadır.

Ankete katılanların %66'sı evli %33'ü bekadır.

Ankete katılanların yaklaşık olarak %42'si lise, %35'i üniversite mezunudur. Buna göre, katılanların öğrenim düzeylerinin yüksek ve üniversiteye karşı ilgili ve duyarlı olma olasılıkları olan kişilerden oluştuğu söylenebilir.

Ankete katılanların meslek dağılımı ise, %17 esnaf, %15 lise öğrencisi, %14 işçi, %11 serbest meslek, %10 memur, %9 öğretmen, %5 kamuoyu önderi, %5 ev kadını, %5 üst düzey yönetici, %3 basın mensubu, %3 polis ve %2 sanayici olarak sıralanmaktadır. Bu oranlar genel nüfus içindeki oranlarına göre belirlenmekle birlikte, kamuoyu önderleri, basın mensupları ve üst düzey yöneticilerin tümüne ulaşılmaya çalışılmıştır.

Ankete katılanların yaklaşık olarak %40'ı 201-400 milyon lira gelir düzeyindedir.

Ankete katılanların yaklaşık olarak %63'ü 16 yıldan daha uzun bir süredir Afyon'da oturmaktadır. Afyon'da oturma süresinin özellikle üniversitenin gelişim sürecini izleme ve değerlendirme açısından önemli olacağı varsayılmıştır.

B) ÜNİVERSİTE ANLAYIŞI VE AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ İLE İLİŞKİ DÜZEYİ

Ankete katılanların %44'ü üniversiteyi aydınlanma ve toplumsal gelişmenin kaynağı ve %42'si de bilimsel araştırma ve eğitim hizmeti sunan bir kurum olarak tanımlamışlardır. Buna göre ankete katılanların bilinçli bir üniversite anlayışına sahip oldukları söylenebilir.

Aynı şekilde, Afyon Kocatepe Üniversitesine ilişkin anlayışları da paralellik göstermektedir. Ankete katılanların %48'i Afyon Kocatepe Üniversitesini aydınlanmanın ve toplumsal gelişmenin bir kaynağı

olarak, %21'i de bilimsel araştırma ve eğitim hizmeti sunan bir kurum olarak tanımlamaktadırlar. Diğer yandan %18'i Afyon'un kalkınmasını sağlayan bir kurum, %14'ü de Afyon'un geleneklerini ve yapısını değiştiren bir kurum olarak görmektedirler. Bu açıdan Afyonlular Afyon Kocatepe Üniversitesine sosyo-kültürel ve ekonomik rol yükleyerek, kenti bu açılardan canlandırmasını beklemektedirler.

Ankete katılanların %52'si üniversite ile ilgili gelişmelerle ilgilendiklerini belirtirken, %48'i ilgilenmediklerini belirtmektedirler. Özellikle algılama ve tutum ölçeğinde fikrim yok seçeneğini işaretleyenlerin oranının yüksek olması da bunu doğrulamaktadır.

Üniversite hakkındaki gelişmelerle ilgilenenlere, bilgi kaynaklarını önem derecesine göre sıralamaları istendiğinde, birinci derecede bilgi kaynağı olarak %54'ü yerel basın ve TV'yi , %24'ü AKÜ öğrencilerini belirtmişlerdir.

Ankete katılanların %46'sı başka bir üniversite hakkında bilgi sahibidir. Bu bilginin kaynağı, niteliği ve derecesi sorulmamakla birlikte, AKÜ'yü değerlerken, diğer üniversitelerle karşılaştırma yapabilecekleri varsayılmıştır.

Ankete katılanların %57'si kendisinin ya da yakınlarının üniversite olarak AKÜ'yü tercih edeceklerini belirtmişlerdir. Tercih edenlerin tercih nedenlerini önem derecesine göre sıralamaları istendiğinde, %39'u ailenin gözetim ve denetiminde olmayı sağlamasını, %23'ü ekonomik açıdan daha elverişli olmasını ve %14'ü de üniversitenin kaliteli eğitim-öğretim hizmeti sunmasını belirtmişlerdir.

Ankete katılanların %24'ünün AKÜ'nün Afyon halkına yönelik olarak sunduğu hizmetlerden yararlandıkları görülmektedir. Hizmetlerden yararlandıklarını belirtenlerin %63'ü sağlık hizmetlerinden (araştırma ve uygulama hastanesi) ve %15'i de kültürel faaliyetlerden (konferans, seminer, konser vb) yararlandıklarını belirtmişlerdir.

C) AKÜ'NÜN AFYON'A ETKİSİNİN ALGILANMASI

Halkın Afyon Kocatepe Üniversitesi'nin Afyon'a etkisini nasıl algıladıklarını ölçmek üzere ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasi hareketlilik, sağlık hizmetlerinin kalitesi, toplumsal sorunlara yol açıp açmaması ölçütleri kullanılmıştır.

Değerler	Tamamen Katılı-yorum (%)	Katılı-yorum (%)	Fikrim Yok (%)	Katılı-mı-yorum (%)	Kesinlikle Katılı-mı-yorum (%)
AKÜ'nün Afyon'a Hiçbir alanda katkısı olmamıştır	2.1	5.1	8.3	49.8	34.7
AKÜ Afyon'un sosyo-kültürel yaşamını canlandırmıştır	28.2	52.1	11.1	6.1	2.4
AKÜ Afyon'un ekonomik yaşamını canlandırmıştır.	25	55.9	9.7	7.8	1.7
AKÜ Afyon'a büyük bir para girişi sağlamıştır	23.7	54.6	13.3	7	1.4
AKÜ Afyon'da gayrimenkul ve kira bedellerini artırmıştır.	34.9	45.3	9.6	7.9	2.3
AKÜ sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmıştır	24.5	39.9	23.8	8.1	3.7
Ahmet Necdet Sezer Araştırma ve Uygulama Hastanesine ihtiyaç yoktur	3	3.8	6.4	37.5	49.4
Afyon'un Türkiye genelinde tanınmasına katkıda bulunmuştur	9.8	47.7	17.7	19.5	5.3
Afyon gençliği arasındaki kız-erkek ilişkilerindeki serbestliği artırmıştır	23.5	57.4	9	7.5	2.5
Afyon'daki ahlaki ve dini değerleri zedelemiştir	6.2	18.6	14.9	39.4	20.8
Afyon'un içe kapalı toplumsal ilişkilerini değiştirmiştir	16.3	59.1	11.1	11.3	2.1
Afyon'daki huzursuzluğu ve suç oranlarını artırmıştır	2.4	10.6	21.8	44.7	20.4
Afyon'daki siyasi hareketliliği artırmıştır	7.4	32.5	32.9	23.4	3.7

Ankete katılanların %85'i AKÜ'nin Afyon'a yarar sağlayan bir kurum olarak algılamaktadır. Üniversitenin bulunduğu çevreye etkisi, ekonomik yaşamın canlanması (%81), kültürel faaliyetlerde artış (%80), sağlık hizmetlerinin kalitesinin yükselmesi (%65) ve kentin tanıtımına katkı (%58) olarak sıralanmaktadır.

Halkın üniversitenin kent yaşamına etkisini nasıl algıladıklarını ölçmek üzere ahlaki ve dini değerleri yozlaştırması, kız-erkek

ilişkilerindeki serbestliği artırması, siyasi hareketliliği artırması, huzursuzluk ve suç oranlarını artırması, içe kapalı toplumsal ilişkileri değiştirmesi ölçütleri kullanılmıştır. Ankete katılanların %81'i üniversitenin Afyon'da kız-erkek ilişkilerindeki serbestliği artırdığını, %75'i Afyon'un içe kapalı toplumsal ilişkilerini değiştirdiğini belirtmektedir. Bununla birlikte %60'ı üniversitenin Afyon'daki ahlaki ve dini değerlerde bir bozulmaya neden olmadığını, %65'i bu değişimin huzursuzluk ve suç oranlarını artırmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla, üniversitenin Afyon'a etkisi olumsuz değil, olumlu yönde, bir yarar ya da katkı olarak algılanmaktadır.

D) ÜNİVERSİTENİN GELİŞİMİNİN ALGILANMASI

Araştırma kapsamında, bir üniversitenin gelişmişlik düzeyinin göstergeleri eğitim-öğretim kalitesi, büyüme hızı ve tanınırlık (toplumsal imaj) düzeyi olarak belirlenmiştir.

Değerler	Tamamen Katılı-yorum(%)	Katılı-yorum (%)	Fikrim Yok (%)	Katılı-yorum (%)	Kesinlikle Katılı-yorum (%)
AKÜ kaliteli bir eğitim-öğretim vermektedir	5,5	30,8	41,8	17,4	4,5
Aynı dönemde kurulan diğer üniversitelere göre daha hızlı gelişme göstermiştir	5,5	21,7	46	19,1	7,8
Son iki yılda önceki yıllardan daha hızlı gelişmiştir.	13,3	43,4	31,9	8,1	3,4
İki ayrı şehirde (Afyon ve Uşak) örgütlenmesi gelişmesini yavaşlatmıştır.	12,5	34,3	28	19,9	5,4
Türkiye çapında tanınan bir üniversitedir	3,9	25,9	23	37,5	9,7

Ankete katılanların %42'si AKÜ'nin eğitim-öğretim kalitesi konusunda herhangi bir fikri olmadığını belirtmiştir. Buna karşılık %36'sı eğitim-öğretimin kaliteli olduğunu, %22'si de kaliteli olmadığını belirtmiştir. Ayrıca yükseköğretim için AKÜ'ni tercih edeceklerden, tercih nedeni olarak eğitim-öğretim kalitesini gösterenlerin oranı da %47'dir.

AKÜ'nin diğer yeni kurulan üniversitelere göre gelişim hızı konusunda, ankete katılanların %46'sının fikri yoktur. Daha hızlı

geliştiğini düşünenlerle düşünmeyenlerin oranı aynıdır (%27). Bu eşitlik AKÜ'nin son iki yıldaki gelişim hızı söz konusu olduğunda bozulmaktadır. Katılanların %57'si AKÜ'nin son iki yılda önceki yıllardan daha hızlı geliştiğini belirtirken, bu fikre katılmayanların oranı %12'dir.

Araştırmanın ilginç bulgularından birisi de, AKÜ'nin iki ayrı şehirde (Afyon ve Uşak) örgütlenmesinin gelişmesini yavaşlattığına ilişkin kanaattir. Ankete katılanların %47'si bu biçimdeki bir örgütlenmenin gelişmeyi yavaşlattığını düşünmektedir.

Ankete katılanların %47'si AKÜ'nün Türkiye çapında tanınan bir üniversite olmadığını düşünmektedir. Diğer üniversiteler hakkında bilgi sahibi olanların ise, %57'si bu görüştedir.

E) AKÜ'NE SAĞLANAN DESTEĞİN ALGILANMASI

Daha önce de belirtildiği gibi, herhangi bir kurum toplumun çeşitli kesimlerinin onay ve desteğini almaksızın varlığını sürdürmez. Bu nedenle, Afyon Kocatepe Üniversitesi, bir kamu örgütü olarak devletin sağladığı kaynaklardan beslenmekle birlikte, siyasetçilerin, basın ve işadamlarının desteğine ihtiyaç duymaktadır. Bu destek mali yönde olabileceği gibi, yasal ve kamuoyu desteğinin sağlanması yönünde de olacaktır.

Değerler	Tamamen Katılı-yorum (%)	Katılı-yorum (%)	Fikrim Yok (%)	Katılmı-yorum (%)	Kesinlikle Katılmı-yorum (%)
Afyon'un siyasetçileri tarafından desteklenmektedir	7,5	30,1	40,3	18,3	3,9
Afyon basını tarafından desteklenmektedir	10,7	49,5	26,1	12	1,8
Afyonlu işadamları tarafından desteklenmektedir	6,4	34,7	34,1	18,7	6,1

Ankete katılanların %40'ının AKÜ'nin Afyon'un yerel siyasetçileri (siyasi partiler ve milletvekilleri) tarafından desteklenip desteklenmediği konusunda fikri yoktur. Bununla birlikte desteklendiğini düşünenlerin oranı %38, desteklenmediğini düşünenlerin oranı %22'dir.

Ankete katılanların %60'ı AKÜ'nin yerel basın (gazete ve TV) tarafından desteklendiğini belirtmektedirler.

Ankete katılanların %41'i ise AKÜ'nin işadamları tarafından desteklendiğini düşünmektedir.

F) AKÜ YÖNETİMİNİN KARAR VE UYGULAMALARININ ALGILANMASI

AKÜ yönetiminin karar ve uygulamaları üniversitenin algılanmasında önemli bir belirleyicidir. Bu belirleyici niteliğinden dolayı, halkın üniversite yönetiminin karar ve uygulamalarını yerinde bulup bulmadıkları ve bu karar ve uygulamaların belirli bir siyasi eğilimi yansıtır yansıtmadığına ilişkin düşünceleri ölçülmüştür.

Değerler	Tamamen Katılı-yorum (%)	Katılı-yorum (%)	Fikrim Yok (%)	Katılmı-yorum (%)	Kesinlikle Katılmı-yorum (%)
AKÜ yönetiminin uygulamaları yerinde ve doğrudur	5,2	23,6	51,5	13,8	5,9
AKÜ yönetimi belirli bir siyasi eğilime göre hareket etmektedir.	8	17,2	46,3	21,6	6,9
AKÜ faaliyetlerini Afyon halkına yeterince tanıtamamaktadır.	18,9	52,3	12,9	13,1	2,8

Ankete katılanların %29'u AKÜ yönetiminin karar ve uygulamalarını yerinde ve doğru bulurken, %20'si aksini düşünmektedir. Ancak, fikri olmayanların oranının %51 olması, ankete katılanların en az yarısının yönetimin karar ve uygulamalarını değerleyecek ölçüde bilgiye sahip olmadıklarına bağlanabilir. AKÜ'nin faaliyetlerini yeterince tanıtamadığını düşünenlerin oranının %71 olması da yukarıdaki görüşü desteklemektedir. Ankete katılanların AKÜ hakkındaki bilgilerinin kaynağı olarak AKÜ çalışanlarını gösterenler arasında, yönetimin karar ve uygulamalarını onaylayanların oranı %46 iken, bilgi kaynağı olarak öğrencileri gösterenler arasında bu oran %32'ye düşmektedir.

AKÜ yönetimin belirli bir siyasi eğilime göre hareket ettiğini düşünenlerin oranı %25'tir. Buna karşılık %29'u bu görüşte değildir. Ancak bu konuda fikri olmayanlar da %46 gibi yüksek bir orandadır.

G) ÜNİVERSİTEYE İLİŞKİN BEKLENTİLER

Araştırmanın ana bölümlerinden biri de Afyon halkının üniversiteden beklentilerinin hangi yönde olduğunun belirlenmesidir. Bu beklentiler üniversitenin birimlerinin yerleşimine, öğretim elemanlarına, memur ve işçilerine ya da öğrencilerine yönelik olabilir. Bu çerçevede, ankete katılanların %38'i Afyonlu gençlerin üniversite tercihlerinin ilk sıralarında AKÜ'nin fakülte ve yüksekokullarının olması gerektiği görüşündedir. Buna karşılık %46'sı bu görüşte değildir.

Değerler	Tamamen Katılı-yorum (%)	Katılı-yorum (%)	Fikrim Yok (%)	Katılmı-yorum (%)	Kesinlikle Katılmı-yorum (%)
Afyonlu gençler üniversite tercihlerinin ilk sıralarına AKÜ bölümlerini yazmalıdır.	7,9	30,1	15,6	32,3	14,1
AKÜ memur ve işçileri daha çok Afyonlulardan oluşmalıdır.	13	33,9	15	28,1	10,1
AKÜ öğretim elemanları daha çok Afyonlulardan oluşmalıdır.	6,7	17,5	15,4	41,4	18,9

Ankete katılanların %47'si AKÜ idari personelinin (memur ve işçiler) Afyon'lu olması gerektiği görüşündeyken, %38'i aksini düşünmektedir. Ancak, akademik personel söz konusu olduğunda ankete katılanların %60'ı öğretim üyelerinin Afyonlu olmayabileceğini belirtmişlerdir.

Gelecek beş yıl içinde AKÜ'nde görmek istedikleri gelişmelere ilişkin beklentileri belirlemeye yönelik açık uçlu sorular katılımcıların çoğunluğu tarafından cevaplandırılmıştır. Katılımcıların %83'ünün (1292 kişi) gelecek beş yıldaki gelişmelerle ilgili beklentileri şöyledir:

- Yeni fakülte ve yüksekokullar açılmalı %33
- Üniversite birimleri bir kampüste toplanmalı %21
- Sosyal ve kültürel faaliyetler artırılmalı %16

- Eğitim-öğretim kalitesi artırılmalı %15
- Öğretim elemanlarının sayısı ve niteliği artırılmalı %15
- Üniversite kendini daha etkin bir biçimde tanıtmalı %7
- Öğrencilerin sorunlarıyla daha yakından ilgilenilmeli %4

Ankete katılanların %69'unun (1077 kişi) AKÜ'nde açılmasını istedikleri fakülte ve yüksekokullara ilişkin beklentileri de şöyledir:

- Tıp Fakültesi %32
- Mühendislik Fakültesi %19
- Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu %16
- Güzel Sanatlar Fakültesi %16
- Hukuk Fakültesi %12
- Eğitim Fakültesi %7
- Siyasal Bilgiler Fakültesi %5
- Diş Hekimliği Fakültesi %4
- Eczacılık Fakültesi %4
- Ziraat Fakültesi %3
- İlahiyat Fakültesi %2

Ankete katılanların (961 kişi) AKÜ'nin araştırma ve inceleme yapması gereken alanlara ilişkin beklentileri de şöyledir:

- Sosyal ve kültürel alanlarda araştırmalar %29
- Sağlık alanında araştırmalar %13
- Ekonomik ve işletmecilik alanlarında araştırmalar %11
- Madencilik ve enerji alanlarında araştırmalar %11
- Tarım ve hayvancılık alanlarında araştırmalar %7
- Turizm alanında araştırmalar %2

IV. SONUÇ

Bu araştırma, Afyon halkının Afyon Kocatepe Üniversitesi'nin kuruluşundan 2000 yılına kadar geçen sürede ortaya çıkan algı, tutum ve beklentilerinin yönünü ortaya koymaktadır. Bu süre Afyon halkının üniversitenin amacını, yapısını ve işlevlerini algılaması, tutumlarının kesinleşmesi, hatta belirli değişmelerin ortaya çıkması için yeterli bir süredir.

Araştırmaya katılanların üniversite anlayışlarında toplumsal ve kültürel gelişmeyi sağlama rolleri ön plana çıkmıştır. Bunun yanında yönetici elitlerin algıladığı gibi üniversite, toplumu istenilen yönde değiştirmenin bir aracı olarak da algılanmamaktadır.

Araştırma sonucu, Afyonluların büyük bir kısmının AKÜ ile herhangi bir bağlantısının olmadığını göstermektedir. Bağlantısı olanların çoğunluğunu ise öğrenci yakınları oluşturmaktadır.

AKÜ'ndeki gelişmelerle ilgilenenlerin bilgi kaynakları; yerel basın ve TV, AKÜ öğrencileri ve AKÜ çalışanlarıdır. Dolayısıyla Afyonluların AKÜ hakkındaki bilgi kaynaklarının tek yönlü olmadığını görülmektedir.

Araştırmaya katılanların çoğunluğu kendileri, çocukları ya da yakınlarının üniversite tercihinin AKÜ olacağını belirtmişlerdir. Bu dağılım, henüz gelişme sürecinde olan bir üniversitenin yöre halkınca benimsendiğini göstermektedir.

Halk, AKÜ'nin eğitim dışındaki hizmetlerinden ve faaliyetlerinden yeterli düzeyde yararlanmamaktadır. Bu durum henüz üniversite ve yöre halkının tam olarak istenilen düzeyde etkileşim içinde olmadıklarını ortaya koymaktadır. Yararlanılan hizmetler ise sağlık, kültürel faaliyetler, spor tesisleri, yayınlar, bilimsel toplantılar ve teknik hizmetler olarak sıralanmaktadır.

Katılımcılar AKÜ'nin Afyon'un ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal yapısında yarattığı canlanmaya işaret etmişlerdir. Buna karşılık huzursuzluk ve suç oranlarında artışa ya da dini ve ahlaki değerleri zedeleme gibi olumsuz etkilere yol açmadığını düşünmektedirler.

Afyonlular kurulduğundan bu yana gelişiminin yavaş olduğunu, ancak son yıllarda hızlı bir gelişme gösterdiğini dűřünmektedirler. Bununla birlikte AKÜ'nin henüz Türkiye çapında tanınan bir üniversite olmadığını da vurgulamaktadırlar.

Üniversitenin faaliyetlerini kolaylařtıracak desteđin sađlanmasında siyasal ve parasal destek yeterli düzeyde görűlmemekle birlikte basın yoluyla sađlanan kamuoyu desteđinin daha yüksek olduđunun algılandıđı görűlmektedir.

AKÜ yönetiminin karar ve uygulamalarını değerlerken, halkın çoğunluğunun, üniversitenin faaliyetlerinin daha fazla tanıtılmasının gerektiğine bağlı olarak, herhangi bir fikri olmadığı görűlműştür. Bununla birlikte, üniversite yönetiminin karar ve uygulamalarını yerinde bulmaktadır.

Yakın gelecekte AKÜ'nden beklentilerini belirten Afyonluların beklentileri arasında, yeni fakűlte ve bölűmlerin açılması ile sosyal kültürel alanlarda arařtırmalar yapılması önemli bir yer tutmaktadır.

Sonuç olarak, Afyon Kocatepe Üniversitesinin kuruluşundan bu güne kadar, Afyon halkının gözünde olumlu bir imaja sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu çerçeve, Afyon halkının bu kurumu benimsediği görűlmektedir. Ancak üniversitenin yeterince tanınmadığı da anlaşılmaktadır.

Afyon halkı üniversitenin olumlu katkılarının farkındadır. Özellikle de ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişmeye katkısının farkında görűnmektedir. Ancak üniversitenin yeterince tanınmadığı hem bu konuyla ilgili soruya yüksek oranda katılmalarından, hem de birçok konuda fikri olmamalarından anlaşılmaktadır.

Afyon halkının üniversiteden beklentileri ise, yeni fakűltelerin açılmasıyla daha geniş bir örgűtsel yapıya kavuşmasına ve sağlayacağı ekonomik ve toplumsal katkıların genişlemesine yöneliktir. Diđer yandan, Afyon'a ilişkin daha yaygın araştırmalar yaparak, Afyon'un gelişmesine katkılarını daha somut olarak artırmasını vurgulamaktadır.

TEKNOLOJİK GELİŞMELER KARŞISINDA 2000'Lİ YILLARIN İŞLETMELERİ

Prof. Dr. Melih ERDOĞAN*

ÖZET

Teknolojik gelişmelerden önemli bir biçimde etkilenen işletme fonksiyonlarından biri de muhasebedir. Muhasebe bilgi sistemi, ileri teknolojilerle donatılmış karar destek sistemlerini kullanarak, doğru çıktıları çok daha çabuk üretebilmektedir. Bu sistemlerden biri olan Uzman Sistem, belleğine yüklenmiş olan farklı uzman görüşlerini değerlendirerek uzmanlık gerektiren sorunlara çözümler önerebilmektedir. Gelişmiş bir diğer karar destek sistemi ise Yapay Sinir Ağları'dır. Bu sistem insan beyninin çalışma biçimini taklit ederek bilgileri verinin kendisinden çıkarma ve inceleyerek öğrenebilme yeteneğine sahiptir. Tüm bu ve bu içerikteki çalışmalar, Yapay Zeka adı verilen bir gelişmenin öğelerini oluşturmaktadır. Yapay zeka ile bir çok alanda olduğu gibi muhasebede de ilginç gelişmeler beklenmektedir.

Öte yandan ileri üretim teknolojileri ile makineler ve robotlar, giderek insanların yerini almakta, bilgi teknolojisi üretim ve süreç geliştirmede yoğun biçimde kullanılmaktadır. Geleceğin fabrikaları, Bilgisayar Bütünleşik Üretim Sistemlerine sahip olacaklardır. İleri teknoloji kullanımı doğal olarak muhasebe sürecini de önemli ölçüde etkilemektedir. Bu teknolojilerin kullanıldığı işletmelerde geleneksel maliyet yöntemlerinin başarısız olduğu gözlenmektedir. Bu da doğal olarak elde edilen maliyet bilgilerinin ve kararlarının yanlış olması sonucunu yaratacaktır.

Ele alınan ileri üretim teknolojilerinin muhasebe eğitimini etkilemesi kaçınılmazdır. Ayrı bir inceleme konusu olacak kadar geniş olan bu konu; muhasebe öğretmenlerinin eğitimi, muhasebe öğrencilerinin eğitimi ve ders programlarının değiştirilmesi olarak üç alanda ilgi beklemektedir.

* Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi

ABSTRACT

One of the business functions which has influenced widely from the technological developments is accounting. Accounting information systems can produce accurate outputs faster by utilizing the Decision Support Systems which are covered by advanced technology. Expert Systems as being one of these systems could suggest solutions to the problems which require expertise by evaluating the different expert opinions which are charged to its memory. Neural Networks is also one such advanced decision support system. This system by modelling the working style of human brain can extract the information from data and has the capability of learning by examining. All these and similar studies constitute the elements of an development which is called Artificial Intelligence.

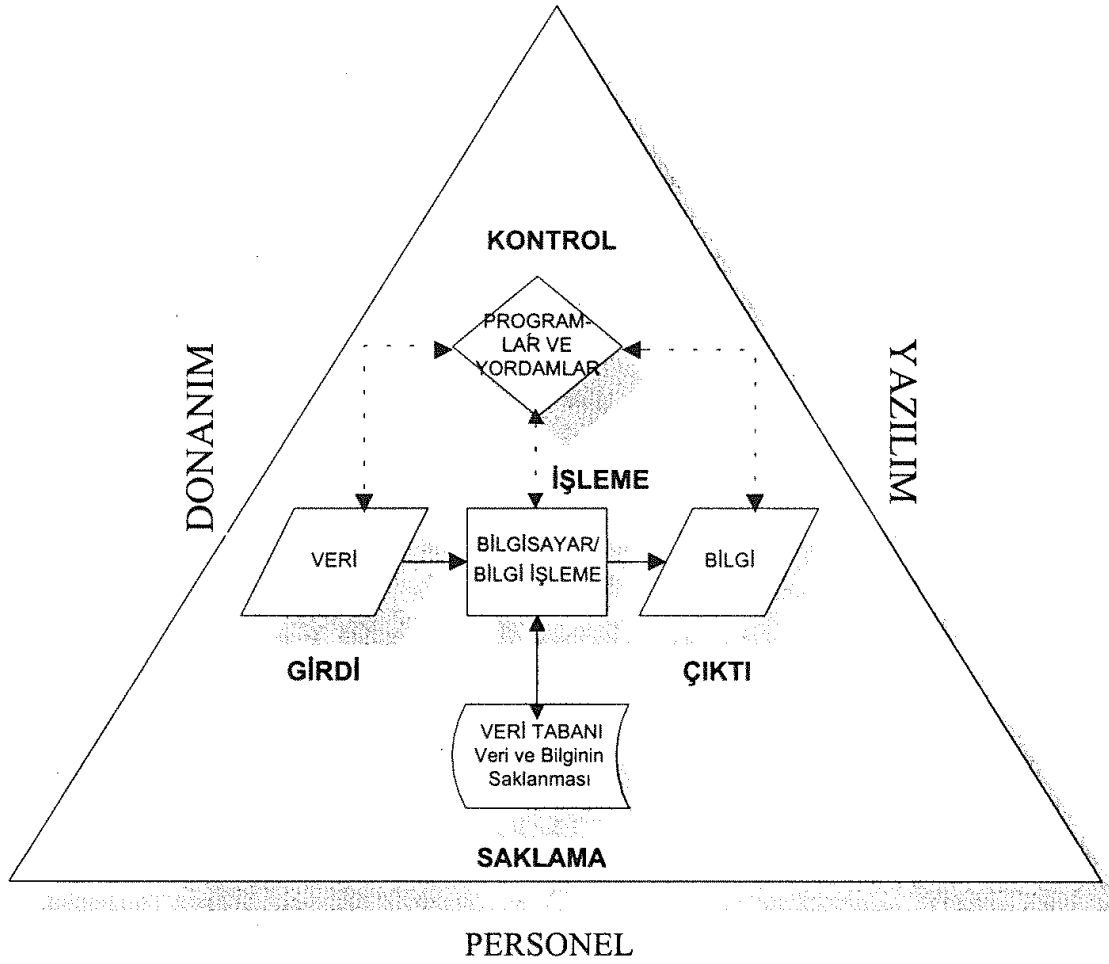
On the other hand with the advanced manufacturing technology machines and robots increasingly replace man and information technology is used widely in manufacturing and process development. The factories of the future will have Computer-Integrated Manufacturing Systems. The use of advanced technology will naturally influence the accounting process to a great extend. It is observed that traditional cost systems has been unsuccessful in the companies which use these technologies. This will lead to the wrong cost information and decisions. The manufacturing technologies which are considered here will of course influence the accounting education. This subject which is so wide as to be searched as a separate subject needs consideration in three fields: training of the accounting educators, training of the accounting students and the change of the accounting courses.

I. BİLGİ SİSTEMİ VE BİLGİSAYAR TEKNOLOJİSİ

Sistem kuramcısı Russel L. Ackoff bir sistemi geniş olarak ve genel hatlarıyla, birbirine bağlı bölümlerden oluşan kavramsal veya fiziksel bir varlık olarak tanımlamaktadır. Sistemlerle ilgili fizik ve biyoloji bilimlerinde, modern teknolojide, sosyal bilimlerde birçok tanım yapılmaktadır. Ancak daha özgül ve daha uygun bir sistem kavramı, bilgi işlemede ve bilgisayar teknolojisinde kullanılmakta

olup sistemin, ulaşılması istenen ortak amaca uygun olarak, girdileri kabul ederek çıktılar üreten ve birbiriyle ilişkili bileşenlerden oluşan bir süreç olduğu vurgulanmaktadır. Her sistem için üç temel bileşen; girdi, işleme ve çıktıdır. Ek bileşenler olarak geribildirim- kontrol ve saklama bileşenleri işlevsel bir sistemi tamamlarlar. Bir bilgi sistemi ise verileri girdi olarak kabul ederek işleyen, kontrol eden, saklayan ve bilgi çıktısı olarak veren bir sistemdir. Bilgisayar kullanılan bir bilgi işleme sisteminde ise devreye teknolojidenden kaynaklanan özellikler girmektedir. Bilgisayarla bilgi işleme sisteminin çizimdeki gibi gösterebiliriz (izim1). Bilgisayarla bilgi işleme, bir sistem olarak, tanımlandığı ve çizimde verildiği gibi; *Donanım*, *Yazılım* ve *Personel* işlevleri temelinde yer almaktadır. Bir bilgisayarda fiziksel öğeler bütünü anlamına gelen donanım (hardware), bilgisayarın bilgi işleme işlevini yerine getirmesini sağlayan her tür programı, yordamı, kuralları ve belgelendirmeyi içeren bir kavram olan yazılımdan (software) ayrı düşünülemez. Donanım ve yazılım öğelerini tamamlayan üçüncü öğe ise başta bilgisayar personeli olmak üzere bu yapılanmada yer alan insan öğesidir.

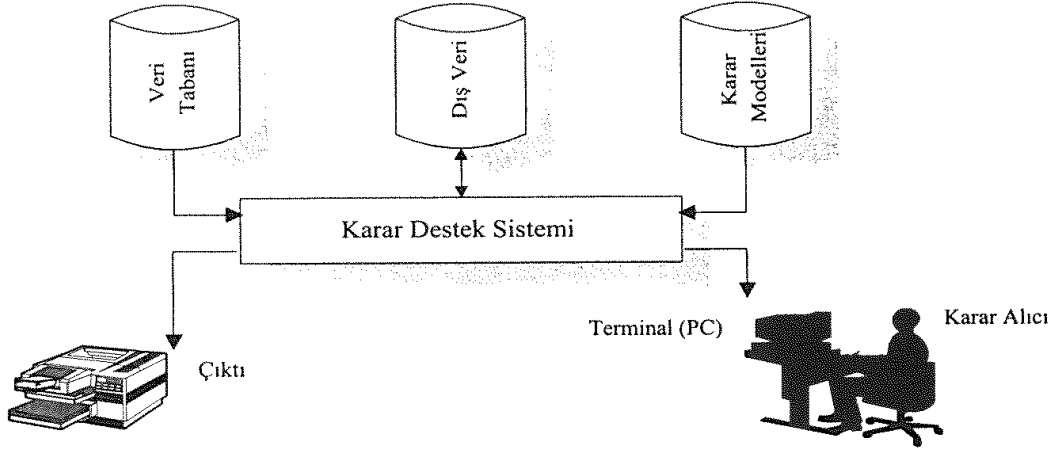
Çok sayıda aritmetiksel ya da mantıksal işlemlerden oluşan bir işi, çalışması sırasında bir operatörün işe karışması gerekmeksizin, önceden verilmiş programa göre zdevimli olarak yürüten bir bilgi işleyicisi olan bilgisayar, bilgi işleme kavramının evrimsel süreç içindeki en uygun ve en son noktasını oluşturmaktadır. Gerçekten de bilgisayar teknolojisiyle birlikte bilgi işlemede bir devrimden söz etmek olanaklıdır. Artık bilgisayarların işlem hızı TIPS (saniyede trilyon komut), bellek kapasiteleri ise Terabayt (trilyon karakter) olarak ifade edilmektedir. İnsanlık bu teknolojiyle çok kısa bir zaman aralığında, ulaşılması güç bir düzeye ulaşmıştır. İnsanoğlunun tekerleği icat etmesi 1 milyon yıl kadar sürdü. Bu tekerlekleri buharlı makineye bağlayarak otomobili icat etmesi için ise 5 bin yıl gerekti. İlk bilgisayarlar bir odayı dolduracak büyüklükteydi. Bunları küçültüp bir masa üzerine konabilecek hale getirmek 35 yıl sürdü. Ancak “diz üstü bilgisayar” çok daha kısa sürede, on yıldan az bir zamanda gerçekleştirildi. Teknolojik değişim o kadar hızlı ki, gelecek yüzyılda neler icat edileceğini kestirebilmek çok g.

Çizim 1. Bir Sistem Olarak Bilgisayarla Bilgi İşleme Sistemi

II. İŞLETMELER VE KARAR DESTEK SİSTEMLERİ

Karar Destek Sistemleri (KDS), karar alma sürecinde bilgisayar donanımı ve yazılımı desteğiyle karar alıcının gereksindiği bilgiyi üreterek sunan ve bu şekilde yönetime karar desteği sağlayan etkileşimli sistemlerdir. Birçok olayda karar alıcılar yalnızca bilgi birikimlerine ve deneyimlerine güvenerek karar alırlar. Ancak bu tutum, YBS ile bütünleşik olarak devreye giren KDS ile değişmeye başlamıştır (çizim 2).

Çizim 2. Karar Destek Sistemi ve Temel Bileşenleri

Özellikle taktik ve stratejik düzeydeki karmaşık kararlarda KDS kullanımıyla, alınan kararların niteliği önemli ölçüde artmıştır. Bilgisayar donanım ve yazılımında kullanılan ileri teknolojiler bu niteliği daha da artırmaktadır. Bu süreci etkileyen MBS, aşağıda ele alacağımız KDS'leri kullanmaktadır

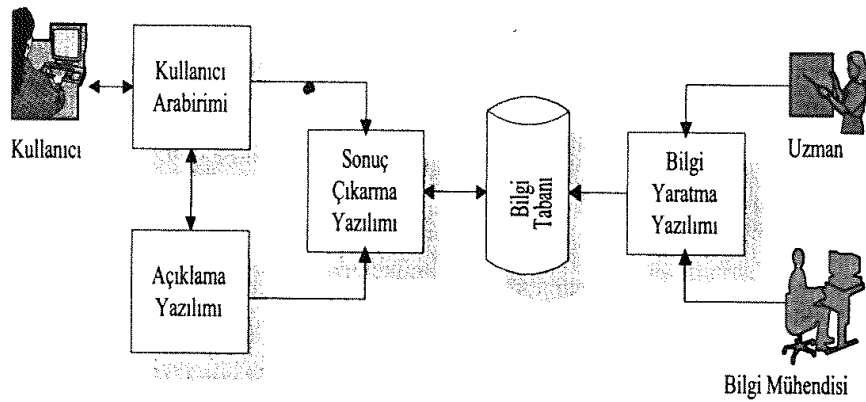
A) UZMAN SİSTEM KULLANIMI

Uzman sistemler (expert systems), kavramsal olarak KDS'nin bir parçasıdır. *Uzman sistem (US), bellek biriminde sakladığı bilgileri işleyerek, uzmanlık gerektiren sorunlara çözüm önerileri üretebilen bir bilgisayar yazılımıdır.* Ancak hemen belirtelim ki bir US, bir uzmanın belirli bir alanda öznel olarak yapabildiklerini değil, nesnel olarak yapabildiklerini yapabilen bir sistemdir. Bilindiği gibi uzmanlık gerektiren bir sorunun çözümü tek değildir. Farklı uzmanların farklı ve birbirinden gelişmiş çözümleri olabilir. US, yazılım haline getirilmiş uzman görüşlerinin (çözümlerinin) belirli bir soruna uygulanarak, karar alıcının en iyi kararı almasına yardımcı olmaktadır. US, istendiğinde gerçekleştirdiği işler ve vardığı sonuçlar hakkında açıklamalar yapabilen ve gerekçelerini de verebilen bir sistemdir. US, kendisine daha önce belirtilmemiş veya gerçekleşmemiş bir problem verilince önce belleğindeki ilgili verileri tarar ve bunlara bağlı ilişkileri inceler. Bundan sonra, doğru cevabı bulduğundan emin oluncaya dek döngü içinde sistemin çözümleriyle

problemdeki öğeleri eşleştirir. US'den doğru ve anlamlı sonuçlar alınabilmesi için, verilen kurallar ve bilgilerin, o konudaki uzmanların karar verme ve yorumlama mekanizmasını doğru ve sistematik biçimde yansıtması gerekir. Yani bir uzman sistemin başlıca amacı, karar vericiler için bazı alanlardaki uzmanların deneyimlerini ve bilgilerini işe yarar hale getirmektir.

Bir US, tipik olarak aşağıda açıklanan şu beş bileşeni içermektedir (çizim 3):

1. *Bilgi tabanı:* Veri, bilgi, çeşitli türdeki ilişkiler, kurallar ve özel tip sorunları çözmek için uzmanlarca kullanılan kararları içerir.
2. *Sonuç çıkarma yazılımı:* Uzmanın/uzmanların mantık sürecinin ve önermelerinin benzetimine dayalı mantık ve akıl yürütme mekanizmalarını içeren program veya programlar bütünüdür.
3. *Kullanıcı arabirimi:* Bu program, kullanıcının US ile tasarım yapmasını, yaratmasını, günclemesini ve iletişim kurmasını sağlar.
4. *Açıklama yazılımı:* Kullanıcıya, US'nin elde ettiği sonuca ulaşmak için kullandığı mantığı açıklayan yazılımdır.
5. *Bilgi yaratma yazılımı:* Bilgi mühendisi ile uzmanın ortak çalışmasıyla bilgi tabanının oluşturulması, bilgi mühendisliği olarak adlandırılmaktadır. Bilgi tabanına bir uzmanın bilgilerini ve deneyimlerini girme olanağı sağlayan program, bilgi yaratma yazılımı olarak adlandırılır.

Çizim 3. Uzman Sistem ve Temel Bileşenleri

Çok sayıda değişken ve karmaşık ilişkilerle ilgilenen, belirsizlik ve kararsızlık koşullarında başarılı olan US, günümüzde birçok alanda kullanılmaktadır. Muhasebede de US'lar özellikle denetim, mali analiz, yatırımlar, vergi gibi alanlarda oldukça geniş bir kullanım potansiyeline sahiptirler. Örneğin bazı denetim firmaları, denetimin belirli alanlarında uzmanlaşmış denetçilerin sezgi ve yargılarını programlayarak denetim faaliyetlerinde kullanıma uygun duruma getirmektedirler. Coopers&Lybrand, Peat Marwick, Arthur Andersen ve Arthur Young gibi denetim firmaları US'ların geliştirilmesi için önemli yatırımlar yapmaktadırlar.

Spesifik olarak ise şu örnekler verilebilir:

- IBM firması, US kullanımıyla işletmelerin mevcut iç kontrol sistemlerini değerlendirmekte ve yeni iç kontrol uygulamalarını tasarlamaktadır.

- American Express, kredi kartı satışında, kredi kayıplarını ve sahtecilikleri minimize eden US kullanmaktadır. US, bu işle ilgili 700 memurun yerine geçmiş milyonlarca dolar tasarruf sağlanmıştır.

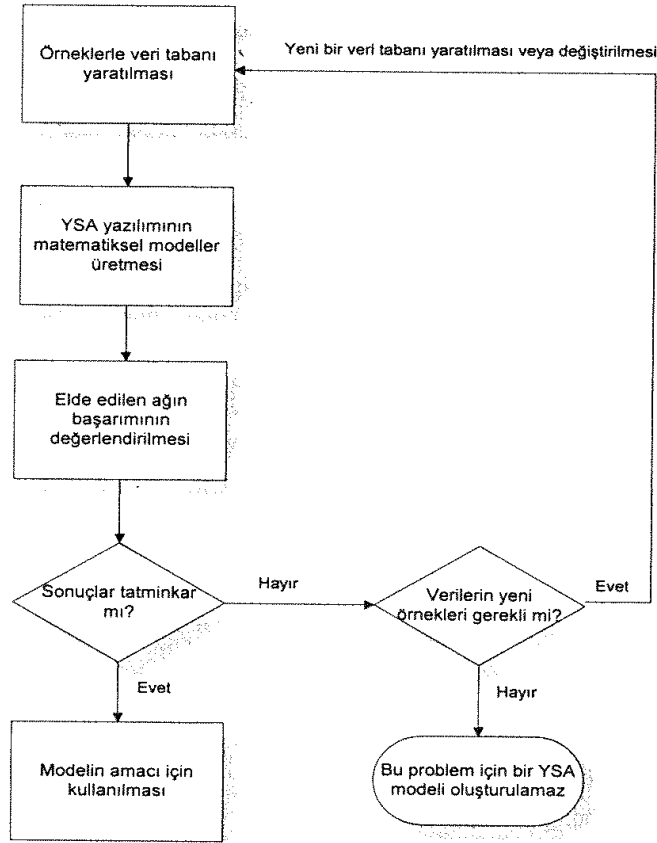
- Coopers & Lybrand US'si, denetçilere ve vergi uzmanlarına vergi planlaması ve uygunluk denetiminde yardımcı olmaktadır.

- Xerox, US ile, tahminlerle güncel sonuçları sürekli olarak karşılaştırmakta ve finansal planlama tahminlerini düzeltmektedir.

B) YAPAY SİNİR AĞLARININ KULLANIMI

Yapay Sinir Ağları (Neural Networks) biyolojik zekanın benzetimi kavramını temel almaktadır. Gerçekleştirilen, insan zekasının beyindeki nöronların diğer nöronlara sinyal göndermesiyle etkileşiminden ortaya çıkması kuramına dayanarak, bilgisayar sistemlerinin tasarımında insan beyninin fonksiyonunun (yeteneklerinin) taklit edilmesidir. Yapay Sinir Ağları (YSA) düğümlerden ve bu düğümler arasındaki bağlantılardan oluşmaktadır. Bu yapı, insan beynindeki nöronlar ve sinaps'lar arasındaki ilişkiye benzemektedir. Bu sistemler, belirli bir sürecin girdiler ve çıktılar arasındaki fonksiyonel ilişkilerini öğrenebilme ve daha sonra açıklayabilme yeteneğine sahiptirler.

YSA'lar uzman sistemlerden farklı olarak, bilgileri verinin kendisinden çıkarırlar; oysa daha önce de değindiğimiz gibi uzman sistem, uzmanlardan elde ettiği bilgiyi kullanarak karar vermektedir. YSA, tarihsel veri örneklerini tekrar, tekrar inceleyerek öğrenir; yani bilgisini örneklerden çıkarır. Örneğin bir firmanın iflas durumunu öngörmeye uzman sistem için bilgi temeli, uzmanların iflas öngörmeye kullandıkları kuralları içerir. Örneğin bir kural, eğer cari oran x 'den küçükse ve uzun vadeli borç faizi ödenmediyse iflas olasılığı vardır şeklinde olabilir. Öte yandan YSA'ya iflas eden ve etmeyen şirketlerin verileri girilecektir. YSA, verileri tekrar, tekrar inceleyecek, eleyecek ve firmanın iflas durumunu nasıl belirleyeceğine karar verecektir. Görüldüğü gibi YSA kendi bilgi temelini kendisi oluşturmaktadır. YSA gelişim süreci aşağıda verilmiştir (çizim 4):

Çizim 4. YSA Gelişim Süreci

Akış çizeneğinde de yer aldığı gibi, YSA yazılımına tarihsel sayısal örnek değerlerin girilmesiyle bir veri tabanı yaratılmaktadır. Veri tabanı, bağımsız girdi değişkenleri ve bunlara ilişkin bağımlı çıktı değişkenlerini içermelidir. Veri tabanının yaratılması YSA gelişim sürecinin en önemli aşamasıdır; çünkü bu veri tabanı, matematiksel model yaratılmasında kullanılmaktadır. Örneğin bir firma için iflas öngörüsünde bulunmak için öncelikle, iflas etmemiş ve iflas etmiş firmalara ilişkin (bu firmaların sayısı YSA 'yı kullananlarca belirlenecektir; ancak çok sayıda firma kullanılması uygun olacaktır) karar verilen mali oranlar bağımsız değişkenler olarak sisteme girilir. Sonraki adım model oluşturma adımındır. Yazılım, otomatik olarak oranları (girdileri) ve iflas eden-etmeyen firmaları (çıktıları) gözden geçirerek girdilerle çıktılar arasındaki ilişkileri ve yapıları tanıyan bir model oluşturacaktır. Sonraki adımda ise test verileri kullanılarak YSA'nın tahminleri ile test verilerinin gerçek değerleri karşılaştırılarak farklar ortaya konur. Eğer sonuçlar kabul edilemez düzeyde ise yazılım içindeki parametrelerde değişiklikler yapılır. Bu değişiklikler, kabul edilebilir bir model elde edilene dek sürdürülür. Kabul edilebilir bir model oluşturulamazsa veri tabanına girilen örneklerin sayısı artırılır veya daha iyi temsil özelliğine sahip verilerin toplanması yoluna gidilir. Eğer sonuçlar tatminkar bulunuyorsa bu durumda YSA'ya, iflas öngörüsü yapılacak firmanın modelde kullanılacak değerleri (mali oranları) girilerek çıktı değeri alınır. Bu değer, firmanın iflas etme veya etmeme olasılığıdır.

YSA'ların muhasebe alanında birçok uygun kullanım alanı vardır. Bunlar için ilginç birkaç örnek aşağıda sıralanmıştır.

- Mellon Bank'daki Visa ve Mastercard işlemlerinde YSA, kredi kartı hilelerini belirlemede kullanılmakta ve uzman sistemden daha iyi sonuç vermektedir. YSA, deneyimlerle öğrenebildiğinden, bir uzmanca umulamayacak hile olasılıklarını da ortaya koyabilmektedir.

- YSA'lar müşteri işletmenin kazançlarını öngörmeye de kullanılmaktadır. Denetçi bu öngörülerini gerçek sonuçlarla karşılaştırarak sonuçların uygunluğu için yargıya varabilir. Öngörülmiş kazançlar, denetçiye müşteri işletmenin başarısının devam edip etmeyeceğini gösterir.

- İç kontrolün yapısındaki zayıf noktaları araştırmada, denetim kanıtlarını yorumlamada, iflas öngörülerinde bulunmada, ürün maliyetlerini tahmin etmede, satış tahminleri yapmada, kredi riskini tahmin etmede ve birçok muhasebe uygulamasında YSA'lar başarıyla kullanılmaktadır.

C) YAPAY ZEKA

Yapay Zeka (Artificial Intellegence), bilgisayar biliminin, insana özgü olan; dili kullanabilme, öğrenme, akıl yürütme, problem çözme gibi karakteristiklerini biraraya getirerek insan davranışlarını taklit eden, bilgisayar donanım ve yazılım uygulamalarını tasarımılayan dahıdır. Bu alanda süren çalışmalar, kendi hata ve eksiklerini bulan, bunları düzelten ve kendi kendine daha gelişmiş programları hazırlayabilen ve geliştiren yazılımları üretmeyi amaçlamaktadır. Yapay zeka araştırmaları yukarıda ele aldığımız uzman sistemler ve yapay sinir ağlarının yanı sıra bilgisayarlarla doğal dillerle iletişim, insanın duyumsal yeteneklerine benzetim ve robotik alanlarındaki çalışmalarını içermektedir. Sıraladığımız çalışmalarda çok önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Örneğın uzman sistem ve yapay sinir ağlarının kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. Öte yandan robotik, özellikle üretim sürecinde ve tekdüze, pis, tehlikeli işlerde giderek artan biçimde kullanılmaktadır. Yine bilgisayarlarla doğal dillerle iletişim ve görme, işitme, konuşma, koklama gibi insanın duyumsal yeteneklerini taklit eden bilgisayarların geliştirilmesinde azımsanmayacak gelişmeler kaydedilmiştir. Ancak bu gelişmeler, en azından insan beyninin yerini bilgisayarların almakta olduğu düşüncesini yaratmamalıdır. Çok yeni yayımlanmış bir makale beynin asla statik olmadığını, çok dinamik, çok değışken olduğunu söylemektedir. Araştırmaya göre nöronlarımız sürekli değışim içinde ve çok elastikiler; yeni dallar çıkarıyor, eski dalları gerekirse buduyor, şekli değışiyor, uzuyor, kısalıyor, büyüyor, küçülüyor; hiç durmuyor. Bu değışimler ne yaptığımızı, ne öğrendiğimize, ne düşündüğümüze bağılı olarak ortaya çıkıyor. Zekanın her faaliyeti beyin hücrelerinin şekillerindeki değışikliklerle kendini gösteriyor. Örneğın beyin, bir şiir ezberledikten sonraki nöron yapısı ezber öncesinden farklı. Sonuçta, bir gün insanlar kadar

akıllı bilgisayarlar yapılabilecekse, onların bugün anladığımız anlamdaki bilgisayar yapıları üzerine kurulmayacağını düşünmek gerekiyor. Ayrıca yapay zeka çalışmalarının, felsefeciler tarafından araştırılmış pek çok fikre gereksinimi var. Çünkü bir robot, insanlar kadar akıllı olabilmek ve deneyimlerinden bir şeyler öğrenebilmek için, birbirinden bağımsız olguları derleyip toparlayacak bir dünya görüşüne gereksinim duyacaktır.

Yapay zekanın, yalnızca bir programlama ya da mühendislik projesi olarak görüldüğü sürece daha uygulamalı ticari kullanım alanlarında değerlendirilmesi kaçınılmaz görülmektedir. Bu anlamda muhasebe alanı, yapay zeka uygulamaları için çok uygun bir alanı oluşturmaktadır. Uzman sistemlerin ve YSA'ların kullanımıyla muhasebede yapay zeka kullanımında önemli bir ilerleme sağlanmıştır. Gelecekte yapay zekanın diğer bileşenlerinin de katılımıyla muhasebede çok önemli ve ilginç gelişmeler bekleyebiliriz.

III. İLERİ ÜRETİM TEKNOLOJİLERİ

İş dünyası yakın geçmişten günümüze önemli değişimler geçirmektedir. Önceleri kaliteli malları yüksek fiyata satan işletmeler, hitap ettikleri müşterilerin değişen kimliği karşısında, bugün artık kaliteli malı hem daha ucuza hem de kısa sürede gereksinimlere yanıt verecek şekilde üretmek zorunda kalmışlardır. İletişim teknolojisindeki gelişmeler sonucu tüketiciler gereksinim duydukları mal ve hizmetlerin dünyanın çeşitli yerlerindeki kalite, nitelik ve fiyatından anında haberdar olmakta ve kendi taleplerini de bu veriler ışığında oluşturmaktadırlar. Bunun sonucunda işletmeler için rekabet globalleşmiş ve kârdan öncelikli bir amaç haline gelmiştir. Etkin rekabet için işletmelerin, yüksek kaliteli ürünleri zamanında ve mümkün olan en düşük maliyetle üretmeleri ve müşteriye en iyi hizmeti sunmaları gerektiği gibi, giderek kısalan mamul yaşam döngüsünü ve rekabeti karşılayabilmek için de çok iyi esnekliğe sahip olmaları gerekmektedir. Bu nedenlerle günümüzün üretim işletmelerinin gerçeği, geçmiştekilerden hem fiziksel olarak hem de fonksiyonel olarak önemli ölçüde farklılaşmıştır. Bu farklılıklar ileri üretim teknolojileri kullanan işletmelerde daha belirgin şekilde ortaya

çıkılmaktadır. Aşağıda değinilecek ileri üretim teknolojileri, rekabetin esaslarını önemli ölçüde değiştirmiş ve işletmeler giderek üretim olanaklarının rekabetçi bir silah olduğunun farkına varmaya başlamışlardır.

A) GELECEĞİN FABRİKALARI

Yeni üretim çevresi mekanizasyon ve otomasyona doğru giderek artan bir eğilim olarak tanımlanmaktadır. İnsanların yerini giderek, makineler ve robotlar almakta, bilgi teknolojisi üretim ve süreç geliştirmede yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Bilgisayar Destekli Tasarım ve Bilgisayar Destekli Üretim sistemleri (CAD/CAM), Esnek Üretim Sistemleri (FMS), Sayısal Kontrol Makineleri (NCM) ve diğerleri birçok üretim sürecinde yer almaya başladı. Malzeme Gereksinim Planlaması (MRP I) ve Üretim Kaynak Planlaması (MRP II) gibi daha sofistike üretim sistemleri başlatıldı. Çünkü global rekabet, işletmeleri yeni üretim teknolojilerini ve felsefelerini benimsemeye zorlamaktadır.

İleri üretim teknolojileri adı verilen bu teknolojiler dört gruba ayrılabilir.

- i. *Mamul tasarımına ilişkin teknolojiler:*
- ii. *Planlama ve kontrole ilişkin teknolojiler*
- iii. *Uygulamaya ilişkin teknolojiler*
- iv. *Hepsinin üstünde yer alan (Overarching) teknolojiler*

Bu teknolojilerden ; CAD, CAE, CAM, TQC, NC ve MRP gibi teknolojiler geleneksel üretim ortamlarında üretimin verimliliğini arttırmak için kullanılan tekniklerdir. Geleneksel üretim ortamlarında donanım, fonksiyonel olarak düzenlenmekte ve direkt işçilik yoğun olarak kullanılmaktadır. Makineler ve bilgi sistemleri iş görenlerin yerini almaktan çok onların verimliliğini arttırmak için kullanılmaktadır. Oysa ki bu gün JIT ve CIM gibi yeni üretim yaklaşımları esnek üretim sistemleri olarak isimlendirilen yeni üretim ortamlarını oluşturmaktadır.

Geleceğin fabrikaları, Bilgisayar Bütünleşik Üretim Sistemlerine (Computer -Integrated Manufacturing Systems -CIMS)

sahip olacaklardır. Bilgisayarla bütünleşik üretim, bir organizasyonun üretim, tasarım, ve işletim fonksiyonlarını bütünleştirmek için bilgisayarların kullanılmasıdır. Ancak, otomasyon ve CIM eşanlamlı değildir. CIM yukarıda sayılan tüm teknolojileri içine alır ve teknoloji değişiklikleri kadar yönetim uygulamalarındaki değişiklikleri de yansıtır. CIM ile, tüm düzeylerdeki yöneticiler karar verme, kontrol ve raporlama için zamanlamalı ve amaca yönelik bilgiye erişebilmektedirler. CIM sistemlerinin başlıca amaçları şunlardır;

- Ürün kalitesini arttırmak,
- Makine hazırlık zamanı gibi katma değer yaratmayan faaliyetler için harcanan zamanı kısaltmak,
- İtme Yöntemine karşıt olarak Çekme Yöntemi ile stok seviyesini azaltmak,
- Mümkün olduğunda esnek üretim sistemi geliştirmek,
- Merkezi bir bilgisayar tarafından işletilen, tam bütünleştirilmiş ve koordine edilmiş üretim sistemi için çalışmak.

CIM sistemleri ve onunla ilgili teknolojik değişiklikler ürün kalitesinin geliştirilmesi için olanaklar sağlar. JIT felsefesi, üretim sürecindeki katma değer yaratmayan faaliyetler (depolama zamanı, işe hazırlık zamanı gibi) için harcanan zamanı ve fireleri azaltmak için sürekli çaba sarf eder. Bilindiği gibi JIT (Just-in-Time), sadece bir bilgisayar yazılımı veya bir metodoloji değil, işletmenin satın alma, üretim ve dağıtım olmak üzere tüm yönlerine uygulanan bir felsefedir. Sistemin temelini oluşturan görüş, stokların gerekli olmadığı ve elimine edilmelerinin veya minimize edilmelerinin gerektiğidir. JIT, son mamul talebine göre yürütülen, doğru mamulün doğru zamanda ve doğru miktarda üretildiği bir sistemdir. Kısaca JIT; parti büyüklüklerini azaltmayı, hazırlık sürelerini minimize etmeyi, düzgün ve sürekli bir üretim akışı sağlamayı ve kendi felsefesini satıcıları da kapsayacak şekilde genişletmeyi amaçlayan bir yönetim ve kalite kavramıdır.

Esnek Üretim Sistemleri (Flexible Manufacturing System-FMS) ise, başlangıçtan sona kadar bir üretim sürecini yerine getiren

birbirine bağı makinaleri kontrol eden bir dizi bilgisayardan oluşmaktadır.

B) TEKNOLOJİK DEĞİŞİKLİKLERİN ÜRETİM ORTAMINA ETKİSİ

Sonuç olarak, yeni üretim teknolojilerinin kullanımı sonucunda, üretimde esnek üretim sistemleri ve büyük ölçüde otomasyonu içeren JIT felsefeleri, artan bir biçimde benimsenmektedir; kalite giderek artan bir önem kazanmakta ve direkt işçilik, toplam maliyetlerin küçük bir bölümü haline gelmektedir. Manuel üretim, direkt işçilik unsurunu önemli ölçüde azaltan otomasyonlu makinelerle yer değiştirmiştir. Diğer taraftan tasarım, kontrol ve araştırma-geliştirme alanındaki dolaylı işçilik gözle görülür bir şekilde artmıştır.

Diğer yandan, stokları azaltma çabaları da işletmeleri, stokların temel nedenlerini belirlemeye ve onları gidermek için üretim süreçlerini değiştirmeye zorlamaktadır.

Fabrikalarda makinelerin fonksiyonel olarak gruplanması yerine, faaliyetin beklenen sırasına göre gruplanması (mamule uygun akış hatları); üretim tamamlanma zamanını, elde stok bulundurma gereksinimini ve büyük miktarlardaki stok hareketini azaltmıştır. Böylelikle üretim süreci içindeki birçok aşama birlikte uyum içinde çalışmakta ve üretim süreci ileri derecede esnekliğe sahip olmaktadır. Çok az veya hiç stok bulundurmadan çalışan bir üretim ortamı, stokları beklenmeyen olaylar karşısında koruyucu yastık olarak kullanan ortamdan önemli ölçüde farklıdır. Stokların elimine veya minimize edilmesi stok değerlemeyi önemsiz kılacaktır.

C) TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN MALİYET MUHASEBESİNE ETKİSİ

Son yıllarda ileri üretim teknolojilerinin yoğun bir şekilde kullanıldığı işletmelerde geleneksel maliyet yöntemlerinin ve sistemlerinin başarısız oldukları gözlenmektedir. Maliyet muhasebesi maliyet yönetimi için bilgi sağlar. Ancak, Johnson ve Kaplan, 1987'de yayımlanan "Relevance Lost, The Rise and Fall of

"Management Accounting" isimli kitaplarında, 19.yy da geliştirilen maliyetleme tekniklerinin amacının maliyetlerin yönetimi olmakla birlikte, maliyet muhasebesinde finansal muhasebenin talepleri baskın olduğu için maliyetleme sistemlerinin "uygunluklarını" kayb ettiklerini ileri sürmüşlerdir.

Günümüzün karmaşık üretim ortamında mevcut maliyet sistemlerinin uygun olmaması sonucunda, elde edilen maliyet bilgileri de yanlış olacaktır ve bu bilgilere dayanılarak alınan kararlar da yanlış uygulamalara neden olacaktır. Günümüzde birçok işletme tarafından kullanılan geleneksel maliyet muhasebesi ve yönetim muhasebesi, yirminci yüzyılın başındaki üretim ve rekabet ortamı için tasarlanmış olup bu ortamlarda iyi bir şekilde çalışmaktadır. Maliyet muhasebesi sistemi; maliyet yönetimi ve kontrolü, mamul maliyetlerinin belirlenmesi ve stok değerlendirme olmak üzere üç amaca hizmet eder. Geleneksel maliyet muhasebesinde bu üç amaç içinde stok değerlendirme (finansal raporlama için) önceliklidir ve maliyet kontrolü ve mamul maliyetleme konularında ciddi eksiklikler bulunmaktadır. Kısaca, geleneksel maliyet muhasebesi sistemleri yeni üretim ortamları ile uyum içinde olmamaları nedeniyle eleştirilmektedir. Bu eleştiriler şöyle özetlenebilir; (1) Stoklar içerisinde genel üretim maliyetlerinin bulunması, aşırı stok bulundurmaya teşvik etmektedir. (2) Dağıtım esası olarak çoğunlukla direkt işçilik kullanılmaktadır. Direkt işçiliğin önemi azaldığı için bu uygulama akademik zeminlerde eleştirildiği gibi, uygulamada da tutulmamaya başlamıştır. (3)Geleneksel sapma ölçüleri yanlış yönlere sevk ederek başarısız eylemlere yol açabilmektedir.

Bunların dışında günümüzde işletmelerin amacı en kaliteli ürünleri, en kısa zamanda ve en düşük maliyetle üretmek olduğuna göre; maliyet muhasebesi sisteminin bozuk ürünlerin düzeltilmesi, mamul garantisi, müşteri hizmeti ve diğer maliyetler gibi kalitesizliğin yarattığı bütün maliyetlerin ayırt edilmesi ve biriktirilmesi için geliştirilmiş olması gerekir.

İleri üretim teknolojileri kullanan işletmelerde direkt işçiliğin azalması, donanımla ilgili maliyetlerin önemli bir paya sahip olması ve bilgisayara dayalı bilgi sisteminin ürün maliyeti üzerindeki etkisi, ürünlerin maliyet davranış modellerini değiştirmektedir. O halde

geleceğin maliyet muhasebe sistemi, bu değişimleri göz önüne almak ve bu değişimlere göre yaklaşımlar ve yöntemler oluşturmak zorundadır.

IV. SOSYAL BİR SİSTEM OLARAK İŞLETMELER

Yukarıda ele aldığımız şekilde gelişmeleri uygulayabilecek ve içselleştirebilecek bir işletme ancak sosyal bir sistem olarak işlev görmeyi başaran işletmedir. Bir işletmenin sosyal bir sistem olabilmesi ise çalışanlarına değer vermesi ile olanaklıdır. İşletme; tüketiciler, tedarikçiler, hissedarlar, devler ve çalışanlar gibi taraflarla etkileşim içindedir ve burada en önemli taraf çalışandır. Bir işletmenin sosyal bir işletmeye dönüşebilmesi ise üç ana reformun gerçekleştirilmesi ile olanaklıdır. Bunlar; dairesel Organizasyonlar, Kurum İçi Piyasa Ekonomisi ve Çok Boyutlu Organizasyon modelidir.

KAYNAKÇA

- BİLİM VE TEKNİK, *İşyerindeki Teknoloji*, TÜBİTAK, sayı 346, Eylül, 1996
- DILTS, David M.; GRABSKİ, Severin V.: *Advanced Manufacturing Technologies: What They Can Offer Management Accountants*; Management Accounting , Şubat 1990
- DUGDALE, David; *Costing System In Transition*; Management Accounting CIMA, Ocak 1990
- ERDOĞAN Melih; ERDOĞAN Nurten: *Muhasebede Bilgisayar Kullanımı*, Boyut Matbaacılık, İstanbul,1996
- ERDOĞAN, Nurten; *Faaliyete Dayalı Maliyetleme*, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir,1995
- GELINAS, Ulric J.; ORAM, Allan E.: *Accounting Information Systems*, International Thompson Publishing, Ohio, 1996
- GÜZELDERE, Güven: *Yapay Zeka'nın Dünü, Bugünü, Yarını*; Cogito, sayı 13, 1998
- HALL, James A.: *Accounting Information Systems*, West Publishing Comp., New York,1995

- HOWEL, Robert A.; SOURCY Stephen R.: *The New Manufacturing Environment: Major Trends For Management Accounting*, Management Accounting, Temmuz 1987
- JOHNSON, Thomas H.; KAPLAN, Robert S.; *Relevance Lost, The Rise and Fall of Management Accounting*; Harvard Business School Press, 1987
- LEVIS Ronald J.: *Activity -Based Models For Cost Management Systems*, Quorum Books, London, 1995
- MICHAELS, Lawrence T.: *A Control Framework For Factory Automation*, Management Accounting, Mayıs 1988
- ÖZ-ALP, Şan; TİMUR, Necdet; KOÇEL, Tamer; GEYLAN, Ramazan; ODABAŞI, Yavuz; ERDOĞAN, Nurten; ERDOĞAN, Melih; ÖZKUL, Ali E.; ÖZTÜRK, Sevgi A.: *Genel İşletme*, Anadolu Üniversitesi Yay. No.931, Eskişehir, 1998
- RAMAZANCIOĞLU, Özgür: *Herkesin Bilgisayarı Var: Beyin: Bilim ve Ütopya*, sayı 45, Mart 1998
- ROMNEY, Marshall B.; STEINBART, Paul J.; CUSHING, Barry E.: *Accounting Information Systems*, Addison-Wesley, New York, 1997
- SAKURAI, Michiharu: *The Influence of Factory Automation on Management Accounting Practices; Measure For Manufacturing Excellence* ;Editör Robert S. Kaplan, Harvard Business School Press 1990
- SEARLE, John: *Bilgisayarlar Düşünebilir mi?* : Cogito, sayı 13, 1998
- WILKINSON, Joseph W., CERULLO, Michael J. : *Accounting Information Systems: Essential Concepts and Applications*, John Wiley & Sons, Inc. New York, 1997

**AFYON GIDA SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN
KOBİ'LERİN FİNANSAL YAPILARI VE 1994-1998 ARASI
KÜRESEL KRİZLERİN ETKİLERİ**

Yrd.Doç.Dr. Ali ELEREN *

ÖZET

Bu çalışmada, Afyon gıda sektöründe faaliyet gösteren KOBİ'ler üzerinde yapılan bir araştırmanın sonuçları değerlendirilmektedir. 1994-1998 yılları arasında oluşan küresel krizlerin etkilerinin incelendiği araştırmada, KOBİ'lerin direkt olmasa da endirekt olarak krizlerden para piyasalarında daralma, kredi faizlerinin yüksekliği, taleplerde düşme gibi faktörlerden etkilendikleri, buna karşın kredili satışlar yerine peşin satışlara ağırlık verdikleri, likidite yapılarını güçlendirdikleri, uzun vadeli borçlanmadan kaçındıkları ve özellikle sermaye artışına dayalı bir büyüme modeli uyguladıkları anlaşılmaktadır.

ABSTRACT

This study evaluates the results of a research on small and medium sized food companies operation in Afyon. Analyzing the effects of global crises of 1994-1998, the study found out that small and medium sized companies are influenced from crises in terms of tightening of money markets, high interest rate and tendency towards cash sales. On the other hand, crises lead these companies to enhance their liquidity positions, to avoid long term borrowing and to follow growth models especially funded by the increases in capital.

* Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Öğretim Üyesi

I. GİRİŞ

1980'li yıllarda ivme kazanan ve günümüzde etkisi artarak devam eden küreselleşme, şimdiye kadar kabul görmüş yönetim, rekabet, pazar, tüketici, kalite gibi kavramlarda önemli değişikliklere yol açmıştır. Ayrıca ülkeler arası ekonomik etkileşimin artması nedeniyle her hangi bir ülkede oluşabilecek bir gelişme, bölge ülkelerini ve hatta tüm dünya ülkelerini etkileyebilmektedir.

İşletmelerimizin yaklaşık %99'u KOBİ'lerden oluşmaktadır. Bu nedenle, sanayimizin rekabet gücünün artmasında KOBİ'lerin desteklenmesinin önemli bir payı olacaktır. Yapılan birçok araştırma, Türkiye'deki KOBİ'lerin öncelikli sorununun finansal yetersizlik olduğunu göstermektedir.¹ KOBİ'lerin yeterli rekabet düzeyine ulaşmaları, büyüüp güçlenmeleri için finansal yapılarını güçlendirmeleri gerekmektedir.

Dinamik yapılarıyla ekonomimizin vazgeçilmez unsurları olan KOBİ'ler küresel rekabette ülkemizin önünü açacak önemli bir faktör konumundadır. Ancak, KOBİ'lerin, küresel rekabet baskılarından oluşan yeni duruma uyum sağlamaları için teknolojik ilerleme, sosyal ve çevresel değişim ile politik çevrenin de değişme zorunluluğu vardır.²

İşletmelerin uzun vadeli hedefleri ve bu hedeflere götüren stratejileri belirlenirken içe ve dışa dönük analizlerini iyi yapılması, doğru bilgilere ulaşılması gerekmektedir. İçe dönük analizler yapılırken işletmenin tarihi seyrindeki kendi bilgilerini, dışa dönük analizlerde ise başta sektörel verileri ve işletmeye dışardan etki edecek ekonomik ve siyasi gelişmeler analiz edilmeye çalışılır. Bu nedenle, dışa dönük analizlerde finansal veriler başta olmak üzere pazar yapısı, teknolojik gelişim vb sektörel verilere büyük ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü bu veriler analiz edildiğinde işletmeye sektör içerisinde hangi konumda olduğu hususunda kıyaslama imkanı verecektir.

¹ Erol, EREN, Küçük ve Orta Boy İşletmelerin Sorunları,Çözüm Yolları, MPM Yayın No:358, Ankara,1987,s.11-12 ; Nurel, ÜNER,Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Sorunları ve Çözüm Yolları, D.E.Ü. İ.İ.B.F Dergisi,C.6, Sayı:2,1999 s.13

² DPT, *Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT: 2544,Ankara,2000, s.15

Sektörel veriler ve analizler, mikro düzeyde işletmeler için önemli bir kıyaslama aracı olmakla birlikte, makro düzeyde ülkelerin ekonomisiyle ilgili stratejilerinin belirlenmesinde, bölgesel kalkınma planlarında ve gelecek ekonomik kararlarda başvurulması gereken temel kaynaklar içersinde yer almaktadır. Çünkü ülkeler uluslararası ekonomik gelişmeler ekseninde kendi ekonomisini geliştirecek ve ekonomisinin belkemiğini oluşturan sektörlerle yön verecek stratejiler geliştirirken, sektörlerin karakteristik yapılarını incelemesi ve sorunlarını net olarak belirlemesi gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Afyon için önemli bir yere sahip olan ve ilin lokomotif sektörlerinden olan gıda sektörünün gelecekte daha güçlü hale gelebilmesi, rekabetçi konumunu kuvvetlendirmesi için finansal yapılarının incelenmesi, sektörel karakteristiklerin belirlenmesi, krizlerin finansal etkilerinin araştırılmasıdır.

Araştırmanın kapsamı, Afyon ili merkezinde bulunan ve en az 5 kişi çalıştıran sanayi işletmesi grubuna giren, 1994 ve öncesi kurulmuş gıda işletmeleriyle sınırlıdır. Araştırmaya katılan gıda işletmeleri un, yem, yağ ve et ürünleri ve şekerleme sanayilerinden oluşmaktadır.

Ayrıca, en az beş kişi çalıştıran ve sanayi işletmesi kapsamına giren işletmeler olmak, en az 1994 ve öncesi kurulmuş olmak ve 1994-1998 bilanço ve gelir tablolarının tamamının mevcut olması da araştırmanın kısıtlarını oluşturmaktadır.

Araştırmada kullanılan tekniklerden birincisi yüz yüze görüşme tekniği ile yapılan anket çalışmasının SPSS programı yardımıyla değerlendirilmesinden oluşmaktadır. İkincisi ise işletmelerden alınan son beş yıla ait bilanço ve gelir tablolarından yararlanılarak finansal oranların elde edilmesi ve yıllara bağlı sektör ortalamalarının değerlendirilmesidir.

II. KÜRESELLEŞME VE KÜRESEL KRİZLER

Küreselleşme konusu siyasi, kültürel ve ekonomik boyutları olan bir konudur ve küreselleşme ile ilgili birçok kaynakta tanımlama yapılmıştır . McLuhan'ın ifadesi ile küreselleşme dünyanın bir

“küresel köy” haline gelmesidir. Bu tanımdaki değerler ekonomik nitelikte olabileceği gibi siyasi, sosyal ve kültürel nitelikte de olabilmektedir.

Küreselleşme üç farklı ama birbiriyle yakından ilişkili alanda kendini göstermektedir. Bunlardan birisi ekonomik küreselleşme ki bu ulaşım ve haberleşme alanında meydana gelen teknolojik gelişmeler sayesinde ekonomilerin bütünleşmeleri veya tek pazar oluşturmaları anlamına gelmektedir.³ Bir başka ifadeyle milli ekonomilerin dünya ile bütünleşmesini, teknoloji, üretim, tüketim ve finansman piyasalarını kapsamaktadır.⁴

Küreselleşmenin görüldüğü ikinci alan ise iletişim ve enformasyondur. Bu alanda en güzel gelişme internet ağı ile bilgilerin dünyadaki milyonlarca kişiye kolayca ulaştırılmasıdır.

Küreselleşmenin görüldüğü diğer alan ise politik alandır. Bu alanda yaşanan gelişmelere örnek olarak uluslararası sistemin temel özelliği olan *ulus devlet*in üstünlüğü sarsılmış ve yetkilerinin bir kısmını birtakım uluslararası siyasi ve ekonomik kurum ve kuruluşlarla paylaşmak zorunda kalmıştır. Uluslararası ilişkiler arttıkça, milli veya yerel anlamda bazı problemler uluslararası hale gelmiş ve bunların çözümü de uluslararası işbirliğini gerekli kılmıştır.⁵

Küreselleşme zamanla ekonomi başta olmak üzere sosyal, siyasi tüm alanlarda kendini hissettirmektedir ve bu alanlardaki tüm faaliyetlerde belirleyici rol oynamaktadır. Bu durumda işletme faaliyetlerinin ve faaliyetlere ilişkin işletme fonksiyonlarının küreselleşme yönelimli planlama ve uygulaması gerekecektir.⁶

Küreselleşme ile tüm dünya ülkeleri daha hassas dengelerin hakim olduğu bir ilişki ortamına girmişlerdir. Ülkeler arası etkileşim

³ Yusuf,TUNA,*Dünyada Globalleşme Eğilimleri ve Dengeler*, Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye, No :17-18, 1995, s.19

⁴ S.Rıdvan, KARLUK, *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar ve Entegrasyonlar*, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 1995, s.1

⁵ Malcolm, WATERS, *Globalization*, London and New York, 1995, s.111

⁶ Rıza, AŞIKOĞLU, *Globalleşme Sürecinde Uluslararası Finansal Yönelimler*, D.Ü. İİBF Yayın No: 2, Kütahya, 1990, s.25-26

arttıkça bu hassaslık ve duyarlılık da artmaktadır. Dünyanın uzak bir bölgesinde yaşanan bir kriz artık tüm dünyayı etkileyen bir ekonomik kasırgaya dönüşebilmektedir.

Küresel krizlerin örnekleri 1929 dünya ekonomik buhranı, 1973 petrol krizi 1990'lara kadar belli periyotlarla süregelmiştir. 1990'lardan itibaren krizler arasındaki süre ortalama iki yıl gibi kısa süreli periyotlara düşmüştür. Son on yıl içinde cereyan eden krizler Avrupa Para Sistemi (EMS) döviz krizi(1992), Meksika ve Türkiye krizleri(1994), Asya (1997) , Rusya(1998) ve Brezilya(1999) krizleri şeklinde sıralanmaktadır. Her krizin kendine has sebepleri olsa da hepsindeki ortak sebepler olarak finansal piyasaların liberalleşmesi ve artan kısa vadeli spekülasyon fon hareketleri gösterilebilir.

Türkiye'deki işletmelerin, krizlerden etkilenmeleri sektörlere göre değişim göstermektedir. Hangi sektörde olursa olsun tüm işletmeler krizden direkt olmasa da dolaylı olarak etkilenmektedirler. Örneğin, paranın değer kaybetmesi, girdi maliyetlerinin ani artışı, yüksek enflasyon, tüketicinin alım gücünde düşme ve dolayısıyla pazarda durgunlaşma, finansal planlamada güçlükler, kredi faizlerinin yüksekliği ve kredili alış ve satışların öne çıkması şeklinde etkileri görülmektedir.

Küresel krizlerin en önemli etkisi finansal gereksinimlerin artması şeklinde olmaktadır. Özkaynakları güçlü olan işletmeler, bu tür krizleri daha hafif atlattıklarıdır. Ancak, KOBİ'ler özkaynakların yetersizliği gibi bir dezavantaja sahip olmaları, küresel krizden öncelikle bu tür işletmelerin etkilenmesi sonucunu doğurmaktadır.

Bir diğer etki de pazarın daralmasında görülmektedir. Özellikle tüketicinin alım gücünün düşmesi, pazarda daralmalara sebep olmakta, ihracat kabiliyeti zayıf olan, yöresel ve ulusal pazarlarla sınırlı kalan KOBİ'ler bu durumdan öncelikle etkilenmektedirler.

III. AFYON GIDA SEKTÖRÜNÜN FİNANSAL YAPI ANALİZİ

A) AFYON SANAYİ İŞLETMELERİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

İşletmelerin faaliyet alanlarına göre dağılımında tüm sektörler içerisinde %39.7 ile çoğunluğu mermer sektörü oluşturmaktadır. Bunu 27.8 ile Gıda, %8.1 ile Toprak, %7.2 ile Metal Eşya ve Makine Sanayii takip etmektedir.

İşletmelerin hukuki yapılarına göre dağılımında ise %51,6 sını "limited şirketler", %27,2 sini "anonim şirketler" ve %14.7 sini ise "tek kişi işletmeleri" oluşturmaktadır.

Büyükliklerine göre dağılımında işletmelerin %43.1 'i 1-9 arası işgücü çalıştıran "çok küçük işletmeler", %27.2'si 10-24 arası işgücü çalıştıran "küçük işletmeler", %28.8'i ise 25-199 arası işgücü çalıştıran "orta ölçekli işletmeler" ve %0.9 'i ise 200 den fazla işgücü çalıştıran büyük işletmelerden oluşmaktadır.

Kuruluş yerlerine göre sınıflandığında işletmelerin %78,4'ünün il merkezi içinde veya merkeze yakın yerlerde kurulduğunu görmekteyiz. Bu toplam içerisinde en büyük payı %53.8 ile sadece Organize Sanayi Bölgesi oluşturmaktadır..

Kuruluş tarihlerine göre incelendiğinde işletmelerin %57.8'i gibi önemli bir kısmının son on yılda kurulduğu görülmektedir. Buradan Afyon ilinin son on yılda önemli bir sanayileşme hareketi içerisinde olduğu söylenebilir

Kapasiteleri incelendiğinde, yoğunlaşmanın %40-60 arasında olduğu ortalamanın ise yaklaşık %54.3 olduğu görülmektedir. Atıl kapasitenin yüksekliği, yatırımların verimli çalışmadığının bir göstergesi olabilir.⁷

Yönetim yapılarına göre sınıflandığında işletmelerin %84.7'sinin yönetimi işletme sahiplerinden oluşmaktadır. Ayrıca

⁷ H.Hüseyin BAYRAKLI, Belkıs ÖZKARA, Ali ELEREN, 1999 Afyon Sanayi Araştırması, AKÜ Yayın No :19, Afyon, 1999, s.4-10

yöneticilerin eğitim durumları incelendiğinde %67.2'sinin lise ve altı eğitim aldıkları görülmektedir.⁸

Teşvikler konusunda, Afyon'daki KOBİ'lerin KOBİ teşviklerinden yararlanma düzeyleri bölgedeki illerle mukayese edildiğinde Eskişehir'den az, Isparta ile başabaş, diğer iller olan Kütahya, Uşak ve Denizli'ye göre yüksek görünmektedir.⁹

B) AFYON GIDA SEKTÖRÜNÜN FİNANSAL YAPI ANALİZİ

Gıda sektörü, Afyon'daki tüm işletmeler içinde %27,8 ile ikinci sırada gelmektedir. Bu derece önemli yeri olan ve Afyon ekonomisine katkıları her geçen gün artan bu sektörün finansal yapısının belirlenmesi, gelecekte sektör için yapılacak çalışmaları kolaylaştıracaktır.

Bu bölümde öncelikle araştırmaya katılan işletmeler hakkında genel bilgiler verilecek ve daha sonra 1994-1998 yılları arasında beş yıllık mali tablolarının değerlendirilmesine geçilecektir. Mali tabloların değerlendirilmesinde Finansal Rasyo Oranları¹⁰ kullanılacaktır.

1. Genel Analiz

Yüz yüze görüşme tekniği uygulanan 32 gıda işletmesinden son beş yıla ait verileri net alınan sadece 21 işletme bulunmaktadır. Bu nedenle analiz sadece 21 işletme verileri ve anket sonuçları üzerine olacaktır.

Çalışma kapsamına alınan 21 işletmenin ;

- %'81'i 25-199 kişi çalıştıran orta ölçekli işletme, diğer %19'u ise 9-24 arası kişi çalıştıran küçük işletmelerdir. Bu işletmeler içerisinde çok küçük ve büyük işletme bulunmamaktadır.

⁸ BAYRAKLI vd., s.32-33

⁹ Rıza AŞIKOĞLU, H. Hüseyin BAYRAKLI, Ali ELEREN, 1990-2000 Yılları Arasında Afyon Sanayii Sektöründe Teşvik Uygulamaları, AKÜ Yayın No :33, Afyon, 2000, s.11-12

¹⁰ Semih BÜKER, Rıza AŞIKOĞLU, Güven SEVİL, Finansal Yönetim, Eskişehir, 1997, s.34-74

- %55 'ini şekerleme, %25'ini un ve yem, diğerlerini ise yağ ve et ürünleri üreten işletmeler oluşturmaktadır.
- %38,1'i anonim , diğerleri limited şirkettir.
- Kapasite ortalamaları yaklaşık %58 'dir.
- Kuruluş tarihlerine göre incelendiğinde üç tanesi 1985 öncesi, diğerleri ise 1989-1992 arasında dağılım göstermektedir.
- Sermayeleri yönüyle incelendiğinde, en düşük sermayeli işletme 500.000.0000-TL, en yüksek sermayeli işletme ise 18.650.000.000.-TL dir.
- Bölgesel olarak %45'i Afyon-merkez, %35'i organize sanayi bölgesi, diğerleri ise Ankara ve İzmir Karayolları üzerinde bulunmaktadır.
- Pazar yönüyle şekerleme üzerine imalat yapan işletmeler, genellikle çevre ve yurt içi ağırlıklı olsa da ihracat yapabilmektedirler. Et ürünleri üzerine çalışan işletmeler ise bölgesel pazarın yanında İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlere yönelmektedirler. Un, yem ve yağ sanayi işletmeleri ise Afyon ve çevresindeki ihtiyacı karşılamaktadır. İşletmelerin genellikle yöresel ve ulusal pazarlara yönelik çalışması, daha çok 1994 gibi ülkemiz sınırlarında oluşan krizlerden etkilenmesini anlamlı kılmaktadır.
- İşletmelerin %9,5'i ihracat yapabilmektedirler.
- Bölgesel olarak tarım ve hayvancılığın yaygın oluşu, gıda işletmelerinin temel hammaddelerinin ucuz ve yaygın bulunması konusunda sorun oluşturmamaktadır.
- %9,5'u yatırım teşviklerinden yararlanmışlardır.
- %66,7'si finansal sorunu birinci derece, %52,4'ü kalifiye personel bulamama sorununu ikinci derece olarak değerlendirmektedir.
- Finansal yönetim konusunda uzman personel çalıştıran işletmeler %9,5 , muhasebe ve finans işlevini birlikte yürüten uzman personel çalıştıran işletmeler %14,3, uzman

bir kuruluştan finansal yönetimde danışmanlık desteği alan işletmeler ise %9,5 kadardır.

2. Likidite Analizi :

Bu bölümde işletmelerin kısa vadeli finansal yapıları incelenecek; kısa vadeli borç ödeyebilme kabiliyetleri, likidite ve net işletme sermayesi düzeyi değerlendirilecektir.

Tabloda likidite oranları incelendiğinde, cari ve asit test oranlarının 1996 yılı hariç diğer yıllar itibariyle düzenli bir yükselme içersinde olduğu görülmektedir. Bunun sebepleri incelendiğinde, içte meydana gelen 1994 krizi ve dışta meydana gelen 1997-1999 global krizler sebebiyle para piyasalarında daralma, kredi faizlerinin yükselmesi vb. nedenlerle kısa vadeli borçlanmadan kaçınılması görülebilir. Kısa vadeli borçların toplam varlıklar içindeki payının yıllara göre azalması bu kanaati güçlendirmektedir. Kısa vadeli borçlanma genelde hammadde, malzeme alımlarından gelmekte, bu nedenle kısa vadeli borçlanmada düşüşün bir başka sebebi olarak da kredili hammadde ve malzeme alışlarının kısıtlı hale gelmesi düşünülebilir.

Bunun yanında nakit oranı ve net işletme sermayesinin toplam varlıklar içindeki paylarını 1996'ya kadar düşüş, sonrası yükseliş gösterdiği görülmektedir.

Ticari alacakların toplam varlıklar içindeki payları dikkate alındığında, tam olarak düzenli olmasa da bir artış göstermediği görülebilir. Ticari alacakların toplam varlıklar içersindeki payı 1996'ya kadar düzenli bir artış göstermiştir. Ancak bu 1997'de bir düşüş yaşanmış ve sonradan tekrar yükselmiştir. Kredili satışlara talep artışını sağlamak, stokları eritmek, pazar payını korumak için uygulandığı düşünülürse; 1994'te krizden etkilenen işletmeler, piyasada canlanma için kredili satışlara yönelmişlerdir. Oranın 1997'de düşük olması, kredili satışlar ve alacakların düşüşünden değil, toplam kaynaklar ve dolayısıyla toplam varlıkların özsermaye artırımından dolayı 1996 ve özellikle 1997 yılında yükselmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo : Araştırma Kapsamındaki İşletmelerin 1994-1998 Yılları Mali Tablolarına Dayalı Oran Ortalamaları

	1994	1995	1996	1997	1998	ORTALAMA
1) LİKİDİTE ORANLARI						
Cari Oran	2,22	2,38	1,78	1,99	8,58	3,39
Asit Test	0,78	1,01	0,69	0,76	2,16	1,08
Nakit Değerler Oranı	0,59	0,52	0,48	0,62	1,60	0,76
Ticari Alacaklar/T.Varlıklar	0,05	0,16	0,15	0,10	0,28	0,15
Net İşletme Ser/T.Varlıklar	0,25	0,14	0,07	0,14	0,46	0,21
2) FİNANSAL BORÇ ORANLARI						
Toplam Borç/Toplam Varlık.	0,68	0,76	0,73	0,54	0,20	0,58
Özsermaye / Toplam Varlık	0,32	0,24	0,27	0,46	0,80	0,42
Borç / Özsermaye	2,16	3,15	2,67	1,16	0,25	1,88
K.V.Borç / Toplam Borç	0,90	0,89	0,97	0,98	0,98	0,95
3) FAALİYET ORANLARI						
Stok Devir Hızı	2,48	3,06	8,08	10,15	25,04	9,76
Alacak Devir Hızı	24,28	13,01	6,41	30,03	7,76	16,30
Ortalama Tahsil Süresi	14,83	27,67	56,14	11,99	46,39	31,40
Net Satış / Özsermaye	7,33	10,40	14,10	6,09	3,40	8,27
Net Satış / Toplam Varlıklar	3,10	3,94	2,46	2,89	2,67	3,01
4) KARLILIK ORANLARI						
Net Kar / Özsermaye	0,76	0,53	0,16	0,11	0,10	0,33
Brüt Satış Karı/Net Satış	0,18	0,15	0,20	0,26	0,18	0,20
SMM / Net Satış	0,82	0,85	0,80	0,74	0,82	0,80
Net Kar/ Net Satış	0,09	0,04	0,01	0,03	0,04	0,04
5) DİĞER						
Ödenmiş Sermaye/ÖZKAYNAK	0,86	0,55	0,45	0,79	0,81	0,69
Sermaye Artış Endeksi(1994 baz)	1,00	1,06	3,77	9,49	35,97	
Katma Değer Artış Endeksi	-	1,18	2,63	7,41	6,21	3,92

Ayrıca alacakların toplam varlıklar içindeki payının çok düşük olması, gıda işletmelerinin genellikle peşin satışlara yöneldikleri ve dolayısıyla alacaklarının çok yüksek olmadığını göstermektedir. Bu durum işletmelerin likiditesi açısından avantaj oluşturmaktadır.

Cari oran ortalaması 3,39'dur ve genel kabul görmüş ortalama olan 2'den büyüktür. Bu durum asit test oranında ($1,08 > 1,00$) ve nakit oranında da ($0,76 > 0,50$) benzer şekilde görülmektedir. Sektör ortalamalarının genel kabul görmüş oranlardan yüksek olması, bu sektörün daha yüksek likidite ile çalıştığını göstermektedir.

a) Finansal Borç Oranları

İşletmelerin borçlanma politikasının genelde kısa vadeli borçlanma şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Genellikle kredili mal veya hammadde alımından gelen borçlar olduğu tabloda görülmesine de bilanço kalemlerinden anlaşılmaktadır ve toplam borçlar içerisinde ortalama %95 gibi önemli bir paya sahiptir.

Toplam borçların toplam varlıklar içerisindeki payları 1994 krizi nedeniyle 1994-1996 arasında biraz artma göstermekle birlikte, 1997 ve sonrasında hızlı bir düşme görülmektedir. Bu düşüşün sebebi olarak 1997 ve özellikle 1998'de gerçekleşen sermaye artırımları gösterilebilir. Bu durum özsermaye artış endeksi ve özsermaye/toplam varlıklar oranlarında daha kolay görülmektedir.

Bu düşüşün bir diğer sebebi ise kredili hammadde ve malzeme alışlarının kısıtlı hale gelmesi, piyasanın peşin satışlara yönelmesidir. Özellikle et ürünleri ve şekerleme işletmelerinde kısa vadeli borçlanma çok düşük düzeydedir.

İşletmelerin uzun vadeli borçlanmayı tercih etmedikleri görülmektedir. Duran varlıklara yatırımların, genellikle özkaynaklardan karşılandığı söylenebilir. Özkaynaklarına dayalı büyüme modeli uygulayan gıda işletmeleri bu şekilde finansal risklerden uzak kalmaya çalışmaktadır. Özellikle kredi maliyetlerinin yüksekliği, ekonomik istikrarsızlıklar, para piyasalarında daralma ve artan enflasyonist baskılar işletmelerin kısa ve özellikle uzun vadeli borçlanmadan kaçınmalarına sebep olmaktadır.

Toplam borç / toplam varlıklar oranlarının yaklaşık %58 olması, özkaynaklarının borçları karşılayabilmesi işletmelerin kredibilitelerini yükseltmektedir. Yıllar itibariyle işletmelerin toplam varlıklar içerisinde borçlanma payının 1996'ya kadar artma ve ondan sonra ise düşüş gösterdiği görülmektedir. Bunun en önemli sebebinin işletmelerin 1997 ve özellikle 1998 yılındaki sermaye artırımlarıdır. İşletmelerin artan kredi faizleri nedeniyle kredi kullanımından kaçındıkları ve bu gereksinimlerini özkaynaklarına yatırımla gidermeye çalıştıkları görülmektedir.

Bilançolarda kısa vadeli borç kalemlerinin genelde kredili mal alışlarından doğan borçlar görünmesi, gıda hammaddesi başta olmak üzere, diğer malzeme vb girdileri alırken kısa vadeli kredili alışlara yöneldikleri anlaşılmaktadır. Özellikle kredi almadan kaçınmalarının sebepleri incelenirse, birincisi krediyi alıp uygun şekilde kullanabilecek uzman yöneticilerden yoksun olmaları, diğeri ise kredi maliyetlerinin yüksekliği, kredi alıp da vadesinde ödeyememe korkusu, tefeciliğin yaygın oluşu ve üzerlerindeki kötü izlenimler işletme yönetimlerini krediye karşı ürkütmektedir.

b) Faaliyet Oranları

Faaliyet oranları incelendiğinde sektördeki işletmelerin net satışlar / özsermaye ve net satışlar/aktif toplam oranlarının 1996 yılına kadar yükselme, 1997 ve özellikle 1998 yıllarında önemli ölçüde düşüş kaydettikleri görülmektedir. Bu farklılığın en önemli sebebi 1997 ve özellikle 1998 yıllarında özkaynaklardaki artışlarıdır.

Alacaklar devir hızında 1996 yılına kadar bir düşüş ve sonrasında bir yükseliş vardır. Ayrıca benzer gelişme ters orantılı olarak alacak tahsil sürelerinde de görülmektedir. Bunun sebebi, 1996 yılında satışlarda bir artış olsa da bunun kredili satışların artışından kaynaklandığıdır. Ticari alacaklarda zamanla bir artış vardır ve bu sonuç T.Alacaklar/Toplam Varlıklar oranlarında görülmektedir. Her ne kadar 1997'de sermaye artırımını nedeniyle düşüş görülse de, aslında alacaklarda bir artış vardır ve 1998'e kadar etkisini hissettirmektedir.

1995 ve özellikle 1996'da alacak devir hızındaki düşüş bu dönemlerde gıda sektörünün sıkıntılı olduğunun bir göstergesidir. Net Kar/ Net Satış oranlarında 1996'da %1 'e kadar düşüş anlamlıdır.

Düşük kar marjıyla ve kredili satış imkanlarıyla satışlar artırılmaya çalışılmıştır.

İşletmelerin stok devir hızları 1994 ve 1995 'te normal, 1996 ve sonrasında hızlı bir artış göstermektedir. Bu artışın sebebi olarak 1997-1998 yıllarındaki sermaye artırımını ve dolayısıyla işletmelerin büyümelerinden kaynaklanan üretim artışının kredili satışlar ve düşük kar marjı politikasıyla eritmeye çalışılmış, bunun yanında stok düzeyleri düşük tutulmuştur.

İşletmelerin yıllar itibariyle katma değerlerinde artışın olması işletmelerin verimli çalıştıklarını göstermektedir. Ancak, bu artış enflasyonist fiyat artışlarından ve işletmede sermaye artırımından da kaynaklanabilir. Bu hususta artış seyrinin 1997 ve özellikle 1998'de yüksek oluşu, bu yıllarda sermaye artışının etkisini göstermektedir.

c) Karlılık Oranları

İşletmelerin özsermayelerinin karlılığı ortalama %33 'tür. Yıllar itibariyle ise %76(1994), %53(1995), %16(1996), %11(1997) ve %10(1998) olarak dağılmaktadır. Bu oranın 1996 ve sonrasında düştüğü görülmektedir. Bu durum önceden bahsedildiği gibi o yıllarda özsermaye artırımına gidilmiş olmasından kaynaklanabilir. Ayrıca o yıllarda düşük kar marjlı satış politikasının da etkili olduğu düşünülebilir.

Satılan malın maliyeti, toplam hasılat içinde ortalama %80'dir. Yıllar itibariyle %82(1994), %85(1995), %80(1996), %74(1997) ve %82(1998) olarak dağılmaktadır. Satılan malın maliyetinin genelde her yıl yakın oranlarda seyrettiği, sadece 1997'de en düşük değeri olan %74'e gerilediği görülmektedir. Satışların net karlılığı ise ortalama %4 olup, yıllar itibariyle %9(1994), %4(1995), %1(1996), %3(1997) ve %4(1998) olarak dağılmaktadır. Oran, 1996 yılına kadar düşüş ve sonraki yıllarda yükselmekte, bu durum 1996 ve 1997 yılında peşin satışlarda artış amacıyla düşük kar marjı ile damping satışlara yönelme olduğunu, ayrıca hem peşin hem de kredili satışlarda artış sonucu toplam satışların da artışını göstermektedir.

Ödenmiş sermayenin toplam özkaynaklar içersindeki payı ortalama %69'dur ve yıllar itibariyle %86(1994), %55(1995),

%45(1996), %79(1997) ve %81(1998) olarak dağılmaktadır. Bu oran 1996'da %45'e kadar düşmüş ve sonraki yıllarda sermaye artırımını nedeniyle yükselmiştir. Bunun sebebi, dağıtılmamış karlar ve yedeklerin zamanla artarak özsermayeye yaklaşması ve hatta aşmasıdır.

SONUÇ

Afyon gıda sektörü, gerek işletme sayıları ve gerekse istihdam sağlama ve ekonomiye katkıları yönüyle mermer sektöründen sonra Afyon ilinin ikinci öncelikli sektörü konumundadır.

İşletmelerin kapasite kullanım oranlarının ortalama %58 gibi düşük çıkması, talep tahmini ve ona bağlı kapasite planlama konusunda yetersiz kalındığını ve dolayısıyla kaynakların verimsiz kullanıldığını göstermektedir.

İşletme yapıları itibariyle çoğunlukla aile şirketlerinden oluşmakta, yönetimleri sahip yönetici ağırlıklı olup, dışa açılmadıkları için de sermaye yönüyle sınırlı kalmaktadır. Gerek yetersiz sermaye ve ona dayalı finansal güçlükler, gerekse yönetimin aile üyelerinden oluşması ve profesyonel yönetimin olmayışı, yenilikçi ve radikal kararlar alınmasını, yeniden yapılanmayı, sermayesini dışa açmak suretiyle büyümeyi engellemektedir. Öncelikle bu yapının değişmesi gerekmektedir.

Ayrıca yönetimin profesyonel olmayışı özellikle yabancı kaynak kullanımı ve finansal planlama gibi uzmanlık gerektiren konularda yönetimin yetersiz kalması sonucunu doğurmaktadır. Bu nedenle işletmeler, küresel kriz nedeniyle ağırlaşan ekonomik şartlarda artan finansal gereksinimlerini yabancı kaynaklardan yerine tamamen özkaynaklardan karşılama yoluna gitmektedirler.

İhracat yapabilen işletmelerin sayısının %9,5 gibi çok düşük çıkması işletmelerin küresel rekabette ne kadar zayıf olduklarını göstermektedir. Yöresel ve yurt içine dönük üretim yapan işletmeler konumundan, global normlarda üretim yapan ve uluslararası pazarlara açılabilen işletmelere dönüşmeleri gerekmektedir.

İşletmelerin 1994 krizi ve sonrası ortamdan direkt etkilendikleri, bunun yanında Asya ve Rusya gibi sınırlarımız dışında oluşan krizlerden ise dolaylı yönden etkilendikleri anlaşılmaktadır.

Özellikle 1994 krizi takip eden yıllarda etkisini para arzında daralma, kredi faizlerinin yükselmesi, tüketicinin alım gücünün azalması ve buna bağlı satışlarda azalma ve alacakların tahsilinde güçlükler şeklinde etkisini göstermiştir. Buna gıda işletmelerinin tepkisi ise, azalan borçlanma, artan likidite ve özkaynaklara dayalı büyüme şeklinde gerçekleşmiştir.

İşletmelerin borçlanma yapısının çoğunlukla kredili mal alımlarından doğan kısa vadeli borçlanma şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. İşletmeler mümkün oldukça kısa ve uzun vadeli kredi kullanmamaya çalışmaktadırlar.

İşletmeler, uzun vadeli yatırımlarını tamamen özkaynaklara dayalı gerçekleştirmektedirler. Araştırmaya katılan işletmeler arasında un, yem ve yağ sanayinin çok az da olsa uzun vadeli borçlanmaya girdikleri, bu işletmeler haricinde uzun vadeli kredi kullanan işletmenin bulunmayışı oldukça dikkat çekicidir. Bu durum işletmelerin tamamen özkaynaklarına dayalı büyüme modeli uyguladıklarını göstermektedir. Bu model her ne kadar istikrarlı ve güven verici olsa da işletmelerin büyüme hızlarını yavaşlatmaktadır.

KOBİ'lerin ilk aşamada belli bir rekabet düzeyine ulaşabilmeleri, sektörel gelişmenin dengeli bir şekilde yaşanması için devletin verdiği yatırım, ihracat ve KOBİ teşviklerinden yararlanmaları uygun olacaktır. Özellikle teşvikler kapsamında son günlerde gündeme gelen ve KOBİ'lere uygulanan teşviklerden "istihdama yol açma" ile uzman personel istihdamında devletten yardım alınması konusundaki teşvik, uzman personel çalıştıramayan Afyon gıda sektöründeki KOBİ'ler için büyük bir fırsattır.

KOBİ'ler her ne kadar belli bir düzeye gelinceye kadar devletten yardım alsalar da, gelişimlerini tamamıyla devletin desteğine bağlamaları uzun vadede sakıncalı olabilir. Çünkü devletin yükünün ve müdahalesinin azalması, serbest piyasa ekonomisinde dengelerin kendi içersinde oluşması ve devletin bir hakem görevini üstlenmesi gerekmektedir.

Ayrıca, KOBİ'ler küresel rekabette özkaynaklarının yetersizliği ve dış pazarlara açılmama gibi iki önemli sorunla karşı karşıyadır. Bu bağlamda KOBİ'ler için kendi aralarında yatay veya büyük işletmelerle dikey olarak birleşme, network oluşturma, joint venture veya stratejik işbirliğine gitme şeklinde bir büyüme modeli tavsiye edilebilir. Burada koordinasyon, yönetici, finansman, teknik personel ve bilgi birikimi ve Ar-ge gibi yardımları sağlama görevi büyük işletmelere, istenen global normlarda en ucuza mamul üretme görevi ise KOBİ'lere düşecektir.

KOBİ'ler için bir başka öneri de Sektörel Dış Ticaret Şirketleri (SDŞ) şeklinde yapılanmalarıdır. Bu şekil yapılanma aynı sektörde mamul üreten veya yakın ilişkili üretim yapan KOBİ'lerin ihracat yönüyle engelleri aşmada ve dış pazarlara açılmalarında kolaylıklar sağlamaktadır.

Ayrıca KOBİ'lerin küresel rekabette güçlü kılacak bir başka öneri de verimliliğin artırılmasıdır. Bu amaçla öncelikle global normların yakalanması ve bu normlarda en düşük maliyetle daha fazla ürün veya hizmetin elde edilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

AŞIKOĞLU, Rıza; BAYRAKLI, H. Hüseyin; ELEREN, Ali; 1990-2000 Yılları Arasında Afyon Sanayi Sektöründe Teşvik Uygulamaları, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayın No:33, Afyon, 2000.

AŞIKOĞLU, Rıza, *Globalleşme Sürecinde Uluslararası Finansal Yönelimler*, D.Ü. İ.İ.B.F Yayın No:2, Kütahya, 1993

BAYRAKLI, H. Hüseyin; ÖZKARA, Belkıs ; ELEREN, Ali, 1999- Afyon Sanayi Araştırması, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayın No:19, Afyon, 1999.

BÜKER, Semih ; AŞIKOĞLU, Rıza; SEVİL, Güven, *Finansal Yönetim*, Eskişehir, 1997

DPT, *Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT: 2544, Ankara, 2000

EREN, Erol, *Küçük ve Orta Boy Sanayi İşletmelerinin Sorunları, Çözüm Yolları*, MPM Yay. No:358, Ankara, 1987

KARLUK, S. Rıdvan, *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar ve Entegrasyonlar*, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 1995.

TUNA, Yusuf, *Dünyada Globalleşme Eğilimleri ve Dengeler*, Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye, No :17-18, 1995

ÜNER, Nurel, *Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Genel Sorunları ve Çözüm Yolları*, D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, C.6, Sayı:2, 1991

WATERS, Malcolm, *Globalization*, London and New York, 1995

KOBİ'LER İÇİN YATIRIM PROJELERİNİN HAZIRLANMASINDA FİNANSAL ETÜDLER

Yrd.Doç.Dr.Mehmet ERKAN*
Yrd.Doç.Dr.Veysel KULA**

ÖZET

Bu çalışma KOBİ'lerin yatırım proje çalışmalarında yaptıkları finansal etüdlerin özelliklerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Türkiye'de yerleşik tesadüfi yöntemle seçilmiş 228 KOBİ'ye uygulanan yüz yüze anket sonuçları, işletmelerin yatırım kararı ile temel olarak karlarını arttırmayı hedeflediklerini ortaya koymaktadır. Finansal etüd çalışması üst yönetim katılımı ile gerçekleşmekte olup etüd sırasında en yaygın kullanılan yöntem net bugünkü değer yöntemidir. İşletmeler yatırım kararlarında yatırımları ile ilgili faaliyet riskini göz önüne almaktadırlar.

ABSTRACT

This article aims at exploring the financial analysis behaviour of small and medium sized companies in their investment project evaluation process. A survey conducted during interviews with the officials of the sample of randomly chosen 228 companies show that the companies primarily aim to increase their profits by their investment decisions. Financial analysis is generally carried out by the participation of the high-ranking directors of companies. Companies in general employ the method of net present value calculation and take into consideration the business risk arising out of the investment.

I. GİRİŞ

Yatırım projesi bir plan çerçevesinde belirli bir zaman diliminde belirli kaynaklarla gerçekleştirilebilecek mal ve hizmet üretimine ilişkin faaliyetlerin tümüdür. Diğer bir deyişle sabit

* Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.Fakültesi, İşletme Bölümü Öğretim Üyesi

** Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.Fakültesi, İşletme Bölümü Öğretim Üyesi

varlıklara yatırım kararıdır.¹ İşletmeler komple yeni yatırımların yanı sıra yenileme, tevsii, tamamlama, modernizasyon darboğaz giderme ve kalite düzeltme gibi amaçlarla da üretime ilişkin yatırım yaparlar. Bir yatırım projesinin uygulamaya elverişli olup olmadığını, noksan, zayıf ve hatalı unsurlarının bulunup bulunmadığını, ekonomik ve teknik ömrü içerisinde kendisini ödeyip ödeyemeyeceğini ya da karlılık derecesini ölçmek için yapılan çalışmaya proje değerlemesi denir².

Yatırım kararları uzun vadede işletmenin gelişiminin yönünü belirleyen kararlardır. Objektif kriterlere dayanılarak verilmiş bir yatırım kararı işletmenin rekabet gücünü artırır, pazar koşullarındaki değişime uyumu sağlar ve işletmenin piyasa değerinin artmasını temin eder.³

Yatırım öncesi yatırım ile ilgili bir yapılabilirlik çalışmasının hazırlanması gerekir. Yatırım projesi işletmenin yatırım ile ilgili rasyonel karar almasını temin edeceği gibi finansal kaynak bulmada ve devletin işletmelere sağladığı teşvik tedbirlerinden de yararlanmada kullanılacaktır.

Yatırım fizibilite çalışması dört analizden oluşur: piyasa analizi, teknik analiz, finansal analiz ve hukuki analiz.

Finansal analizlerin amacı, yatırım tutarının, işletme sermayesi miktarının, birim üretim maliyetinin ve yatırımdan sonra gerçekleşecek karın önceden belirlenmesidir.⁴ İşletmeler karlılık açısından yatırım projeleri arasında seçimi değişik yöntemler kullanarak gerçekleştirirler. Bu yöntemler arasında en yaygın kullanılanları geri ödeme süresi yöntemi, karlılık oranı yöntemi, net bugünkü değer ve iç karlılık oranı yöntemidir.

Bu çalışma KOBİ'lerin yatırım proje fizibilite çalışmalarında yaptıkları finansal etüdlerinin özelliklerini ortaya koymaya amaçlamaktadır. Bu bağlamda KOBİ'lerde finansal etüdü hangi

¹ Halil SARIASLAN, *Yatırım Projelerinin Hazırlanması ve Değerlendirilmesi*, Ankara 1990, s:13

² Semih BÜKER ve Rıza AŞIKOĞLU, *Yatırım ve Proje Değerlemesi*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 1995, sf.9.

³ BÜKER- AŞIKOĞLU, *a.g.e.*,sf.13.

⁴ BÜKER-AŞIKOĞLU, *a.g.e.*, sf.43.

yöneticilerin gerçekleştirdiği, değerlemede hangi finansal yöntemlerin kullanıldığı ve yatırım ile ilişkili işletmelerce algılanan faaliyet riskini hangi faktörlerin etkilediği ortaya konması amaçlanmıştır. Çalışma başında öncelikle karlı projelerin seçiminde kullanılan yöntemler üstün ve zayıf yanlarına vurgu yapılarak ele alınacak daha sonra da KOBİ tanımı, inceleme konusu olarak KOBİ'lerin seçilmesi ve veri toplama süreci açıklanacaktır.

II. PROJE SEÇİMİNDE KULLANILAN YÖNTEMLER VE ARAŞTIRMA EVRENİNİN SEÇİMİ

İşletmelerin finansal kaynakları ne kadar geniş olursa olsun düşünülen bütün yatırım projelerini finanse etmesine, gerçekleştirmesine imkan yoktur. İşletmeler sınırlı kaynaklarla faaliyetlerini yürütmek durumundadır. Bu nedenle işletmeler sınırlı kaynakların kullanımını bakımından birbiri ile rekabet halinde bulunan yatırım teklifleri arasından bir seçim yapmak, bunları önem derecesine göre sıralamak ve bazı yatırımlardan vazgeçmek zorundadır. İşletmeler kaynakların alternatif kullanım alanları arasında seçim yapabilmek ve kaynakları amaca uygun en iyi sonuçlar verebilecek yatırımlara tahsis edebilmek için projeleri değerlendirip karara varmak durumundadırlar.⁵ Bir an için işletmenin önünde uygulanabilir tek yatırım projesi olduğunu veya işletmenin önündeki tüm projeleri finanse edebilecek yatırım fonuna sahip olduğunu düşünsek bile, yine de mevcut yatırım projelerini önem verilen bir kritere göre değerlemesi ve öncelik sırasına koyması gerekir.⁶

İşletmeler finansal etüd yaparken başlıca şu dört yöntemi kullanırlar: geri ödeme süresi yöntemi, karlılık oranı yöntemi, net bugünkü değer yönetimi ve iç karlılık oranı yönetimi.

Geri ödeme süresi yöntemi ve karlılık oranı yöntemi paranın zaman değerini göz önüne almaksızın yatırım projelerini değerlemede kullanıldıkları için statik yöntemler olarak bilinirler. Geri ödeme süresi yöntemi ile proje değerlemede amaç, yatırımların geri ödeme

⁵ Semih BÜKER, Rıza AŞIKOĞLU ve Güven SEVİL, *Finansal Yönetim*, Eskişehir, 1997, sf.253.

⁶ Hüseyin ŞAHİN, *Yatırım Projeleri Analizi*, Bursa, 2000, sf: 95.

süresini belirlemektir. Uygulanması basit anlaşılması kolay olan bu yöntem yatırılan sermayeyi en kısa zamanda geri ödeyen projelerin seçimine olanak sağladığı için risk ve belirsizliğin büyük ölçüde azaltılmasını sağlar. Ayrıca bu yöntem ile değerlendirme fon yetersizliği içinde bulunan işletmelerin fonlarının kısa sürede geri dönmesini sağladığı için karakteristik olarak kaynak sıkıntısı çeken KOBİ'lerce yaygın olarak uygulanması beklenir. Ancak geri ödeme süresi yöntemi geri ödeme süresinden sonraki yatırım gelirlerini hesaba katmama ve kısa sürede kendini ödeyen projelere öncelik verileceğinden stratejik öneme haiz uzun ömürlü projeleri reddetme sakıncalarını da bünyesinde taşır. Bir diğer statik yöntem olan karlılık oranı yöntemi ise, yatırımın faydalı ömrü boyunca sağlayacağı karların yatırım tutarına oranlanması suretiyle yatırım projelerinin seçilmesini olanaklı kılan bir yöntemdir. Ancak bu yöntem faydalı ömürleri farklı olup sağlanacak karları istikrar göstermeyen projeler arasında bir eleme yapmak için kullanılabilir bir yöntem değildir⁷.

Paranın zaman değerini gözünde bulundurarak yatırım projelerinin değerlendirilmesini olanaklı kılan dinamik bir değerlendirme yöntemi olan net bugünkü değer yönteminde, yatırımın her yıl sağlayacağı nakit girişleri ve çıkışlarının belirli bir iskonta haddi üzerinden indirgenmiş tutarları arasındaki fark net bugünkü değeri verir. Fark pozitif ise yatırım kabul edilir, birden fazla yatırım proje değerlemesi söz konusu ise en büyük "artı değeri" veren proje kabul edilir. Bu yöntemin uygulanmasında kullanılacak iskonta oranının tespiti büyük önem taşımaktadır. Bu oranın düşük veya yüksek saptanması yatırım kararının seçim kararını etkiler. Bir diğer zayıf taraf ise tespit edilen iskonta oranının faydalı ömür boyunca yatırımdan sağlanacak gelirlerde değişikliğe uğratılmadan kullanılması durumudur. Bir diğer en çok kullanılan dinamik yöntem olan iç karlılık oranı yönteminde yatırımın faydalı ömrü boyunca sağlanacak nakit girişlerini, yatırım için yapılacak harcamalara eşit kılan iskonta oranı hesaplanır. En yüksek orana sahip yatırım alternatifini uygulanır. Ancak gelir olmadığı ve belirli dönemlerde nakit çıkışı olduğu durumlarda iç karlılık oranının hesaplanmasında önemli güçlüklerle karşılaşıldığı gibi, bazı durumlarda iç karlılık oranının

⁷ BÜKER-AŞIKOĞLU, *a.g.e.*, s.247-253.

hesaplanması da mümkün olmayabilir⁸. Söz konusu dinamik yöntemlerin üstün ve zayıf yönleri dikkate alındığında, piyasadaki cari faiz oranlarının veya enflasyon oranının iskonto oranı olarak kullanılma pratiği ve hesaplamaların görece olarak basit olması nedeni ile işletmelerin net bugünkü değer yöntemini kullanması beklenir.

İşletmelerde yapılan finansal etüdler ile ilgili ampirik bulguları analiz etmeden önce çalışmada uygulama evreni olarak KOBİ'lerin seçilme nedenini açıklamak gerekmektedir. Şüphesiz ki KOBİ'ler ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişiminde önemli roller oynarlar ve içinde buldukları ekonomik ortamın canlılığının göstergesidirler. KOBİ'lerin ekonomik hayat için taşıdıkları önem onların milli gelire, istihdam sağlamaya ve yeni iş imkanları oluşturmaya katkılarında yatmaktadır. Bölgesel kalkınmayı da hızlandırarak ülkelerin sosyal açıdan gelişimine de katkıda bulunan KOBİ'ler ülke gelir yelpazesinin içinde denge fonksiyonu görürler.

Türkiye'de KOBİ'ler tüm işletmelerin %99.2'sini oluşturmaktadırlar. KOBİ'lerin toplam istihdam içindeki payı %53 olup katma değer içindeki payı %38'dir.⁹ İşte ekonomideki yaşamsal rollerinden dolayı bu çalışma KOBİ'lerin yatırım fizibilite çalışmalarının kapsamındaki finansal etüd davranışlarını ortaya koyacaktır.

Literatürde genel kabul görmüş bir KOBİ tanımı olmayıp KOBİ tanımları ülkeden ülkeye ve hatta aynı ülkede sektörden sektöre değişiklikler göstermektedir. KOBİ sınıflandırmalarında farklı nicel ve nitel kriterler kullanılmaktadır. İşgücü, makine sayısı, kapasite gibi fiziksel miktarlar ile sabit varlık değeri, makine parkı değeri, satış tutarı, kar hacmi gibi parasal değerler KOBİ tanımlamasında kullanılan başlıca nicel kriterlerdir. Bunun yanında girişimcilik, işletme sahipliği ve yöneticiliğin aynı kişide bütünleşmesi, yöneticinin bağımsız olup yeterli ölçüde dışarıdan denetlenememesi, sahip yöneticinin, büyük işletmelerdeki profesyonel yöneticilerden farklı olarak aynı zamanda zarar ve iflas riskini üstlenmesi, işletme ve işletme sahibi arasında tam bir bütünleşme ve hatta özdeşleşmenin

⁸ BÜKER-AŞIKOĞLU, *a.g.e.*, s.260-269.

⁹ Halil SARIASLAN, *Orta ve Küçük Ölçekli İşletmelerin Finansal Sorunları*, TOBB Yayınları No:281, Atak Ofset, 1994, s.18.

gerçekleşmesi gibi nitel kriterler de KOBİ sınıflamasında kullanılmaktadır.

İşgücü KOBİ tanımlarında en yaygınca kullanılan kriterdir. Örneğin İngiltere’de küçük işletmeler üzerine araştırma yapmak üzere kurulmuş olan Bolton Komitesi, üretim sektöründe 200 veya daha az işgücüne sahip işletmeleri küçük işletme olarak tanımlamıştır¹⁰. 1995 yılında A.B.D.’de bir sanayi işletmesinde istihdam edilen işçi sayısı 250 ve daha az ise o işletme küçük işletme olarak kabul edilmiştir. Avrupa Birliği ise 1-250 işçi çalıştıran işletmeleri KOBİ kapsamına almıştır¹¹. Türkiye’de de işgücü sayısını esas alan KOBİ tanımlamaları farklılıklar göstermektedir. Örneğin Küçük ve Orta Boy İşletmelerin Yatırımlarında Devlet Yardımı Hakkında 99/12474 No’lu Karar, işyerinde en fazla 150 işçi çalıştıran imalat sanayi sektöründe faaliyette bulunan işletmeleri KOBİ olarak tanımlamaktadır¹². BİAR Araştırma Enstitüsü¹³ çalıştırdıkları işgören sayısı 1-9 arasında değişen işletmeleri çok küçük işletme, 10-49 arasında değişenleri küçük ölçekli işletme ve 50-199 arasında değişenleri orta ölçekli işletme olarak kabul etmektedir. Sanayi odaları da farklı KOBİ tanımlarını benimsemektedirler. Örneğin Ankara Sanayi Odası’na göre KOBİ’lerdeki çalışan sayısı 10-299 arasında iken bu rakam Ege Sanayi Odası için 5-199, Sivas Ticaret ve Sanayi Odası’nda 1-10, Gaziantep Ticaret ve Sanayi Odası’nda 1-100’dür¹⁴.

KOBİ’lerin yatırım proje değerlemelerinde finansal analiz davranışlarına değin pratiklerine açıklık getirmeyi amaçlayan bu çalışmada çoğu tanımda çok küçük işletme olarak belirlenen 10 altında çalışana sahip işletmeler KOBİ tanımını dışında tutulmuştur.

¹⁰ J.M. SAMUELS, F.M. WILKES ve R.E.BRAYSHAW, *Management of Company Finance*, Chapman and Hall, 1995, s.1040.

¹¹ H.ÖZGEN ve S.DOĞAN, *Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Uluslararası Pazarlara Açılmada Karşılaştıkları Yönetim Sorunları ve Çözüm Önerileri*, (Tübitak Matbaası, Ankara, 1997), s.118.

¹² “Küçük ve Orta Boy İşletmelerin Yatırımlarında Devlet Yardımı Hakkında Karar (99/12474 S.K.)”, *Resmi Gazete*, 05.03.1999.

¹³ BİAR, *Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Yatırım Kararı ve Yatırım Teşvikleri*, Ankara, 1992, s.5.

¹⁴ BİAR, *Türkiye’de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Gelişimi ve Mevcut Durumu*, (Eğitim Yayınları No:10, Reta-Reklam Dağıtım, 1990), s.15-16.

Aynı şekilde örneklem işletmelerin özelliklerinin homojenlik göstermesi amacıyla tavan, 100 çalışanı olan işletmeler olarak sınırlandırılmıştır. Sonuçta KOBİ kavramı 10 ile 100 arası çalışanı olan işletmeler şeklinde tanımlanmıştır. İşletmelerin üretim işletmesi olması ve belirtilen KOBİ tanımına uyması örneklem seçiminin iki sınırlayıcı faktörü olmuştur. Anket uygulanmasında 1999-2000 akademik yılının ikinci döneminde Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü'nde "Yatırım ve Proje Değerleme" dersi alan son sınıf öğrencilerinin katkısı olmuştur. Öğrencilere anket formu detaylı şekilde açıklanmış ve koşullara uyan erişebildikleri işletmelere anketi uygulamaları istenmiştir. Böylece Türkiye'nin farklı illerinden toplam 228 işletme ankete katılım göstermiştir. Bu bağlamda örneklem tesadüfi seçilmiştir. Ayrıca yüz yüze görüşme yöntemi ile anket uygulaması mektup veya faks ile yapılacak anket uygulamasından kaynaklanabilecek düşük yanıt oranı sorununun da aşılmasını mümkün kılmıştır.

III. AMPİRİK ÇALIŞMA BULGULARI

A) BETİMLEYİCİ VERİLER

Bu 228 örneklem işletmesinin 112'si limited, 72'si anonim ve 44'ü şahıs işletmesidir. Ankete cevap verenlerin 83'ü (%36.4) genel müdür, 44'ü (%19.3) muhasebe veya finansman müdürü, 36'sı (%15.8) yönetim kurulu üyesi, 36'sı (%15.8) şahıs işletmelerinin sahibi, 15'i (%6.6) muhtelif departman şefi ve 14'ü de (%6.1) muhasebe ve finansman dışındaki farklı departman müdürleridir. Örneklem işletmelerin sektör dağılımı aşağıdaki Tablo.1'de gösterilmektedir:

Tablo1. İşletmelerin Faaliyet Gösterdiği Sektörler

SEKTÖR	SAYI	%
Gıda-Yem	76	33.3
Tekstil	49	21.5
Taş-Toprak-Çimento	32	14.0
Metal Eşya	24	10.5
Makine Sanayi	18	7.9
Kimyevi Madde	15	6.6
Kağıt-Orman Ürünleri	14	6.1
TOPLAM	228	100.0

Ankete en çok katılım gösteren işletmeler yoğunlukla şu illerde yerleşiktir: Afyon (61 işletme), İstanbul (35 işletme), Ankara ve Denizli (26'şar işletme) ve İzmir (15 işletme). Bu illerin yanı sıra örneklem işletmeler Antakya, Antalya, Aydın, Bursa, Çanakkale, Çorlu, İzmit, Kayseri, Lüleburgaz, Kahramanmaraş, Ordu, Samsun, Uşak, Yozgat ve Zonguldak illerinde yerleşiktirler.

B) İŞLETMELERİN YATIRIM YAPMA AMAÇLARI

İşletmelere üretim ile ilgili yatırımlarını gerçekleştirirken temel finansal hedeflerinin ne olduğu sorulmuştur. İşletmeler birden fazla hedef güdüyorsa bunların tercih sırasına göre 1, 2, 3 ve 4 şeklinde belirtilmesi istenmiştir.

Aşağıdaki tablodan da görüldüğü şekilde işletmelerin tümü

1. tercih belirtirken, 184 işletme 2. tercih, 117 işletme 3. tercih ve sadece 46 işletme 4. tercih işaretlemiştir.

Tablo 2. Yatırım Gerçekleştirmede İşletme Amaçlarının Önceliği

YATIRIMI GÜDÜLEYEN AMAÇLAR	AMAÇ ÖNCELİĞİ							
	1.AMAÇ		2.AMAÇ		3.AMAÇ		4.AMAÇ	
	SAYI	%	SAYI	%	SAYI	%	SAYI	%
Satışları arttırmak	83	36.4	72	31.5	25	10.9	1	0.0
Karlılığı arttırmak	116	50.8	65	28.5	10	4.3	1	0.0
Ortakların gelirini maksimize etmek	7	3.0	28	12.2	39	17.1	14	6.1
İstihdam sağlamak	22	9.6	19	8.3	43	18.8	30	13.1
Yanıt yok	-	-	44	19.2	111	48.6	182	79.8
TOPLAM	228	100.0	228	100.0	228	100.0	228	100.0

İşletmelerin %50.8'i (116 işletme) karlılığı arttırmayı temel hedef olarak belirtmektedir. Bunu karşın işletmelerin %36.4'ünce (83 işletme) satışları arttırmak yatırım yapmada temel hedeftir. İşletmelerin %9.6'sı için istihdam sağlamak temel hedef iken ancak %3'ü için ortakların gelirini maksimize etmek 1. hedef olarak işaretlenmiştir.

Karlılığı arttırmanın satışları arttırmaya göre daha önemli amaç olarak benimsenmesi işletmelerin satışları arttırmak kadar gider ve maliyetlerini azaltmaya önem verdiklerinin göstergesi olmaktadır.

Örnekleme işletmelerin %31.5'i (72 işletme) satışları arttırmayı, %28.5'i (65 işletme) karlılığı arttırmayı 2. hedef olarak belirtirken 44 işletme yatırımlarında ikinci hedef gütmediklerini ortaya koymuşlardır.

İşletmelerin ancak yarıya yakını üçüncü hedeflerinin olduğunu belirtmişlerdir (%51.4, 117 işletme). Üçüncü hedef olarak istihdam sağlamak önceliği alırken (%18.8, 43 işletme), bunu ortakların gelirini maksimize etmek izlemektedir (%17.1, 39 işletme). Finans teorisinde temel amaç olarak benimsenmiş olan ortakların refahını maksimize etmek seçeneğinin en az benimsenen amaç olarak ortaya çıkması şaşırtıcı bir sonuçtur.

İşletmelerin sadece %20.2'si (46 işletme) yatırımlarında 4. hedef olduğunu belirtmişlerdir.

İşletmelere yukarıda verilen seçeneklerden farklı yatırım hedefleri olup olmadığı sorusuna ise 5'er işletme müşteri memnuniyeti ve kalite elde etmeyi, 1 işletme de iş sürekliliği teminini belirtmiştir.

C) KOBİ'LERDE FİNANSAL ETÜDLERİ YAPANLAR

Üretim ile ilgili yatırımların finansal açıdan yapılabilir olup olmadığına ilişkin planlama ve değerlemeyi işletmelerde kimin yaptığına değin soruya verilen cevapların dökümü aşağıdaki gibidir:

Tablo.3 Yatırımların Finansal Etüdünde Rol Alanlar

FİNANSAL ETÜDÜ GERÇEKLEŞTİRENLER	SAYI	%
Sadece İşletme Sahibi/Patron	66	28.9
Yönetim Kurulu	68	29.8
İlgili Müdür/Şeflerin de İçinde Olduğu Kurul	94	41.2
TOPLAM	228	100.0

Tablodan da görüldüğü gibi işletmeler potansiyel yatırımları ile ilgili finansal etüdü gerçekleştirirken takım ruhu ile hareket etmekte, ilgili personeline karar sürecinde yer almasına önem vermektedirler. Sadece işletme sahibince yapılan etüd çalışmalarının yoğunluk göstermemesi "yatırım kararının işletmenin üst düzey yöneticilerinin tümünün bu konudaki gerekli bilgileri toplayarak tartışması ile alınması gerekli bir karar olduğu; bu yönü ile yatırım

kararının işletmenin üst düzey yöneticilerinin hep birlikte verebilecekleri bir karar özelliği taşıdığı”¹⁵ tespitini doğrulamaktadır.

D) PROJE DEĞERLEMEDE KULLANILAN YÖNTEMLER

İşletmelerin proje değerlemede kullanabilecekleri başlıca yöntemler geri ödeme süresi, karlılık oranı, net bugünkü değer ve iç karlılık oranı yöntemleridir. Ancak iç karlılık oranının bulunması diğer yöntemlere nazaran daha karmaşık süreci kapsar. Ayrıca daha önce de belirtildiği üzere gelir olmadığı ve belirli dönemlerde nakit çıkışı olduğu durumlarda iç karlılık oranının hesaplanmasında önemli güçlüklerle karşılaşıldığı gibi, bazı durumlarda iç karlılık oranının hesaplanması da mümkün olmayabilir¹⁶. Bu yüzden işletmelere finansal etüd sırasında hangi yöntemi kullandıkları ile ilgili soruyla ilgili seçenek olarak karlılık oranı, geri ödeme süresi yöntemi ve net bugünkü değer konulmuştur¹⁷. Soruya verilen cevapların dökümü şöyledir:

Tablo.4 Finansal Etüdde Kullanılan Yöntemler

FİNANSAL ETÜDDE KULLANILAN YÖNTEMLER	SAYI	%
Sadece Net Bugünkü Değer	73	32.0
Sadece Geri Ödeme Süresi	68	29.8
Sadece Karlılık Oranı	60	26.3
Üç Yöntemin hepsi	9	3.9
Geri Ödeme Süresi+ Karlılık Oranı	8	3.5
Geri Ödeme Süresi+Net Bugünkü Değer	7	3.1
Net Bugünkü Değer+ Karlılık Oranı	3	1.3
TOPLAM	228	100.0

¹⁵ BÜKER-AŞIKOĞLU, *a.g.e.*, sf.13.

¹⁶ BÜKER-AŞIKOĞLU, *a.g.e.*, sf.269.

¹⁷ Ankette bu yöntemler isim olarak sorulmayıp seçeneklerde şu açıklayıcı tanımlar yer almıştır: Geri Ödeme Süresi için:”Yapacağımız yatırımın kendisini kaç yılda amorti ettiğine bakarız”, Net Bugünkü Değer için “Yatırımla ilgili beklediğimiz gelir ile gider arasındaki farktan enflasyon oranını/piyasa faiz oranını düşer ve sonuçta kar tatminkar ise yatırıma karar veririz”, Karlılık Oranı için “Yatırımın tahmin edilen kar oranı arzu ettiğimiz kar oranından fazla ise yatırımı gerçekleştiririz”.

Tablodan da görüldüğü gibi işletmeler analizlerinde genellikle sadece bir yöntem kullanmayı yeğlemektedirler. En çok kullanılan yöntem net bugünkü değer olup (73 işletme, %32), bunu geri ödeme süresi (68 işletme, %29.8) ve karlılık oranı takip etmektedir (60 işletme, %26.3). İşletmelerin %10 civarı farklı ikili metot kombinasyonu kullanırken 9 işletme (%3.9) belirtilen 3 yöntemi de kullanmaktadır.

En yaygınca net bugünkü değer yönteminin kullanılması, işletmelerce paranın zaman değerinin analizlerde dikkate alındığını ortaya koymaktadır. Bunu takiben rağbet gören yöntem geri ödeme süresi yöntemi olup bu da istikrarsız bir ekonomik ortamda faaliyet gösteren işletmelerin yatırımları için yaptıkları harcamalarını bir an önce amorti etmeye önem verdiklerini gösterir.

E) YATIRIMIN FAALİYET RİSKİ

Faaliyet riski işletmelerin aktiflerinin oluşumu ile ilgilidir. Toplam aktifleri içinde, sabit aktiflerinin payı büyük olan bir işletmenin faaliyet riski de büyük olacaktır. Sabit giderlerin yüksek olması, başabaş noktasının da yüksek bir düzeyde oluşacağının bir işareti olmaktadır. İşletmenin satışları düştüğünde, sabit giderleri düşürülemez olduğundan zarar edilebilir. İşletmenin zararla karşı karşıya kalması, borçlarını ödeyememe durumunu ortaya çıkarır.¹⁸

Sabit sermaye yatırımına karar verirken amaçlanan hedefe ulaşmada başarısız olma riskinin değerlendirilip değerlendirilmediğini ortaya koymaya yönelik soruya 222 işletme olumlu cevap vermiştir. Bu 222 işletmeye takiben yatırımla ilgili bu riskinin ortaya çıkışında şu faktörlerden hangisinin daha önemli etken olduğu sorulmuştur: Yatırım projesinin büyüklüğü, projenin amortisman süresi ve yatırımı gerçekleştirilmede kredi kullanıp kullanılmadığı.

¹⁸ BÜKER-AŞIKOĞLU, *a.g.e.*, sf.278.

İlgili cevabın dökümü aşağıdaki gibidir:

Tablo.5 Yatırım İle İlgili Faaliyet Riski Değerlemesi

YATIRIM İLE İLGİLİ RİSKİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER		SAYI	%
(a)	Yatırım Projesinin Büyüklüğü	97	42.5
(b)	Projenin Amortisman Süresi	48	21.1
(c)	Yatırım İçin Kredi Kullanılıp Kullanılmadığı	37	16.2
(d)	(a) + (b)	10	4.4
(e)	(a) + (d)	15	6.6
(f)	(b) + (c)	7	3.1
(g)	Üç Yöntemin hepsi	8	3.5
	TOPLAM	222	100.0

İşletmelerin büyük bir kısmı yatırım projesinin büyüklüğünü yatırım ile ilgili algılanan faaliyet riskinin oluşmasında önemli etken olduğunu belirtmektedir (97 işletme, %42.5). bunun ardından ilgi riski etkileyen önemli diğer faktörler projenin amortisman süresi (48 işletme, %21.1) ve yatırım için kredi kullanılıp kullanılmadığıdır (37 işletme, %16.2). Bu da sabit aktiflerinin payı büyük olan bir işletmenin faaliyet riskinin de büyük olacağını, sabit giderlerin yüksek olmasının, başabaş noktasının da yüksek bir düzeyde oluşacağını bir işareti olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durumda kendisini erken amorti eden projeler tercih görmektedir. İşletme zararlar karşısına kaldığında borç ödenememesi de sıkıntı oluşturacağından proje finansmanın da borç kullanılması da önemli bir risk unsuru olarak ortaya çıkmaktadır.

İşletmeler bu faktörlerin farklı kombinasyonlarını da faaliyet riskini etkileyen faktör olarak belirtmiştir.

IV. SONUÇ

İşletmeler sabit sermaye yatırımlarına başlamadan önce, rasyonel kararlar alabilmek, ihtiyaç duyuluyorsa yabancı kaynak bulabilmek ve devlet teşviklerinden faydalanabilmek için yatırım proje çalışması gerçekleştirirler. Yatırım proje çalışmasında piyasa, teknik ve hukuki etüdün yanı sıra finansal etüd de gerçekleştirilir. Bu

çalışma KOBİ'lerin finansal etüd davranışlarının belirgin özelliklerini ortaya koymuştur.

Türkiye'nin farklı illerinde yerleşik tesadüfi yöntemle seçilmiş 228 KOBİ'ye uygulanan anket yatırım yapmada en önemli amacın karlılığı arttırmak olduğunu ortaya koymaktadır. Bunu takiben satışları arttırmak ta birinci derece önemli amaç olarak belirtilmiştir.

İşletmelerin %80.8'i yatırım yapmada ikincil amaçları olduğunu belirtirken yatırımda üçüncül amaç güden işletmelerin oranı daha da düşmektedir (%51.4). İkincil amaç olarak satışları arttırmak ön plana çıkarken, en önemli üçüncül amaç istihdam arttırmaktır. Sadece %20.2 işletme yatırımlarda dördüncül amacı olduğunu belirtmiştir.

Anket sonucu KOBİ'lerde genel olarak finansal etüd çalışmasına ilgili müdür ve şeflerin de katıldığı kurulun katıldığını göstermektedir. Bazı işletmeler de finansal etüdü sadece yönetim kurulu yaparken, işletmelerin bir kısmında ise finansal etüdü sadece işletme sahibi yapmaktadır.

Finansal etüd yaparken işletmelerin %88.1'i tek yöntem kullanmakta, diğerleri çeşitli yöntem kombinasyonları ile değerlemelerini yapmaktadırlar. En yaygınca kullanılan yöntemler net bugünkü değer yöntemi ile geri ödeme süresi yöntemidir.

İşletmelerin büyük bir çoğunluğu (%97, 222 işletme) yatırımları ile ilgili faaliyet riskini de göz önüne almaktadırlar. Riskin algılanmasında en önemli faktörler sırasıyla yatırım projesinin büyüklüğü, projenin amortisman süresi ve yatırım için kredi kullanılıp kullanılmadığıdır.

KAYNAKÇA

BİAR, *Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Yatırım Kararı ve Yatırım Teşvikleri*, Ankara, 1992.

BİAR, *Türkiye’de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Gelişimi ve Mevcut Durumu*, Eğitim Yayınları No:10, Reta-Reklam Dağıtım, 1990, s.15-16.

BÜKER, Semih ve Rıza AŞIKOĞLU, *Yatırım ve Proje Değerlemesi*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 1995.

BÜKER, Semih, Rıza AŞIKOĞLU ve Güven SEVİL, *Finansal Yönetim*, Eskişehir, 1997.

“Küçük ve Orta Boy İşletmelerin Yatırımlarında Devlet Yardımı Hakkında Karar (99/12474 S.K.)”, *Resmi Gazete*, 05.03.1999.

ÖZGEN, Halil ve S.DOĞAN, *Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Uluslararası Pazarlara Açılmada Karşılaştıkları Yönetim Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Tübitak Matbaası, Ankara, 1997.

SAMUELS, J.M., F.M. WILKES ve R.E.BRAYSHAW, *Management of Company Finance*, Chapman and Hall, 1995.

SARIASLAN, Halil, *Yatırım Projelerinin Hazırlanması ve Değerlendirilmesi*, Ankara 1990.

SARIASLAN, Halil, *Orta ve Küçük Ölçekli İşletmelerin Finansal Sorunları*, TOBB Yayınları No:281, Atak Ofset, 1994.

ŞAHİN, Hüseyin, *Yatırım Projeleri Analizi*, Bursa, 2000.

KANUNLARIMIZDA YER ALAN MADDE BAŞLIKLARININ MADDE İÇERİĞİYLE UYUMSUZLUK SORUNU

Yrd. Doç. Dr. Nuray GÖKÇEK KARACA*

ÖZET

Madde başlıkları, başında bulunduğu maddenin içeriğini özet olarak ifade etmek, maddenin anlaşılmasında kolaylık sağlamak ve içinde yer aldığı kanunun fikir silsilesini ortaya koymak gibi amaçlarla getirilmiş bir düzenlemedir. Doktrinde kanun metninden sayılıp sayılmayacağı tartışma konusu olan bu başlıkların kanımızca kanun metninden sayılması; buna karşın bu başlıklar ile üzerinde bulunduğu madde arasında hüküm uyumsuzluğu bulunması halinde ise madde içeriğinin esas alınması gerekecektir.

ABSTRACT

The title of law articles which explains the content of articles as a summary, makes easier the articles be understood and performs the organization of law is a legislation. In doctrine, whether the titles of law articles, which can be accepted as law articles according to us, include the law articles or not are the matters of argues; whereas there is a conflict between the titles and the articles, it requires that the content of article should be based on.

* Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.

I. KANUNLARDA YER ALAN MADDE BAŞLIKLARININ KANUN METNİNDEN SAYILIP SAYILAMAYACAĞI SORUNU

Bilindiği üzere kanunlarımızın çeşitli maddeleri üzerine veya yanına, eski dilde "Matlap", bugünkü Türkçemizde "Madde Başlığı" veya yazılış biçimine göre "Kenar Başlık" dediğimiz değişik başlıklar konulmaktadır. Bu başlıkların, başında bulunduğu maddenin içeriğini özet olarak ifade etmek, maddenin anlaşılmasında kolaylık sağlamak, içinde yer aldığı kanunun fikir silsilesini açıkça ortaya koymak amacını güttüğü bugün doktrinde ittifakla kabul edilen bir husus olmakla birlikte, bu başlıkların kanuni bir nitelik taşıyıp, taşımadıkları; başka bir ifade ile bir kanun hükmü sayılıp sayılamayacağı lehte ve aleyhte görüşlerle uzun süre tartışma konusu olmuştur¹. Bu nedenle de hatta 1944 yılında, ortada mevcut karışıklığı önlemek amacıyla, o zamanlarda kanunların tefsir yeri olan Büyük Millet Meclisince de şöyle bir karar alınmıştır²:

"Karar No:1367

Umumi heyette müzakere edilen kanun teklif ve lahiyelerinin başlıklarıyla fasıl unvanlarının ve madde kenarlarına not halinde konmakta olan haşiyelerin bazan okunmakta ve bazan da okunmamakta olmasına mebni bu hususun kat'i ve esaslı bir şekle konulması intizam ve istikrar bakımından muvafık görülmüştür.

Kararların ruhu esasen maddelerde münderiç hüküm ve ifadelerle tayin ve tavzih edilmekte ve tatbikat da o maddeler mazmununa göre yapılmakta olduğu cihetle kanunların sırf mahiyetlerini gösterir surette yazılan başlıkları ve alakadarlara kolaylık temini maksadıyla dercedilen fasıl unvanlarını ve maddelerin kısaca birer hülasesi şeklinde olarak kenarlarına konulan haşiyeye notlarını da kanun hükümlerini ihtiva ve ifade ediyor gibi telakki etmek doğru olamayacağından ve bu şeklin kabulü halinde tatbikatın bir takım

¹ Bunlar hakkında toplu bir fikir almak için bkz.: Ferit Hakkı SAYMEN, "Matlablar Kanun mudur?", İ.Ü.H.F. Mecmuası, Ayrı Bası, İstanbul, 1945.

² R.G., T.4 Şubat 1944, S.5621.

karışıklıklar vukuu melhuz bulunduğundan bunların kanun metninden sayılmalarına mahal olmadığına;

Şu kadar ki, bunların kanun hükümlerine intibak etmesindeki lüzum derkar olduğu cihetle bu hususta bir aykırılık vukua gelmemesine temin için kanunların müzakeresi esnasında başlıklar ve fasıl unvanları ile madde kenarlarındaki haşiye notlarının dahi okunmasına;

Ve haşiye notlarının Umumi Heyette okunmuş olacağına göre Resmî Gazetede aynen neşredilmesinde bir mahzur değil, bilakis alâkadarlara temin edeceği kolaylık bakımından faydalı olacağı cihetle bu haşiyelerin de, kanun metninden addedilmemek üzere, kanunlarla birlikte neşrinde devam edilmesine;

Karar verilmiştir".

Kararda görüleceği üzere, Madde Başlıklarının konulma amacına yönelik doktrinde benimsenen ortak hususlar tekrarlandıktan sonra, "... kanunların müzakeresi esnasında başlıklar ve fasıl unsurları ile madde kenarlarındaki haşiye notlarının dahi okunması" öngörülmüş bulunmaktadır. Değinilen kararda bu açıklamalardan sonra varılan sonuç bu gibi başlıkların kanun metninden sayılmaması olarak belirtilmiştir. Yani *o güne kadar* Büyük Millet Meclisince kanunların kabulünde "Madde Başlıkları"nın meclisteki müzakereler sırasında okunmaması şeklinde şekle ilişkin bir şekil hatası yapıldığı kabul edildiği için ki kararda, kanımızca, "... haşiyelerin kanun metninden addedilmemesi ..." sonucuna varılmıştır.

Şekle ilişkin bu hata Büyük Millet Meclisi kararında belirtildiği üzere, "... bir aykırılık vukuu gelmemesini temin için kanunların müzakeresi sırasında başlıklar ve fasıl unvanları ile madde kenarlarındaki haşiye notlarının" okunması gerekirken okunmamasından doğmaktadır. Yani kanunların kabulü sırasında mecliste okunup, müzakere edilmeden, herhangi bir merci tarafından, yukarda değindiğimiz amaca yönelik düzenleme içeren bir çalışma ile yapılan ilavelerin kanun metni olarak kabulüne imkân olamayacaktır.

Şekle ilişkin böyle bir zorunluluğun nedenini ise, bugün doktrinde kanunun ne olduğu konusunda genellikle kabul görmüş bulunan şu kanun tanımında bulmak mümkündür³.

“Kanun, yetkili makamlar tarafından belirli şekillere uyularak düzenlenip çıkarılan ve yayınlanıp yürürlüğe girmesinden itibaren toplum için uyulması zorunlu olan genel, soyut ve devamlı nitelikteki hukuk kurallarına içeren metinlerdir”.

Bu tanımdan çıkarılabilecek öğelerden, konumuz açısından bizim için en önemlisi⁴ kanun metninin “belirli şekillere uyularak çıkarılmış olması” keyfiyetidir. Yani *yetkili makamın* belirli şekle uymadan çıkaracağı bir metnin kanun olarak kabulüne imkân yoktur. Kanun tasarı ve tekliflerini kanunlaştırabilecek yetkili merci ise, öteden beri olduğu gibi, Türkiye Büyük Millet Meclisi’dir. Meclisin bu yetkisi “yasama yetkisi Türk Milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisindedir. Bu yetki devredilemez” şeklinde Anayasamızın 7’nci maddesinde mevcut hükümden doğmaktadır. Büyük Millet Meclisinin bu yetkisinin “...kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak” şeklinde olabileceği de ayrıca Anayasamızda belirtilmiş bulunmaktadır (A.Y. Mad.87 c.1). Kanun tasarı ve tekliflerinin Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülme usul ve esaslarının iç tüzükle düzenlenmesi uygun görülmüştür (A.Y. Mad. 88 f.2). Anayasamızın bu hükmüne göre görüşülme usul ve esaslarına ilişkin iç tüzükte gösterilen şekli esaslara uyulmadan Türkiye Büyük Millet Meclisinden çıkarılan bir metnin kanun olarak kabulüne imkân olamayacağı açıktır.

İç tüzük hükümlerine göre çeşitli kademelerden geçip son karar alınmak üzere Büyük Millet Meclisi Genel Kuruluna getirilen kanun tasarı ve teklifleri burada okunup, müzakere edildikten sonra son şeklini alarak kanun metni haline getirilmiş olur. Bu bakımdan Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda iç tüzük hükümlerine uygun bir şekilde okunup, müzakere edilerek oradan geçmemiş bir metnin de kanun olarak kabulüne imkân yoktur.

³ İhsan ERKUL, *Hukuk ve Genel Kavramları*, Eskişehir, 1998, s.61.

⁴ Bu öğelerin ne olduğu konusunda bilgi almak için bkz.: ERKUL, s.61 vd..

Bütün bu açıklamalardan sonra belirtmek gerekirse, Büyük Millet Meclisinin bu kararından sonra, kararda belirtilen şartlara uyularak çıkarılan kanunlarda bulunan “Madde Başlıkları”nın (veya Kenar Başlıkları) kanımızca kanun metninden sayılmamasına imkân bulunmamaktadır.

II. MADDE BAŞLIKLARININ MADDE İÇERİĞİYLE UYUM SAĞLAMA ZORUNLULUĞU

Konumuz açısından burada üzerinde durmak istediğimiz husus, kanunlarımızda görülen bu gibi “Madde Başlıkları”yla, üzerinde bulunduğu madde arasında bir hüküm uyuşmazlığı bulunması halinde, her ikisinin de kanun hükmü olarak kabul edildiği hallerde, uygulamada nasıl hareket edilmesinin gerekeceği sorunudur. Kanunlarımızda rastlanan bu gibi haller içersinden bir örnek vermek gerekirse, 3984 sayılı “Radyo ve Televizyon Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun”un⁵ 38’inci maddesi “Radyo ve televizyon kuruluşlarının haber birimlerinde çalışanlar” başlığını taşıırken, başlığın bulunduğu 38’inci madde, “Radyo ve televizyon kuruluşlarının haberle ilgili birimlerinde çalışanlar 5953 sayılı Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanuna tabidir” (c.1) hükmünü taşımaktadır. Yani madde başlığında 5953 sayılı “Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanun”a tabi olacaklar olarak “Radyo ve Televizyon Kuruluşlarının *Haber Birimlerinde Çalışanlar*” gösterilmişken, madde metninde “Radyo ve Televizyon Kuruluşlarının *Haberle İlgili Birimlerinde çalışanlar*” gösterilmiştir.

Haber Birimi deyiminin, yalnız haberlerin hazırlanıp sunulduğu birimi, yani uygulamadaki adıyla sadece “Haber Dairesini” veya “Haber Merkezini” ifade ettiği, halbuki “*Haberle İlgili Birimler*” deyiminin kapsamı genişleterek başkaca yan uğraşları da içine aldığı

⁵ R.G., T.20.04.1994, S.21911.

açıktır⁶. Bu durum bize ister istemez acaba sadece "Haber Birimlerinde Çalışanlar"ın mı, yoksa daha geniş olarak "Haberle İlgili Birimlerde çalışanların mı 5953 sayılı Kanun hükümlerine tabi olacağı sorusunu akla getirmektedir.

Sorunun cevabını kanımızca Madde Başlıklarının ne amaçla konulduğunu belirten yukarıda değindiğimiz hususları hatırlamakla verilebileceğini söyleyebiliriz. Zira orada da değindiğimiz gibi Madde Başlıklarının konulmasında güdülen amacın "madde içeriğini özet olarak ifade etmek, maddenin anlaşılmasında kolaylık sağlamak, kanunun fikir silsilesini açıkça ortaya koymak"tan ibaret olduğu düşünülecek olursa, demek ki başlık taşıyan maddenin içeriği esastır. Madde Başlıklarının madde içeriğine göre tesbiti gerekir. Başlıklarda madde içeriğini değiştirecek, maddeye başka anlam verecek ifadelerin bulunmaması icap eder. Bulunacak olursa, Madde Başlıkları kanun olarak kabul edilse bile, yine de madde içeriğinin esas alınarak madde metninin her zaman başlık hükümlerine üstün tutulması gerekecektir. Bu bakımdan ele alınan 3984 sayılı Kanunun yukarıda ele aldığımız 38'inci maddesinin uygulanmasında da sadece Radyo ve Televizyon Kuruluşlarının Haber Birimlerinde Çalışanlar'ın değil, aynı kuruluşların Haberle İlgili Birimlerinde çalışanların tümünün 5953 sayılı Kanuna tabi olacaklarının kabulü herhalde yerinde olacaktır⁷.

SONUÇ

Yukarıda ileri sürülen nedenlerle Madde Başlıkları ile Başlığın bulunduğu Madde Metni arasında bir ifade uyumsuzluğu olması halinde her zaman madde metnindeki ifadenin üstün tutularak, o ifadeye uygun karar verilmesi herhalde yerinde olacaktır.

⁶ Ercan AKYİĞİT, *Kıdem Tazminatı (Öğreti ve Uygulama)*, Seçkin Yayınevi, Ankara, 1999, s.883.

⁷ Bu konuda bkz.: İhsan ERKUL-Nuray GÖKÇEK KARACA, *Türk İş Hukuku 1475 Sayılı Kanun ve Uygulaması*, Eskişehir, 2000, s.59.

KAYNAKÇA

AKYİĞİT, Ercan. *Kıdem Tazminatı (Öğreti ve Uygulama)*, Seçkin Yayınevi, Ankara, 1999.

ERKUL, İhsan. *Hukuk ve Genel Kavramları*, Eskişehir, 1998.

ERKUL, İhsan-GÖKÇEK KARACA, Nuray. *Türk İş Hukuku 1475 Sayılı İş Kanunu Uygulaması*, Eskişehir, 2000.

SAYMEN, Ferit Hakkı. "Matlablar Kanun mudur?", İ.Ü.H.F. Mecmuası, Ayrı Bası, İstanbul, 1945.

İNTERNET'TE "RİSK SERMAYESİ" KAVRAMI

Yrd. Doç. Dr. İsmail Hakkı NAKİLCİOĞLU*

ÖZET

Kuralları İnternet tarafından belirlenen yeni ekonominin gelişmesinde en büyük rolü "risk sermayesi" şirketleri oynamış, İnternet girişimlerinin en büyük destekleyicisi de bu şirketler olmuştur.

Risk sermayesi, yeni girişimcilere ya da fikir sahiplerine, risk sermayedarları adı verilen yatırımcılar tarafından sağlanan finansal desteğe verilen addır.

Risk sermayesinin temelinde yatan gerçek, yatırımcının borsaya veya geleneksel yatırım araçlarına parasını yatırmak yerine, orijinal fikre sahip ve gelecekte başarıya ulaşma şansı yüksek, yeni bir şirkete yatırım yapmasıdır.

ABSTRACT

Venture capital companies have played an important role at the development of "New Economy" in which "The Net" has determined its rules. These companies have also become the most essential supporter of Internet attempts.

Venture capital is a kind of financial support provided by investors named "venture capitalists" to the new entrepreneurs or original idea holders.

Reality on the basis of the venture capital concept is that the investor puts his money to an interesting idea or to a new project which will yield a better fortune in the future, instead of stock market or traditional finance sectors.

* Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon Meslek Yüksekokulu.

I. YENİ EKONOMİ VE “RİSK SERMAYESİ” KAVRAMI

Yirminci yüzyılın sonlarında İnternet uygulamalarının artması ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte elektronik ticaret olgusu ortaya çıkmış, ardından da “yeni ekonomi kavramı” oluşmuştur. Bu çerçevede yeni ürünler ve yeni hizmetler artık tümüyle İnternet’e uyumlu olarak geliştirilmeye başlamıştır, çünkü yeni ekonominin kurallarını bundan böyle İnternet belirlemektedir.

Yeni ekonominin gelişmesinde kuşkusuz, en büyük rolü “risk sermayesi” şirketleri oynamış, İnternet girişimlerinin en büyük destekleyicisi de bu şirketler olmuştur.

A) İNTERNET’İN GETİRDİĞİ YENİ EKONOMİK DÜZEN

İnternet ortamında şekillenen yeni ekonomik sistem, OECD’den John Dryden’a göre “geleneksel ekonomi kurallarında olmaz olanları oldurabilen” bir ekonomidir.¹

Kimilerine göre de yeni ekonomi ile geleneksel ekonomi arasındaki fark, eski işlerin yeni bir platformda yapılmasıdır. Endüstriyel gözle bakıldığında, yeni ekonomide üretim tarzı kuşkusuz değişmemektedir, ama girdi bağlantılarında ve ürün pazarlamasında çok değişik ve zengin platformlar karşımıza çıkmaktadır.

Teknoloji açısından bakıldığında ise en çok göze çarpan özelliğin “hız” olduğu fark edilmektedir; yalnızca hız, daha çok hız, daha çok hız.

Bu köklü değişim ortamında önemli olan şey, yeni teknolojilerin yalnızca işletme süreçlerini değil, aynı zamanda ürün ve hizmetlerin üretilme ve pazarlanma yollarını, girişim hedeflerini, rekabet dinamiğini ve girişimin gerçek niteliğini de dönüştürmekte olmasıdır.²

Bu bağlamda, yeni ekonomiye ayak uydurmaya çalışan şirketler ise stratejilerini tekrar gözden geçirip “müşteri odaklı” çalışır duruma gelmişler, “şirketten müşteriye” (B2C) ve şirketten şirkete

1 Ali AKURGAL, “Yeni Ekonomi / Bakış Açıları”,
<http://www.bthaber.net/288/index.htm>, 02 Ekim 2000.

2 Don TAPSCOTT, *Dijital Ekonomi*, Koç Sistem Yayınları, İstanbul, 1998, s. 25.

(B2B) biçimindeki İnternet tabanlı uygulamalar her geçen gün daha fazla önem kazanmıştır.

Yeni ekonomi, fiyat ve pazarlama mekanizmalarını da tümünden değiştirmiştir. Yakın gelecekte şirketleri müşterilerin yönetebileceğini söylemek kehanet olmayacaktır.

Çünkü yeni ekonomiyle birlikte müşterilerin gereksinimleri iyice ön plana çıkmış, “yeni medya” olarak adlandırılan Web siteleri sayesinde, bilgiler şirketlerle müşteriler arasında çift yönlü olarak paylaşılmaya başlamış; böylece müşteri profillerini ve eğilimlerini önceden belirleme olanağı doğmuştur.

Yeni ekonominin getirdiği farklılıklarla birlikte eleman ve yönetici profili de değişime uğramıştır. Yeni ekonomide her şeyi kontrol etme eğilimindeki yönetici anlayışı yerine, yetki ve sorumluluğu daha çok paylaşma becerisini gösterebilen yöneticilerin daha başarılı olduğu görülmüştür.

B) RİSK SERMAYESİ

Başlangıcı yaklaşık on yıl önceye dayanmasına karşın risk sermayesi, teknolojinin aydınlattığı yeni ekonomi dönemi içerisinde bugün patlama yaparak herkesin ve her kesimin ilgisini çekmeye başlamıştır.

Yeni ekonominin oluşmasında en büyük pay sahibi olan aktörlerin başında risk sermayesi şirketleri gelmektedir. Özellikle teknoloji şirketlerine verdikleri destekle, bu şirketler bir çok öncü projenin başlamasını sağlamışlardır.

Son dönemlerde büyük atak yapan, birdenbire büyüyerek inanılmaz gelişmeler gösteren İnternet bazlı firmaların arkasında risk sermayesi şirketleri olduğu görülmektedir.

Uluslararası pazarda, son dönemde patlak veren ve hızla büyüyen İnternet şirketleri, çoğunlukla risk sermayesi ile desteklenmiştir.

Şimdi bu akım diğer teknoloji firmalarını, özellikle iletişim teknolojisi şirketlerini kuşatmış durumdadır.

1. Risk Sermayesi Kavramı

Türkiye için yeni bir kavram olan “risk sermayesi” ekonomik gündemin önemli maddelerinden biri haline gelmeye başlamıştır. Tek başına “risk” sözcüğü, ülke ekonomisi içindeki tüm yatırım alanlarını kapsayan bir kavram olduğu için “risk sermayesi” olarak adlandırılan bir yatırım şekli, sırf ismi dolayısıyla birçok yatırımcıya başlangıçta sevimli gelmemiştir. İngilizce orijinali “venture capital” olan ve terminolojik açıdan “tehlike, risk, ataklık, cüretkârlık” gibi anlamları içeren bu yatırım şekli için bizce en doğru terim, “girişim sermayesi” olmalıdır.³

Genel anlamda risk sermayesi, “yeni kurulmuş ya da önceden var olan bir şirkette özsermaye hisselerini satın almakta kullanılan para” olarak tanımlanmaktadır.⁴

Daha anlaşılır bir ifadeyle belirtmek gerekirse, risk sermayesi, yeni girişimcilere ya da fikir sahiplerine, risk sermayedarları adı verilen yatırımcılar tarafından sağlanan finansal desteğe verilen addır.

2. Risk Sermayesinin Yapısı

Yatırımcı olarak uluslararası boyutta geniş bir bakış açısına sahip oldukları bilinse de günümüzde risk sermayedarları genellikle belirli konular ve ilgi alanları çevresinde yatırımlarını odaklamayı yeğlemektedirler. Bu nedenle doğru projeyi doğru yatırımcıya götürmek, bunun için de sistemin mantığını ve işleyişini iyi bilmek ayrı bir önem taşımaktadır.

a) Sistemin Mantığı ve İşleyişi

Risk sermayesinin temelinde yatan gerçek, yatırımcının borsaya veya geleneksel yatırım araçlarına parasını yatırmak yerine, çok daha riskli olan bir alana, yani yeni filizlenmekte olan, orijinal

³ Nitekim İstanbul'daki Bilişim 2000 Etkinlikleri sırasında gerçekleştirilen “Risk Sermayesi Forumu”nda yapılan tartışmalarda da bu ismin oldukça “riskli” bulunduğu belirtilmiş ve “girişimci sermayesi” ya da “girişimcilik sermayesi” gibi terimler ortaya atılmıştır.

⁴ “Venture Capital Glossary”, <http://www.vcaonline.com/resources/glossary/index.asp>.

fikre sahip ve gelecekte başarıya ulaşma şansı yüksek, körpe bir şirkete yatırım yapmasıdır. Riski düşük olan ya da belli bir büyümeyi sağlamış olan bir şirkete risk sermayesi genellikle yatırım yapmaz.

Bu alınan riskin karşılığında, beklenen getirinin de elbette büyük olması gerekmektedir. Yatırımcının buradaki temel hedefi, yatırımından en kısa sürede en yüksek kazancı elde etmektir.

Risk sermayedarının istediği, şirkete sermaye yatırıp, uzun yıllar o şirkete bağlı kalmak değildir; asıl amaç, para koyup şirketi bir yere taşıdıktan sonra, paylarını satıp başka projeleri desteklemek, diğer bir deyişle, risk alarak parasını büyütmezdır.

Sermaye yönetimi konusunda profesyonelleşmiş olan risk yatırımcıları, yalnızca İnternet'in büyüğü projeleri için ya da yeni ekonominin gücü adına yatırımlarını bu alana yönlendirmiş değillerdir; onları bu alana çeken şey, sermayenin geri dönüş süresinin çok kısa, getirisinin de hayli yüksek olmasıdır.

Risk sermayesi arayışı içinde olan fikir sahibi ya da girişimci, iş modelini ayrıntılı bir iş planı haline getirerek sermayedarın önüne çıkar. Bu noktada risk sermayedarının göz önünde bulundurduğu en önemli faktörler, özgün fikri ve iş modelini yaşama geçirecek ekibin kalitesi ve projeyi sonuna kadar götürme kararlılığıdır.⁵

İş planı ve ekip beğenildikten sonra proje yürürlüğe konur. Ancak risk sermayesi veren şirket genellikle yatırım işinde yoğunlaştığı için yönetimde söz sahibi olmayı istemekle birlikte çoğu zaman şirketin işleyişine karışmayacaktır.

Risk sermayedarı, yatırım yaptığı şirketi başarıya ulaştırmak için gerekli teknik desteği ve danışmanlık hizmetlerini ya kendisi verir ya da bunu birlikte çalıştığı diğer şirketler kanalıyla sağlayarak (outsourcing) yatırımını korumayı amaçlar.

Risk sermayesinden yararlanan şirket ile sermayedar arasında, önceden belirlenmiş bir süre sonunda projeyi sona erdirme stratejisi uygulanır. Bu sonlandırma;

⁵ David STARR, "Venture Capital or Incubation - You Decide", <http://www.vcapital.com/Home+Page/Commentary/Incubators.htm>.

- Şirketin halka açılması,
- Şirketin büyük bir firmaya satılması,
- Yatırımcının kendi payını başka bir şirkete aktarması,
- Ya da günün ve ekonominin koşullarına göre daha değişik bir uygulamaya gidilmesi gibi yöntemlerle gerçekleştirilebilir.

b) Risk Sermayesinde Aranılan Koşullar

Risk sermayesi sürecinin kendine göre kuralları vardır. Risk sermayedarlarının, destek vermeyi planladıkları projelerde aradıkları başlıca özellikleri şunlardır:

- Projelerin çoğunlukla İnternet teknolojilerini kullanan ve sunan girişimler olması,
- Proje konusu üzerinde uzmanlaşmış bir yönetimin var olması,
- Güçlü bir iş ve eylem planı bulunması,
- Yurtdışında başarısı kanıtlanmış, kazançlı bir ticaret modelinin olması.⁶

Risk sermayesi alanında yıllardır çalışma yapan ünlü bir şirketin olaya bakış açısı, yeni girişimciler için somut bir örnek olabilecektir. Avrupa’da risk sermayesi sektörünün en çok geliştiği ülke olarak kabul edilen İngiltere’de faaliyet gösteren “Go4Ventures” şirketinin Grup Genel Müdürü Jean-Michel Deligny, risk sermayesi şirketi olarak yatırım yapmaya uygun bir şirkette aranılan ölçütleri şöyle sıralamaktadır:⁷

- Şirketin, o dönemde tam olarak karşılanamayan bir talebin bulunduğu sektörde yer alması. (Örnek: Optik ağ teknolojileri) Şirketin, içinde yer aldığı pazarda talebin tümüyle karşılanmadığı duygusunun baskın olması.
- Şirketin yönetim biçimi ve sahip olduğu bilgi birikimi.

⁶ Alan E. SALZMAN, L. John DOERR, “The Venture Financing Process”, <http://www.vpvp.com/article2.htm>, 12 Nov. 2000.

⁷ “Risk Sermayesi Neyin Peşinde?”, *Capital*, Eylül 2000, s. 152.

- Şirketin konumu, rekabet olanakları, fiyat/kazanç oranları, elindeki stoklar vb.
- Girişimcilerin yeterince hırslı ve cesur olması.
- Yöneticilerin özellikle uluslararası alanda hızlı hareket edebilmeleri.
- Girişimcinin sürekli olarak daha çok kazanç elde etmenin yollarını araştırması.

Burada vurgulanması gereken belki de en önemli nokta, girişimcinin kimliği ve niteliğidir. Geçmişte bir firmaya yatırım yapılırken göz önünde tutulan en önemli üç faktör şunlardı: “Yer, yer, yer.” Risk sermayesinde ise en önemli üç faktör: “İnsan, insan, insan!”⁸

II. TÜRKİYE’DE RİSK SERMAYESİ

Türkiye’de henüz gelişmiş bir risk sermayesi piyasası yoktur, ama bundan on yıl önce, risk sermayesi açısından Batı Avrupa da tümüyle kapalı durumda idi. Şu anda Doğu Avrupa, Orta Doğu ve Türkiye, yıldızı parlayan merkezler olarak ön plana çıkmaktadır.

Türkiye’de girişimcilerin İnternet üzerinde kendi finansal güçleriyle yapabilecekleri uygulamalar şimdilik çok gelişmiş değildir. Bu açıdan bakıldığında bir iş modeli olarak risk sermayesinin İnternet girişimcileri için en elverişli yöntemlerden biri olduğu söylenebilir.

Risk sermayesinin temeli denilebilecek riskli genç girişim projelerinden Türkiye’de beklenen şey, bunların belirli bir süre hayatta kalmayı başarmış ve ortaya iş modelinin önemli bir bölümünün çıkartılmış olmasıdır. Ancak risk sermayesi şirketleri arasında bu sistemin ana mantığına aykırı, sektöründe lider ya da ikinci sırada olan şirketlere yatırım yapanlar bile göze çarpmaktadır.⁹

Türkiye’de risk sermayesi kavramı kimi zaman yanlış algılanmakta, işin içerisinde biraz risk olan her olaya, batık şirketleri kurtarmaya bile risk sermayesi etiketi yapıştırılmaktadır. Gerçekte risk

⁸ Jim SWARTZ, “How to Win a Venture Capitalist”,
http://www.accel.com/entrepreneurs/how_to_win.html.

⁹ Cüneyt T. DEVRİM, “Türkiye’de Risk Sermayesinin Gerçekleri”,
<http://www.bthaber.net/291/index.htm>, 23 Ekim 2000.

sermayesi, kısa bir sürede gelişebilecek, çok fazla verim elde edilebilecek, risk alınan, ama getirisi çok fazla olan küçük yatırımlar biçiminde anlaşılmalıdır.

Bir ülkede girişimciliğin ve risk sermayesinin gelişebilmesi için yasal, kültürel ve ekonomik altyapı buna uygun olarak hazırlanmalıdır. Türkiye’de elverişli bir platform oluşturulduğunda risk sermayesi alanındaki gerçek potansiyelin de ortaya çıkacağına inanıyoruz.

1. Nitelikli İnsan Gücü

Dünyada risk sermayesi talep eden şirketlerin kurucuları, genellikle girişimci gençler ve üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Bu girişimcilerin, fikirlerini hizmete dönüştürebilmeleri ise buldukları ülkelerdeki risk sermayesi uygulamasıyla gerçekleşmektedir. Türkiye’de de çoğunluğunu genç nüfusun oluşturduğu yaratıcı fikirlere sahip pek çok girişimci bulunmakta, ancak bu kişiler, sermaye yetersizliği nedeniyle projelerini yaşama geçirememektedirler.

Büyük sermaye gruplarının İnternet yatırımları yapmaları elbette belirli standartların yerleşmesinde yararlı olacaktır, ancak ilginç ve İnternet kullanımını yaygınlaştırıcı projelerin, risk sermayesinin de desteğiyle gençlerden geleceğini söyleyebiliriz. Bu projelerin gelişebilmesi için Türkiye finans sisteminin değiştirilip yenilenmesi kaçınılmazdır.

Ülkemizde oldukça zengin ve nitelikli bir insan kaynağı potansiyeli vardır. Dünyaya hızla adapte olmaya çalışan Türkiye’nin yetişmiş insan gücü açısından da ufku oldukça geniştir. Ancak burada en önemli sorun, klasik şirket yöneticileriyle, bilişim teknolojilerini bir an önce yaşama geçirmek isteyen yeni kuşak arasında, vizyon ve kültür uyumsuzluklarının olmasıdır. Bu riskli ikilem gelişimin hızını yavaşlatabileceği gibi, yurt dışına yetişmiş beyin göçüne de yol açabilir.

Ayrıca, risk sermayesinin kuruluş ve işleyişindeki klasik şirket yönetim mantığının da değişmesi gerekmektedir. Türkiye’de Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) Tebliği’ne göre halka açık anonim şirket

olarak kurulabilen risk sermayesi yatırım ortaklıkları, dünyadaki uygulamalarda genellikle risk sermayesi fonları şeklinde kurulmakta, her fon bir yönetim grubu (management team) tarafından yönetilmektedir. Sistemin işleyişi ise yeterli birikime ve yeteneğe sahip kişilerden oluşan bu gruplara dayanmaktadır.

Genç girişimciler için kendine güven duygusu, bireysel çaba ve yetenek, risk sermayesi alanında belki de en büyük itici güç olacaktır. İnternet'in uzmanlarından biri, bunu kısa ve çarpıcı bir ifadeyle anlatmaktadır: "Bütün yapmamız gereken, İnternet denen ortamı keşfeden birçoğumuzun zaten yaptığı gibi, birbirimize bağlanmaktır; şirket veya pazar temsilcileri olarak değil, yalnız kendimizin temsilcisi olarak."¹⁰

2. Projelerden Beklenenler

Risk sermayesi denildiğinde, daha çok şirket bünyesindeki fikirlere olanak sağlamanın ön planda geldiğini belirtmiştik.

Risk sermayesi şirketleri açısından yeni girişimlere ve fikirlere yatırım için projeye giriş ve çıkış süreci önem taşımaktadır. Giriş aşamasında doğru iş planlarının hazırlanmaması ve Türkiye'deki risk sermayedarlarının genç fikirlere yeterince sıcak yaklaşmaması dikkate alındığında, önümüzde koşmamız gereken epeyce uzun bir yolun bulunduğunu söyleyebiliriz.

Risk sermayesiyle ilgili zorluklar doğal olarak girişimcilerin önündeki bazı yolları daraltmaktadır. Türkiye açısından bakıldığında, giriş bazındaki sıkıntıların yanında, çıkış stratejileri de yatırımcılar için genellikle zorluklar içermektedir. Yatırımcı belirli bir süre sonunda şirketi halka açmak ya da başka bir şirkete satmak yolunu izleyebilir. Ancak dünyadaki uygulamalarla karşılaştırıldığında bu stratejiler Türkiye için biraz daha karmaşık bir durum alabilmektedir.

Çıkış stratejilerinden bir diğeri ise girişimin bir başka şirket ya da rakip tarafından satın alınmasıdır. Bunun için gerekli ortam Türkiye'de yeni yeni oluşmaya başlamıştır. İnternet alanında belli bir

¹⁰ Christopher LOCKE, "İnternet Kıyameti", *İnternet ve İletişim Üzerine Fikirler-Bir Manifesto*, KoçSistem Yayınları, İstanbul, s. 29.

büyükölge gelen Şirketlerin çokluğu bu sinerjiyi pazar içerisinde gcclendirecek gibi görünmektedir.

Risk sermayesi giriŐiminin başarılı bir biçimde halka sunulabilmesi için gerekli iki faktörden söz edilebilir:

Birincisi, Şirketin uygun noktaya geldiği andan baŐlayarak çok hızlı bir yöntemle halka arzın gerçekleŐtirilmesidir. Bunun için Türkiye’de SPK mevzuatıyla ilgili bazı düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

İkinci faktör ise girişim halka arz edildiği zaman, karşısında köklü bir Şirket, uzun yıllara dayanan bir kr bilançosu görmeden halkın bu arza ilgi göstermesidir.

3. Finansal Yapı

Türkiye finans ve bankacılık sistemi, yenilikçiliği ortaya çıkaracak ve hizmet haline dönüŐtürebilecek yapı taşlarından bir tanesi olan risk sermayesi kavramıyla henüz barıŐık değildir.

İyi bir fikir ya da projesi olan kişi, finansal kaynağa gereksinim duyduğunda bir bankaya kredi istemek için baŐvuracak, banka ise o kişide ipotek edeceği bir Şey, yani garanti arayacaktır. Oysa risk sermayesinin ana felsefesi, düŐünceye kredi vermek ve risk almaktır. Bu yüzden Türkiye’nin fikre kredi verebilecek mekanizmalara gereksinimi olduğu açıktır. Devletin bu mekanizmaları kurması, bunları geliştiren ortamlar sağlaması gereklidir.

Risk sermayesi alanında öncülük görevi yapabilecek durumda olan Türk bilişim sektörü Őirketlerinin sermaye kaynakları oldukça sınırlıdır. Bu konuda Türkiye Bilişim Vakfı tarafından yapılan bir araştırmada ilginç sonuçlar ortaya çıkmıştır:¹¹

Bilişim teknolojileri Őirketlerinin yüzde 52’sinin ve yazılım evlerinin yüzde 72’sinin sermayeleri 11 bin doların altındadır. Cirolarına ve çalıştırdıkları personel sayısına bakıldığında da bunların genelde küçük Şirketler olduğu görülmektedir.

İyi projelerin gelişmesinde iki anahtar sözcük “yaratıcılık” ve “sermaye”dir. Bilişim sektörü ise diğer endüstri dallarında olmayacak

¹¹ <http://www.bthaber.net/292/index.htm>, 30 Ekim 2000.

ölçüde yaratıcılık içermektedir, çünkü bilişim sektörünün özünde yaratıcılık vardır. Olanak sağlandığında bilişim sektörünü geliştirecek pek çok yaratıcı kişi ortaya çıkacaktır.

Aslında Türkiye’de girişimci sayısı hiç de az değildir. Özellikle “e-ticaret”, büyük sermaye gruplarının öncülüğünde hızla gelişmektedir. Ancak yalnızca büyük sermaye gruplarının girişimleriyle risk sermayesi sektörü gelişemez.

Türkiye’de bankalar her ne kadar teknolojiyi yakından izleyen ve kullanan kuruluşlar da olsalar, risk sermayesi konusuna çok sıcak bakmamaktadırlar. Ülkemizdeki ekonomik yapının dalgalanmalara fazlasıyla açık olması yüzünden bankalar genellikle risk sermayesi uygulamasından çekinmektedirler. Ancak çemberin kırılması ve bankaların bu konuda atılgıncı davranması zorunludur. Bu kurumların etkin desteği sağlandığında pek çok yaratıcı proje hayata geçecektir.

Bankacılık sektörünün yanı sıra, Türkiye’de güçlü bir hisse senedi piyasasının da gelişmesi gereklidir. Genç girişimcileri ve risk sermayesi arayışındaki şirketleri hedefleyen sağlam bir borsa sistemi kurulmadıkça, çok parlak bir risk sermayesi endüstrisinin gelişmesi de sağlanamayacaktır. Türkiye ise büyük bir nüfusa sahip, önemli potansiyel değerler taşıyan bir ülke olarak bunu başarabilecek güçtedir.

4. Türkiye’nin Avantajları

Türkiye’nin gerçekleri ışığında, risk sermayesinin gelişme zorluklarından ve olumsuz yönlerinden söz etmenin dışında, risk sermayesi ve yeni ekonomi girişimleri için ülkemizin sahip olduğu üstünlüklere de değinmekte yarar vardır.

Günümüzde genç nüfusun oluşturduğu pozitif enerjiyi kullanarak Türkiye’nin üretebileceği çok fazla proje ve iş modeli olduğunu söyleyebiliriz. Yeni ekonomide yer alabilmek ve aşama sağlayabilmek için bu genç girişimcilere yeterince destek vermek gerekir.

Dünyada ortaya çıkan bilgi teknolojisi ve iletişim alanındaki gelişmeleri yakından izleyen bir ülke olarak önümüzde var olan fırsatlar hiç de az değildir. Gelişmiş ülkelerin bile bilişim

olanaklarından etkin biçimde yararlanma yöntemlerini yeni öğrendikleri bir ortamda, onların yaptıkları hataları görerek bunlardan ders çıkarma ve deneyim kazanma şansımız vardır.

SONUÇ

Henüz başında bulunduğumuz yirmibirinci yüzyılın ilk dönemi gerek risk sermayesi girişimcileri gerekse yatırımcıları için gerçekten verimli bir zaman dilimidir diyebiliriz. Yeni ekonomi çatısı altında, özellikle Türkiye’de ve dünyada daha keşfedilmeyi bekleyen çok bakir, çok zengin alanlar bulunmaktadır. İnternet evrenindeki bu heyecanlı keşif yolculuğunda yer almak için kendimizi ve dünyayı iyi analiz edip önümüze çıkan fırsatlardan en verimli biçimde yararlanmak zorundayız.

KAYNAKÇA

AKURGAL, Ali, “Yeni Ekonomi / Bakış Açıları”,
<http://www.bthaber.net/288/index.htm>, 02 Ekim 2000.

DEVİRİM, Cüneyt T., “Türkiye’de Risk Sermayesinin Gerçekleri”,
<http://www.bthaber.net/291/index.htm>, 23 Ekim 2000.

LOCKE, Christopher, “İnternet Kıyameti”, *İnternet ve İletişim Üzerine Fikirler-Bir Manifesto*, KoçSistem Yayınları, İstanbul.

“Risk Sermayesi Neyin Peşinde?”, *Capital*, Eylül 2000.

SALZMAN, Alan E., L. John DOERR, “The Venture Financing Process”, <http://www.vpvp.com/article2.htm>, 12 Nov. 2000.

SMITH, Tom, “A Venture Capital Analysis”, <http://www.financehub.com/>

STARR, David, “Venture Capital or Incubation - You Decide”,
<http://www.vcapital.com/Home+Page/Commentary/Incubators.htm>.

SWARTZ, Jim, "How to Win a Venture Capitalist",
http://www.accel.com/entrepreneurs/how_to_win.html.

TAPSCOTT, Don, *Dijital Ekonomi*, Koç Sistem Yayınları, İstanbul, 1998.

"Venture Capital Glossary",
<http://www.vcaonline.com/resources/glossary/index.asp>.

WARNER, Melanie, "The Golden Days of Venture Capital",
<http://4venturecapital.4anything.com/network-frame/0,1855,7172-66254,00.html>, 2 August 1999.

PERSONEL EĞİTİMİNDE İNTERNET KULLANIMI

Yrd. Doç. Dr. Özlem OKTAL*

ÖZET

Günümüzde meydana gelen yeni değişimler, yapılan bilimsel araştırmaların yerine yenilerinin eklenmesi, nüfusun artan oranda seyretmesi, yeni ürünlerin ortaya çıkmasına neden olmakta, insanların yeni beklenti ve istekleri işletmeleri, başka bir ifadeyle, ürün ve hizmet arz edenleri karşı karşıya bırakmaktadır. Bilginin artması yeni ürünlerin piyasaya arz edilmesi, beklentilerin çeşitlilik kazanmasına yol açmaktadır. İşletmeler arasında yoğun rekabet koşullarını da beraberinde getiren bu durum karşısında işletmelerin üstünlük kazanabilmesi için her alanda değişiklikleri yakından izlemesi hatta uygulaması gerekmektedir. İnternet teknolojisi, işletmelerde yer alan birimlerin aralarındaki bilgi alışverişinin hızlı bir şekilde sağlanması, dolayısıyla kararların hızlı ancak doğru bir şekilde verilmesine ve iş veriminin artmasına yol açmaktadır. Yeni gelişmelerden organizasyon üyelerinin haberdar olması eğitim ve geliştirme ile sağlanmaktadır. Bu eğitim ve geliştirme programlarının gelişen yeni teknolojilerden biri olan internet desteğiyle sağlanması değişime ayak uydurmanın en hızlı yoludur.

ABSTRACT

Nowadays new developments in scientific researches and population in the world give rise to the new products. This situation brings companies, offering products and service, face to face with consumer expectation and their new needs. Offering the new products to the market related to knowledge enlargement cause diversity of expectations. Companies have to follow and use all technological changes in such a competitive condition. Providing rapid information communication between the business departments cause quick and correct decision making and effective productivity by the help of

* Anadolu Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü

internet technology. It's possible to transfer the new technologies to the organization members by training and developmental programs. The best way to realize training and developmental programs is to use internet which is the newest developing communication technology in the world.

I. GİRİŞ

Bilginin artması, işletmelerin sunduğu ürün ve hizmetlerde çeşitliliğin artmasına ve beklentilerin çeşitlilik kazanmasına neden olmaktadır. Bu durum işletmeler arasında yoğun bir rekabet ortamı yaratarak, üstünlüğü elde etmek için değişikliklerden haberdar olmanın en hızlı yolu aranmaktadır. En hızlı yol da, en yeni teknolojilerden yararlanmaktır. İşletmeler için özellikle son yıllarda büyük gelişme gösteren en yeni teknolojiler, bilgisayarlar ve internettir. Günümüz koşullarını oluşturan ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal çevrede meydana gelen değişmelere işletmelerin uyum gösterebilmesi için eğitim ve geliştirme konusunun üzerinde önemle durulması gerekmektedir. İşletmelerin faaliyet alanlarına göre oluşturulan bölümleri arasındaki bilgi alışverişi, haberleşme gibi konuların hızlı bir şekilde akışının sağlanması, bölümler arasındaki iş ile ilgili anlaşmazlıkların doğru bir şekilde giderilmesi örgüt içi ağların altyapısının uygun bir şekilde oluşturulması ile mümkün hale gelmektedir.

II. BİLGİ VE BİLGİYE ULAŞMANIN ÖNEMİ

18. yy.'da ilk teknolojik devrim olan buhar makinesinin bulunmasından sonra ikinci büyük teknolojik devrim, bilgi devrimi olarak adlandırılmakta ve sonucunda bilginin toplanması, işlenmesi ve dağıtılması, tüm üretim biçimlerini, ilişkilerini hatta günlük yaşamı değiştirmektedir. Çağımızda bilgi, kolayca yaratılabilen, bulunabilen ve artık ulaşılması da güç olmayan bir değerdir. Akademik ve kurumsal çalışmalar sonucunda bilgiye ulaşılmakta ve bireylere yazılı, görsel, işitsel ve elektronik ortamda sunulmaktadır. Elektronik bilgi sunumu ve paylaşımına örnek olarak internet, elektronik ticaret, çoklu ortam teknolojisi, bilgi bankaları gösterilebilir.

Günümüzde bilginin en önemli rekabet ve güç avantajı olduğu herkes tarafından kabul edilmektedir. Bugün bilginin geçmiştekinden daha önemli olmasının başlıca nedenleri; küresel ekonomideki değişim, ürün ve hizmetin bir noktada birleşmesi, rekabet üstünlüğünün sürdürülmesi ve bilgisayar ağlarının gelişmesi gibi faktörler olduğu görülmektedir(1).

Bilginin önemini kavramış dinamik, etkin, proaktif işletmeler bir bilgi organizasyonu kültürüne sahip işletmelerdir. İşletmelerin, bilgi sistemlerini ve teknolojisini en etkin şekilde kullandıkları takdirde günümüz değişim sürecine daha çabuk uyum gösterebileceklerdir. Bu değişim sürecinde işletmelerin uyum sağlaması gereken, hızla değişen işletmecilik bilgisidir. İşletmecilik bilgisinin kapsamına; işletmenin belirlenen amaca en etkin biçimde nasıl ulaşılabileceğinin analizini yapabilmek, işletme içi ve işletmeler arası olaylarla ilgili, neden-sonuç ilişkilerini bulabilmek ve gösterebilmek, işletme yönetiminde uygulanmakta olan ilkeleri ortaya koyabilmek, işletme fonksiyonlarını ve teknikleri geliştirebilmek, karar alma yeteneğini geliştirebilmek, işletmeyi oluşturan sistemin amaç ve sorunları kavramasını öğretebilmek işletmecilik bilgisinin kapsamını oluşturmaktadır. İşletmecilik bilgisinin kapsamına giren konuların yerine getirilebilmesi için bireylerin karşılaştırma yapabilme, karşılaştırma yapılacak konularla ilgili bilgiye en hızlı bir şekilde ulaşabilme, bunun sonucunda kararı doğru ve hızlı bir şekilde verebilme yeteneklerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle işletmelerin çalışanları için eğitim ve geliştirme programlarına ağırlık vermesi ve bu programlarla ilgili gelişen teknolojiden yararlanılması, hızla akıp giden çağa ayak uydurabilmek için gerekli hale gelmiştir.

III. İŞLETME FONKSİYONLARININ YERİNE GETİRİLMESİNDE İNTERNET TEKNOLOJİSİNİN KULLANIMI

Değişen teknoloji ve pazar koşulları, insan ve bilgiyi birbirine yakınlaştırarak, bu konuda artan talebi karşılamayı amaçlamaktadır. Günümüzde internet, bilgisayar endüstrisini değiştiren önemli bir olay

(1) Bilge Erengül, "Bilgi Yönetimi", *Human Resources*, Nisan-Mayıs-Haziran 1998, s.57.

olarak görülmektedir. Pek çok işletme, internet teknolojisini kullanan intraneti de kendi bünyelerinde oluşturmaya çalışmaktadırlar. İnternet teknolojisinin yayılmasıyla işletmeler bilginin, çalışanlarına maliyet açısından daha etkin bir şekilde ulaşmasını sağlamaktadırlar. Bilgi daima, mevcut ve erişilebilir bir durumdadır. İnternetin dayandığı nokta, işletme ile ilgili haberler, işletme politikaları, çalışanlarla ilgili bilgiler, organizasyon içindeki işlerle ilgili postalamalar, elektronik ilan tahtası, telefon dosyaları, basın bildirimleri gibi organizasyon çapında bilginin zamanında dağıtımını sağlamaktır.

Sözüedilen örgüt içi ağlar -intranetler-, internet gibi çalışmaktadır ve internet aracılığıyla iletişim kurabilmektedir. Ancak işletmenin çalışanları, müşterileri ve tedarikçiler arasında bir bağ gerçekleştirmektedir. İnternetler, birbirinden farklı bilgisayarlar üzerinde yer alan bilgileri çekerek yukarıdaki işbirliğine yardımcı olmaktadır (2). İşletmelerin intranet uygulamaları günümüzde sıklıkla kullanılmaktadır. İnternet kullanımının bütün bölümlerine yayılması ile işletmeler, problemleri öğrenmek, paylaşmak ve çözmek için bütün fonksiyonel bölümleri biraraya getirmektedir (3).

İşletmeler, günümüz pazar koşulları ile mücadele etmede mevcut iletişim araçlarının oldukça sınırlı olduğunun bilincindedirler. Bu nedenle beş duyuya hitap eden çeşitli medya türleri sözüedilen iletişim problemlerine iyi bir çözüm olarak web'i yaratmışlardır. Web sistemini kuran işletmeler; *hızlı, maliyet açısından etkin, kullanımı kolay, zengin bir düzenlemeye sahip ve çok yönlü* bir şekilde bilgiyi elde etmektedirler. Bununla birlikte örgüt içi web uygulamaları, mevcut iletişim araçlarının özünde varolan problemleri çözmekten daha fazlasını yapmaktadırlar. Aşağıda internet teknolojisinin işletme bölümleri arasında bilgi akışını ve iletişimi nasıl gerçekleştirdiği incelenmiştir (4):

(2) Peter Coy, "Has The Net Finally Reached The Wall", *Business Week*, 26 Ağustos 1996, s.16.

(3) John A. Quelch-Lisa R. Klein, "The İnternet and International Marketing", *Sloan Management Review*, Spring 1996, s.67.

(4) "The Intranet: Putting The Web To Work Inside Your Business", <http://www.datapub.com/dpgnew/whitepapers/intranet/intranet1.html>, White Papers, Netscape Communications Co., 1996.

A) PAZARLAMA

Satış ve pazarlama bölümlerinin temel çalışma alanı, coğrafi olarak dağınık bir grup insana zamanında ihtiyaç duyduğu bilgiyi ulaştırmaktır. Doğru zamanda doğru bilgiyi elde ederek iyi bir satış işlemi gerçekleştirilebilir. Örgüt içi ağlar aşağıdaki bilgilere ulaşmayı sağlamaktadır:

- Ürün hakkında bilgi, fiyatlandırma çizelgeleri,
- Satış tutarları,
- Rakip işletmeler hakkında bilgi - işletmelerin web siteleri üzerinde doğru bilgiye anında erişim anlamına gelmektedir,
- Kâr-zarar analizi ile ilgili müşterilerin listesi,
- Pazarlama faaliyetleri ve satış tahminlerini gösteren programlar,
- On-line eğitim materyalleri,
- Satış sunumları.

Üretim

Satış ve pazarlama bölümlerindeki gibi üretim ile ilgili bölümler de işlerini etkin bir şekilde yerine getirmek için en son bilgiye gereksinim duymaktadırlar. Ürün geliştirme uygulamaları, genellikle proje ile ilgili programları güncelleyen, ürün geliştirmenin devamını sağlayan veya müşteriden gelen bilgiye ulaşan ekip üyeleri ile birlikte proje yönetimi üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu uygulamalarda, ürün ile ilgili önemli bilgilere erişim, ekip üyeleri ile sınırlandırılmalıdır. Aşağıdaki bilgilere, intranet uygulamaları ile ulaşılması mümkündür

- Ürün tanımlamaları, tasarımlar, ürün ile ilgili yapılan değişiklikler,
- Ekip üyelerini ve sorumluluklarını listeleme,
- Rakip ürünlerin özellikleri.

B) MUHASEBE VE FİNANS

İyi yönetilen işletmeler, finansal göstergelerini dikkatli bir şekilde incelemektedirler ve yöneticileri için finansal amaçları açık bir şekilde ortaya koymaktadırlar. Önemli finansal bilgilere güvenli bir şekilde erişimi ve kullanım kolaylığını sağlamak şartıyla on-line bir yapı oluşturmak, her zaman en iyi yoldur. Örgüt-içi ağ uygulamalarını kullanarak muhasebe ve finans uygulamaları, işletme finans bilgisini güvenli bir şekilde postalayarak veya sorgulama becerilerine sahip

basit yapılar oluşturarak yöneticiler arasında bu bilginin daha kolay bir şekilde dağıtımını gerçekleştirebilmektedir.

Finansal işlemlerle ilgili bir bölüm olan satın alma da ağ uygulamalarından yararlanabilmektedir. İnternet üzerinde bugün *sibergezintiye* imkân veren işletmeler, benzer ürünler kullanarak elektronik yazılım dağıtımını, faturalama ve alım için onaylanmış ürünleri kapsayan örgüt-içi ağ tabanlı program yardımıyla malların satın alınmasını basit hale getirebilmektedir.

C) İNSAN KAYNAKLARI

İnsan kaynakları bölümü, işletme ile ilgili bilgileri bilgisayarda yayınlamak için web uygulamalarını, personel ile ilgili verilere ulaşmak için ise işlem tabanlı uygulamaları kullanarak, rutin soruları cevaplandırmada ve her zamanki görevlerini yerine getirmede insan kaynakları bölümü çalışanlarına rahatlık sağlamaktadır. İnsan kaynakları bölümü tarafından organizasyon üyelerine aşağıdaki konularda bilgi aktarılmaktadır:

- İşletme kârları,
- Organizasyonun misyonu, amaçları ve politikaları,
- Yapılacak yeni işlerin duyurulması,
- Bölüm ve kişilere ait sayfalar,
- Kişisel bilgilerin kaydı,
- İlan tahtası,
- Telefon numaraları,
- Yıllık raporlar,
- Personel eğitimi.

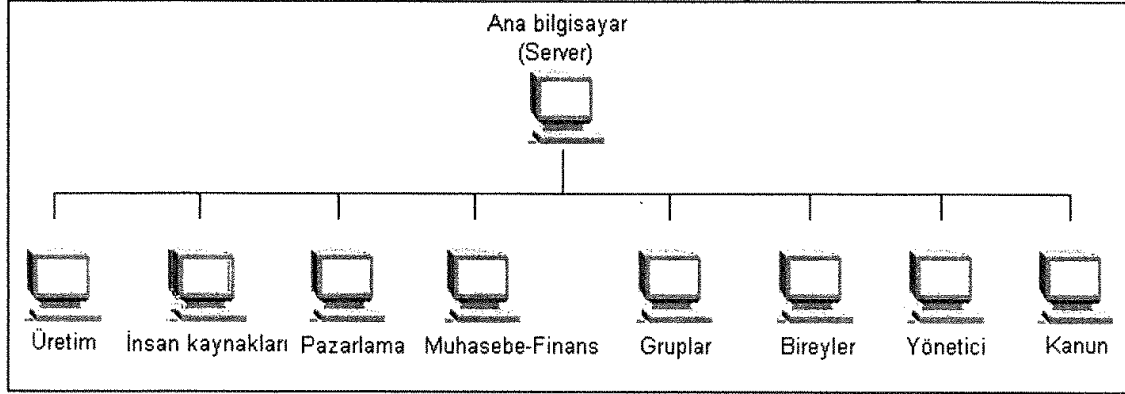
Gelişen internet teknolojisiyle; çalışanların eğitilmesi ve geliştirilmesi mümkün olmaktadır. İnternetin bir eğitim aracı olarak kullanılması çalışma ortamına (5),

- İtmeye karşı çekme yaklaşımı,
- Etkileşim,
- Güncellenmesi kolay ve az maliyetli,
- Merkezileşme,
- Esneklik,

(5) Larry Stevens, "The Intranet: Your Newest Training Tool?", *Personnel Journal*, Temmuz 1996, s.28.

• Düzenlemede basitlik

konusunda katkı sağlar. İnternet teknolojisiyle bütün eğitim ve geliştirme dökümanları örgüt içinden ulaşılabilir elektronik formlara dönüştürülmektedir. Örneğin; ürün yönlendirmeleri, satış bilgileri, çalıştığı işletmenin tarihi geçmişi, yeni ücret uyum materyalleri,

Şekil 1 : İnternetin işletmelerde kullanılması

yazılım programı öğreticileri gibi. Bir işletmede eğitim aracı olarak kullanıldığında hem intranet hem de internet paylaşımının sağladığı en büyük yarar; bilgiyi anında elde etmektir.

İnternetin işletmelerdeki uygulamalarının amacı, artan bilgi ihtiyacının karşılanmasıdır. Bilginin öğrenilmesi için milyonlarca kilometre uzaklıkta sunulan eğitim imkânlarından yararlanılması mümkün hale gelmektedir. İnternetin daha çok yerleşim birimlerinin birbirinden uzak bölgelerde kurulduğu ülkelerde kullanılmasının nedeni; insanların birbirleriyle daha hızlı bir şekilde iletişimde bulunma, gelişen olaylardan, dünyadan haberdar olma, öğrenim görme ve yeni bilgiler edinme isteğidir. Bu durum karşısında, insanların gerek eğitim görmesi, gerek iletişimde bulunması için yeni yöntemler geliştirilmektedir. İnternet de bu yeni yöntemlerin uygulanabilmesi için araç olarak kullanılan teknolojilerden biridir.

IV. İŞLETMELERDE YÜRÜTÜLEN EĞİTİM PROGRAMLARINDA BİLGİSAYARLAR VE İNTERNET KULLANIMI

Bilgisayarlar, günümüzde artık evlerde ve işyerlerinde artan oranda yer almaktadır. Kişisel bilgisayarların ve terminallerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bilgisayar destekli eğitim, eğitmek için

bilgisayardan yararlanmaktır. Bilgisayarlar, kayıtları saklayarak, eğitim süreci dışında katılımcılara öntest uygulayarak ve ihtiyaç duyulduğunda eğitim yazılımına danışarak eğitime sürecini yönetmek üzere kullanılmaktadır. Aynı zamanda yönetim geliştirme becerileri, danışmanlık, kişilerarası ilişkileri geliştirmek için etkileşimli video ve videodiskler de kullanılmaktadır. Eğitim süreci ve eğitim programının kalitesi buna izin verdiği sürece bağımsız olarak bilgisayarlardan yararlanır. Öyle ki, katılımcılar, hem dersi tamamlamak için gereksinim duydukları zamanı hem de çeşitli örnekleri veya başka bir sözlüğü inceleme ihtiyacını kontrol edebilmektedir. Bilgisayarın eğitimde kullanılmasının en önemli avantajlarından biri, verilen bir probleme sadece birden fazla çözüm bulma imkanını sağlamasıdır. Böylece katılımcı, bilgisayarda yaptığı eylemin sonucu nasıl değiştirdiğini görebilmektedir. Katılımcıların çoğu, motivasyon yönünden bilgisayarla eğitimi tercih etmektedir. Ayrıca, anlatılan konuyu öğrenmek için zamanlarının üçte birini harcayacaklarının da farkındadırlar. Katılımcılar, eğitimi verenler ve diğer katılımcılarla bilgi alış-verişine ihtiyaç duydukları gibi bilgisayar destekli eğitim de diğer yöntem ve araçlarla beraber kullanıldığında en iyi sonucu vermektedir.

İşletmelerin çoğu, yüksek seyahat maliyetleri ve bir merkezden yürütülen eğitim ve geliştirme programlarına katılım maliyetleri üzerinde durmaktadır. Bilgisayar kullanımı, eğitim ve geliştirmenin yerinden yönetimini bir kat daha kolaylaştırmaktadır. Bu yararlar, farklı coğrafi alanlarda bulunan çalışanların eğitim programına alınacağı ve ders içeriğinin değişmeyeceği durumlarda en iyi şekilde gerçekleşmektedir.

Yaşadığımız toplumda; gerek iş hayatında gerekse günlük yaşantımızda sıklıkla kullanılan, yeni bir teknoloji ile karşılaşılacaktır: İnternet. Yüzlerce özel ağ ile fiziksel bağlantı kurularak oluşturulan internet, telefon sistemine benzemektedir. Bir ağ üzerinde herhangi bir iki nokta arasında anında iletişime izin vermektedir. Telefon bağlantısı yerine bilgisayarlar birbirine bağlanmaktadır. Ses ve faks makineleri yerine sayısal bilgi ile yer değiştirmektedir. Bu bilgiler; dökümanları, verileri ve çoklu ortam olarak adlandırılan kaydedilmiş video görüntülerinden ve ses

dosyalarından oluşmaktadır. E-posta, tartışma grupları, FTP gibi çeşitli internet teknolojileri yardımıyla kolaylıkla bilgi alış-verişi yapılabilmekte ve iletişim kurulabilmektedir (6).

İnternet'in etkileşimli olması, zamandan tasarruf sağlaması, az bir maliyetle gerçekleştirilebilmesi, kullanımı ve düzenlenmesinin kolay olması gibi nedenlerle işletmelerde yürütülen eğitim programlarında kullanılmasında yarar görülmektedir. Ancak elektronik trafiğin yoğunluğu nedeniyle, tıkanma sözkonusu olmakta ve zaman kaybı yaşanmaktadır. Bunun dışında internette bilgiye hangi adreslerden ulaşılabileceği bilinemez ise erişim sürecinde zorluk çekilebilmektedir.

V. EĞİTİM PROGRAMLARINDA İNTERNETİN KULLANILMASINA YÖNELİK BİR ÖRNEK ÇALIŞMA

Eğitim ve geliştirme programlarından organizasyon üyelerinin yararlanabilmesi için artık günümüzde yaygın olarak örgüt içi ağlar kullanılmaktadır. Özellikle coğrafi olarak birbirine uzak olan işletme bölümleri (ülkelerarası, kıtalararası) uzaktan eğitim sisteminin bir aracı olan intranet ile mümkün hale gelmektedir.

İnternet ile eğitim uygulamasının işletme içerisinde başlatılabilmesi için bir düzenlemenin yapılması gerekmektedir. Bunun için öncelikle;

- Eğitim ve geliştirme programlarının kime yönelik olduğuna karar vermek gerekmektedir.
- OS/2, Windows NT gibi internet hizmeti sağlayacak yazılımların, hangi istek ve hizmet birimlerinin kurulacağına karar verilmelidir.
- Belirlenen yazılımlara uygun hangi donanımın edinileceğine karar verilmelidir.

(6) "Intranet Fundamentals",

<http://www.intramark.com/intranet/intrmark/a1/httoc.htm>, Woodmark.Com, Inc.,1996-97.

- Gerekli yazılım ve donanımın tedarikinden sonra bu yazılım ve donanıma yönelik organizasyon üyelerinin eğitilmesi gerekmektedir.

İnternet uygulamalarının çoğunun istek birimi-hizmet birimi mimarisine sahip olduğu görülür. Diğer bir deyişle hizmet birimi yazılımı bir bilgisayarda kuruludur ve çok sayıdaki istek birimi yazılımı bu hizmet birimine ağ üzerinden erişir. Uygulamaların gereksinimlerine göre bir bilgisayara sadece bir hizmet birimi yazılımı kurulabileceği gibi tüm hizmet birimi yazılımları tek bir bilgisayara da kurulabilir. Yaygın olarak kullanılan hizmet birimleri(7);

- Kurum hizmet birimi
- Posta hizmet birimi
- Takvim hizmet birimi
- Medya hizmet birimi
- Katalog hizmet birimi
- Sertifika hizmet birimi
- Haber hizmet birimi
- Dizin hizmet birimi
- Tekrarlama hizmet birimi
- Konumlandırma hizmet birimi
- Sohbet hizmet birimi
- Kişiselleştirme hizmet birimi
- Güvenlik hizmet birimi
- Veritabanı hizmet birimi
- Ağ sitesi yöneticisi

İnternet hizmet birimlerine erişmek ve bu hizmetlerden yararlanmak için istek birimi yazılımlarına da ihtiyaç duyulmaktadır.

İnternet, intranet ve ekstranet* uygulamaları, farklı düzeylerde farklı yöntemlerle gerçekleştirilmektedir. Uygulama düzeyleri olarak aşağıdaki bölümlere ayrılabilir(8).

(7) M. Emin MUTLU, *Bilgi Hizmetlerinde İnternet*, yayınlanmamış ders notları, 1999, s.12.

* Organizasyonların belirgin amaçlarla dış ortamdaki noktalara açılmasına neden olan bağlantılarına ekstranet adı verilmektedir.

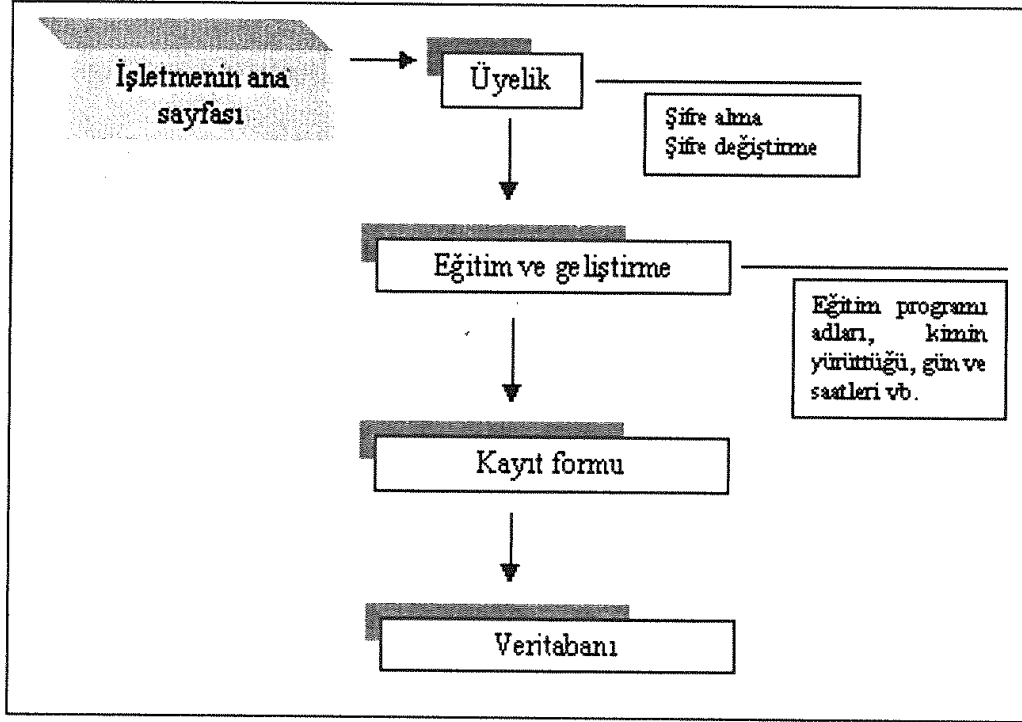
(8) MUTLU, s.34.

- Kişisel uygulamalar (işletme veya evlerde kişisel ana sayfalar)
- Dağıtılmış uygulamalar (işletmelerin bölümlerindeki hizmet birimlerinden yayınlanan sayfalar)
- Merkezi uygulamalar (yangın duvarlarının ötesine yapılan yayın)

Organizasyon üyelerinin organizasyon bünyesinde düzenlenen eğitim ve geliştirme programlarına katılımı ya internet üzerinden ya da doğrudan örgüt içi ağlar yardımıyla sağlanabilmektedir. İnternet üzerinden işletmenin web sayfasına bağlanarak, eğitim ve geliştirme için hazırlanan bölüme bağlanılabilir. Bu durumda işletmenin web sayfası sadece organizasyon üyelerine değil herkese açıktır ancak eğitim ve geliştirmeye erişim aşamasında güvenlik sistemine ihtiyaç duyulmaktadır. Organizasyon içerisinde sadece örgüt içi ağlar kullanılarak eğitim ve geliştirme programlarına katılım sağlanacaksa bu durumda organizasyon üyelerine yönelik bir güvenlik sistemine gereksinim duyulmaktadır. Her iki durumda da üyelik işlemi çerçevesinde;

- şifre alma,
- şifre değiştirme

bileşenlerini içeren bir güvenlik sistemi oluşturulmalıdır. Eğitim ve geliştirme programlarına katılması gereken veya isteyenlerin oluşturduğu 'üyelik' işleminin ardından organizasyon üyeleri, işletmenin web sayfasında yer alan eğitim programlarına kayıt formlarını doldurarak, kayıt veritabanına iletimini onaylamalıdır. Böylece istenen eğitim programına kayıt gerçekleştirilmiş ve eğitim programı günü ve saati ile ilgili bilgiye eriştikten sonra kişi artık eğitimi almaya hazır hale gelmiştir. Bu işlemler aşağıdaki şekilde gösterilmektedir:

Şekil 2 : İnternet ile eğitime örnek bir çalışma

SONUÇ

İşletmelerin faaliyette buldukları sektörde isim yapabilmeleri, değişim çağına ayak uydurmaları ile mümkün olmaktadır. Değişim çağının gereği de; hızlı ve doğru karar verme, haberleşme, gerek organizasyon içi gerek organizasyon dışı işlerin denetimi, organizasyon üyelerinin yeni gelişmelerle donatılmasını, bilgilerinin güncellenmesini sağlamak amacıyla bilgi teknolojilerinden yararlanılmasıdır. Özellikle 90'lı yıllardan bu yana önemli adımlar atılan ağ teknolojisini işletmelerin kullanma imkanına kavuşması, işletmeler arasındaki rekabet koşullarını değiştirmiştir. İşletmelerin tüketicilerle, tedarikçilerle aralarındaki iş ve bilgi akışının internet ve ağ teknolojisi desteğiyle sağlanması sonucunda işletme-tüketici açısından yaratılan fayda geçmiş yıllardakilere bakıldığında önemli boyuttadır. Bilgiyi saklaması ve erişim kolaylığı, maliyet açısından etkinliği, yerinden denetimi sağlaması, kullanım kolaylığının olması ve ağ teknolojisinin bütün donanımlar ve işletim sistemlerinde kullanılabilirliği serbestlik yaratmaktadır.

İnternet teknolojisinin bütün anlatılan kolaylıklarının yanında Türkiye’de henüz tam olarak yerleşmemiş altyapıya sahiptir. TCP/IP mimarisinin güncelleştirilmesi ve internet kullanımının yaygınlaştırılmasına yönelik yapılan çalışmaların bir çatı altında toplanması ancak bu konuda yapılacak yatırımların planlanması, kaynak ayrılması ve yetişmiş uzmanlar ile olasıdır.

KAYNAKÇA

COY, Peter. “Has The Net Finally Reached The Wall”, *Business Week*, 26 Ağustos 1996.

ERENGÜL, Bilge. “Bilgi Yönetimi”, *Human Resources*, Nisan-Mayıs-Haziran 1998.

MUTLU, M.Emin. *Bilgi Hizmetlerinde İnternet*, yayınlanmamış ders notları, Eskişehir 1999.

QELCH, John A., Klein, Lisa R. *The Internet and International Marketing*, *Sloan Management Review*, Spring 1996.

STEVENS, Larry. “The Intranet: Your Newest Training Tool?”, *Personnel Journal*, Temmuz 1996.

“Intranet Fundamentals”,
<http://www.intramark.com/intranet/intrmark/a1/httoc.htm>,
Woodmark.Com, Inc.,1996-97.

“The Intranet:Putting The Web To Work Inside Your Business”,
<http://www.datapub.com/dpgnew/whitepapers/intranet/intranet1.html>,
White Papers, Netscape Communications Co., 1996.

“The New Way To Share Workgroup Information”,
<http://www.netscape.com>, White Papers, Netscape Communications Co., 1996.

KREDİLİ SİSTEMDE BAŞARININ BELİRLENMESİ (BAĞIL DEĞERLENDİRME)

Öğr.Gör. Halil GÜNDOĞAN*
Öğr.Gör. Ahmet ERGÜLEN**

ÖZET

Ölçme sonuçları toplandıktan ve değerlendirmede kullanılacak bir ölçüt belirlendikten sonra , değerlendirme işlemi yapılır.Bağlı değerlendirmede bir öğrencinin başarısı sınıftaki öteki öğrencilerin puanlarına ve başarısına yani grubun tümünün başarısına bağlı olarak belirlenir. Bunun için; puanlar tespit edildikten sonra, çalışmamızda ayrıntılarıyla ele alınmış olan dört yöntemden birisi takip edilerek puanlar nota çevrilir.

ABSTRACT

In this method that is discussed below in details, the operation of assesment will be done after the measure results are put on and the assesment measure appropriate to the aim is established. The success of one student in one class is determined depending on the other students' success or degrees. This means general success in one class is determined depending on the success of the whole students in the class. For this purpose, after determination of marks, they are changed into degrees via one of the four methods discussed in details in this study.

I. GİRİŞ

Değerlendirme sonuçları daima bir amaçla (bazen birden fazla amaçlarla) kullanılır. Seçilen değerlendirme ölçütü kullanılış amacına uygun olmalıdır. Değerlendirme ölçütü, nota dayanılarak verilecek kararın isabet derecesini artırmalı, karar vermeyi kolaylaştırmalıdır. Nitelikleri farklı olan ölçütler, aynı kullanılışlıkta değildir. Not vermede uygun bir ölçüt seçimi ölçütlerin iyi tanınmasıyla ve notun ne amaçla kullanılacağıının açıkça bilinmesiyle mümkündür¹.

*Afyon Kocatepe Üniversitesi,İ.İ.B.Fakültesi İşletme Bölümü

** Afyon Kocatepe Üniversitesi,İ.İ.B.Fakültesi İşletme Bölümü

Öğrenci başarısını değerlendirmede, diğer bir ifadeyle puanları nota çevirmede farklı ölçütler kullanılır. Ölçme sonuçlarının karşılaştırıldığı ölçüt *mutlak* bir ölçüt ise, yapılan değerlendirmeye *mutlak değerlendirme* denir. Ölçme sonuçlarının karşılaştırıldığı ölçüt *bağlı* ise, böyle değerlendirmeye de *bağlı* (norm dayanaklı) *değerlendirme* denir².

Bağlı değerlendirmede, bir öğrencinin başarısı sınıftaki diğer öğrencilerin puanlarına ve başarısına yani tümünün başarısına bağlı olarak belirlenir. Sınıftaki tüm öğrencilerin puanlarının ortalamasının temel alındığı bu değerlendirmede, öğrencinin puanının bu ortalamasının altında ya da üstünde olması onun içinde bulunduğu gruba göre başarılı ya da başarısız olduğunu gösterir. Öğrencinin puanı değişmese bile, grubun ortalaması değiştiğinde öğrencinin başarı durumu da değişir.

Mutlak değerlendirmede ise, kullanılan ölçütler daha önceden değişmez standartlar olarak belirlenmiştir. Sınıftaki diğer öğrencilerin puanları göz önüne alınmaz. Her öğrenci bağımsız olarak değerlendirilir³.

Ölçme sonuçları toplandıktan ve değerlendirmede kullanılacak bir ölçüt belirlendikten sonra , sıra değerlendirme işlemine gelir. Değerlendirme, ölçme sonuçlarının ölçüte göre yorumlanması, varılan değer yargılarının sayısı, harf veya sıfatlarla gösterilmesidir. Not verme işleminin esası, ölçme sonuçlarını gösteren sayıların, değerlendirme sonuçlarını ifade eden sembollere dönüştürülmesidir⁴.

Diğer bir ifadeyle , A elde etmek için öğrencinin çok üstün (diğerlerinden farklı) bir başarı göstermesi; B elde etmek için öğrencinin başarılı veya ödevini başarıyla tamamlamış olması; C elde etmek için öğrencinin doyurucu olması; D elde etmek için öğrencinin

¹M.Fuat TURGUT, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Metodları*, 9.Baskı, Ankara, 1992, s.231

² Durmuş Ali ÖZÇELİK, *Okullarda Ölçme ve Değerlendirme*, Ankara ,1981,s.177

³ Meral AKSU, *Matematik Öğretimi*, Eskişehir,1991, s.309.

⁴ TURGUT, s . 233.

hatalar içeren bir ödev vermesi veya sınavı hatalarla tamamlaması; F elde etmek için de öğrencinin yetersiz ve başarısız olması gerekir⁵.

II. DEĞERLENDİRME ÖLÇEĞİ

Başarı Not	Katsayı Karşılığı
AA	4,0
BA	3,5
BB	3,0
CB	2,5
CC	2,0
DC	1,5
FF	0,0

olarak düşünülürse ve bu notlara göre 6 not başarıyı, yalnız FF başarısızlığı gösterdiği kabul edilirse, harf notları o dersi alan tüm öğrencilerin genel başarı düzeyi de göz önüne alınarak dersi veren öğretim elemanınca belirlenir.

III. PUANLARIN NOTA ÇEVİRİLMESİ

Harf notları, tüm öğrencilerin genel başarı düzeyi de göz önüne alınarak – sınıf ortalamasına göre - ilgili öğretim elemanının takdirine bağlı olarak oluşturulmalıdır. Buna göre yukarıda belirtilen harf notları na göre Bağlı Değerlendirmede puanların nota çevrilmesi incelenecektir.

Puanları nota çevirmek, bir anlamda bir öğrencinin bir dersi başarıp başarmamasına karar vermektir. Çünkü, öğrencinin bir dersi başarıp başarmaması onun almış olduğu bir ya da birkaç nota bağlı olacaktır. Bu nedenle, puanları nota çevirmede yapılacak ilk iş, bir dersi başarmak için yeterli sayılacak başarı düzeyinin belirlenmesidir⁶. Bunun için, dersi veren öğretim elemanı tarafından, o

⁵ Ritch L. SORENSON, "Motivating Students to Improve Business Writing: Acomparison Between Goal-Based and Punishment-Based Grading System" *Journal of Business Communication*. v30. n2. p.113-132 (20 pages). Copyright Association for Business Communication 1993.

⁶ Halil TEKİN, *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*, 4. baskı, Ankara, 1984, s, 285

dersi alan tüm öğrencilerin yarıyıl içi ve yarıyıl sonu değerlemelerin ağırlıklı ortalamaları puan olarak belirlenmelidir.

Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü (N.Ö) 1998 – 1999 Bahar Dönemi Matematik II Dersi Notları Tablo 1’ de, İşletme Bölümü (N.Ö) 1997–1998 Bahar Dönemi Yöneylem Araştırması Dersi Notları Tablo 2’ de verilerek dört yöntem aşağıda incelenmiştir.

Tablo 1: Maliye Bölümü (N.Ö) 1998 – 1999 Bahar Dönemi Matematik II Dersi Notları

Yarıyıl içi	%40	Yarıyıl sonu	%60	Ortalama
5	2	35	21	23
40	16	55	33	49
5	2	65	39	41
55	22	80	48	70
35	14	90	54	68
5	2	10	6	8
15	6	65	39	45
25	10	50	30	40
35	14	95	57	71
65	26	60	36	62
75	30	100	60	90
35	14	90	54	68
55	22	75	45	67
50	20	70	42	62
5	2	30	18	20
5	2	30	18	20
50	20	80	48	68
60	24	60	36	60
25	10	60	36	46
15	6	90	54	60
5	2	50	30	32
5	2	15	9	11
75	30	100	60	90
40	16	100	60	76
10	4	15	9	13
40	16	80	48	64
15	6	5	3	9

Tablo: 1'in devamı

40	16	75	45	61
5	2	5	3	5
5	2	5	3	5
100	40	100	60	100
5	2	70	42	44
50	20	70	42	62
50	20	80	48	68
55	22	75	45	67
65	26	100	60	86
65	26	90	54	80
5	2	2	2	4
20	8	5	3	11
50	20	75	45	65
50	20	80	48	68
50	20	100	60	80
15	6	90	54	60
50	20	70	42	62
15	6	25	15	21
40	16	90	54	70
30	12	80	48	60
25	10	20	12	22
35	14	100	60	74
75	30	80	48	78
Gm	0	5	3	3
15	6	Gm	0	6
5	2	Gm	0	2
5	2	Gm	0	2
5	2	Gm	0	2
5	2	Gm	0	2
5	2	Gm	0	2
Gm	0	Gm	0	0
Gm	0	Gm	0	0
Gm	0	Gm	0	0
5	2	Gm	0	2
60	24	100	60	84
15	6	50	30	36
30	12	100	60	72

Tablo: 1'in devamı

15	6	25	15	21
40	16	85	51	67
15	6	90	54	60
100	40	95	57	97
40	16	75	45	61
50	20	85	51	71
5	2	30	18	20
50	20	85	51	71
5	2	5	3	5
30	12	85	51	63
50	20	70	42	62
5	2	35	21	23
65	26	85	51	77
5	2	10	6	8
55	22	100	60	82
20	8	95	57	65
40	16	75	45	61
15	6	55	33	39
25	10	45	27	37
20	8	70	42	50
30	12	Gm	0	12
10	4	Gm	0	4
5	2	Gm	0	2
5	2	Gm	0	2
5	2	Gm	0	2
5	2	Gm	0	2
5	2	Gm	0	2
Gm	0	Gm	0	0
Gm	0	Gm	0	0
Gm	0	Gm	0	0
5	2	Gm	0	2

A) TABLO 1'DE VERİLEN PUANLARIN NOTA ÇEVİRİLMESİ

Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.Fakültesi Maliye (N.Ö) Bölümünde okuyan 1. Sınıf öğrencilerinin Matematik II dersinden almış oldukları yarıyıl içi ve yarıyıl sonu değerlemelerin ağırlıklı ortalamaları puan olarak Tablo 1 de belirtilmiştir. Puanlar büyükten küçüğe doğru sıralandıktan sonra aşağıdaki yöntemlerden birisi takip edilerek nota çevrilir.

Puanların büyükten küçüğe doğru sıralanışı;

100, 97, 90, 90, 86, 84, 82, 80, 80, 78, 77, 76, 74, 72, 71, 71, 71, 70, 70, 68, 68, 68, 68, 68, 67,67,67, 65, 65, 64, 63, 62, 62, 62, 62, 62, 61, 61, 61, 61, 60, 60, 60, 60, 60, 50, 49, 46, 45, 44, 41, 40, 39, 37, 36, 32, 23, 23, 23, 22, 21, 21, 20, 20, 20, 13, 12, 11, 11, 9, 8, 8, 6, 5, 5, 5, 4, 4, 3, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 0, 0, 0, 0, 0, 0.

1. Birinci Yöntem; En yüksek puandan, en düşük puan çıkarılarak *Değişim Aralığı* bulunur. Değişim aralığı verilecek not adedine bölünerek her nota isabet eden puan aralığı bulunur. Yukarıdaki puanlardan en yükseği 100, en düşüğü 0 olduğundan $100 - 0 = 100$ dür. Verilecek not adedi AA, BA, BB, CB, CC, DC, FF olmak üzere 7'dir. Bu notlara göre 6 not başarıyı, yalnız FF başarısızlığı gösterdiğinden bu notun ağırlığına göre puanları değerlendirmek gerekir. Bunu iki örnekle açıklamaya çalışalım.

Örnek 1:

FF notunun ağırlığını 6'nın yarısı olan 3 alarak not adedini 9 olarak düşünürsek puan aralığı $100 : 9 = 11,11$ yani 11'dir Bu durumda puanlar;

$$90 - 100 \rightarrow AA \quad 68 - 78 \rightarrow BB \quad 46 - 56 \rightarrow CC$$

$$79 - 89 \rightarrow BA \quad 57 - 67 \rightarrow CB \quad 35 - 45 \rightarrow DC$$

$$0 - 34 \rightarrow FF \quad \text{şeklinde harf notlarına dönüştürülür.}$$

Örnek 2:

FF notunun ağırlığını 6 alarak not adedini 12 olarak düşünürsek puan aralığı $100 : 12 = 8,33$ yani 8'dir. Bu durumda puanlar;

$$93 - 100 \rightarrow AA \quad 77 - 84 \rightarrow BB \quad 61 - 68 \rightarrow CC$$

$$85 - 92 \rightarrow BA \quad 69 - 76 \rightarrow CB \quad 50 - 60 \rightarrow DC$$

$$0 - 49 \rightarrow FF \quad \text{şeklinde harf notlarına dönüştürülür.}$$

2. İkinci Yöntem; Puanlar büyükten küçüğe doğru sıralanır. Aralarındaki kopma ve yığılmalar dikkate alınarak not takdiri yapılır. Notlar;

Örnek 1

100, 97, 90, 90	→	AA
86, 84, 82, 80, 80, 78, 77, 76	→	BA
74, 72, 71, 71, 71, 70, 70	→	BB
68, 68, 68, 68, 68, 67, 67, 67	→	CB
65, 65, 64, 63, 62, 62, 62, 62, 62, 61, 61, 61, 60, 60, 60, 60, 60	→	CC
50, 49	→	DC
46, 45, 44, 41, 40, 39, 37, 36, 32, 23, 23, 23, 22, 21, 21, 20, 20, 20, 13, 12, 11, 11, 9, 8, 8, 6, 5, 5, 5, 4, 4, 3, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 0, 0, 0, 0, 0, 0	→	FF

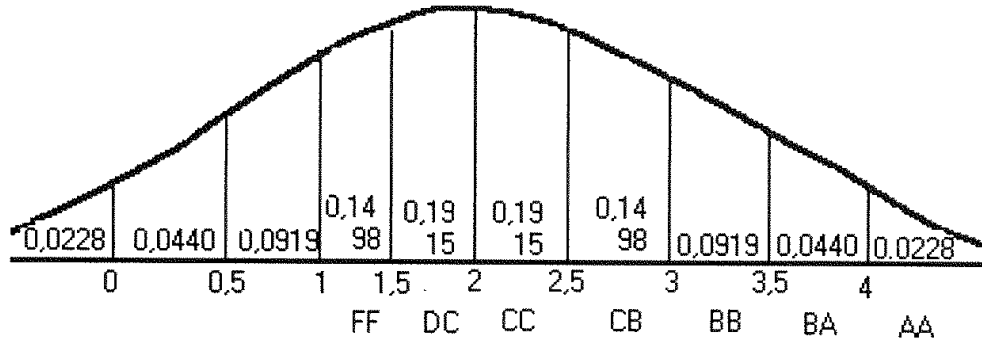
şeklinde takdir edilebileceği gibi,

Örnek 2:

100, 97	→	AA
90, 90, 86, 84	→	BA
82, 80, 80, 78, 77, 76, 74	→	BB
72, 71, 71, 70, 70	→	CB
68, 68, 68, 68, 68, 67, 67, 67	→	CC
65, 65, 64, 63, 62, 62, 62, 62, 62, 61, 61, 61, 60, 60, 60, 60, 60	→	DC
50, 49, 46, 45, 44, 41, 40, 39, 37, 36, 32, 23, 23, 23, 22, 21, 21, 20, 20, 20, 13, 12, 11, 11, 9, 8, 8, 6, 5, 5, 5, 4, 4, 3, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 0, 0, 0, 0, 0, 0	→	FF

şeklinde de takdir edilebilir.

3. Üçüncü Yöntem; Puanların dağılımı normal dağılım eğrisine uygun ise, standart normal dağılım eğrisi altında kalan alanlara göre not takdir edilir.

Kaynak: Necla ÇÖMLEKÇİ, *Temel İstatistik İlke ve Teknikleri*, Gözden geçirilmiş 2. Basım, Bilim Teknik Yayınevi, Eskişehir, 1994,s.493.

Tablodaki başarı oranları;%31 FF, %19 DC, %19 CC, %15 CB, %9 BB, %4 BA , %3 AA şeklindedir.

Ancak, tablo 1 deki puanların dağılımı normal dağılım eğrisine uygun değildir. Bu nedenle bu yöntemin uygulanmaması gerekir. Uygulandığında aşağıdaki tablo ortaya çıkar.

Puanlar büyükten küçüğe doğru sıralanır. 96 öğrencimiz olduğuna göre bunun % 31 'i 29,76 , % 19'u 18,24 , % 15'i 14,4 , % 9'u 8,64, % 4'ü 3,84 ve % 3'ü ise 2,88 dir. Bu oranlar dikkate alındığında puanlar aşağıdaki şekilde harf notuna dönüştürülür.

0 – 11	FF	30 öğrenci
12 – 44	DC	18 öğrenci
45 – 63	CC	18 öğrenci
64 – 70	CB	14 öğrenci
71 – 80	BB	9 öğrenci
82 – 86	BA	4 öğrenci
90 – 100	AA	3 öğrenci

4. Dördüncü Yöntem : Sınıfın ortalama başarısını ölçüt olarak sınıftaki puan dağılımına göre not verilir. *Puanların ortalaması* μ ve *standart sapması* σ hesaplandıktan sonra, harf notlarının sınırları aşağıdaki modeller⁷ gibi model oluşturarak belirlenir.

⁷ TURGUT,s.237-238;TEKİN,s.291 vd,

Model 1:

Sınır	$\mu - 0,25\sigma$	μ	$\mu + 0,5\sigma$	$\mu + \sigma$	$\mu + 1,25\sigma$	$\mu + 1,5\sigma$
Not	FF DC	CC	CB	BB	BA	AA

Model 2:

Sınır	μ	$\mu + 0,5\sigma$	$\mu + \sigma$	$\mu + 1,25\sigma$	$\mu + 1,5\sigma$	$\mu + 1,75\sigma$	
Not	FF	DC	CC	CB	BB	BA	AA

Tablo 1 deki 96 öğrencinin notlarının ortalaması $\mu = 40,5$ ve standart sapması $\sigma = 31,01$ olarak bulunmuştur⁸.

Yukarıdaki ikinci modele göre şu sınırlar belirlenir.

Sınır	40,5	56	71,5	79,25	87	94,75	
Not	FF	DC	CC	CB	BB	BA	AA

Bu dağılıma göre, puanlara şu harf notları verilir.

95 – 100	AA	80 – 86	BB	56 – 71	CC
87 – 94	BA	72 – 79	CB	41 – 55	DC
0 – 40	FF				

Tablo:2 İşletme Bölümü (N.Ö) 1997–1998 Bahar Dönemi Yöneylem Araştırması Dersi Notları

Yarıyıl içi	%40	Yarıyıl sonu	%60	Ortalama
45	18	0	0	18
45	18	70	42	60
5	2	65	39	41
25	10	0	0	10

⁸ Uğur KORUM, *Sosyal Bilimlerde İstatistik*, Ankara, 1991, s.26-52; Özkan ÜNVER, *Uygulamalı İstatistik Yöntemler*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1995, s.143; Necmi GÜRSAKAL, *Bilgisayar Uygulamalı İstatistik-I*, Bursa, 1997, s.125-148; Necmi GÜRSAKAL, *Bilgisayar Uygulamalı İstatistik-II*, Bursa, 1998, s.29; Paul NEWBOLD (Çeviren: Ümit ŞENESEN), *İşletme ve İktisat İçin İstatistik*, İstanbul, 2000, s.9-17

Ancak, aynı sonuç Microsoft Excel veya SPSS kullanılarak da hesap edilebilir.

Tablo 2'nin devamı				
40	16	40	24	40
0	0	0	0	0
50	20	40	24	44
55	22	35	21	43
0	0	0	0	0
65	26	60	36	62
50	20	70	42	62
70	28	55	33	61
35	14	55	33	47
45	18	90	54	72
50	20	70	42	62
60	24	60	36	60
60	24	100	60	84
65	26	80	48	74
90	36	100	60	96
45	18	0	0	18
35	14	0	0	14
65	26	70	42	68
35	14	0	0	14
90	36	95	57	93
60	24	70	42	66
50	20	35	21	41
15	6	40	24	30
60	24	75	45	69
60	24	65	39	63
25	10	50	30	40
50	20	0	0	20
50	20	10	6	26
90	36	70	42	78
65	26	60	36	62
70	28	55	33	61
70	28	55	33	61
65	26	45	27	53
80	32	75	45	77
30	12	10	6	18
40	16	15	9	25
45	18	75	45	63

Tablo 2'nin devamı				
30	12	45	27	39
50	20	0	0	20
50	20	50	30	50
50	20	70	42	62
40	16	0	0	16
75	30	60	36	66
70	28	55	33	61
80	32	70	42	74
20	8	35	21	29
70	28	100	60	88
55	22	100	60	82
80	32	60	36	68
60	24	70	42	66

B) TABLO 2'DE VERİLEN PUANLARIN NOTA ÇEVİRİLMESİ

Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.Fakültesi İşletme (N.Ö) Bölümünde okuyan 3. Sınıf öğrencilerinin Yöneylem Araştırması dersinden almış oldukları yarıyıl içi ve yarıyıl sonu değerlemelerin ağırlıklı ortalamaları puan olarak Tablo 2 de belirtilmiştir. Puanlar büyükten küçüğe doğru sıralandıktan sonra aşağıdaki yöntemlerden birisi takip edilerek puanlar nota çevrilir.

Puanların büyükten küçüğe doğru sıralanışı;

96, 93, 88, 84, 82, 78, 77, 74, 74, 72, 69, 68, 68, 66, 66, 66, 63, 63, 62, 62, 62, 62, 62, 61, 61, 61, 61, 60, 60, 53, 50, 47, 44, 43, 41, 41, 40, 40, 39, 30, 29, 26, 25, 20, 20, 18, 18, 18, 16, 14, 14, 10, 0, 0.

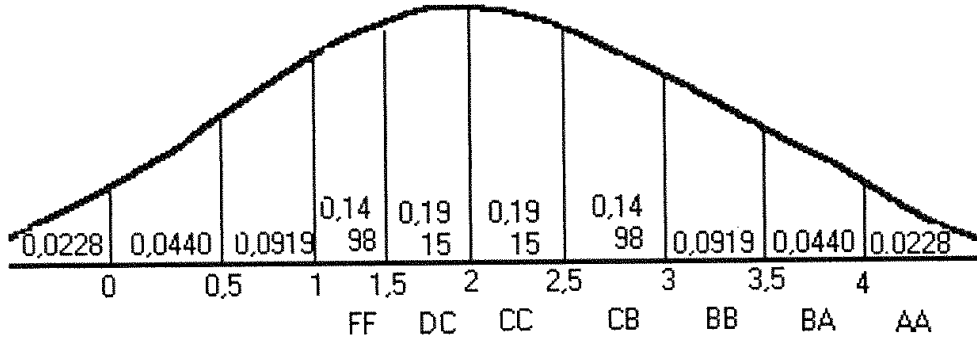
1. Birinci Yöntem: En yüksek puandan, en düşük puan çıkarılarak *Değişim Aralığı* bulunur. Değişim aralığı verilecek not adedine bölünerek her nota isabet eden puan aralığı bulunur. Yukarıdaki puanlardan en yükseği 96, en düşüğü 0 olduğundan $96 - 0 = 96$ dır. Verilecek not adedi AA, BA, BB, CB, CC, DC, FF olmak üzere 7'dir. Bu notlara göre 6 not başarıyı, yalnız FF başarısızlığı gösterdiğinden bu notun ağırlığına göre puanları değerlendirmek gerekir. FF notunun ağırlığını 6 alarak not adedini 12 olarak düşünürsek puan aralığı $96 : 12 = 8$ dir. Bu durumda puanlar;

89 – 96 → AA 73 – 80 → BB 57 – 64 → CC
 81 – 88 → BA 65 – 72 → CB 49 – 56 → DC
 0 – 48 → FF şeklinde harf notlarına dönüştürülür.

2. İkinci Yöntem: Puanlar büyükten küçüğe doğru sıralanır. Aralarındaki kopma ve yığılmalar dikkate alınarak not takdiri yapılır. Notlar;

96, 93, 88 → AA
 84, 82 → BA
 78, 77, 74, 74, 72 → BB
 69, 68, 68, 66, 66, 66 → CB
 63, 63, 62, 62, 62, 62, 62, 61, 61, 61, 61, 60, 60 → CC
 53, 50, 47 → DC
 44, 43, 41, 41, 40, 40, 39, 30, 29, 26, 25, 20, 20, 18,
 18, 18, 16, 14, 14, 10, 0, 0 → FF

3. Üçüncü Yöntem: Puanların dağılımı normal dağılım eğrisine uygun ise, standart normal dağılım eğrisi altında kalan alanlara göre not takdir edilir.

Kaynak: ÇÖMLEKÇİ, s.493.

Tablodaki başarı oranları; %31 FF, %19 DC, %19 CC, %15 CB, %9 BB, %4 BA, %3 AA şeklindedir.

Puanlar büyükten küçüğe doğru sıralanır. 54 öğrencimiz olduğuna göre bunun % 31'i 16,74, % 19'u 10,26, % 15'i 8,1, % 9'u 4,86, % 4'ü 2,16 ve % 3'ü ise 1,62 dir. Bu oranlar dikkate alındığında puanlar aşağıdaki şekilde harf notuna dönüştürülür

0 – 40	FF	18 öğrenci
41 – 60	DC	9 öğrenci
61 – 62	CC	9 öğrenci
63 - 69	CB	8 öğrenci
72 – 78	BB	5 öğrenci
82 – 88	BA	3 öğrenci
93 – 96	AA	2 öğrenci

4. Dördüncü Yöntem: Sınıfın ortalama başarısını ölçüt olarak sınıftaki puan dağılımına göre not verilir.

Puanların ortalaması μ ve standart sapması σ hesaplandıktan sonra, harf notlarının sınırları aşağıdaki gibi model oluşturarak belirlenir⁹.

Model 1:

Sınır	$\mu - 0,25\sigma$	μ	$\mu + 0,25\sigma$	$\mu + 0,75\sigma$	$\mu + \sigma$	$\mu + 1,5\sigma$	
Not	FF	DC	CC	CB	BB	BA	AA

Model 2:

Sınır	μ	$\mu + 0,5\sigma$	$\mu + 0,75\sigma$	$\mu + \sigma$	$\mu + 1,25\sigma$	$\mu + 1,5\sigma$	
Not	FF	DC	CC	CB	BB	BA	AA

Tablo 2 deki 54 öğrencinin notlarının ortalaması $\mu = 50,31$ ve standart sapması $\sigma = 24,61$ olarak bulunmuştur. Yukarıdaki ikinci modele göre şu sınırlar belirlenir.

Sınır	50,31	62,61	68,77	74,92	81,07	87,22	
Not	FF	DC	CC	CB	BB	BA	AA

⁹ Metin ÇAKICI, *Temel İstatistik*, Manisa, 1991, s.22-34; Herbert ARKIN-Raymond R. COLTON, *Ekonomi, İşletmecilik, Psikoloji, Eğitim ve Biyolojiye Uygulanan İstatistik Metotlar*, (çeviren: Saim KENDİR), Ankara, 1968, s.21-35; Fikri AKDENİZ, *Olasılık ve İstatistik*, Adana, 1998, s.289.

Bu dağılıma göre, puanlara şu harf notları verilir.

88 – 96	AA
82 – 87	BA
75 – 81	BB
69 – 74	CB
63 – 68	CC
51 – 62	DC
0 – 50	FF

SONUÇ

Yapılan bir değerlendirme sonunda, bir karara varılır. Burada öğrenciye verilen not, notu takdir eden kişinin öğrencinin başarısı hakkında vardığı değer yargısının sonucudur. Kişinin bu sonuca ulaşabilmesi için, iki temel değerlendirme yaklaşımından söz edilmiştir. Bunlar, *bağlı* (norm dayanaklı) *değerlendirme* ve *mutlak* (ölçüt dayanaklı) *değerlendirme*dir. Bu çalışmada , *bağlı* (norm dayanaklı) *değerlendirme* ele alınmıştır.

Bağlı değerlendirmede, bir öğrencinin başarısı sınıftaki öteki öğrencilerin puanlarına ve başarısına yani grubun tümünün başarısına bağlı olarak belirlenir. Sınıftaki tüm öğrencilerin puanlarının ortalamasının temel alındığı bu değerlendirmede, öğrencinin puanının bu ortalamanın altında ya da üstünde olması onun içinde bulunduğu gruba göre başarılı ya da başarısız olduğunu gösterir. Öğrencinin puanı değişirse bile, grubun ortalaması değiştiğinde öğrencinin başarı durumu da değişir. Bu nedenle de öğrenciye not verilirken Bağlı değerlendirme esasları dikkate alınmalıdır. Bağlı değerlendirme kredili sistemin özünü teşkil eder.

KAYNAKÇA

- AKDENİZ , *Fikri, Olasılık ve İstatistik*, Adana, 1998.
- AKSU, Meral, *Matematik Öğretimi*, Eskişehir, Şubat 1991.
- ARKIN, Herbert- COLTON, Raymond R., *Ekonomi, İşletmecilik, Psikoloji, Eğitim ve Biyolojiye Uygulanan İstatistik Metotlar*, çeviren: KENDİR, Saim, Ankara, 1968.
- ÇAKICI, Metin, *Temel İstatistik*, Manisa, 1991.
- ÇÖMLEKÇİ, Necla, *Temel İstatistik İlke ve Teknikleri*, Gözden Geçirilmiş 2. Basım, Bilim Teknik Yayınevi, Eskişehir, 1994
- GÜRSAKAL, Necmi, *Bilgisayar Uygulamalı İstatistik-I*, Marmara Kitabevi Yayınları, Bursa, 1997
- _____ , *Bilgisayar Uygulamalı İstatistik-II*, Marmara Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998
- KORUM, Uğur , *Sosyal Bilimlerde İstatistik*, Ankara, Mart 1991.
- NEWBOLD, Paul, *İşletme ve İktisat İçin İstatistik*, Çeviren: ŞENESEN Ümit, Literatür Yayınları:44, İstanbul, 2000
- ÖZÇELİK, Durmuş Ali, *Okullarda Ölçme ve Değerlendirme* , Ankara, 1981
- SORENSEN, Ritch L “Motivating Students to Improve Business Writing: Acomparision Between Goal- Based and Punishment-Based Grading System” *Journal of Business Communication*, Copyright Association for Business Communication, 1993.
- TEKİN, Halil *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, dördüncü baskı, Ankara, 1984
- TURGUT, M. Fuat, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Metotları*, 9. Baskı, Ankara, 1992.
- ÜNVER, Özkan, *Uygulamalı İstatistik Yöntemler*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1995

ATATÜRK DÖNEMİ'NİN PARA POLİTİKASI (1923-1938)

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin AKGÖNÜL*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı; Türkiye'de 1923-38 döneminde uygulanan para politikasını incelemektir. Çalışmamızda, Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra, ülkede ulusal bir Merkez Bankası kurulması ve para basımı konusunda yapılan çalışmalar ele alınmıştır. Bulgularımıza göre ele alınan dönemde sıkı para politikası uygulanmıştır. Yani kısaca; döneme damgasını vuran politika, Türk Lirasının değerinin korunması esasına dayanmaktadır.

ABSTRACT

The aim of this study is to assess monetary policy applied in the period of 1923-1938 in Turkey. In this study we examined efforts on establishment of National Central Bank and printing Turkish Money after the declaration of Republic of Turkey. According to our findings, tight monetary policy was applied in this period. As a result, in this period monetary policy was based on the principals of maintaining of Turkish Lira's stability.

GİRİŞ

Türk Ulusunun büyük önderi Mustafa Kemal Atatürk'ün; askeri, diplomasi, eğitim, spor, iç politika konuları dışında, üzerinde en az durulan yönlerinden birisi, yaşantımızın ayrılmaz bir parçası haline gelen ve askeri alandan sonra ekonomi alanında da ortaya koyduğu dehasıdır.

* Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.

Atatürk, Türk Ulusunun refahının nasıl artırılacağı konusunda da araştırmalar yapmış ve bu alanda da dehasını ortaya koymuştur. O'nun dehası; o güne kadar iki büyük sistem karşısında yeni, yepyeni bir sistem ortaya koymasındır. Ortaya konan bu doktrinin adı da "Atatürkçü Ekonomi Doktrini"dir. Bu yeni doktrin ekonomi düşüncesine "Karma Ekonomi Modeli" de denilen yeni bir modeli getirmiştir.

Bu modelin hakim felsefesi Liberalizm olmakla birlikte yine de ekonominin yönlendirilmesi için bazı kurumlar kurulmuş ve geliştirilmiştir. Örneğin 1925 yılında kabul edilen yasa ile Ticaret ve Sanayi Odaları yasal niteliklerini kazandılar. Ekonomik verileri derlemek üzere 1926 yılında Başbakanlığa bağlı İstatistik Genel Müdürlüğü kurulmuş ve 1927 yılında nüfus, sanayi ve tarım sayımları gerçekleştirilmiştir. "İktisadi gelişmeyi hızla sağlamak ve bu konuda beliren güçlükleri giderme imkanlarını aramak" üzere 1927 yılında 1170 sayılı kanunla Ali İktisat Meclisi toplanmıştır. 1928 yılında Ticaret ve Tarım Bakanlıkları birleştirilerek İktisat Vekaleti kurulmuş, 1913 yılında çıkarılmış olan Teşvik-i sanayi kanun-u Muvakkat'ı yerine 15 yıl süreyle yürürlükte kalmak üzere 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. 1929 yılında da uzun bir hazırlık devresinden sonra hazırlanan yeni Gümrük Tarife Kanunu yürürlüğe girmiştir.¹

Dönemin yapılan icraatlarından görüldüğü gibi, Karma Ekonomi Modeli; kapitalist sisteme dayalı ancak onun aksaklıklarını giderici, özgürlükleri koruyan ekonomik gelişmede toplumun ilgisini dinamik bir yaklaşım içinde değerlendiren özelliklere sahip bir modeldir. Bu ekonomik model tüm dünya ekonomilerine, toplumlarına, politikacı ve devlet adamlarına ışık tutan, yol gösteren bir karma ekonomi modelidir. Bu ekonomik kalkınma modelinin temel özellikleri makro büyüklükler açısından incelenecek olursa; ortaya konulan sonuçlardan bir tanesi; enflasyonu önleyen güçlü bir Türk Lirası, iyi işleyen bir bankacılık sistemi organizasyonu ve sonuçta kaynak ve harcamaları birbirine eşit bir para politikası.

¹ Erdoğan ALKİN, "1923-1929 Döneminde Türk Ekonomisinin Yapısı", *İstanbul İ.T.İ.A. Reşat KAYNAR'a Armağan*, SBF. İstanbul, 1981 s.5.

Para politikasının önemi 1923 yılında vurgulanmaya başlanmıştır. Fakat ülkemizde planlı döneme kadar para otoritelerince para politikasının belirli bir amacı açık bir şekilde ortaya konmamıştır. Biz yukarıda söylediğimiz para politikasının hedefini; T.C. Merkez Bankası'nın temel görevleri arasında sayılan "*milli paranın iç ve dış değerini korumak amacı ile gerekli tedbirleri almak*" ifadesinden hareketle ortaya koymaktayız. Cumhuriyetin kurulduğu yıldan 1950'lere kadar (II. Dünya Savaşı Dönemi hariç) fiyat istikrarı ilkesi ön planda tutulmuş ve bu konuda oldukça başarılı bir politika sergilenmiştir. 1925-1929 yılları arasında yıllık ortalama fiyatlar %3.3 oranında artmıştır. 1929-1934 Dünya Ekonomik Krizi yıllarında fiyat endeksi, krizin etkisiyle düşmüştür (-%12.6). 1934-38 döneminde yıllık %4.6 olan TEFE, 1938-1946 yılları arasında %19.9 olarak gerçekleşmiştir. %19.9'luk enflasyonda, II. Dünya Savaşı'nın yaratmış olduğu olumsuz ortam önemli rol oynamıştır.² Bu rakamlar karşımıza Cumhuriyetin ilk yıllarında para politikası ile fiyat istikrarının hedeflendiğini gösteren birer delil olarak çıkmaktadır.

I. 1923-1938 ATATÜRK DÖNEMİ'NDE PARA POLİTİKASI

Para Politikasının en önemli kurumları, bir ülkede bankacılık sistemi içinde bulunan bankalardır. Buların içerisinde de en önemlisi Merkez Bankalarıdır. Türk Merkez Bankacılığının geçmişi ise Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar dayanır. Modern Merkez Bankacılığının bazı görev ve yetkileri, 1856 yılında Fransız ve İngiliz ortaklığı ile Bank-ı Osmani adı altında kurulan ve 1863 yılında Bank-ı Osman-i Şahane adını alan bir banka tarafından üstlenilmiştir.

Çoğunluk hisselerinin İngiliz ve Fransızlara ait olduğu Bank-ı Osman-i Şahane, banknot ihraç etme imtiyazı ve tekeline sahip bulunuyordu. Hükümet bu imtiyaz süresince kağıt para çıkarmamayı ve bu konuda başka kuruluşlara izin vermemeyi kabul ediyordu. İç ve dış borçlara ilişkin faiz ve anapara ödemelerini üstlenecek olan Bank-ı Osman-i Şahane, devletin haznedarlığını yapacak, devlet gelirlerini

² Rıdvan KARLUK, *Türkiye Ekonomisi*, Beta Basım Yayım-Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1996, s.384.

toplayacak, Hazine ödemelerini yerine getirecek ayrıca hazine bonolarını iskonto edecekti. 1863 yılında yapılan antlaşma ile 30 yıl süre ile kendisine imtiyaz verilmiş ve bu imtiyaz süresi daha sonra yapılan bazı antlaşmalarla 1 Mart 1952 yılına kadar uzatılmıştır. Süre uzatmalarında yapılan antlaşmalarda bazı hükümler değiştirilmiştir.³

Ülkemizde Merkez Bankacılığı dışında, bankacılık alanında ikinci yabancı banka ise merkezi Paris'te olan Kredi Lyone'dır. Bu banka Cumhuriyetin ilk yıllarında da ülkemizde faaliyet göstermiş ve 1933 yılında kapanmıştır. 20. yy.'ın başlarında Almanya ve İtalya ile Osmanlı İmparatorluğunun ilişkileri gelişmesinden dolayı Alman sermayeli iki banka Deutsche Orient Bank (1906) ve Deutsche Bank (1909) faaliyete başlamış ve bu kuruluşları İtalyan sermayeli iki banka izlemiştir. Banco Di Roma 1911 ve Banco Commerciale Italiana (1919) olarak kurulan ve faaliyet gösteren bankalardan ilki hala ülkemizde faaliyet göstermekte olup diğer banka ise 1977 yılında ülkemizdeki şubelerini tasfiye etmiştir⁴.

Osmanlı döneminde ulusal bankacılık girişimi ise Ziraat Bankası 1863 ve İstanbul Emniyet Sandığı (1868) ile başlamış, ancak Emniyet Sandığı 1884 yılında Ziraat Bankasına katılınca faaliyetine son verilmiştir.⁵

1908-1923 yılları arasında 11'i İstanbul ve 13'ü Anadolu'da olmak üzere toplan olarak 24 banka kurulmuş ve bunlardan 14 tanesi Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkemizde faaliyet göstermiştir. Bugün bunlardan sadece iki tanesi faaliyet göstermektedir. Türk Ticaret Bankası (Adapazarı İslam Ticaret Bankası) ve Tarihbank (Milli Aydın Bankası).

Kurtuluş Savaşının kazanılması ve Cumhuriyetin ilanının ardından, ülkede bankacılık ve kredi sisteminin yabancı sermayenin denetiminde olduğunu görmekteyiz. Savaş ve barış döneminde ülkemizdeki çalışmalarını askıya alan Osmanlı Bankası ile Maliye Bakanlığı Lozan Konferansından sonra yeni bir antlaşma yaparak

³ Erdinç TOKGÖZ, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi yayın No:16, Ankara, 1991, s.11.

⁴ TOKGÖZ, s.11.

⁵ TOKGÖZ, s.12.

Cumhuriyetin kurulmasından sonraki ilk yıllarda süresi 1925 yılında dolacak olan Osmanlı Bankası'nın imtiyazının uzatılması sorunu aşılmaya çalışılmıştır. Bunun üzerine Cumhuriyet yöneticileri, ekonomik durumun da yeni bir banka kurmaya olanak vermemesi üzerine, Osmanlı Bankası'nın imtiyaz süresini 1935 yılına kadar uzatmışlardır. Yalnız yeni anlaşmada, Hükümetin banknot ihraç edebilecek bir devlet bankası kurması halinde Osmanlı Bankası'nın itiraz hakkı olmayacağını belirten bir hükme yer verilmiştir.

Ulusal sermayeli bir Merkez Bankası oluşturulması, modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından hemen sonraki döneme rastlar. 1926 yılından itibaren bir Merkez Bankası kurulması için hazırlıklara girişilmiş, 11 Haziran 1930'da 1715 Sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu kabul edilerek 3 Ekim 1931'de Banka kurulmuş ve resmen çalışmaya 1 Ocak 1932'de başlamıştır. Bu bankanın kuruluşunu hızlandıran faktörlerden bir tanesi, 1929 yılına kadar Türk parasında görülen nispi istikrar, 1929 Dünya ekonomik bunalımı ile birden bire bozulmuş olmasından dolayı Türk Hükümeti 1930 tarih ve 1567 sayılı yasayı çıkartmıştır. Bu yasada döviz, tahvil alım ve satımı ile Türk parasının korunması hakkında esaslı önlemler alınmıştır. Böylelikle bir Merkez Bankası kurulması fikri iyice olgunlaşmış olmaktadır. Banka ilk kurulduğunda 30 yıl süreli banknot ihracı imtiyazına sahipti. 1955 yılında yapılan değişiklikle banknot ihraç imtiyazı 1999 yılına kadar, 25 Nisan 1994 yılında yapılan ikinci bir değişiklikle de süresiz olarak uzatılmıştır.

1930 yılında çıkarılan 1715 Sayılı Kanun, 26 Ocak 1970'te 1211 Sayılı Kanun kabul edilinceye kadar 40 yıl yürürlükte kalmıştır. 1715 Sayılı Kanun ile kurulan ilk Merkez Bankası'nın kuruluş yasasında bankanın temel amacı, ülkenin ekonomik kalkınmasına yardım etmek olarak belirlenmiştir. Bu amacı gerçekleştirmek için Bankaya;

- Reeskont oranını belirlemek ve para piyasasını düzenlemek,
- Hazine işlemleri yapmak,

- Hükümetle ortaklaşa Türk parasının değerinin korunmasına yönelik tüm önlemleri almak görevleri verilmiştir⁶.

I. Dünya Savaşından önce Türk Para Sistemi madeni para sistemiydi. Bunun yanında Osmanlı Bankasının çıkarmış olduğu Osmanlı Banknotları da tedavül etmekteydi. Altın karşılığı çıkartılan bu banknotlar madeni para sistemine bir engel teşkil etmemekteydi.⁷ Bunun yanında Osmanlı Bankası tarafından çıkarılan banknotlar sadece İstanbul da geçerli olduğu için Anadolu da pek rağbet görmemiştir. Anadolu da daha çok madeni paralar kullanılmıştır.

Bunların yanında I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte artan harcamaları karşılamak için hükümet; Osmanlı Bankasından emisyonla gitmesini istemiş, fakat banka emisyon veya avans yoluyla hükümete para vermemiştir. Fakat, savaş süresince banknot çıkarma imtiyazından vazgeçtiğini hükümete bildirmiştir. Bunun üzerine hükümet Duyun-u Umumiye İdaresine başvurarak para çıkarmasına aracılık etmesini istemiştir. İdare, çıkaracağı paraların karşılığı altın olarak verilirse, savaştan sonra bunları altın olarak ödemeyi kabul etmiştir. Bu amaçla Almanya'dan 5 milyon liralık altın alınmış, fakat altın İdareye verilmeden savaş harcamalarında kullanılmıştır. Bunun üzerine tekrar Almanya ve Avusturya'dan yeniden 6.5 milyon liralık altın borçlanılarak Duyun-u Umumiye İdaresine verilmiş ve karşılığı %100 altın olan Evrak-ı Naktiye'ler savaşın bitiminden 6 ay sonra karşılığı İstanbul'da ödenmek üzere tedavüle çıkarılmıştır. İdare'nin çıkardığı bu paralar, savaşı mağlup bitiren Almanya ve Avusturya'nın altınları, galip devletlere verildiği için karşılıksız kalmıştır.⁸

1928 yılına kadar ülkede bilfiil tedavül eden banknot tutarı 158 milyon TL'dir. 1915-1918 yıllarında I. Dünya Savaşının finansmanı için Osmanlı İmparatorluğu tarafından bastırılan 161 milyon TL değerindeki paranın 2 milyon 251 bin TL'si cephelerde, işgal altına

⁶ Gazi ERÇEL, "Bulgaristan Merkez Bankasının 120. Kuruluş Yılı Dolayısıyla Yapılan Konuşma", <http://www.tcmb.gov.tr>, Sofya, 26 Ocak 1999

⁷ İlker PARASIZ, "Atatürk Döneminde İzlenen Para Politikası", *Bursa İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi İktisat Fakültesi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, Ağustos 1981, s.211.

⁸ S. Rıdvan KARLUK, *Türkiye Ekonomisi*, Beta Basım Yayım-Dağıtım. A.Ş., İstanbul, 1996, s.356-357.

düşen bölgelerde, göçlerde ve yangınlarda kaybolmuş, geriye kalan yaklaşık 159 milyon tutarındaki banknot T.C. Merkez Bankasının kurulmasıyla, banka tarafından devralınmıştır.⁹

Dolaşımda bulunan eskimiş banknotlar yerine 1, 5, 10, 100, 500 ve 1000 liralık yeni banknotlar 1927 yılında eskileriyle değiştirilmiştir. Bu ilk paralar üzerindeki yazılar Osmanlıca (Arap harfleriyle) ve Fransızca olarak yazılmıştır. Latin Alfabesiyle basılan ilk paralar ise 1937 yılında T.C. merkez Bankası tarafından basılmıştır. Basılan bu paralar 1960 yılına kadar yurt dışında bastırılırken bugün sadece kağıdı yurt dışından ithal edilerek Devlet banknot Matbaasında basılmaktadır.

Madeni paraların ilki ise 12 Şubat 1924 tarih ve 411 sayılı yasa ile basılmıştır. Toplam değeri 2 milyon TL'yi aşmayan ve en büyüğü 100 para olan bu madeni paralar aliminyum-bronz karışımından yapılmıştır. Arkasından da 1, 5 ve 10 kuruşluk madeni paralar çıkartılmıştır. Daha sonra ise 1925 tarih ve 624 sayılı yasayla toplam değeri 3 milyon TL'yi aşmayan 5. 10 ve 25 kuruşluk madeni paraların basımına karar verilmiştir.

4 Şubat 1928 tarih ve 1207 sayılı yasa ile toplam değeri 5 milyon TL olan madeni para çıkarılması kabul edilmiştir. Cumhuriyet Hükümetinin açıktan çıkardığı ilk para budur. 1929 Kriz Döneminde toplam olarak 8.5 milyon TL madeni para piyasada dolaşmaktaydı.

T.C. Merkez Bankasının faaliyete geçtiği yıla kadar emisyon işleri Maliye Bakanlığı Hazine genel Müdürlüğü tarafından yürütülmüştür. Merkez bankası kendi adına ilk kez 1937 yılında 15.5 milyon TL tutarındaki kağıt parayı dolaşıma sürmüştür. Böylece ülkede artık üç çeşit para tedavül etmeye başlamıştır¹⁰.

- Osmanlı Bankasının toplam değeri 203.462 TL olan banknotları
- T.C. Merkez Bankasının devraldığı Osmanlı döneminde basılan banknotlar (Evrak-ı Nakdiye)

⁹ Feridun ERGUN, *Para Politikası*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1983, s.1.

¹⁰ TOKGÖZ, s.64.

- T.C. Merkez bankasının kendi kanununa göre çıkarmış olduğu banknotlar.

Para politikasının etkin olarak kullanılmaya başlaması 1929 yılından sonra başlamıştır. Hükümet, 1929 yılına kadar sürdürdüğü pasif para politikasını terk ederek aktif para politikası uygulamaya başlamıştır. Para politikasını 1929 yılından sonra aktif bir biçimde kullanılmasının bir çok nedenini sıralamak mümkündür. Bunlardan ilki, 1929 Dünya Bunalımı nedeniyle ödemeler bilançosunda iki katına varan dış açık ve hava koşullarının kötü gitmesiyle birlikte ihraç mallarımızdaki ve ihracat rakamlarımızdaki azalma, para politikasının önem kazanmasına neden olmuştur. Buna ek olarak ithalattaki artışı sadece Dünya Ekonomik Bunalımı değil, 1499 sayılı yasanın gümrük vergilerini yükselteceğini düşünen spekülörlerin yasa yürürlüğe girmeden yüksek miktarlarda mal ithal etmeleri de artırmıştır. İthalatın bir diğer artış nedeni ise Hükümetin bayındırlık yatırımlarına devam etmesi dolayısıyla hammadde ithalatının devam etmesi olmuştur.

Para politikasına önemi artıran bir diğer neden de 1929 yılından itibaren Duyun-u Ummumiye İdaresi ile yapılan antlaşmaya göre Osmanlı Döneminden kalan borç taksitleri de Ödemeler Bilançosunda yer almaya başladığı için Ödemeler Bilançosu açığının artış göstermiş olmasıdır. Ayrıca Demiryolları ve Haydarpaşa liman tesislerinin taksitlerinin ödenmesinin ödemeler bilançosu üzerinde olumsuz etkisi olmuştur.

1929 yılından itibaren ödemeler bilançosunda meydana gelen açıklardan dolayı hükümet; ithalatı kısıtlamış ve dış borç ödemelerini ertelemiştir. Dolaşımdaki para miktarı ilk kez 158 milyon TL'den 170 milyon TL seviyesine çıkarılmıştır. Atatürk İstiklal Savaşı içinde bile ihtiyaçlarının para basmak suretiyle karşılanmasına izin vermemiş, 1929 yılında ortaya çıkan Türk Lirası üzerindeki ilk baskı karşısında hükümeti uyarmıştır. Kısacası Cumhuriyetin ilk yıllarında çok sıkı bir para politikası uygulaması karşımıza çıkmaktadır.

1933-1938 döneminde devletin ekonomideki rolü artınca, para arzında devlete düşen payın daha da artması gerekmiştir. Hazine Bonoları için öngörülen sınırlamalar 1936 yılında gevşetilmiştir. 1938

yılında da T.C. Merkez Bankasına; kamu kurum ve kuruluşlarının hazine bonolarını iskonto etme ve avans verme yetkisi verilmiştir. Emisyon miktarı da bu dönemin sonunda 194 milyon TL seviyesine ulaşmış durumdadır.

Devletin ekonomideki etkisinin arttığı bu dönemde TCMB; bir yandan reeskont oranıyla bankaları kontrol ederken diğer yandan devlet sektörüne kredi açmıştır. Bu dönemde devlet sektörüne açılan kredilerin miktarı devletin ekonomideki rolünün genişletilmesinden dolayı artmıştır.

Dönemin göze çarpan en belirgin özelliği ise, hükümetlerin bütçe açıklarından ve para arzını artırmaktan titizlikle kaçınmış olmalarıdır. Tabii ki bu yönde bir politika izlenmiş olmasının nedeni; 1929 Dünya Ekonomik bunalımı dolayısıyla ithal edilen deflasyon ve izlenen sıkı para politikasıdır. Özellikle 1929-1934 yılları arasında para arzının arttırılmamış olması; Dünya Ekonomi bunalımı dolayısıyla gerileyen fiyatlar genel seviyesinin para arzını arttırmış gibi etkilemiş olmasıdır.

Ulu önder Atatürk, siyasal bağımsızlığın ancak kendi öz kaynaklarımızla gerçekleştirilebileceğini savunmuştur. Bunuda her fırsatta dile getirmiştir. Bu inancından dolayı Türk Bankacılığının gelişimine bizzat kendisi öncü olmuş ve 1924 yılında İş Bankasının kurulmasına kendisi hissedar olarak öncülük etmiştir. O tarihte tarımsal kredi veren Ziraat Bankası dışında 14 yabancı banka bulunmaktaydı. Bu durumun sakınca yaratacağını düşünen Atatürk 1 milyon TL sermaye ile kurulan İş Bankasına 250 TL ile hissedar olmuştur. İlginç olan durum ise, yabancı bankaların 1929 Dünya ekonomik bunalımından sonra 1936 yılına kadar tek tek kapanmış olmasıdır. Ortaya çıkan bu tablo; Atatürk 'ün bankacılık konusunda göstermiş olduğu çabada ne denli haklı olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır.

Atatürk'ün para piyasası ve ulusal bankacılık sisteminin geliştirilmesi sorununa verdiği büyük önem, sadece Türkiye İş Bankası'nın kurulmasını sağlamakla sınırlı değildir. Bankacılık sistemini ve alınan sonuçları ilgiyle izlediği ve zaman zaman verdiği direktiflerle gelişmelere yön verdiği ve kredi dağılımının geliştirilmesini istediği, ekonomik kesimlerde yoğunlaşmasını sağladığı da bilinmektedir.

KAYNAKÇA

ALKİN, Erdoğan, “1923-1929 Döneminde Türk Ekonomisinin Yapısı” *İstanbul İ.T.İ.A. Reşat KAYNAR’a Armağan*, SBF. İstanbul, 1981.

BOROTAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek Yayınevi Yeni Dizi :1, İstanbul, 1988.

ERÇEL, Gazi, “Bulgaristan Merkez Bankasının 120. Kuruluş Yılı Dolayısıyla Konuşması”, <http://www.tcmb.gov.tr>, Sofya, 26 Ocak 1999.

ERGİN, Feridun, *Para Politikası*, Filiz Kitabevi İstanbul, 1983.

KARLUK, Rıdvan, *Türkiye Ekonomisi*, Beta Basım Yayın-Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1996.

ÖCAL, Tezer, PARASIZ, İlker, *Para Banka*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Ders Kitapları Yayın No:321, ETAM A.Ş., Eskişehir, 1991.

PARASIZ, İlker, “Atatürk Döneminde İzlenen Para Politikası”, *Bursa İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi İktisat Fakültesi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, Ağustos 1981.

PARASIZ, İlker, *Türkiye Ekonomisi 1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1991.

SANUS, Burhan Zihni, *Para Ekonomisi Cilt II*, İstanbul Matbaacılık T.A.O., İstanbul, 1955.

TOKGÖZ, Erdinç, *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yayın No:16, Ankara, 1991.

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER AÇISINDAN KÜRESELLEŞME

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin AKGÖNÜL *
Öğr.Gör. Dr. Mahmut MASCA **

ÖZET

Son yıllarda dünya ekonomisinde ortaya çıkan en önemli eğilimlerden birisi küreselleşmedir. İletişim teknolojisindeki gelişmeler küreselleşmeyi hızlandırmıştır. Küreselleşme süreci ülkelere bazı fırsat ve riskleri aynı anda sunmaktadır. Bu çalışmada küreselleşmenin etkileri gelişmekte olan ülkeler açısından incelenmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

Recent years one of the most important trends that appears in world economies is globalization. Developments in communication technologies have accelerated the globalization. Globalization process presents some opportunities and risks to the countries at the same time. In this study, from the point of developing countries, the affects of globalization have been examined.

GİRİŞ

19. yüzyıldan itibaren ulaşım imkanlarının gelişmesi ve özellikle de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iletişim teknolojisindeki gelişmeler küreselleşme olgusunu hızlandırmıştır. Küreselleşme kendini siyasal, kültürel ve ekonomik alanlarda göstermiştir.

Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle iki kutuplu dünya düzeni sona ermiş, batılı değerler, rakipsiz kalmış değerler olarak insanlığın

* Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.

** Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.

dikkatine sunulmuştur. Bu bağlamda demokratikleşme, insan hakları, hukuk devleti ve piyasa ekonomisi ortak değerler olarak gündeme gelmiştir.

Küreselleşme olgusu ekonomi alanında bir taraftan ticaretin liberalleşmesini gündeme getirirken, diğer taraftan uluslararası sermaye piyasalarının önündeki engellerin kalkması yolundaki istekleri artırmıştır. Günümüzde küreselleşmenin en yoğun olduğu alan finans piyasalarıdır. Bu çalışmada küreselleşmenin gelişmekte olan ülkeler açısından ekonomik etkileri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

I. KÜRESELLEŞME KAVRAMI

Küreselleşme kavramı, bazen “dünya ile birlikte hareket...” cümlesi içinde ulus devletin egemenlik alanını sınırlayan bir eşiği ima etmekte, bazen de “uluslararası rekabete açılmayı...” ima etmektedir. Dışa açıklık, entegrasyon ve karşılıklı bağımlılık gibi kavramları da içine almakla beraber günümüzde içeriğinin tam olarak kesinleştiğini söylemek mümkün değildir.¹

Geniş anlamda küreselleşme, ülkelerarası siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi, farklı toplum ve kültürlerin inanç ve beklentilerinin daha iyi tanınması, uluslararası ilişkilerin yoğunlaşması gibi görünüşte birbirinden farklı, fakat birbirleriyle bağlantılı olan konuları içine almaktadır. Diğer bir ifadeyle küreselleşme, ülkelerin sahip oldukları maddi ve manevi değerlerin milli sınırları aşarak dünya çapında yayılması, farklılıkların bir bütünlük ve uyum içinde ortadan kalkmasıdır.² Söz konusu değerler ekonomik nitelikte olabileceği gibi siyasi sosyal ve kültürel nitelikte de olabilmektedir. Ülkelerdeki çeşitli piyasaların işleyiş şekilleri, bu piyasaların birbirleriyle ilişkileri, benimsenecek politik sistem, demokrasi insan hakları, din, çevre bilinci gibi düşüncelerin evrensel

¹ Levent SANİN, “Küreselleşme Tartışmaları Üzerine Notlar”, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt 5, Sayı 14, 1994, s.97.

² Mustafa Çelen, "Globalleşme Sürecinde Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlar", *Süreç*, S:17-18, 1995, s.30.

hale gelmesi de bu çerçevede değerlendirilebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında küreselleşme, dünyada siyaset, ekonomi, kültür, hukuk, insan hakları, eğitim, sağlık, çevre vs. alanlarda meydana gelmektedir.

Geniş anlamdaki tanımın yanında, ekonomik açıdan küreselleşmeyi ise, pazar ekonomisinin dünya çapında egemenliği, temelinde üretim, ticaret ve sermaye hareketleri önündeki engellerin kalkması olarak tanımlamak mümkündür.³ Bu süreç “çok taraflılık” olarak da ifade edilmektedir.⁴ GATT çerçevesinde gerçekleştirilmeye çalışılan uluslararası ticaretin liberasyonu hareketi bu yönde bir adım olarak değerlendirilebilir.

Küreselleşmeyle ilgili bir diğer tanımda ise, küreselleşme; ülke ekonomilerinin dünya ekonomisiyle entegrasyonu; bir başka deyişle dünyanın tek bir pazarda bütünleşmesi olarak ifade edilmiştir.⁵

II. KÜRESELLEŞMEYİ DOĞURAN FAKTÖRLER

Küreselleşme, kendiliğinden ortaya çıkan bir gelişme gibi gözükmeyle beraber, temelde bir takım faktörler de bu süreçte önemli rol oynamıştır. Bu faktörleri üç grupta toplamak mümkündür.⁶

i. Destek Veren Faktörler: Bunların başında son on yılda gelişen uydu haberleşmesi, faks, e-mail gibi uluslararası iletişimi imkan dahiline sokan gelişmiş telekomünikasyon sistemleri gelmektedir. Ayrıca ucuz, gittikçe gelişen, güvenilir uluslararası ulaşım, özellikle gittikçe büyüyen uçak kargo sistemleri ve özel kurye şirketlerini de bu grupta saymak mümkündür.

ii. Hükümet Politikaları: Temelde ticaretin serbestleşmesi, tarife ve kotaların kaldırılması, dış finansman imkanlarının

³ Uğur ESER, “Küreselleşme Tehdit mi, Yoksa Fırsat mı?”, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt 6, Yaz 1995, s.7.

⁴ Charles OMAN, *Globalisation and Regionalisation: The Challenge for Developing Countries*, OECD Development Centre, Paris, 1995, s.27.

⁵ Mustafa ÇIKRIKÇI, “Globalleşme ve Bir Çözüm KEİ Anlaşması”, *Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Sayı 3, Mart 1992, s.57.

⁶ Erol KUTLU, “Küreselleşme ve Etkileri”, *Eskişehir Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt XIV, Sayı 1-2, 1998, s.368.

serbestleştirilmesi, tarife ve kotaların kaldırılması ve uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki kontrollerin kaldırılmasını bu grupta değerlendirmek mümkündür.

iii. Şirket Stratejileri: Günümüzde şirketler hem dış ülkelere satış yapabilmekte hem de dış ülkelerden kaynak kullanmaktadırlar. Bu şirketler ihracat yaparak ve faaliyetlerini düşük maliyetli yerlere kaydırmak suretiyle dış ekonomik ilişkiler kurmaktadırlar. Diğer taraftan, dışarıda kurdukları ilişkiler yoluyla fason imalatla üretilen üretimin bazı parçalarını dışarıdan satın almaktadırlar.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşmaya başlayan bölgeselleşme hareketinin küreselleşmeye katkı mı sağladığı, yoksa küreselleşmeye karşıt bir eğilim mi olduğu konusunda iktisatçılar farklı düşünmektedir. Bir kısım iktisatçılar, bölgeselleşme hareketlerinin gün geçtikçe önem kazandığını, ülkelerin bölge içi ticaretlerini arttırarak GATT düzeninden uzaklaşıldığını ve ilerde bloklararası ticaretin iyice azalacağını belirterek, ülkelerin bloklardan birisine mutlaka üye olmaları gerektiğini vurgulamaktadırlar. Bunlara göre bölgeselleşme ile GATT düzeni yani küreselleşme birbiriyle çelişmektedir. Diğer taraftan bir çok iktisatçı da bir çelişki görmemektedir. Fakat bu, ülkelerin kendilerini blok dışı ticarete kapamamalarına bağlıdır.⁷ Bir başka kaynakta, günümüzde bölgeselleşmenin küreselleşmenin önüne geçtiği belirtildikten sonra, bölgeselleşmenin bir anlamda küreselleşmenin karşısında gibi gözükse bile bölgeler arasındaki ekonomik ilişkiler arttıkça küreselleşme için doğal bir ortam yaratacağı ileri sürülmektedir. Bu durumda, bölgeselleşmenin sınırlı kaldığı bir ortamda küreselleşme sağlanamamakta ve bölgeselleşmenin küreselleşmeyi hızlandırıcı etkisi zayıflamaktadır.⁸ Diğer bir kaynakta ise, bölgesel entegrasyonların küreselleşmenin önemli bir basamağı olduğu ve ön küreselleşmenin bu entegrasyonlar içinde geçeceği belirtilmektedir. Buna göre, özellikle ABD, Japonya ve Avrupa çevresindeki ittifaklar

⁷ DPT, *Küreselleşme Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye*, DPT Yayınları, Yayın No:2374, Ankara, 1995, s.65.

⁸ Rıdvan KARLUK, *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar ve Entegrasyonlar*, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 1995, s.2.

içinde ön küreselleşme sağlanacak ve bunlar kendi aralarındaki ekonomik ilişkilerinde standartlaşmayı ve küresel hiyerarşik yapılanmayı tamamladıkları anda küreselleşmenin son aşaması da gerçekleşecektir.⁹

21. yüzyılın önceki yüzyıllardan en önemli farkı, ekonomik olarak üç kutuplu bir dünya yapısının oluşmasıdır. Bunlar Kuzey Amerika, Avrupa ve Doğu Asya'dır. Gelişmekte olan ülkeler, içinde buldukları coğrafi bölge ne olursa olsun, ABD ve Kuzey Amerika, Japonya ve Uzak Doğu ile Avrupa üçgeni arasında hareket etmek zorundadır.¹⁰

III. KÜRESELLEŞMENİN ETKİLERİ

Küreselleşmenin etkilerinden *biri*, ülkeler ve bölgeler arasında olduğu kadar ekonomik aktörler arasındaki ekonomik mesafeyi kısaltmasıdır. *Diğeri*, başka hükümetler karşısında ama aynı zamanda iç ve dış piyasalar karşısında kalan milli hükümetlerin etkin siyasi egemenliğini sınırlamasıdır. Bu etkilerin ikisi de küreselleşme ve artan uluslararası bağımlılık arasındaki yakın ilişkiyi vurgulamaktadır. Küreselleşmenin *üçüncü* etkisi, yerleşmiş oligopolleri parçalama eğilimidir. Bu parçalama küreselleşme ve artan belirsizlik ve istikrarsızlık arasında bir ilişki olduğu düşüncesini desteklemektedir.¹¹

Üretim faktörleriyle mal ve hizmetlerin hareketliliğinin yol açtığı entegrasyon ve ekonomik bağımlılıktaki karşılıklı artış, dünyada daha geniş coğrafi alanlarda bağlantı kurmayı mümkün hale getirmektedir. Küreselleşme sürecinde düşünce ve duyguların yayılması açısından milli sınırlar geçirgen hale gelmekte ve maddi olmayan değerlerin hareketliliği artmaktadır. Bu süreçte, tüketim kalıpları ve alışkanlıklar uluslararası piyasadaki mal ve hizmetler

⁹ H. GERAY, "Küreselleşme ve Masa Üstü Sömürgecilik", *Mürekkap*, No:3-4, Kış-Bahar 1995, s.36.

¹⁰ Rıdvan KARLUK, *Uluslararası Ekonomi*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., Yenilenmiş 5. Baskı, İstanbul, 1998, s.198.

¹¹ OMAN, a.g.e., s.33.

yoluyla birbirine yaklaşmaktadır. Siyasi örgütlenme modeli olarak demokrasi, kaynakların tahsisinde piyasaların rolü tüm dünyada şimdiye kadar bu derece itibar görmemişti. Bilhassa, piyasa ekonomisinin rolü; ekonomik entegrasyonu yapısal düzenleme programları, özelleştirme ve yeni teknolojiler yoluyla gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik entegrasyonu ve küreselleşmeyi hızlandırmaktadır.¹².

Özetle günümüzde, küreselleşmenin üç etkisi mevcuttur. *Birincisi*; karşılıklı bağımlılığı arttırması, *ikincisi*; milli politika egemenliğini zayıflatması, *üçüncüsü* de, daha fazla belirsizlik ve istikrarsızlığa neden olmasıdır. Bu etkilerden üçüncüsü özellikle finans piyasalarının küreselleşmesiyle sermayenin önündeki tüm engellerin ortadan kaldırılması ve kontrolsüz sermayenin istediği ülkeye rahatça girip çıkmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle 1980'den itibaren IMF ve Dünya Bankası'nın da tavsiyeleri doğrultusunda gelişmekte olan ülkelerde finansal piyasalarda bir deregülasyon hareketi başlamıştır. Konvertibiliteye geçilmiştir. Böylece bu ülkelere sermaye girişi için tüm engeller kalkmıştır.

Gelişmekte olan ülkeler açısından bu durum ilk bakışta olumlu bir gelişme gibi gözükmektedir. Fakat gelen yabancı sermayenin kısa süreli oluşu, doğrudan yatırım yerine portföy yatırımı şeklinde oluşu ve herhangi bir kriz anında süratle ülkeyi terketmesi gelişmekte olan ülkelerde ekonomik dengeleri alt üst etmektedir.

1970 yılında sanayileşmiş ülkelerin özel sektörlerince gerçekleştirilen sermaye akımlarının payı yurt içi hasılanın % 1.8'i iken, 1990 yılında bu oran % 5.2'ye ulaşmıştır. Ama daha da ilginç olanı, dolaysız yabancı sermaye yatırımları dışındaki sermaye akımlarının bu ülkelerdeki yurtiçi hasılanın % 4.2'ne ulaşmasıdır. Sermaye akışkanlığının ulusal makro ekonomi politikaların uygulanmasını giderek güçleştirdiği görülmektedir. Küresel düzeyde mali hareketlilikteki artışın nedenleri; merkez ülkelerinde dalgalı kur sisteminin yaygınlaşması, OPEC fonlarının aşırı şişmesi, petrol şokları ve üçüncü dünyanın borç krizi, uluslararası resesyon ve büyük

¹² Mustafa AYKAÇ, "Uluslararası Ticaret, Rekabet ve Çalışma Standartları", *İlim ve Sanat*, No: 39, İstanbul, 1995, s.16.

ekonomilerdeki kamu ve cari işlemler açıkları ile mali piyasaların liberalleşmesi ve deregülasyonu olarak belirtilmektedir.¹³

Kısa sürede milli sınırları aşan büyük tutarlardaki sermaye hareketleri ekonomik krizlerin hızlı bir şekilde dünyaya yayılmasına neden olmaktadır. Bu yayılma ekonomik bakımdan sağlam ülkeleri bir istikrarsızlıkla tehdit etmekte ve küreselleşmeye karşı duyulan kuşkuların artmasına neden olmaktadır.¹⁴

Nitekim 1980'li yıllardan itibaren dünya kriz olgusuyla daha sık karşılaşmaya başlamıştır. 1990'lara gelindiğinde ortalama her iki yılda bir kriz yaşanmıştır. 1992 yılındaki Avrupa Para Sistemi(EMS) döviz krizini 1994'te Meksika ve Türkiye krizi izlemiş, onu da 1997 Asya krizi, 1998 Rusya krizi ve 1999 Brezilya krizi izlemiştir.

1970'lerin başından itibaren dünya ekonomisinde yaşanan istikrarlı büyüme sürecinden uzaklaşılması, düşük büyüme hızı, işsizlik, fiyat istikrarsızlığı gibi problemler, koruma politikalarına olan rağbeti arttırmıştır. Bunun neticesinde, bazı alanlarda küreselleşme devam ederken, bazı alanlarda da yeni bir akım olan bölgeselleşme, yani bölgesel entegrasyon hareketleri hız kazanmıştır.¹⁵ Günümüzde dünya ticareti artık bloklar içinde ve arasında yapılmaktadır. Bölgeselleşme eğilimlerinin giderek güçlendiği bir dünyada ülkelerin bölge içi ticareti arttırmaları nedeniyle, çok taraflı GATT düzeninden uzaklaşılacağı ve yakın gelecekte ülkelerin ortaya çıkan bloklardan birine dahil olma yönünde istek duyacaklarını söylemek mümkündür.¹⁶

Küreselleşme sürecinde dünya milli hasılasının dağılımı da oldukça bozulmuştur. Fransa Uluslararası ilişkiler Enstitüsü'nce yapılan bir çalışmaya göre, önümüzdeki on yılda GATT Uruguay Round Anlaşması'yla getirilen serbestleştirme, dünya ticaretini % 10 arttırırken gelirden 260 milyar dolarlık bir artış olacaktır. Bunun 80 milyar doları Japonya'ya, 70 milyar doları AB'ye, 75 milyar doları da ABD'ye düşecektir. Yani 260 milyar doların 225 milyar doları

¹³ SANİN, a.g.e., s.113.

¹⁴ ASO, "Küreselleşme", *ASOMEDYA*, Nisan 1999, s.34.

¹⁵ KARLUK, *Küreselleşen Dünyada...*, s.2

¹⁶ ESER, a.g.e., s.10.

Merkez'in üç ayağı tarafından paylaşılırken, Çevre ülkelerine (Dünya nüfusunun % 84.5'ine) 35 milyar dolar kalacaktır.¹⁷

Küreselleşme ile teknoloji, iletişim, mikroelektronik ve benzeri gelişmelerle birlikte sermayenin dolaşımında ve ticarete çok büyük gelişmeler yaşanırken, işgücünün serbest dolaşımı söz konusu değildir. Dolayısıyla küreselleşmeyle birlikte bütün üretim faktörlerinin en verimli şekilde dolaşacağı, bu durumda dünya refahının artacağı ve bütün ulusların bundan yararlanacağı varsayımı geçerli olmamaktadır.¹⁸

SONUÇ

Küreselleşme, genel olarak, siyasi, kültürel ve ekonomik değerlerin milli sınırları aşarak dünya çapında hareket yeteneğinin artmasını ifade etmektedir. İnsan hakları, demokrasi, çevre bilinci, liberalleşme, özelleştirme ve Sovyet sisteminin çökmesiyle de piyasa ekonomisi evrensel değerler olarak ön plana çıkarılmıştır.

Günümüzde bir taraftan küreselleşme hareketi devam ederken, diğer taraftan hızlı bir bölgeselleşme hareketi de yaşanmaktadır. Bölgeselleşmeyle birlikte ticaret uluslararası boyuttan bölge içi ticarete doğru bir eğilim ortaya çıkmaktadır. Bu durum çok taraflı GATT düzeninden uzaklaşılması anlamına gelip, ülkelerin bölgesel ticari bloklardan birine dahil olma isteklerini artırmaktadır.

Yapılan ampirik çalışmalar, küreselleşmenin sağladığı ticaret serbestliğinden en fazla, gelişmiş ülkelerinin fayda sağlayacağını göstermektedir. Gelişmekte olan ülkeler ise, dünya ticaretindeki rekabet yetenekleri, teknoloji üretip bunları pazarlayabilmeleri ölçüsünde fayda sağlayabileceklerdir. GATT Uruguay Turu görüşmelerinde ise, gelişmiş ülkelerinin teknoloji tekeli güçlendirecek düzenlemeler yapılmıştır.

¹⁷ Gülten KAZGAN, *Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1995, s.72.

¹⁸ Yakup KEPENEK, "Küreselleşme ve Ulus Devlet", *İktisat*, Ağustos 1996, s.21.

Ekonomik kalkınmalarını kendi öz kaynaklarıyla tamamlayamayan gelişmekte olan ülkelerin yabancı sermayeye duydukları bir gerçektir. Küreselleşmeyle birlikte sermaye hareketlerinin önünden engellerin kaldırılması sermayeyi daha akışkan hale getirmiştir. Bu durumda gelişmekte olan ülkelerin uluslararası piyasalarda başı boş dolaşan bu sermayeyi bir takım kolaylıklar sağlayarak ülkelerine çekmeleri mümkün gözükmektedir. Ancak, serbest dolaşan sermayenin doğrudan yatırımdan daha çok *portfolyo* yatırımlarını tercih etmesi, kısa süreli olması ve herhangi bir olumsuz durumda hızla ülkeyi terk etmesi sermayeyi kabul eden ülkede ekonomik dengeleri sarsabilmekte ve makro ekonomik politikaların uygulanmasını zorlaştırmaktadır.

Küreselleşme, gelişmekte olan ülkelere birtakım fırsatlar sunmakla beraber, bir çok engeli de beraberinde getirmektedir. Öncelikle gelişmiş ülkelerin küreselleşme sürecinin işleyişini ve şartlarını kontrol ettikleri, göz önünde tutulması gereken bir konudur. Gelişmekte olan ülkelerin küreselleşme sürecine katılmalarında ve kararları etkileme çabalarında bir çok bir çok zorluklar vardır. Bu ülkeler, iletişim, finansman yöntemleri, sosyal ve kurumsal alt yapı ve yasalar gibi alanlarda yeterli değildir. Bu sebeple, küreselleşme sürecine gelişmiş ülkelerin öngördüğü şartları kabul ederek katılmak durumundadırlar. Küreselleşme sürecinde tüm ülkeler ekonomik, sosyal ve politik güçleri oranında etkinlik sahibi olacak, fakat küreselleşmeyi yönlendiren ülkeler aynı kalacaktır. Bu sebeple, küreselleşmenin karşılıklılık içinde bir eşitlenme olmadığı da göz önünde tutulması gereken bir konudur.

KAYNAKÇA

- ASO, "Küreselleşme", *ASOMEDYA*, Nisan 1999.
- AYKAÇ, Mustafa. "Uluslararası Ticaret, Rekabet ve Çalışma Standartları", *İlim ve Sanat*, No: 39, İstanbul, 1995.
- ÇELEN, Mustafa. "Globalleşme Sürecinde Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlar", *Süreç*, S:17-18, 1995.
- ÇIKRIKÇI, Mustafa. "Globalleşme ve Bir Çözüm KEİ Anlaşması", *Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Sayı 3, Mart 1992.
- DPT, *Küreselleşme Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye*, DPT Yayınları, Yayın No:2374, Ankara, 1995.
- ESER, Uğur. "Küreselleşme Tehdit mi, Yoksa Fırsat mı?", *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt 6, Yaz 1995.
- GERAY, H. "Küreselleşme ve Masa Üstü Sömürgecilik", *Mürekkap*, No:3-4, Kış-Bahar 1995.
- KARLUK, Rıdvan. *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar ve Entegrasyonlar*, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 1995.
- , *Uluslararası Ekonomi*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., Yenilenmiş 5. Baskı, İstanbul, 1998.
- KAZGAN, Gülten *Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1995.
- KEPENEK, Yakup. "Küreselleşme ve Ulus Devlet", *İktisat*, Ağustos 1996.
- KUTLU, Erol. "Küreselleşme ve Etkileri"; Eskişehir Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt XIV, Sayı 1-2, 1998, s.368.
- OMAN, Charles. *Globalisation and Regionalisation: The Challenge for Developing Countries*, OECD Development Centre, Paris, 1995.
- SANİN, Levent. "Küreselleşme Tartışmaları Üzerine Notlar", *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt 5, Sayı 14, 1994.

TÜKETİCİLER, SATICILAR ve BANKALAR AÇISINDAN TÜKETİCİ KREDİLERİNİN FAYDA ve SAKINCALARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Yrd. Doç. Dr. Erdal DEMİRHAN*

ÖZET

Tüketici kredileri; tüketiciler, satıcılar ve bankalar açısından faydalı özelliklere sahip olduğu gibi sakıncalı özelliklere de sahiptir. Bu tür kredilerin faydalı ve sakıncalı özellikleri karşılaştırıldığında sakıncalı özellikleri daha az bulunmaktadır. Diğer yandan tüketici kredilerinin sakıncasını azaltmak için tüketicilerin, satıcıların ve bankaların bir takım önlemler alması gerekmektedir.

ABSTRACT

Consumer credits have inconvenient peculiarities as well as having beneficial peculiarities for consumers, sellers and banks. These types of credits have fewer inconvenient features than beneficial features when they are compared with each other. Moreover; consumers, sellers and banks should take some measures in order to prevent the inconvenients of the consumer credits.

GİRİŞ

Tüketici kredileri ticari amaçlar dışında bireylere mal hizmet alımları için nakit ihtiyaçlarını karşılamak ve daha sonra belirli koşullarda geri ödenmek üzere bankalarca kullanılan kredilerdir. Bu anlamda tüketici kredileri; özel ve tüzel kişilerin ticari amaçla kullandıkları kredileri içermemektedir. Tüketici kredileri ekonomik özellikleri açısından ticari ve sınai kredilerden farklı bir yapıya sahiptir. Ticari ve sınai kredilerinde amaç ticaret ve üretim hacminin artırılarak nihai karın azamileştirilmesiyle, tüketici kredilerindeki amaç bankaya başvuran bir müşterinin ihtiyaç duyduğu mal ve

* Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.

hizmetleri satıcı firmadan peşin olarak satın alma imkanına kavuşturulmasıdır.

Özellikle 1988 yılından itibaren ülkemizde de yoğun biçimde görülen tüketici kredisi uygulamalarının; tüketiciler, satıcılar ve bankalar açısından yaralı ve sakıncalı özellikleri bulunabilmektedir. Bu çalışma söz konusu özelliklerin ortaya konmasına yönelik olarak hazırlanmıştır. Çalışmada tüketici kredilerinin; tüketiciler, satıcılar ve bankalar açısından fayda ve sakıncaları ayrı ayrı ele alınıp incelenecektir. Bu şekilde tüketici kredilerine taraf olan birimlerin tüketici kredisi uygulaması sonucundaki muhtemel kayıpları veya kazançları ortaya konacaktır. Ayrıca, çalışmada bahsedilen hususlar bankaların tüketicilere doğrudan kullandığı nakit kredilerle ilgili olup, satıcı firmanın tüketiciye açtığı bir çeşit kredi olan taksitli satışlarla ilgili açıklamaları kapsamamaktadır.

I. TÜKETİCİ KREDİLERİNİN TÜKETİCİLER AÇISINDAN FAYDA ve SAKINCALARI

Tüketiciler, tüketici kredisi kullanmak suretiyle ilerdeki yıllarda sahip olacakları ürünlere bugünden sahip olma imkanına kavuşurlar. Zira, tüketiciler beyaz eşya, ev eşyası, elektronik eşya, eğitim, turizm ve seyahat harcamalarını, çeşitli toplantı ve davet harcamalarını, otomobil, kamyonet, pikap alımlarını, belirli bir kullanım alanını geçmeyen hazır konut alımlarını ve çok değişik türdeki harcamalarını tüketici kredisi kullanarak gerçekleştirebilirler.¹ Bu bağlamda tüketici kredisinin tüketiciye sağladığı en önemli fayda; kredi kullanmadığı zaman satın alamayacağı veya satın almak için beklemek zorunda kalacağı mal ve hizmetleri tüketici kredisi kullanmak suretiyle satın alma imkanına kavuşmasıdır.

Tüketici kredisi kullanan kişiler peşin para ile alışveriş etmenin sağladığı bir takım avantajlardan faydalanırlar. Bu avantajlardan biri peşin para ile yapılacak alışverişin tüketicilerin pazarlık gücünü artırmasıdır. Bu sayede tüketiciler satın alabilecekleri mal ve hizmetlerin fiyatlarında indirim yaptırma imkanına kavuşurlar. Bir başka avantaj, tüketicilerin fiyat artışlarından korunmasıyla ilgilidir.

¹ Erhan BİRGİLİ, "Bankalarca Uygulanan Bireysel Tüketici Kredileri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, C.VI, Sayı 1, 1991, ss. 182-183.

Ekonomik koşullarda meydana gelen bozulmalar neticesinde kişilerin gelirleri reel olarak gerilemekte ve bir çok dayanıklı tüketime malının peşin alımı zor hatta imkansız hale gelmektedir.² Tüketiciler satın almak istedikleri ürünleri tüketici kredisi kullanarak temin ettiklerinde, özellikle enflasyonun sürekli bir hal aldığı ekonomilerde, enflasyon neticesinde ortaya çıkan fiyat artışlarından etkilenmeyerek o malı satın alma imkanına kavuşurlar. Ayrıca tüketiciler, tüketici kredisi vasıtasıyla daha az maliyetle kredi kullanma imkanına da kavuşurlar. Burada kıyaslamaya konu olan bankaların kullandığı tüketici kredileri ile satıcıların uyguladığı taksitli satışlardır. Satıcılar taksitli yaptıkları satışlarda, işletme giderlerinin ve kendi kar paylarının yanı sıra, bankalardan kendilerinin kullandığı ticari kredilerin maliyetlerini de satış fiyatına eklemektedirler. Bu ise tüketiciye ek bir külfet yüklemektedir. Tüketici kredisi kullanmak suretiyle söz konusu ek külfet ortadan kaldırılmaktadır. Diğer yandan, satıcılar peşin alımlarda belli oranlarda satış indirimleri uygulayabilmektedir. Bu durumlarda tüketici kredisi kullanan kişiler satış indiriminden de faydalanma imkanına sahip olurlar.³

Tüketici kredisinin tüketiciler açısından bir takım sakıncaları bulunabilmektedir. Tüketici kredisinin sağladığı satın alma kolaylığı, kişinin satın alma arzusunu artırarak ekonomik gücünün üzerinde borçlanmasına yol açabilir. Zira; satın alma önceliklerine göre yapılmış olan ihtiyaç listesinde, tüketici kredisi ile satın alınabilecek mal ve hizmetler, daha gerekli olan ihtiyaçlar ikinci plana atılarak ilk sıraya geçer. Bu da kişinin tasarruflarından maksimum fayda sağlanmasını engelleyebilir. Tüketici kredisinin bir diğer sakıncası tüketicilerin gelecekte yapacakları tasarrufları bugünden harcamasıyla ilgilidir. Bu durum tüketicilerin gelecekteki likiditesini ve finansal varlıklara yatırım yapma yeteneğini azaltmaktadır.⁴

2 Nurhan AYDIN, “Tüketici Kredilerinin Gerçek Maliyetini Bilebiliyor muyuz?”, *Pazarlama Dünyası Dergisi*, Sayı 24 (Kasım/Aralık 1990), s.21.

3 Arzu İMREN, *Tüketici Kredileri*, İstanbul, 1994, s.47.

4 Cevat SARIKAMIŞ, “Taksitli Satışlar Tüketici Kredisi ve ABD Tecrübesi”, *Taksitli Satışlar Finansman Ortaklıkları ve Tüketici Kredileri (Seminer Kitabı)*, İTO yayını, İstanbul, 1988, s.32.

Tüketici kredisi talebinde bulunan tüketiciler yüklenecekleri faizin araştırılmasından çok, taksit miktarının ve sürelerinin uygunluğu konusuna önem vermektedirler. Tüketiciler kullandıkları tüketici kredisi geri ödemesini basit faiz hesabına göre yapmaktadırlar. Oysa, tüketici kredilerinin geri ödenmesinde bileşik faiz prensibi işlemektedir. Bir diğer ifadeyle, her dönem sonunda o dönem faizinin de anaparaya eklenerek, sonraki dönemin faizinin bu tutar üzerinden hesaplanması gerekmektedir.⁵ Diğer yandan tüketici kredisi kullanan tüketicilerin faiz pazarlık gücünün bulunmaması da belirtilmesi gerekmektedir. Bu faktörler göz önüne alındığında, tüketicilerin kullandıkları tüketici kredilerinin faizleri ile ilgili olarak yanılığa düşmeleri söz konusu olabilmekte, bu ise tüketiciler açısından sakınca doğurmaktadır

II. TÜKETİCİ KREDİLERİNİN SATICILAR AÇISINDAN FAYDA ve SAKINCALARI

Tüketici kredisinin satıcılara sağladığı en büyük avantaj, sattıkları malın parasını peşin olarak tahsil etmeleridir. Taksitli satış vasıtasıyla, malların tüketiciler tarafından satın alınmasını daha cazip hale getirmeye çalışan satıcılar, tüketici kredisi sayesinde nakit ihtiyaçlarını karşılamış olurlar. Buna paralel olarak satıcılar, mal ve hizmetlerin üreticilerden satın alınması aşamasında peşin para karşılığında iskontolu mal alma imkanına kavuşurlar.

Tüketici kredisini kullanan kişiler, mal ve hizmetlere olan toplam talebi artırarak satıcıların satışlarını yukarı çeker. Peşin satışların yükselmesi ise kar marjını artırarak satıcılar için fayda sağlar.⁶ Ayrıca; tüketici kredisinin banka sistemi dışında, taksitli satışlar yoluyla satıcılar tarafından sağlanması durumunda, satıcılar biriken alacakların tahsil edilememesi riski ile karşılaşabilir. Satıcıların bu riski giderebilmesi için, taksitli satışların etkin bir şekilde takip edilmesi ve sorunlu hesaplarla profesyonel şekilde ilgilenmesi gerekmektedir. Bütün bunlar satıcılara ek masraflar

⁵ AYDIN, a.g.m., s.23. ; Engin OKYAY, "Tüketici Kredisi Tüketicie Kaça Maloluyor?", *Pazarlama Dünyası Dergisi*, Sayı 15 (Mayıs/Haziran 1989), s.21.

⁶ SARIKAMIŞ, a.g.m., s. 32.

yüklemektedir.⁷ Böylece tüketici kredileri; taksitli satışlarda senet takibi gibi külfetlere ve çeşitli işletme masraflarına katlanılmasının önüne geçerek satıcıların rahatlamasına yol açmaktadır.

Tüketici kredisinin banka sistemi içinde bireylere kullandırılması; işletme sermayesinin hiçbir zaman eksilmemesi gerektiği düşüncesinde hareket eden satıcıların işletme sermayesinin ve yatırımlarının gelişmesinde önemli bir etkidir. Tüketici kredisi uygulamasının bulunmadığı bir piyasada alıcılar, üretici veya pazarlamacı firmalar tarafından finanse edilmekte ve işlem şöyle gerçekleşmektedir:

- Üretici firma satışını kolay biçimde gerçekleştirebilmek için pazarlamacıya vade kolaylığı yolu ile bir finansman sağlamaktadır. Bu durumda üretici firma; kaynaklarının bir kısmından belirli bir süre için fedakarlıkta bulunacak, ya da eksilen kaynağının yerine bir finansman kurumundan kredi alması gerekecektir.
- Pazarlamacı firmanın, işletmesinin amacına uygun olarak daha fazla satış için tüketiciye bir takım avantajlar sağlaması gerekmektedir. Bu avantajların başında ise vadeli satış imkanı gelmektedir. Tüketiciye sağlanan vade kolaylığı bu defa pazarlamacı firmanın kendi kaynağından fedakarlığını, bir diğer ifadeyle kendi kaynaklarıyla tüketiciyi finanse etmesini ifade etmektedir.

Yukarıdaki süreçte, malını vadeli satan üretici veya pazarlamacı firma satılan malın yerine yenisini koymakta zorlanmaktadır. Alıcıyı finanse etmek için kullanılan kaynağın işletme içinde kalması durumunda bu kaynak işletmenin sermayesinin ve yatırımlarının gelişmesini sağlayacaktır. Tüketicilerin finansmanı için harcanan kaynaklar, enflasyonist ortamlarda işletmenin küçülmesi sonucunu da doğuracaktır. Tüketici kredisi devreye girdiğinde üretici ve satıcının üzerindeki finansman yükü ortadan kalkmaktadır. Bu bakımdan, tüketici kredisi; talep daralması meydana getirilmeden yukarıdaki olumsuzlukların ortadan kaldırılması yönünde üretici ve

⁷ SARIKAMIŞ, a.g.m., s. 32.

satıcılara önemli bir fayda sağlamaktadır.⁸ Ayrıca, tüketici kredisinin banka sistemi içinde kullandırılmaması ve satıcı firmanın kredili satış yapmasına paralel olarak, satıcı firmanın portföyünde biriken müşteri senetlerini veya senetsiz alacaklarını aktifinden çıkarmaması durumunda, bu firmanın işletme sermayesi ihtiyacı artış gösterecektir. Bu ise; beraberinde artan işletme sermayesi ihtiyacının karşılanmasındaki güçlüğü ve finans kaynaklarına başvurma zorunluluğunu, en sonunda ise mali bünye zayıflığını getirecektir.⁹

Tüketici kredisinin satıcılar açısından sakıncası; daha önce tüketiciler açısından olumlu bir özellik olarak gösterilen bireylerin pazarlık gücünün artmasıyla ilgilidir. Tüketici kredisi kullanarak peşin para ile alış veriş yapma imkanına kavuşan tüketici karşısında satıcı, satacağı malın fiyatı üzerinde önemli düşüşler sağlamak zorunda kalabilecektir. Diğer yandan peşin para ile yapılan alışveriş sonucunda satıcıların da üretici firmalar karşısında pazarlık yapma güçlerinin arttığı göz önüne alındığında, söz konusu sakıncanın çok fazla önemli olmadığı görülmektedir. Ancak bankacılık sisteminden kullanılan tüketici kredisinin, satıcılardan satın alınacak mal ve hizmetlerin fiyatını karşılayamaması ve geri kalan kısım için satıcının vade kolaylığı sağlaması durumunda, satıcı müşterisinin ödeme gücünü iyi analiz etmek zorundadır

III. TÜKETİCİ KREDİLERİNİN BANKALAR AÇISINDAN FAYDA ve SAKINCALARI

Tüketici kredisinin bankalara sağladığı en büyük fayda, bankacılıkta “Riski Yayımak” şeklinde ifade edilen temel prensibin, bankaların bu tür kredileri kullandırmak suretiyle gerçekleştirilmesine imkan vermesidir.¹⁰ Bankaların kullandıkları tüketici kredileri, ticari kredilere nazaran daha küçük meblağlarda olmaktadır. Bundan dolayı, kullandırılan tüketici kredilerinin geri ödenmemesi durumunda bankanın uğradığı zarar, ticari kredilerin geri ödenmemesi durumunda

⁸ Selahattin SESLİOĞLU, “Tüketici Kredileri”, *Para ve Sermaye Piyasası Dergisi*, Sayı 124 (Haziran 1989), s.9.

⁹ SARIKAMIŞ, a.g.m., s.32.

¹⁰ Pelin ALPERGİN (der), *Bireysel Bankacılık*, TBB yayını no. 160, Ankara, 1990, s.12.

uğranılan zarardan daha az gerçekleşmektedir. Bankalar tüketiciler için kredi kullanarak riski tabana yayarken aynı zamanda riski azaltma amacındadırlar. Bankaların tüketici kredisini kullandıkları kişiler ise daha çok memurlar veya işçilerdir. Özellikle maaş ödemelerinin tüketici kredisini veren banka tarafından yapılması ve tüketici kredisinin geri ödenmemesi halinde, banka ödemede problem çıkartan müşterilerinden alacağını kolayca tahsil etme imkanına sahiptir.¹¹ Memur veya işçi olarak bir kamu kurumunda çalışıp sürekli gelire sahip olan kişilerin borçlarına daha bağlı oldukları düşüncesinde bulunan bankalar, riskin azaltılması için özellikle bu kesimlere hitap etme isteğindedir.

Bankalar tüketici kredisini kullanarak suretiyle müşteri portföylerini de genişletirler. Kendilerine tüketici kredisini almak için başvuruda bulunan müşterilerin diğer ihtiyaçlarını tespit ederek, çeşitli ürünlerini sunma imkanına kavuşurlar. Bu ise; bankaların karlarının artmasına neden olur. Ayrıca; bankalar, tüketicilerin her ay ödedikleri taksitleri yeniden tüketici kredisini olarak vermektedirler. Tüketici kredilerinde tüketiciler için dezavantaj teşkil eden tüketicinin faiz pazarlık gücünün bulunmaması, bankalar için bir avantaj oluşturmaktadır. Nitekim, belirli ihtiyaçlarını karşılamak için bankalara başvuran tüketiciler tüketici kredisinin faizi hakkında banka ile pazarlık yapma imkanına sahip değildir.

Tüketici kredileri; ekonomide ortaya çıkan durgunluk dönemlerinde ticari kredilerde meydana gelen azalmalar ve ticari kredilerin geri ödenmemesi dolayısıyla ortaya çıkan banka zararlarının hafifletilmesinde bir cankurtaran görevini üstlenirler. Bankalar bu dönemde mevduat şeklinde toplamış oldukları fonları tüketici kredisine kanallandırmak suretiyle zararlarını minimize etme yönünde davranırlar.

Tüketici kredisini kullandıran bankalar bir takım yükümlülükleri yerine getirmek zorundadır. Bireysel bankacılık faaliyetleri çatısı altında toplanan tüketici kredileri, küçük meblağlarda kredi kullanan çok sayıda kredi kullanıcısının

¹¹ Recai ÇINAR, “Tüketici Kredisini Pazarlamasına İlişkin Gelişmeler Üzerine Bir Saha Araştırması”, *Pazarlama Dünyası Dergisi*, Sayı 29, (Eylül /Ekim 1991), s.14.

izlenilmesini gerektirdiği için hem istihdam edilen personel, hem de tahsis edilen bilgisayar bakımından bankaların ticari kredilere göre daha fazla genel gider ayırmalarına yol açmaktadır. Bu ise; tüketici kredileri piyasasındaki genişlemeye paralel olarak, bankaların bireysel bankacılık departmanlarının genel giderlerini artırmalarını zorunlu kılmaktadır.¹² Ayrıca bankaların eksik bilgiyle kullandıkları tüketici kredilerini tahsil edememeleri durumunda risk ortaya çıkmaktadır. Sağlıksız uygulanan bir tüketici kredisi politikası, kredi kullandıran bankanın krediden doğabilecek kayıplarını artıracak, bu ise bankanın mali gücünün zayıflamasıyla birlikte kredi arzının düşmesine yol açabilecektir.¹³ Bankaların ortaya çıkabilecek riski azaltmaları durumunda, tüketici kredilerinin bankalara sağlayacağı karlarda artış olacaktır. Bunu yapabilmek için etkin bir denetim mekanizmasının kurulması gerekmektedir. Bu da bankalara ek maliyetlerin yüklenmesi anlamına gelmektedir.

SONUÇ

Ekonomik gelişmelere paralel olarak bir takım mal ve hizmetlere olan talep artışı, mal ve hizmetlerin finanse edilmesinde kullanılan tüketici kredilerinin önemini artırmaktadır. Tüketici kredilerinin; tüketiciler, satıcılar ve bankalar açısından faydalı özelliklere sahip olması yanında sakıncalı yönleri de bulunabilmektedir. Tüketici kredilerine taraf olan birimler; söz konusu kredileri kullanırken veya kullandırırken bu kredilerin fayda ve sakıncalarını iyi analiz etmek zorundadır. Bununla beraber tüketici kredilerinin faydalarının sakıncalarından daha ağır bastığı görülmektedir.

Tüketici kredilerinin tüketicilere sağladığı en büyük fayda; gelecekte satın alabilecek mal ve hizmetlerin beklenmeden bugünden satın alınmasına imkan vermesidir. Diğer yandan tüketicilerin basit faiz yanılığısına düşerek gücünün üzerinde borçlanmaya gitmesi, söz

¹² Adalet DEMİRÇELİK ve Sevdil YILDIRIM, "Tüketici Kredileri, Türkiye Uygulaması ve Bunlara Dayalı Menkul Kıymetleştirme Üzerine Bir Değerlendirme", (Yayınlanmamış Araştırma), SPK Araştırma Raporu no. AGD/9008, Ankara, 1990, s.14.

¹³ Pınar AYAROĞLU, "Tüketicinin Finansmanı: Riski Tabana Yaymak", *Bankacılar*, TBB yayını, Sayı 1 (Nisan 1990), s.52.

konusu kredilerin tüketiciler açısından önemli bir sakıncası olarak ortaya çıkmaktadır. Tüketici kredilerinin satıcılara sağladığı en büyük avantaj; peşin para ile mal satmaları dolayısıyla kar marjlarında meydana gelen yükselişlerdir. Tüketici kredilerinin bankalara sağladığı en büyük fayda ise; riskin tabana yayılması suretiyle bankaların karlılıklarının artmasına yol açmasıdır. Diğer yandan, tüketici kredilerinin izlenmesinde bankaların personel ve ekipman olarak yeterli seviyede bulunması ve çeşitli maliyetlere katlanması gerekmektedir.

Tüketici kredisi kullanan bireylerin bilinçli bir şekilde bu kredileri kullanması ve bankaların da tüketici kredileri ile ilgili olarak etkin bir denetim mekanizması kurması durumunda bu kredilerden sağlanan faydaların artacağı söylenilebilir. Diğer yandan tüketicilerin, tüketici kredilerini geçim sıkıntısına bir çare olarak görmeleri ve bankaların da toplamış oldukları mevduatları iyi bir şekilde incelemeyen tüketici kredilerine kanalize etmeleri durumunda bir takım problemlerin ortaya çıkacağı açıktır.

KAYNAKÇA

ALPERGİN Pelin (der), *Bireysel Bankacılık*, TBB yayını no. 160, Ankara, 1990.

AYAROĞLU Pınar, "Tüketicinin Finansmanı: Riski Tabana Yayımak", *Bankacılar*, TBB yayını. Sayı 1 (Nisan 1990), ss. 50-63.

AYDIN Nurhan, "Tüketici Kredilerinin Gerçek Maliyetini Bilebiliyor muyuz?", *Pazarlama Dünyası Dergisi*, Sayı 24 (Kasım/Aralık 1990), ss. 21-24.

BİRGİLİ Erhan, "Bankalarca Uygulanan Bireysel Tüketici Kredileri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, C.VI, Sayı 1, 1991, ss. 180-190.

ÇINAR Recai, "Tüketici Kredisi Pazarlamasına İlişkin Gelişmeler Üzerine Bir Saha Araştırması", *Pazarlama Dünyası Dergisi*, Sayı 29 (Eylül /Ekim 1991), ss. 13-19.

DEMİRÇELİK Adalet ve Sevdil YILDIRIM, "Tüketici Kredileri, Türkiye Uygulaması Ve Bunlara Dayalı Menkul Kıymetleştirme

Üzerine Bir Değerlendirme”, (Yayınlanmamış Araştırma), SPK Araştırma Raporu no. AGD/9008Ankara, 1990.

İMREN Arzu, *Tüketici Kredileri*, İstanbul, 1994.

OKYAY Engin, “Tüketici Kredisi Tüketiciye Kaça Maloluyor?”, *Pazarlama Dünyası Dergisi*, Sayı 15 (Mayıs/Haziran 1989), ss. 19-22.

SARIKAMIŞ Cevat, “Taksitli Satışlar Tüketici Kredisi ve ABD Tecrübesi” *Taksitli Satışlar Finansman Ortaklıkları ve Tüketici Kredileri (Seminer Kitabı)*, İTO yayını, İstanbul, 1988, ss.31-38.

SESLİOĞLU Selahattin, “Tüketici Kredileri”, *Para ve Sermaye Piyasası Dergisi*, Sayı 124 (Haziran 1989), ss. 9-10.

"TÜRKİYE'DE TARIMSAL DESTEKLEME POLİTİKALARININ ETKİNSİZLİĞİ"

Yrd. Doç. Dr. Güler GÜNŞOY*
Yrd. Doç. Dr. Bülent GÜNŞOY**

ÖZET

Türkiye, uluslararası anlaşmaların çizdiği çerçevede tarım politikalarında yeni arayışlar içindedir. Uygulanması düşünülen Tarım Reformu kapsamında tarımsal destekleme politikalarında değişikliğe gidilecektir. Tarımsal destekleme politikaları arasında alternatifler gözetilerek en rasyonel karar verilmelidir. Günümüze kadar tarıma yapılan desteklerin ağırlığı tüketiciler tarafından üstlenilmiştir. Bu durum dünyadaki uygulamalara paralellik taşımamaktadır. Sağlıklı bir tarımsal yapı oluştururken politikaların refah dağıtıcı etkisi iyi hesaplanmalı ve toplumun bütün gelir gruplarının durumu göz önünde tutulmalıdır.

ABSTRACT

Turkey with in the framework of international agreements for agricultural policy is in the search for new alternatives. The initially planned agricultural support policy to be exercised and that is embodied in the agricultural reform process is going to be altered. It is necessary to assess agricultural support policies in the most national way. Untill now, agricultural support policies were realized in the expense of consumers. This fact is also common for policies as such abroad. While constructing a stable agricultural economy, it is also necessary to take in to account the impact af agricultural policies on the different income groups when making decisions.

* Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

** Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

GİRİŞ

Türkiye'de tarımsal üretimin yönlendirilmesi ve ekonomik dengelerin korunması amacıyla tarımsal destekleme politikaları uygulanmaktadır. İçinde bulunduğumuz dönemde gerek ülkesel ve gerekse uluslararası koşulların değişmesi nedeniyle tarım sektörüne reformist bir bakış açısıyla yaklaşmak gerekmektedir. Küreselleşme süreci içerisinde Avrupa Birliği ile bütünleşmede öncelikle aktivite kazandırılması gereken tarım sektörü, Dünya Ticaret Örgütü kurallarına da uyum sağlamak zorundadır. Bu zorunluluklar Tarım Reformu çerçevesinde yaşama geçirilmek ve sorunlar çözümlenmek istenmektedir. Bu amaçla tarımsal destekleme politikalarında da yeni arayışlar gündemdedir.

Bu çalışma Türkiye'de tarımsal desteklerin kaynakları ve üretici/tüketici üzerindeki etkilerini incelemektedir. Tarımsal desteklerin hedeflenen kitlelere ulaşma derecesi ve bu transferleri yaparken ülkenin gelir dağılımındaki görece farklılaşma, uluslararası karşılaştırmalardan da yararlanılarak aydınlatılmak istenmektedir.

I. TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNÜN GÖRELİ ÖNEMİ

Tarım sektörü ekonomide oluşturduğu katma değer ve istihdam açısından ele alındığında, tarım politikalarının toplumsal önemi daha da artmaktadır. Tablo 1'de tarım katma değeri ve tarımsal istihdamın durumu ile ilgili veriler yer almaktadır.

Tablo 1: Tarım Sektörünün GSYİH ve Toplam İstihdam İçindeki Payı (%)

	Tarım Katma Değeri / GSYİH	Tarım İstihdamı / Toplam İstihdam	Tarımsal Katma Değer/ Tarım Dışı Katma Değer
1980	26.1	55.0	28.9
1985	19.7	51.0	23.6
1990	17.5	46.5	24.4
1991	15.2	47.4	19.9
1992	15.0	43.5	22.9
1993	15.4	44.6	22.6
1994	15.5	44.8	22.6
1995	15.7	46.8	21.2
1996	16.9	44.9	25.0
1997	14.5	42.4	23.0
1998	17.3	43.0	27.7
1990-98 Ort.	15.9	44.9	23.3

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler

Görüldüğü gibi, tarım sektörü katma değeri 1980 yılında GSYİH'nın %26.1'ini oluştururken yıllar içinde sürekli azalarak 1998 yılında %17.3'e düşmüştür. 1990-1998 yılları ortalaması ise %15.9 olarak gerçekleşmiştir. Tarımsal istihdamın toplam istihdamdaki payı da yine aynı şekilde azalma eğilimi içinde olup 1980 yılında %55 iken 1998'de %43'e inmiştir. Tarım sektöründe çalışmakta olan bir kişinin katma değeri ise, sektör dışındaki bir kişinin katma değerinin yaklaşık dörtte biri kadardır.

Tarım kesiminde yer alan ve toplam ülke nüfusunun %35'ni ve toplam istihdamın da %45'ini oluşturan tarım nüfusunun istihdam açısından önemi, tarımsal destekleme politikalarının ve etkilerinin daha iyi irdelenmesini gerektirmektedir. İlk aşamada %20'lere, uzun vadede ise %10'lara düşürülmesi planlanan tarımsal nüfus, iktisat politikası uygulayıcılarını toplumsal açmazlara sokmaktadır. Bir yandan tarım-dışı kesimde istihdam imkanlarının yetersizliği, kentsel altyapı ihtiyacındaki hızlı yükseliş ve bunun gerektirdiği finansman olanakları, öte yandan tarım kesiminin dünyadaki hızlı değişime ayak uydurabilmesi için gerekli olanlar tarımda geleceğe yönelik politikaların geliştirilmesini güçlendirmektedir. Tarımsal üreticilerin gelirlerinde istikrarlı bir artış sağlanması ve yaşam standartlarının iyileştirilmesi ile üretim piyasa koşullarına uygun, iç ve dış talep doğrultusunda geliştirilmesi/yönlendirilmesi ve çok taraflı dünya ticaret sistemine uyum sağlanması politikaları, maliyetinin oldukça dikkatli saptanması gereken faaliyetlerdir. Bu nedenle, tarım politikalarının sosyal yükünün belirlenmesi önemli bir aşamadır.

II. TÜRKİYE'DE DESTEKLEME POLİTİKALARI

Tarımsal destekleme politikalarının temel amacı, ülkedeki üreticilerin ve tüketicilerin fiyatlardaki dalgalanmalara karşı korunması ve gelir dağılımındaki dengesizliklerin giderilmesidir. İkincil amaçlar olarak iktisadi büyüme ve gelişmenin hızlandırılmasında ve çevre sorunlarının giderilmesinde tarımsal boyutun katkısını arttırmak sayılabilir.

Yukarıda sıralanan sebepler dolayısıyla bütün dünya ülkelerinde tarım sektörü çeşitli şekillerde desteklenmektedir. Bu desteklemelerden bazıları; fiyat yoluyla müdahale alımları, girdi fiyatlarına korumacılık, düşük faizli kredi sağlanması, teşvik ve prim uygulamaları ile üretimin desteklenmesidir. Ülkeler, tarımsal üretim yapıları ve gereksinimlerine

göre yukarıda örnekleri verilen destekleme politikalarının tümünü birlikte ele alabildiği gibi, bunlardan birini veya birkaçını birlikte uygulayabilmektedir.¹

Türkiye'de tarım sektörü, yukarıda verilen destekleme politikaların birçoğu ile, örneğin girdi sübvansiyonları, vergi politikaları, düşük faizli kredi, dış ticaret rejimi, eğitim ve araştırma çalışmaları, tarımsal alt yapı yatırımları ve destekleme alımları gibi araçlarla desteklenmektedir. Türkiye'de toplam tarımsal destekleme içerisinde ürün taban fiyat desteklemeleri önemli bir yer tutmaktadır.² Tarımsal destekleme, esas itibariyle taban fiyatların ilan edilmesi ve belirli ürün grupları için farklı KİT ve Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin ürün alımlarında bulunması şeklinde gerçekleşmektedir.³

Türkiye'de yıllardır uygulanmakta olan tarımsal destekleme politikasının ekonominin genelinde yarattığı sorunları ve kamu finansmanı üzerindeki yükünü azaltmak için 1990'lı yıllarda çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Tarımsal destekleme politikalarının belirlenmesi için 1992 yılında Para Kredi ve Koordinasyon Kurulu'na bağlı ve ilgili kuruluşların temsilcilerinden oluşan bir alt kurul oluşturulmuş ve bu kurulun çalışmaları sonucunda kısa/uzun vadeli bir dizi tedbir alınarak uygulanmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:⁴

- Hububata kademeli fiyat uygulamasına geçilmesi
- Hedef ve müdahale fiyatı arasındaki farkın üreticilere doğrudan ödenmesi
- Arz fazlası olan ürünlerde ekim alanları daraltılması
- Destekleme alımları kapsamındaki ürün sayısının azaltılması
- Girdilerle ilgili sübvansiyonların yeniden düzenlenmesi
- Ürün fiyatlarının belirlenmesinde dünya, yurtiçi borsa, diğer faktör fiyatları ve enflasyon oranının esas alınması
- Özel sektörü sektör içine çekmek için ihtisas borsalarının oluşturulması

¹ DPT, *Tarımda Yapısal Uyum, Destekleme ve Uluslararası Piyasalara Entegrasyon Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Yayın No: DPT: 2409-ÖİK: 470, Temmuz 1995. s. 22

² a.g.e.

³ Aziz BABACAN, *Dünya'da ve Türkiye'de Tarımsal Destekleme*, DPT Yayın no: 2433, Nisan, 1996 57-58

⁴ Zafer YÜKSELER, *Tarımsal Destekleme Politikaları ve Doğrudan Gelir Desteği Sisteminin Değerlendirilmesi*, DPT, Çalışma Raporları: 1999-01, Ankara, Ağustos, 1999, ss. 1-4

III. TARIMSAL DESTEKLEMELERİN YÜKÜNÜN ÖLÇÜMÜ

Türkiye'de uygulanmakta olan tarımsal destekleme politikaları sonucunda tarım sektöründeki üreticilere tüketiciler ve vergi mükelleflerinden transfer yapılmaktadır. Uygulanan tarım politikalarının finansal yükünün kimler tarafından paylaşıldığını görebilmek için geliştirilen yöntemlerin en bilineni OECD tarafından geliştirilen hesaplama yöntemidir. Bu yöntemle, tarım sektörüne yapılan girdi ve kredi desteğinin yanında, destekleme alımları yoluyla birleşecek tarımsal kuruluşlara sağlanan finansman olanakları dikkate alınmaktadır.

OECD'nin tarım üreticilerine sağlanan desteğin ölçütleri, *Üretici Destek Tahmini* (ÜDT,PSE), *Tüketici Destek Tahmini* (TDT,CSE) ve *Toplam Destek Tahmini* (TSE)'dir.

ÜDT, uygulanan tarım politikaları sonucunda belli bir yılda tüketicilerden ve vergi mükelleflerinden üreticilere yapılan destekleri (transferleri) gösterir. Bu destekler, Pazar fiyat desteği, doğrudan ödemeler, girdi destekleri, faiz sübvansiyonları, genel hizmetler ve teşviklerle ilgili ödemeleri kapsar.⁵

TDT, uygulanan politikalar sonucunda belli bir yılda tüketicilerden ve vergi mükelleflerinden üreticilere yapılan transferleri gösterir, eksi değer uygulanan politikalar sonucunda tüketicilere izafi vergi yükünü ifade eder.⁶

TSE, ÜDT'den daha geniş bir göstergedir ve genel bütçe ile diğer kaynaklardan tarım kesimindeki kamu kuruluşlarına yapılan bütçe transferlerinin tümünü kapsar. TSE, tarımsal politikalardan kaynaklanan vergi mükelleflerinden ve tüketicilerden kaynaklanan transferlerin toplamından ithalattan elde edilen bütçe gelirleri çıkartılarak bulunur. Bunların içine ÜDT'ce ölçülen piyasa fiyat desteğinin bütün tarımsal üretime ekstrapolasyonu, tarım gıda sektörünün ve kırsal alanların geri kalan bölümleri de dahil olmak üzere yapılan bütçeden transferler (gıda işleme ve dağıtım sanayiine ve kırsal altyapı projelerine ayrılan sübvansiyonlar vb.), sosyal

⁵ DPT, *Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, 8. BYKP, DPT Yayın No: 2516 - ÖİK: 534, Ankara, 2000, s. 38

⁶ a.g.e.

güvenlikten yararlananlara yapılan gıda yardımı ve tarımsal ürünlerin depolama maliyeti için sarf edilen bütçe transferleri dahildir.⁷

OECD'nin ÜDT ve TDT hesaplamaları, uluslararası karşılaştırmalarda kolaylık sağlamak amacıyla toplam 13 tarımsal ürünü kapsamaktadır. Bu ürünler, sırasıyla buğday, mısır, diğer tahıllar, pirinç, yağlı tohumlar, şeker, süt, sığır ve dana eti, domuz eti, tavuk eti, kuzu eti, yün ve yumurtadır. Toplam tarımsal üretiminin 1/3'ü, hayvansal üretim 3/4'ü bu çalışmaya dahil edilmiştir.⁸

Üretici ve tüketici sübvansiyonlarının toplam değerlerini elde edebilmek için, 13 ürünün hesaplanan ortalama transfer oranının diğer ürünlere de uygulanabileceği varsayılmaktadır.

ÜDT ve TDT göstergeleriyle yapılan uluslararası karşılaştırmalarda, başvuru yöntemi, temsil edilen ürün sayısı, kullanılan veriler konusunda, tarım sektörünün temel ve yapısal özellikleri nedeniyle ihtiyatlı olunması gerekmektedir. Örneğin Türkiye'de, ÜDT ve TDT hesaplamalarına dahil olan ürünlerin toplam tarımsal üretim değerindeki payı 1996'da %49 ile OECD ülkeleri içinde en düşük oran olmuştur. Bu oran AB için %65, ABD için %70, Kanada için %82 ve OECD ortalaması olarak %70'dir. Dolayısıyla genellemelerin hatası OECD ülkelerinde Türkiye'ye göre daha küçük olacaktır. Öte yandan, Türkiye'de 1993 yılında pamukta prim uygulaması sonucunda Hazine'nin Ziraat Bankası'na olan borcu (124 milyon dolar), bu iki kurum arasındaki anlaşmazlık çıkması ve çözümlenememesi nedeniyle yüksek faiz oranlarından etkilenerek 1998 yılında defalarca katlanarak artmış (7.7 milyar dolar) ve Toplam Destek Tahminini OECD ülkelerine göre normalden çok fazla göstermiştir.⁹

⁷ E. H. ÇAKMAK vd., *Tarım Politikalarında Yeni Denge Arayışları ve Türkiye*, TÜSİAD Yayın No: TÜSİAD-T/99-12/275, İstanbul, Aralık 1999, s. 59

⁸ DPT, *Tarımsal Politikalar...*, s. 37

⁹ Aziz BABACAN, *Genel Tarım Politikaları Çerçevesinde Doğrudan Gelir Ödemeleri Sistemi*, DPT, Ankara, Ocak 2000, s. 16

IV. TÜRKİYE'DE TARIMSAL DESTEKLERİN BOYUTLARI

Türkiye'de tarımsal üreticilere sağlanan desteklerin yıllar içindeki gelişimine bakıldığında, üretici sübvansiyonlarının toplam tarımsal üretim değerine oranının (ÜDT) son yıllarda artma eğilimi içerisinde olduğu görülmektedir. Tablo 2'den hesaplanabileceği gibi ÜDT değerinin 1990-98 ortalaması 31, 36'dır. 1991 yılında 46.47 değeri ile ilgili dönemin maksimum seviyesini gören bu oran 1994 yılına kadar azalmış, 1994'te 18.58 değerini görmüş ve 1997 ve 1998 yıllarında 37.52 ve 36.75 değerleriyle yeniden yüksek oranlara ulaşmıştır. Toplam transferler içinde ÜDT'nin payına bakıldığında 1990'da %94.87 olan oranın 1998'de %55.30'a kadar azaldığını bunun yerine genel hizmet desteği ve vergi mükelleflerinden tüketicilere transferlerin payının arttığını görmekteyiz. Tarım sektörüne yapılan transferler içinde ÜDT'nin GSYİH'daki yerine bakıldığında son yıllarda yine artma eğilimi olduğu ve 1998 yılında GSYİH'nın %6.37'sinin ÜDT olarak gerçekleştiği görülür. 1998 yılında ÜDT'nin değeri 12.6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir ki bu oran OECD ortalaması olan %36'ya eşit bir düzeydir.

ÜDT'nin oluşumu incelendiğinde, Pazar fiyat desteğinin payının son yıllarda yine artma eğiliminde olduğu ve 1998 yılında %86'ya ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu durum, geçmiş yıllarda uygulanmış olan yüksek destekleme alım fiyatı politikasının, tarım ürünlerinde dünya fiyatlarından farklılaşma derecesini arttırmasından kaynaklanmaktadır.

Türkiye'de tarım sektörüne yapılan toplam transferlerin tarımsal üretim değerindeki payı 1994'ten beri artma eğilimi göstermektedir. 1994 yılında toplam transferlerin tarım katma değeri içindeki payı %23.11'den 1998'e gelindiğinde %66.46'ya ulaşmıştır. Toplam transferlerinin içinde tüketicilerden transferlerin (TDT) payı 1998 yılında %51.83 olmuştur. Tüketicilerden transferlerin 1990 yılındaki oranı %89.65'tir. Dolayısıyla tüketicilerden transferlerin payı 90'lı yılların başında görece olarak daha fazladır ve bununla birlikte vergi mükelleflerinden transferlerin payının artış eğilimi içinde olduğu görülmektedir. Vergi mükelleflerinden transferlerin toplam transferler içindeki payı 1990 yılında %14.62 iken 1998'de %50.89'a yükselmiştir.

Tablo 2: Tarımsal Desteklerle İlgili Göstergeler (1994-98)

	1994			1995			1996			1997			1998*		
	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III
1. ÜRETİCİ DESTEĞİ (ÜDT)	18,58	80,39	2,87	25,2	16,6	3,95	20,7	56,6	3,48	37,5	60,5	5,43	36,8	55,30	6,37
Fiyat Desteği	9,02	39,05	1,40	17,2	45,50	2,70	13,4	36,7	2,26	29,8	48,00	4,30	31,5	47,3	5,45
Girdi Sübvansiyonu	8,71	37,69	1,35	7,52	19,9	1,18	6,81	18,6	1,15	7,29	11,8	1,05	4,93	7,41	0,85
Diğer	0,84	3,65	0,13	0,47	1,24	0,07	0,43	1,18	0,07	0,49	0,79	0,07	0,37	0,55	0,06
2. GENEL HİZMET DESTEĞİ	4,53	19,61	0,70	6,81	18,1	1,07	10,9	29,8	1,84	8,39	29,7	2,66	21,1	31,8	3,66
Ziraat Bankasına Pamuk Primi Borcu	3,09	13,66	0,48	5,73	15,2	0,9	10,2	27,8	1,71	17,9	28,8	2,58	20,7	31,2	3,59
Diğer	1,44	6,25	0,22	1,09	2,88	0,17	0,74	2,02	0,12	0,52	0,85	0,08	0,40	0,60	0,07
3. VERGİ MÜK. DEN TÜKETİCİLERE DESTEK	0,00	0,00	0,00	5,78	15,30	0,91	4,97	13,6	0,84	6,07	9,79	0,88	8,59	12,9	1,49
Görev Zararı (TMO, ŞEKER, TEKEL)	0,00	0,00	0,00	5,78	15,30	0,91	3,93	10,8	0,66	5,07	8,18	0,73	7,85	11,8	1,36
Borç Affı	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,05	2,87	0,18	1,00	1,61	0,14	0,74	1,11	0,13
4. TOPLAM DESTEK (TSE) 1+2+3	23,11	100,0	3,57	37,8	100,0	5,92	36,5	1,00	6,15	62	1,00	8,96	66,5	100,0	11,5
Tüketicilerden Transfer	9,66	41,95	1,5	18,9	50	2,96	16,6	45,4	2,8	35	56,4	5,05	34,4	51,8	5,97
Vergi Mük. Transfer	13,88	60,08	2,15	21,1	55,8	3,30	21,7	59,3	3,65	29,6	47,80	4,28	33,8	50,9	5,86
Bütçe Gelirleri(-)	-0,47	-2,03	-7,07	-2,17	-5,7	-0,34	-1,7	-4,74	-0,29	-2,6	-4,2	-0,4	-1,81	-2,72	-0,31
GSYİH (milyar\$)		130,2			170			182,0			190			198,5	
Tarım Sek. Katma Değer		15,46			15,7			16,9			14,5			17,3	

Kaynak: OECD, Economic Surveys, İlgili Yıllar. I- Tarım Katma Değeri İçinde Payları (%)

BABACAN, Genel Tarım..., Eklr.

II- Toplam İçindeki Paylar (%)

*Geçici Verilerdir.

III- GSYİH İçindeki Paylar (%)

1990 sonrasında toplam transferler içinde iki kalemdeki artış dikkat çekicidir. Ziraat Bankası'na pamuk primi borcu ve tarımsal kurumlar olan TMO, Şeker Fabrikaları ve Tekel'in görev zararları sürekli artma eğilimi göstermektedir. Ziraat Bankası'na olan prim borcunun, daha önce değinildiği gibi bir bürokratik anlaşmazlık sonucu hızlı bir artış gösterdiği unutulmamalıdır.

Toplam transferlerin GSYİH içindeki payına bakıldığında güçlü bir artış eğilimi göze çarpmaktadır. 1994 yılında toplam transferlerin GSYİH içindeki payının %3.57'den 1998 yılında %11.52'ye ulaştığı görülmektedir. Bu oran gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça yüksek bulunmaktadır.

Türkiye'de tarım sektöründe sübvansiyonlu yurtiçi üretici fiyatlarıyla, sınır veya dünya fiyatları arasındaki farkı ifade eden *Üretici Nominal Yardım Katsayısı* (Nominal Assistance Coefficient, NAC)¹⁰ ele alındığında, 1996 - 1998 döneminde ürün fiyatlarının dünya fiyatlarından %44, 1998 yılında ise %65 daha fazla olduğu, benzer şekilde tüketicinin ödediği fiyatlarla sınır veya dünya fiyatları arasındaki farkı ifade eden *Tüketici Nominal Yardım Katsayısı* ele alındığında ise, 1996-1998 döneminde tüketici fiyatlarının dünya fiyatları ortalamasından %33, 1998 yılında ise %50 daha fazla olduğu görülmektedir.¹¹ Tarım üreticilerine yapılan 1 dolarlık destek transfer etmenin toplumsal maliyeti Türkiye'de 1.8 dolar iken, OECD'de 1.25 düzeyindedir.¹²

V. TARIMSAL DESTEKLERİN YÜKÜ: ULUSLARARASI KARŞILAŞTIRMA

Türkiye'deki ÜDT değeri son yıllarda artış eğilimi göstererek 1998 yılında %36'ya ulaşmıştır. Bu oran, OECD ülkeleri ortalamasına

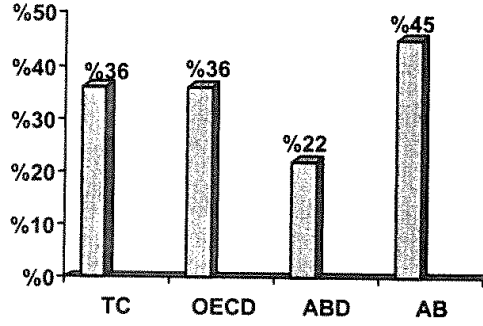
¹⁰ $NAC = PW_{nc} + PSEu / PW_{nc}$; PW_{nc} = Ulusal para cinsinden sınır fiyatı, $PSEu$ (Birim PSE) = Ton başına yapılan toplam transfer değeri; NAC 1'e eşitse yurt içi fiyatlar dünya fiyatlarından izole edilmemiştir. Fiyatların izole edilme derecesine NAC değer artmaktadır: Aziz BABACAN, *Dünyada ve Türkiye'de...*, s. 49

¹¹ *Agricultural Policies in OECD Countries: Background Information 1999*, OECD, Paris, 1999; Aziz BABACAN, *Genel Tarım Politikaları Çerçevesinde Doğrudan Gelir Ödemeleri Sistemi*, DPT, Ankara, Ocak 2000, s. 16

¹² BABACAN, a.g.e, s. 16; E.H. ÇAKMAK, H. KASNAKOĞLU, T. YILDIRIM, *Fark Ödeme Sisteminin Ekonomik Analizi*, Tarımsal Ekonomik Araştırma Enstitüsü, 1998.

denk düşmektedir. 1986-88 ortalama ÜDT değeri %20 iken bu oran yıllar içerisinde sürekli artarak 1998'deki değerine ulaşmıştır. ABD'de ÜDT değeri ortalama %20, AB'de %50'ye yakındır. Aşağıda Şekil 1'de karşılaştırmalı olarak ÜDT değerleri görülmektedir.

Şekil 1: ÜDT'nin Uluslararası Karşılaştırması(1998)

Kaynak: OECD, 1999.

Toplam transferlerin GSMH'ya oranlarının karşılaştırılması durumunda Türkiye'deki oran sürekli artmakta olduğu gözlenmektedir. Buna karşılık OECD, ABD ve AB'de bu oran azalma eğilimindedir. Aşağıdaki Tablo 3'te bu durum net bir şekilde görülebilir.

Tablo 3: Toplam Transferlerin GSMH'ya Oranı

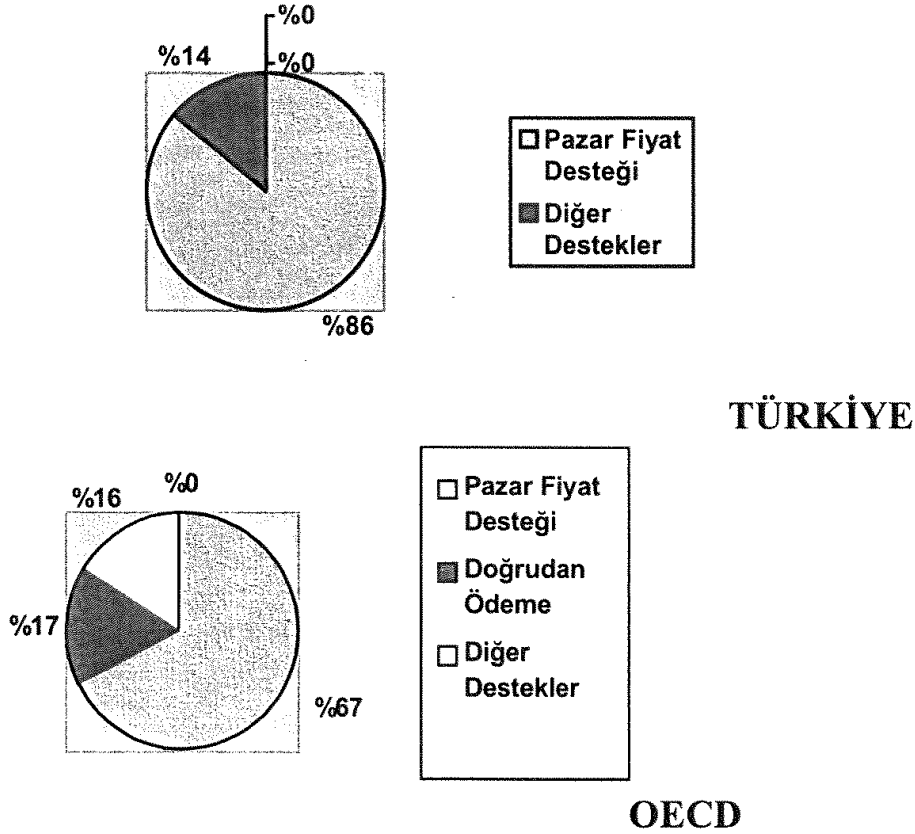
Ülkeler	1986-88	1991-93	1997-99	1997	1998	1999
Türkiye	4,83	6,37	8,01	6,79	8,96	8,29
OECD	2,32	1,70	1,41	1,36	1,45	1,42
ABD	1,98	1,44	0,97	0,86	1,01	1,05
AB	2,29	1,50	1,53	1,52	1,60	1,49

Toplam transferlerin GSMH'ya oranı karşılaştırma yapılan ülke gruplarına göre yüksek olmakla birlikte, Türkiye'de tarım sektörünün GSMH içindeki payı da diğer ülkelere göre yüksektir. Ortalama değerlere bakıldığında OECD ülkelerinde tarımın GSMH içerisindeki

payı %3.8 iken, ABD'nde %1.7, AB'nde %1.9'dur. Türkiye'de ise tarım kesiminin GSMH'daki payı %15-16 oranındadır.

OECD ülkeleriyle, ÜDE değerinin paylaşımı ve toplam transferlerin kaynaklarına göre ayırımı göz önüne alınarak yapılacak bir karşılaştırma daha aydınlatıcı bilgileri içermektedir. Şekil 2'de 1998 yılında OECD ülkeleri ortalaması ile Türkiye'nin ÜDE değerinin kapsamı kapsamı yer almaktadır. Görüldüğü gibi Türkiye'de pazar fiyat desteğinin payı %86 olup diğer desteklerin payı %14'te kalmaktadır. OECD ülkelerinde ise pazar fiyat desteğinin payı %67'dir ve bu oran gittikçe azalmaktadır. 1986-88 döneminde OECD ülkelerinde Pazar fiyat desteğinin ÜDE'deki payı %79, 1993-95 döneminde %72, 1996'da %60 ve 1997'de %63'tür.

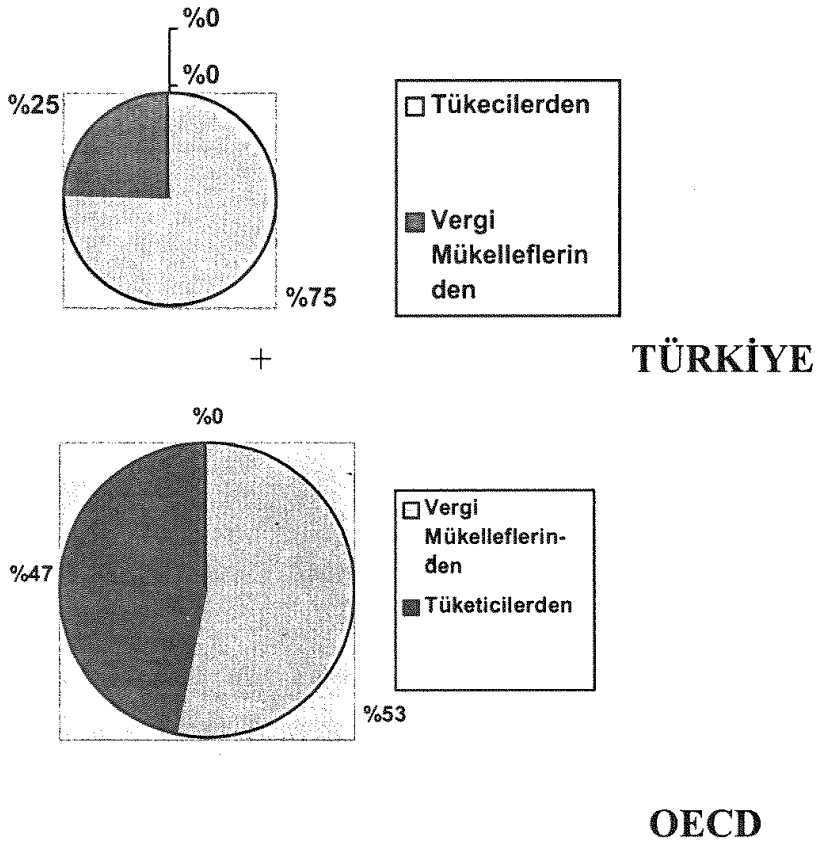
Şekil 2 : ÜDE'nin Paylaşımı (1998)

Kaynak: OECD, 1999.

Tarım sektörüne yapılan toplam transfer kaynaklarının paylaşımını ise Şekil 3'de görmekteyiz. 1998 yılında Türkiye'de vergi mükelleflerinden 3 milyar dolar, tüketicilerden yurt içi fiyatlar aracılığı ile örtülü olarak vergilendirilmesinden 9,1 milyar dolar, toplamda 12,1 milyar dolar toplam transfer geliri elde edilmiştir. Gümrük politikaları nedeniyle net ithalattan elde edilen gelir olan 0,6 milyar dolar bu değerden düşüldüğünde net toplam transfer değeri olan 11,5 milyar dolara ulaşılır. Toplam transferlerin yaklaşık %75'i tüketicilerden %25'i vergi mükelleflerinden elde edilmektedir. OECD ülkelerinde ise 1998 yılında 193.3 milyar dolar vergi mükelleflerinden 169.5 milyar dolar tüketicilerden transfer geliri elde edilmiştir ve bütçe gelirleri 28.2 milyar dolardır. Böylece toplam 334.6 milyar dolar net transfer geliri elde edilmiştir ki tüketicilerden elde edilen gelir toplamının yaklaşık %47'sini, vergi mükelleflerinden elde edilen gelir %53'ünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de tüketicilerin yükü daha fazladır.

Şekil 3: Tarıma Yapılan Transferin Kaynakları (1998)

Kaynak: OECD, 1999.

SONUÇ

Türkiye'de tarım kesimine verilen destekler uzun yıllar gelişmiş ülkelerin ortalamasının altında kalmıştır. Üreticilere verilen destek genellikle istikrarsız bir seyir izlemektedir. Yüzde ÜDT 1980 yılında %30 düzeyinden %-3'e düşmüş, 1980-83 döneminde %5 civarında kalmış ve 1983'ten itibaren istikrarsız bir artış trendinin ardından 1998'de %40'lara yaklaşmış ve OECD ülkeleri düzeyine ulaşmıştır. OECD ülkelerinde yüzde ÜDT son yirmi yıl boyunca %25-50 arasında oldukça istikrarlı bir seyir takip etmiştir. Bunun başlıca sebebi birçok gelişmiş ülkenin belirgin uzun vadeli tarım politikası uygulamalarıdır. Türkiye'nin ise ayrıntıları belirlenmiş, uzun ömürlü tarım politikası ve perspektifi yoktur.

Tarımsal desteğin kaynakları incelendiğinde, üreticilere yapılan desteğin yaklaşık 3/4'ünün yükselen iç fiyatlar nedeniyle tüketicilerce karşılandığı görülmektedir. Geri kalan 1/4 ise vergi mükelleflerince ödenmektedir. OECD ülkelerinde destek yükünün dağılımı Türkiye'deki dağılımın tersinedir. Gelişmiş ülkelerde tarımsal desteğin yükünün vergi mükelleflerince üstlenilmesi eğilimi ağır basmaktadır.

Türkiye'de tarımsal desteklerin yükünün vergi mükelleflerinden çok tüketicilerce paylaşılması ve bu eğilimin güç kazanması düşündürücüdür. Bu durum gelir dağılımındaki dengeleri bozucu etkiler meydana getirmekte ve tarımsal destek düşük gelir gruplarının gelirlerine negatif etkide bulunmaktadır. Aşağıdaki Tablo 4'de tarımsal yönelimli harcamaların gelir gruplarına göre dağılımı görülebilir.

Tablo 4: Türkiye'de Tarımsal Yönelimli Harcamaların Paylaşımı (1998)

	Toplam	1. %20	2. %20	3. %20	4. %20	5. %20
Yiyecek-İçecek-Tütün	0,36	0,51	0,47	0,42	0,37	0,26
Giyecek-Ayakkabı	0,09	0,07	0,08	0,09	0,10	0,09
Toplam Tar. Day. Harc.	0,45	0,58	0,55	0,51	0,46	0,35
Toplam Harcamalar	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00

Kaynak: ÇAKMAK vd., Tarım Politikalarında..., s. 64.

Tablo 4'de görüldüğü gibi, Türkiye'de toplam harcamaların %45'i tarıma dayalıdır ve yiyecek, içecek ve tütüne %36, giyecek ve ayakkabıya %9 oranında harcama yapılmaktadır. En düşük gelir grubunda tarıma dayalı harcamalar %58'e ulaşırken, en yüksek gelir grubunda bu oran %35'e düşmektedir. Dolayısıyla, düşük gelir grupları nisbi olarak gelirlerinin daha büyük kısmını tarımsal desteklere aktarmaktadır.

Öte yandan, tarım sektöründe düşük gelir düzeyine sahip olan gruplar, tarıma dayalı harcama yaptıklarında, üretici sıfatıyla aldıkları gelirin bir kısmını tüketici sıfatıyla geri ödemektedir. Çünkü tarımsal ürünler aynı zamanda tarımsal üretime girdi oluşturmaktadır.

Türkiye'de tarımsal destekleme politikaları uygulanırken dağılım politikasında dengelerin gözetilmediği görülmektedir. Böylece beklenen refah etkisinin ortaya çıkması gecikmektedir. Bu nedenle, destekleme politika amaçları arasında gelir dağılımında dengelerin gözetilmesi üzerinde önemle durulmalı ve gelir dağılımında etkinliği sağlayıcı politikalar geliştirilmelidir. Tarım Reformu kapsamında uygulanması düşünülen *doğrudan gelir ödemeler sistemi* ile tarım sektörüne sağlanacak desteğin yarar ve külfetinin eşit dağılımı da bu boyutta düşünülmelidir.

KAYNAKÇA

- AKDER, Halis; "Yeni Tarım Politikaları Zamana Yayılmalı", FORUM Dergisi, Röportaj, Şubat 2000.
- BABACAN, Aziz; Dünya'da ve Türkiye'de Tarımsal Destekleme, DPT Yayın No: 2433, Nisan, 1996.
- Genel Tarım Politikaları Çerçevesinde Doğrudan Gelir Ödemeleri Sistemi, DPT, Ankara, Ocak 2000.
- ÇAKMAK, E. H. KASNAKOĞLU, H. AKDER, H.; Tarım Politikalarında Yeni Denge Arayışları ve Türkiye, TÜSİAD Yayın No: TÜSİAD-T/99-12/275, İstanbul, Aralık, 1999.
- ÇAKMAK, E. H. KASNAKOĞLU, H. YILDIRIM, T.; Fark Ödeme Sisteminin Ekonomik Analizi, Tarımsal Ekonomik Araştırma Enstitüsü, 1998.
- KNUTSON, Ronald D. PENN, J. B. BOEHM, William T.; Agricultural and Food Policy, Prentice-Hall Inc., 1995.
- LEUCK, Dale J.; The Effects of Decoupling Agricultural Subsidies on United States and European Community Budgetary Expenditures, ERS, USDA, Washington D. C., 1998.
- ORHAN, Osman Z.; Türkiye'de Tarımsal Destekleme ve Taban Fiyatları Politikası, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 1999-62, İstanbul, 1999.
- YÜKSELER, Zafer; Tarımsal Destekleme Politikaları ve Doğrudan Gelir Desteği Sisteminin Değerlendirilmesi, DPT, Çalışma Raporları: 1999-01, Ankara, Ağustos, 1999.
- ZAİM, O. ÇAKMAK, E. H.; "Türk Tarımında Ekinlik: Eğitim ve Karşılaştırmalı Analiz", T. Bulutay (der.), Türkiye'de Tarımsal Yapı ve İstihdam İçinde, DİE, Ankara, 1998.

DPT

- Türkiye Tarımında Sürdürebilir Kısa, Orta ve Uzun Dönem Stratejileri, Ocak 1999.
- Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler, Sekizinci BYKP, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No: DPT: 2516-ÖİK: 534, Ankara, 2000.

- Tarımda Yapısal Uyum, Destekleme ve Uluslararası Piyasalara Entegrasyon Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT Yayın No: 2409-ÖİK: 470, Ankara, Temmuz 1995.

Temel Ekonomik Göstergeler

EUROPEAN COMMISSIONS

- The Agricultural Situation in the European Union-1994 Report, office for Official Publications of the European Communities, ECSC-EEC-EAEC Brussels, Luxembourg, 1995.
- An Agricultural Sector For Tomorrow's Europe, Directorate-General For Agriculture (DG-VI), 1998.

FAO

Agriculture Towards 2000.

FRIEDRICH EBERT VAKFI

2000'li Yıllara Doğru Türkiye'de Tarım, Ekonomi Forumu, Raporu Haz., Gülten KAZGAN, İstanbul, 8 Nisan 1995.

OECD

- Review of Agricultural Policies in Turkey
- Economic Outlook, Economic Surveys
- Agricultural Policy Reform: New Approaches the Role of Direct Income Payments, AGR/CA (94) 2 Paris, 1994.
- Agricultural Policies, Markets and Trade in OECD Countries, Paris, 1998, 1999.

TKB

An Overview of Turkish Agriculture, Ankara, 1991.

[http: // www.europa.eu.int/comm/dg06/publi/cap 2000 / cereals / cerealen / chap2-5.htm](http://www.europa.eu.int/comm/dg06/publi/cap_2000/cereals/cerealen/chap2-5.htm)

YENİ TEORİLER ÇERÇEVESİNDE BEŞERİ SERMAYENİN BÜYÜME SÜRECİNDEKİ ÖNEMİ

Yrd.Doç.Dr. Güler GÜNŞOY*

ÖZET

Geleneksel büyüme modelleri, ekonomilerin uzun dönemli büyüme süreçlerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Dışsal faktörlerce belirlenen tasarruf oranı, nüfus artış hızı ve teknolojik gelişme gibi oluşumların uzun dönemli büyümenin belirleyicileri olduğunu ileri süren geleneksel modeller iktisat politikalarının uzun dönemli büyüme sürecine etkisinin olmadığını savunurlar. Bu tezlere karşın 1980'li yılların ortalarından itibaren artan içsel büyüme teorileri, fiziksel ve beşeri sermaye yatırımları ve teknolojik gelişme gibi etmenlerin uzun dönemli büyüme etkisi yarattıklarını savunur. Bu çalışma geleneksel büyüme modellerini eleştirel bir gözle incelerken içsel büyüme teorilerinin öngörülerini beşeri sermaye olgusunu göz önüne alarak analiz etmektedir.

ABSTRACT

Traditional growth models are insufficient to describe the long term growth proceede of economies. Traditional models, claming that formations like saving rate, population growth rate and technological changes that are influenced by externd factors are the determinants of long term growth while economy policies do not have on effect on the long term growth process.

In spite of these thesis, endogenous growth theories that increases from the middle of the 1980's defends that physical and human capital investments and technological developments have an effect on long term growth. While this study examines the traditional

* Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.

growth models critically, it also analyzes the intention of the endogenous growth theories by taking into account the human capital phenomena.

GİRİŞ

Globalleşme ile birlikte, sanayileşmiş toplumların bilgi toplumuna dönüşmelerinde değişimi ve teknolojik yenilikler önemli hale gelmişlerdir. Bu süreçte, yani bilgiye dayalı ekonomiye kayış da iktisadi büyümenin belirtenleri fiziki sermaye ve özellikle beşeri sermaye kalkınmanın önemli kaynakları olmuşlardır. Çünkü uzunca bir süre 1950’li yılların ortalarına kadar fiziksel sermaye birikimi, büyümeyi belirleyen bir fonksiyon olarak düşünülmüş ve tartışılmıştır. Fakat daha sonraları fiziksel sermaye birikiminin ülkeler arasında yapılan büyüme oranları karşılaştırmalarında yeterli olmadığı ortaya çıkmıştır. Çünkü fiziksel sermaye yanında büyüme ve kalkınmayı etkileyen pek çok faktör vardır. Bu bağlamda çalışmamızda kısaca Neo-Klasik Büyüme Modeli ve öngörülerinin eksiklikleri ortaya konulmuş ve İçsel Büyüme Modelleri’nden büyümenin içselliklerinden bahsedilmiştir. Daha sonra ise model içerisinde beşeri sermaye kavramından bahsedilerek Beşeri Sermaye Üzerine Tallman ve Wang’ın modelinden bahsedilerek Tayvan örneği verilmiştir.

I. NEO-KLASİK BÜYÜME MODELİ VE ÖNGÖRÜLERİNİN EKSİKLİĞİ

Harrod-Domar ve Neo-Klasik büyüme teorilerinin temel çıkış noktası Keynes’in klasik iktisat öğretisine getirdiği eleştirinin dinamik analizi idi. Temel soru eksik istihdamın olmadığı dengeli bir büyüme seyrinin sağlanıp sağlanamayacağı idi.

Geçen 50 yıl içerisinde büyüme teorisiyle ilgili üç akım-yaklaşımı mevcuttur. Birincisi Harrod (1948) ve Domar (1947) tarafından kaleme alınan çalışmalara dayanmaktadır. İkincisi Neo-Klasik Modelin geliştirilmesi, üçüncüsü ise, Neo-Klasik Modelin bazı

öngörülerini ihmal etmesi ve bazı yetersizliklerinin görülmesi üzerine inşa edilmiştir. Günümüzde üçüncü yaklaşımın soruları ve cevapları kendine özgü bir dönüşüm süreci yaşamaya devam etmektedir.

Literatürde yaygın olarak Neo-Klasik büyüme modeli olarak adlandırılan model ilk kez Robert Solow (1956) ve Trevar Swan (1956) tarafından geliştirilmiştir.¹ Neo-Klasik büyüme modelleri içerisinde en çok kullanıma özelliğine sahip olan Solow-Swan modelinin sağladığı temel avantaj uzun dönem ekonomik büyüme analizi için gerekli olan tekniklerin kullanılmasına olanak sağlamasıdır.² Bu bağlamda Solow-Swan modelinde kullanılmış olan toplam üretim fonksiyonu, ölçeğe göre sabit getiri, üretim fonksiyonunda yer alan girdiler için azalan verim ve girdiler arasında pozitif esneklik varsayımları çerçevesinde incelenen Cobb-Douglas üretim fonksiyonudur. Öte yandan modelde teknolojinin dışsal olarak belirlendiği, faktörler arası ikamenin mümkün olduğu ve bağımsız bir yatırım fonksiyonunun bulunmadığı yani sabit tasarruf oranı varsayımı da önemli bir yere sahiptir.³

Standart Neo-Klasik büyüme modelinin yukarıda özetlenen varsayımlar çerçevesinde Cobb-Douglas tipi bir makroekonomik üretim fonksiyonu yardımıyla, uzun dönemli veya durağan durum (stationary state) büyüme oranının “sıfır” olduğu sonucuna ulaşılmakta; başka deyişle, hükümet politikalarının uzun dönemli iktisadi büyüme üzerindeki etkisini oldukça zayıf kılmaktadır. Model; kamu yatırımlarının, kişi başına gelir ve kişi başına sermaye düzeylerini etkileyebildiğini, ama reel hasılanın uzun dönemli büyüme oranını etkileyemediğini gösterir. Oluşacak dışsal bir teknolojik gelişme ise, sermayenin marjinal verimliliğindeki azalmaların iktisadi büyüme üzerindeki olumsuz etkisini kısmen telafi edebilir ve bu kaçınılmaz azalmaları “geciktirebilir”. Bu anlamda Neo-Klasik modelde teknolojik gelişme olduğu sürece pozitif hasıla büyüme oranları elde edilebilir. Bu

¹ Robert, M. SOLOW, “Perspectives on Growth Theory” *Journal of Economic Perspectives*, Cilt.8, No.1, 1994, s.45.

² R.RAMANATHAN, *Introduction to the Theory of Economic Growth*, Springer Verlag, New York, 1982, s.32.

³ R. BARRO, J-X.S.MARTIN, *Economic Growth*, McGraw-Hill, New York, 1995, s.10.

sırada modelde, nüfus, dışsal olarak belirlenen sabit bir hızla büyümekte ve kişi başına reel hasılanın asıl belirleyicisi olmaktadır.⁴

Neo-Klasik yaklaşımda “teknik bilgi” tüm ekonomiler için aynı miktarda ve bedelsiz olarak elde edilebileceği varsayımı altında gelişmekte olan ve gelişmiş ekonomilerin uzun dönem reel büyüme oranlarının aynı uzun dönem değerine yaklaşacağı ve bu oranın da “sıfır” olduğu sonucunu vermektedir. Bu hipoteze “yakınlaşma hipotezi (convergence hypothesis) ve gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ekonomilere yaklaşımlarına da “yakalama süreci (catching up process)” adı verilmektedir.

Hipoteze göre, a)sermayenin işgücünden daha hızlı arttığı bir ekonomide, teknoloji dışsal ve sabitken faiz hadlerinin düşeceği ve b)yoksul ülkelerin zengin ülkelere daha hızlı büyüüp onları er geç yakalayacağı öngörülmektedir.⁵ Bu anlamda yapılan bir yatırım da, ülkelerin farklı donanımlarından dolayı yoksul ülkedeki gelir, zengin ülkelerinkinden daha hızlı artırır. Böylece farklı gelişmişlik düzeyindeki ülkelerin büyüme oranları farklılaşır ve yoksul ülkeler zengin ülkelerin kişi başına reel gelir düzeyine ulaşırlar.

Ancak Neo-Klasiklerin yakınlaşma hipotezi olarak bilinen bu öngörüler, Dünya ekonomileriyle ilgili gözlemlere uymamaktadır. Barro (1991) ve Romer (1994) incelemelerine göre, 20.yy. içinde sermaye ve işgücü ve sermaye/işgücü oranı artarken, reel faiz hadleri umulan kadar azalmamış, sermaye durgun kalmış, ücretler yükselmiş ve ücretlerin toplam hasıla içindeki payı biraz yükselmiştir. Böylece pratikte, gelişmiş ülkelere yetişmek için çaba harcayan gelişmekte olan ülkelere böyle bir sermaye akışı söz konusu olmamıştır. Sermaye faiz oranının uluslararası düzeyde aynılaşması ve bunun sonucu olarak uzun vadede dengeye ulaşılması da söz konusu değildir.⁶ Kısaca Neo-Klasik

⁴ Aykut, KİBRİTÇİOĞLU, “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ocak-Aralık, Cilt.53, No.1-4, 1998, s.214.

⁵ KİBRİTÇİOĞLU, 1998, s.214.

⁶ Subrata, GHATAK, *Introduction to Development Economics*, Rourledge, London, 1995, s.72.

büyüme modelleri, endojen büyüme teorisyenlerine ne teorik olarak ne de pratikteki başarıları açısından tatmin edici değildir. Nitekim Endojen Büyüme Teorisi de, bu gerçekliğin dile getirilmesiyle doğmuştur.⁷ Çünkü “yakınlaşma” hipotezinin öngörülleri gerçekleşmemiştir. Daha doğrusu teknolojinin dışsal ve sabit olduğu varsayımının gerçekçi olmadığı fark edilmiştir. Hatta Barro’ya (1991) göre sadece koşullu bir “yakınlaşma” gerçeği ortaya çıkmıştır. Yani, kişi başına reel gelir düzeylerinin, uluslararası düzeydeki yakınlaşması, ancak benzer kurumsal koşullara sahip ülke grupları içinde gerçekleşebilmektedir. Çünkü bu süreçte, zengin ülkelerden, yoksul ülkelere yapılacak sermaye transferlerinin yakınlaştırıcı etkisi, gelişmiş ülkelerdeki teknolojik gelişmeler tarafından tümüyle bertaraf edilebilecektir.⁸ İşte bu yüzden artık büyüme teorilerinin anlaşılmasında kritik bir role sahip olan teknoloji faktörünün, dışsal olmaktan çıkartılarak, yeniden gözden geçirilerek ekonomi içi (endojen) olarak ele alınması söz konusudur.

II. İÇSEL BÜYÜME MODELLERİ

1980’lerde yoğunluk kazanan ve İçsel Büyüme Teorisi’ni doğuran teorik ve ampirik çalışmalar, Neo-Klasik büyüme teorisine göre alternatif olarak geliştirilmiştir. İçsel Büyüme Teorisinin Neo-Klasik büyüme teorisinden en önemli ayırımı, kısaca iktisadi büyümenin, iktisat içi endojen unsurların ürünü olduğunu sistemi dışarıdan etkileyen güçlerin sonucu olmadığını savunmasıdır.⁹

Burada o ana dek Neo-Klasik teoride exojen (dışsal) olarak ele alınan bazı ekonomik unsurların pratikte yaşananların zorlamasıyla yeniden gözden geçirilerek, ekonomi içi (endojen) olarak ele alınmaları söz konusudur. Yani öncülüğünü Romer (1986) ve Lucas’ın (1988)

⁷ P.M. ROMER, “The Origins of Endogenous Growth”, *Journal of Economics Perspectives*, Cilt.8, No.1, 1994, s.4.

⁸ KİBRİTÇİOĞLU, s.215.

⁹ ROMER, s.3.

yaptığı İçsel Büyüme Teorisi'nin ortaya çıkış nedenlerinden biri, büyüme teorilerinin, pratikteki olaylarla özdeşleşmemesidir.¹⁰

Geri kalmış ülkelerle, gelişmiş ülkelerin arasındaki açığın, özellikle ödünç teknolojinin sağladığı zaman kazancıyla kapanacağını ve amprik çalışmalarla (Madison, 1982; Heston ve Summers, 1991) dayanarak kanıtlamaya çalışanlarla, böyle bir yakınlaşmanın amprik verilerle gerçekleşmeyeceğini (Baumol, 1986; Lucas, 1988, Romer ve Mankiw ve Weil, 1992) ve dünyanın farklı bölgelerinde teknolojinin birbirinden farklı olabileceğini (Barro ve Sala-i Martin, 1992) savunanlar arasındaki tartışmalarla, içsel büyüme teorisinin teorik çerçevesi de oluşmuştur. Tartışmada, teknolojik ilerlemeyi exojen (dışsal) bir faktör ve bütün dünyada oluşan teknolojik ilerlemeyi herkesin aynı oranda yararlanabileceği bir çeşit kamu malı varsayan Neo-Klasik yaklaşımın sorgulanmasıdır.

Kısaca, içsel büyüme modellerinde ekonomik büyümenin yine içsel iktisadi temelleri olacağı ve bu modellerde ülkelerin gelir seviyelerinin kendiliğinden birbirine yakınlaşacağı tezi yıkılmaktadır. Neo-Klasik modelin öngörülerinin aksine, az gelişmiş ülke eğer gerekli önlemleri almadığı takdirde gelişmiş ülke ile arasındaki uçurum gittikçe açılacaktır. Yine Neo-Klasiklerin aksine ekonomik şokların uzun dönemli etkileri olacağı gösterilmektedir.

A) İÇSEL BÜYÜME MODELLERİNDE BÜYÜMENİN İÇSELLİĞİ (ENDOJENLİĞİ)

İçsel Büyüme Teorisi'nde önemli unsurlardan biri bilgidir. Bilgi (knowledge), kitap veya patent gibi tek tek bireylerden bağımsız, genel teorik bilgi anlaşılmakta ve gizli bir kamusal mal niteliğinde olmaktadır. Yani bilginin kullanımında tüketiciler açısından birbirine sahip olmama ve kimsenin dışlanamaması söz konusudur. İnsan sermayesinden anlaşılana ise, üretim sürecinde yer alan bireylerin sahip olduğu kişisel birikim ve beceridir (ustalık). Ayrıca teknolojik gelişme (veya bilgi

¹⁰ H., PACK, "Endogenous Growth Theory: Intellectual Appeal and Empirical Shortcomings" *Journal of Economic Perspectives*, Cilt.8, No.1, 1994, s.46.

üretimi) ile fiziki ve beşeri sermaye yatırımları arasında bir etkileşim bulunmaktadır. Diğer önemli bir nokta da teknolojik gelişme ya da bilgilenme alanında Neo-Klasik yaklaşımın temel önermelerinden biri olan tam rekabetin aksayacağı gerçeğidir. Hatta, bilgi ya da teknolojik gelişme üstünlüğünün geçici bir tekel gücü sağlaması, (Neo-Schumpeterci Büyüme Teorisi: Dixit, 1997; Ethier, 1982) büyümenin tekeli bir rekabet ortamında nasıl gelişeceği konusunda da çeşitli modeller geliştirilmiştir.

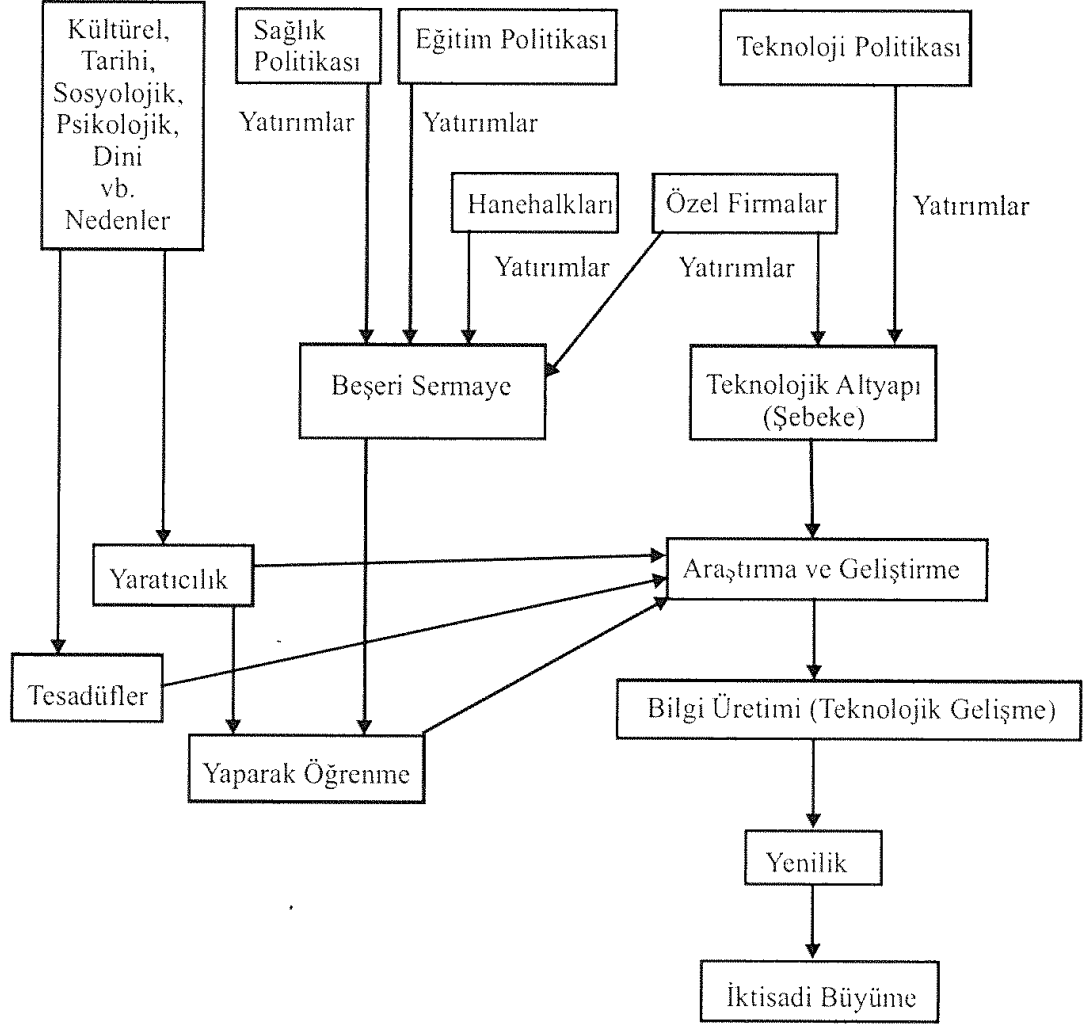
İçsel Büyüme Teorisyenlerine göre buluşlar ve yenilikler tek tek ele alındığında, araştırmacının dışında gelişen unsurların etkisiyle ortaya çıkıyorlarmış gibi görünseler de, makro ekonomik açıdan bakıldıklarında buluş ve yeni bilgi oranı içsel bir unsurdur.¹¹

İçsel büyüme modellerinin kendi kendini besleyebilmesini sağlayan büyüme süreçlerini aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz.¹²

¹¹ ROMER, s.12-13.

¹² KİBRİTÇİOĞLU, s.217.

Şekil 1: Yeni Modeller Çerçevesinde İçsel Büyüme ve Belirleyicileri

Şekil 1’de görüldüğü üzere, teknik bilgi dışsallık yaratmakta ve piyasada aksamalar oluşmaktadır. İçsel büyüme modellerinde bu tür dışsallıkların var olması da, artık ölçeğe göre sabit getiri yerine, ölçeğe göre artan getiri koşullarını ortaya koymaktadır.

B) BEŞERİ SERMAYE OLGUSU VE İÇSEL BÜYÜME MODELLERİ

Ekonomik kalkınma ve büyümenin en önemli faktörü insandır. Yeraltı ve yer üstü her türlü doğal kaynakların keşfi, işletilmesi ve değerlendirilmesi insan gücüne bağlıdır. Yeni teknolojilerin bulunması ve kullanılması ekonomik ve sosyal bünyenin güçlü bir niteliğe kavuşturulması için yine teşebbüs gücü yüksek insanların varlığı gerekir.¹³ Teknolojik gelişmeler; üretim tekniklerini mekanik teçhizat tiplerini ve çıktı çeşitlerini değiştirdiğinde, toplam ekonomik gelişmenin sadece makinelerdeki değişme değil, insanlardaki değişme de olduğunu anlamaya başlamıştır. İnsana yapılan yatırım teknik gelişmenin avantajlarını yakalamayı ve bu gelişmeyi sürdürmeyi mümkün kılmaktadır. Sağlıktaki gelişmeler, yaşam süresi beklentisinin uzamasıyla eğitim yatırımlarının daha faydalı olmasını sağlar. Eğitime yatırım ise bilgiyi artırır, yayar ve büyütür, verimliliği artırıcı ve sağlığı geliştirici ilerlemelere yol açar. Beşeri ve beşeri olmayan sermayenin her ikisine de yapılmış olan yatırım ekonomik büyüme ve kalkınmaya katkısı da artmış olur.¹⁴

Daha önceden de bahsettiğimiz gibi içsel büyüme teorisinde önemli unsurlardan biri bilgidir. Bilgiden anladığımız ise kitap ve patent gibi tek tek bireylerden bağımsız genel teorik bilgi olmaktadır. Genel teorik bilgiyi üreten iki farklı mekanizmadan bahsedilir.

- i. Bu amaca yönelik araştırma-geliştirme etkinlikleri
- ii. Üretim sürecinde edinilen deneyim (yaparak öğrenme)

Bu bağlamda; beşeri kaynak gelişimi, bilginin, becerilerin ve toplumdaki kişilerin yeteneklerinin artması süreci olarak tanımlanabilir. Ekonomik terimlerle ifade edildiğinde beşeri kaynak gelişimi, beşeri

¹³ Sabri, TEKİR, “Bir Kamusal Hizmet Olarak Eğitim-Beşeri Sermaye Yatırımlarının Önemi”, *D.E. Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt no.2, Sayı no.1, s.313.

¹⁴ WEISBROD, A.Burton, “Education and Investment in Human Capital”, *Journal of Political Economy*, Vol.70, No.5, Part.2, (October 1962) s.106.

sermayenin birikimi ve bir ekonominin kalkınmasında ona yapılan etkin yatırımlar olarak tanımlanabilir.¹⁵

Beşeri unsurun sermaye olarak ele alınmasında ilk önemli katkı A. Smith tarafından sağlanmıştır. Daha sonra John S. Mill ve Alfred Marshall da iktisat literatüründe beşeri sermaye birikiminden söz eden iktisatçılar olarak kabul edilirler. Klasik beşeri sermaye kavramı başlığı altında incelenen bu başlangıçtan sonra T.W. Schultz çalışmalarıyla bu kavramı geliştirmiş ve 1960'lardan sonra modern "eğitim ekonomisi"nin doğmasına yol açmıştır. Zaten içsel büyüme modellerinin ortaya çıkış noktalarından birisi, neo-klasik iktisadın egemen büyüme yaklaşımının da etkisiyle olsa gerek, fiziki sermayeye çok uzun yıllar verilen önemin abartılı olduğu, uzun vadeli büyüme açısından asıl önemli olan üretim faktörünün beşeri sermaye olduğu biçimindedir.

İçsel büyüme literatüründe geniş olarak kullanılan Romer (1986), Lucas (1988), Barro (1991), Mankiw-Romer-Weil (1992) ve Ghura (1997) gibi iktisatçıların yaptıkları çalışmalarda ekonomik büyüme sürecinde beşeri sermayenin oynadığı role dikkat çekilmektedir.

Robert Lucas, yapmış olduğu çalışmalarda, bireylerin fiziksel, entellektüel ve teknik kapasitesi olarak tanımladığı beşeri sermayenin, büyümenin itici gücü olduğunu vurgulamaktadır. Ancak fiziksel sermaye gibi bir üretim faktörü olan beşeri sermayede azalan değil, artan verimler süreci söz konusudur. Bu bakış açısı, dolayısıyla beşeri sermaye, içsel büyüme yaratacak bir olgudur.¹⁶ Lucas Cobb-Douglas tipi bir teknoloji hipotezinden hareket etmektedir.

$$Y_t = A.K_t^\beta [u_t N_t h_t]^{1-\beta} h_a^y$$

Üretim fonksiyonunu yazmaktadır. Burada K toplam fiziksel sermayeyi, Y üretim düzeyini, u çalışmaya tahsis edilen zamanı ve h beşeri sermayeyi göstermektedir. Üretim faktörlerini etkileyenlerin toplamı 1+y (ya da y>0) olduğundan, üretim fonksiyonu artan oranlıdır.

¹⁵ F.HARBISON, ve C.A. MYERS, Education Manpower and Economic Growth, McGraw Hill Book Co., New York, 1964, s.2.

¹⁶ İlker, PARASIZ, Modern Büyüme Teorileri Dinamik Makro Ekonomiye Giriş, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1997, s.146-147.

u ile nüfusun sabit olduğu varsayılarak ekonominin büyüme oranını

$$g = \frac{\partial(1-\beta+y)(1-y)}{1-\beta}$$

olduğu söylenebilir.

Lucas modelinde büyümenin itici gücü, aktif nüfusun artışı ya da dışsal teknik ilerleme değil, fakat beşeri sermaye birikiminin etkinliği ile aynı zamanda bunun meydana getirdiği dışsallık (y) parametresi ve bilgi birikiminin tahsis edilen zaman (1-u) parçasıdır. Lucas'ın modelinde büyümenin gerçek kaynağı, herhangi bir şekilde azalan verimler meydana gelmeksizin beşeri sermayedeki (h) sınırsız artıştır. Her dönem sermayenin marjinal produktivitesini artıran h'deki doğrusal artış, nüfus artışı olmasa bile, genişlemenin sürekli karakterini açıklamaktadır. Öte yandan y sıfır bile olsa g pozitiftir.¹⁷

Barro ise, beşeri sermayenin büyüme oranı üzerinde çok önemli bir etkiye sahip olduğu fikrine ulaşmış ve bu konunun deneysel delillere dayanılarak ispatlandığını ifade etmiştir. Barro'ya göre eğitim süresinin uzatılması büyümeyi üç yolla etkiler:

-Daha fazla eğitilmiş işgücü yeni teknolojilerin uygulanmasında ve geliştirilmesinde önemli bir etkiye sahiptir.

-Fiziki sermaye yatırımlarının artmasına neden olur.

-Daha fazla eğitilmiş nüfus, düşük bir doğurganlığa eğilim oluşturur ve ana ile babaların çocukları üzerinde daha fazla yatırım yapmalarına neden olur.¹⁸

Romer (1986) "Artan ve Uzun Dönem Büyüme" adlı makalesinde, bilgi birikiminin ekonomik büyümenin itici gücü olduğu bir model ileri sürmüştür. Bu makalesinde Romer, bilginin sermayenin temel formu olduğunu belirtir. Yine Romer'in (1990), Grossman ve Helpman (1991) ekonomisi güçlü ülkelerde teknolojik gelişmeyi

¹⁷ İlker, PARASIZ, Modern Büyüme..., s.146-148.

¹⁸ Hasan, DURSUN, "İnsan Sermayesi ve Ekonomik Büyüme", *Hazine Dergisi*, Sayı no.10 (Nisan 1998), s.81-88.

araştırmışlardır. Bu modellerde teknolojik gelişme, ya yeni tip bir ürünün bulunması veya mevcut bir ürünün kalitesinde veya üretkenliğinde değişim suretiyle oluşur. Mucit icadından dolayı tekelleri elde eder. Bu modellere göre sermayenin azalan getirisi, yeni icatlar için geçerli olmadığından dolayı büyüme sürekli olarak devam ettirilebilir. Çünkü potansiyel olarak yeni fikir ve ürünlerin arzı sınırsızdır. Yine Romer'e göre teknolojik gelişme büyümenin ana dinamiğidir.¹⁹ Beşeri sermaye stoğu da büyüme oranını belirler.

Son yıllarda ise, Jones (1996) beşeri sermaye, bilgi oluşumu ve büyüme ilişkilerine dayalı modeliyle, konuyla ilgili diğer modeller (Nelson ve Phelps 1966; Romer 1990; MRW 1992; Barro ve Lee 1993; Judson 1995) çerçevesinde şekillendirilmektedir. Ayrıca, Benhabib ve Spiegel (1994), İslam (1995) ve Judson (1996) çalışmaları, beşeri sermaye ile büyüme ilişkisi üzerine yoğunlaşmıştır. Ele alınan temel nokta, büyümenin hesaplanmasında kullanılan beşeri sermayenin nasıl ölçüleceği ve madde sokulacağıdır.

III. İÇSEL BÜYÜME MODELİ VE BEŞERİ SERMAYE ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: TALLMAN VE WANG'IN BEŞERİ SERMAYE ÖNGÖRÜSÜ

Beşeri sermaye konusunda yapılan çalışmaların bir kısmı beşeri sermayenin büyümeye olumlu katkılar yaptığı tezini desteklerken (Barro, 1991; MRW 1992) bir kısmı da olumsuz ya da şüpheli sonuçlar (Lewine ve Kenelt 1992) elde etmiştir. Ülkelerarası karşılaştırmalara bakıldığında ise, ulusal gelirden, yatırım oranı yüksek olduğu halde, hızla büyüyemeyen ya da fiziksel sermaye hem de eğitim yatırımlarında görece olarak iyi olan bazı ekonomilerin yeterince gelişemedikleri de ortaya çıkmıştır. Bu hükümet müdahaleleri, siyasi ve ekonomik kararsızlıkların oluşu, altyapı yatırımlarının yetersizliği gibi nedenlere bağlanabilir.²⁰

¹⁹ a.g.e., s.84.

²⁰ E.W. TALLMAN; P. WANG, "Human Capital and Endogenous Growth Evidence from Taiwan", Journal of Monetary Economics, 34, 1994, s.101-103.

Tallman ve Wang model olarak, beşeri sermaye birikiminin büyüme üzerindeki işgücü verimliliğini artırıcı etkileriyle ekonomik büyümeyi ele alan Lucas-Romer tipi içsel büyüme modellerine dayanmaktadır

$$Y_t = A_t K_t^\alpha (H_t L_t)^\beta, H = E^\delta$$

Burada E, eğitim düzeyinin ölçüsünü, δ , niteliksiz işgücüne göre eğitimin getirisini tanımlar. Daha önceden de biliyoruz ki, (K) fiziksel sermaye, (L) niteliksiz işgücü (H) beşeri sermayeyi tanımlamaktadır. Eğer yeniden üretilebilir nitelikteki beşeri ve fiziksel sermaye girdilerine göre $\alpha+\beta=1$ ölçeğe göre sabit getiri varsa model sürekli büyümeyi sağlar.

Tallman ve Wang (1994), beşeri sermaye birikimi ile sürekli büyümeyi sağlayan modeli Tayvan üzerinde denemiştir. Sonuca göre ise, Tayvan ekonomisinin 1965-1989 dönemlerindeki büyümesini, beşeri sermayenin modele alınması ile daha iyi açıklanmıştır. Bu çerçevede de Tayvan Hükümeti beşeri sermayenin kalkınmadaki önemini vurgulamış ve bu önemi de programa dahil etmiştir. Ayrıca Tallman ve Wang'ın öngörülerine göre, beşeri sermaye büyümenin itici gücüdür ve politikalar, piyasaların gelişmesi ve serbest dış ticarete açılmada beşeri sermaye birikimini teşvik etmektedir. Tayvan'ın serbest piyasa ekonomisine geçiş, serbest dış ticarete açılma da bu program çerçevesinde yürütülmüştür.²¹ Tayvan'ın serbest piyasa ekonomisine geçişi ile beraber, beceri sermaye birikiminde de bir hızlanma olmuştur.

Tayvan ekonomisinin günümüzden geçmişe doğru gidildiğinde beşeri sermaye kavramı 1960'lı yıllara kadar dayanır. 1968 yılında ilk dokuz yıllık eğitim zorunlu hale getirilmiş ve hükümet okuma-yazma bilmeyenlerin sayısını aşağılara çekmeyi hedefleyen ilkeleri programlara dahil etmiştir. Genel eğitim harcamalarının ulusal gelirdeki payı 1950'lerde %14 iken, 1980'li yıllarda %20'lere ulaşmıştır. Yüksek öğrenime 1950'lerde ortalama 5000 Yeni Tayvan Dolar ayrılırken, 1980'lerde 20000 Yeni Tayvan Doları'na çıkarılmıştır.²² Ayrıca

²¹ TALLMAN ve WANG, a.g.e.

²² a.g.e., s.109.

doğurganlık oranının azaltılmasına yönelik önlemlerin alınması içinde Tayvan Hükümeti tedbirler almıştır. 1980'lerde bu oran %2'lere kadar düşürülmüştür. Beşeri sermaye olgusu dahilinde de, bilginin yayılma etkilerini de arttırmak için bilim parklarının ve bilimsel araştırma alt yapısının kurulmasına çalışılarak beşeri sermaye yatırımlarının ve özel buluşların getirilerinin değerlendirilmesine çalışılıp, ülkede yerleştirmeye yönelik de politikalar da izlenmiştir. Bu amaçla da bu tür altyapı yatırımlarda fiziksel sermaye yatırımlar içinde %30'lara ulaşmıştır.

Tayvan ekonomisine ait 1966-1989 yılları arasındaki çeşitli makro göstergelerin, değişimi aşağıdaki Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Tayvan Ekonomisinde Değişim: 1966-89

Değişkenler	Ortalama Büyüme Oranı (%)
Reel GSYİH	6,78
İstihdam	1,34
Sermaye (Özel+KİT)	6,52
İşgücü Eğitimi	
Üniversite	6,30
Orta-lise	4,81
İlkokul	0,96
Okuma-Yazma Oranı	0,79
Net İhracat Oranı	1,32
Tüketim (Devlet)	5,00
Sermaye (Devlet)	6,94
Doğum Oranı	-3,06
Para Arzı/Reel GSYİH	5,80

Kaynak: Tallman ve Wang "Human Capital...", s.109.

Tablo 1'e göre kişi başına reel GSYİH'nın büyüme oranıyla sermaye birikim oranı birbirine yakın ve istihdam artışı 1.34'dür. Tablo 1'de kişi başına reel GSYİH büyüme oranı ile sermaye birikim oranı birbirine yakın değerler almakla birlikte, istihdamın artış oranı yaklaşık olarak bunların dörtte biridir. Bu durum, ancak beşeri sermaye dikkate alınarak ölçülmüş işgücü artışı ile açıklanabilmektedir.

Yine büyüme konusundaki uluslararası karşılaştırmalı çalışmalara bakıldığında ise, işgücünün niteliksel boyutu (eğitim) modele okullaşma oranı ile alınmaktadır. Buna karşın Tallman ve Wang'ın çalışmasında tamamlanmış eğitim, işgücü piyasası için potansiyel beşeri sermayenin bir ölçüsü olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle Tallman ve Wang'a göre, beşeri sermaye için tamamlanmış eğitim, daha iyi bir ölçüttür.²³ Bu çalışmada, eğitime başlama yaşı olarak 6 yaş alındığından, eğitilmiş işgücü de 25 yaş olarak alınmaktadır. Yine tabloda da görüldüğü üzere üniversite düzeyindeki eğitimin belirlenen dönem için büyüme oranı %6.30'dur. Bu veri, niteliksiz istihdam büyüme oranıyla birleştirildiğinde toplam beşeri sermaye için yıllık ortalama büyüme oranı 7.7'ye çıkmaktadır. Tallman ve Wang, niteliksiz işgücü ile eğitilmiş işgücü ölçütlerini nitelikli işgücü ölçütü olarak belirtmek için $H = E^{\delta}$ eşitliğini kullanmaktadır.

Ayrıca Tallman ve Wang'ın çalışmasına göre yüksek doğurganlık oranı, beşeri sermaye birikimini yavaşlatan bir unsurdur ve daha iyi altyapı yatırımları, artan dış ticaret, azalan doğurganlık ve gelişen finansal piyasalar, vergilerin büyüme üzerindeki etkileri, beşeri sermaye birikiminin getirisini arttıran önemli unsurlardır. Bunun yanında işgücünün eğitim düzeyi yükseldikçe de ulusal gelirden aldığı pay gittikçe artmaktadır.²⁴

²³ a.g.e., s.112-113.

²⁴ a.g.e., s.114.

SONUÇ

İktisadi büyüme, ülkelerin gelişmesinde hayati önem taşıyan bir unsurdur. Her ekonomide ise çıktı üretilebilmesi için ya da üretim ölçeğinin genişlemesi ve kişi başına hasılanın artışı için, fiziki sermaye, beşeri sermaye, işgücü ve doğal kaynaklar gibi girdiler, farklı teknolojik bilgiler çerçevesinde ve farklı oranlarda bir araya getirilirler. Bu üretim faktörlerinin miktarları ise ancak uzun dönemde arttırılıp, kaliteleri de yine ancak uzun dönemde iyileştirilebilir.

Çalışmamızda Neo-Klasik iktisadi büyüme modelinde, büyüme sürecinde fiziksel sermaye birikimi ve işgücünün önemi ile birlikte, toplam faktör verimliliğinin tek kaynağı olarak teknolojinin dışsal bir unsur olduğudur. Ayrıca teknik bilginin tüm ekonomiler için aynı miktarda ve bedelsiz olarak elde edilebileceği varsayımı altında, gelişmekte olan ve gelişmiş ekonomilerin uzun dönem reel büyüme oranlarının aynı uzun dönem değerine yaklaşacağı sonucunu vermektedir. Bu sonuçlarla birlikte standart Neo-Klasik büyüme modelinin yetersiz olduğu öngörüler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Nitekim İçsel Büyüme Teorileri de bu gerçekliğin dile getirilmesiyle doğmuştur. 1980'lerden sonra yoğunluk kazanan ve İçsel Büyüme Teorisi'ni doğuran teorik ve ampirik çalışmalar Neo-Klasik büyüme teorisine bir alternatif olarak geliştirilmiştir. İçsel Büyüme modellerinde, ekonomik büyümenin yine içsel iktisadi temelleri olacağı ve bu modellerde ülkelerin gelir seviyelerinin kendiliğinden birbirine yaklaşacağı tezi yıkılmaktadır. Neo-Klasik modelin öngörülerinin aksine az gelişmiş ülke eğer gerekli önlemleri almadığı takdirde gelişmiş ülke ile arasındaki uçurum gittikçe açılacaktır.

Çalışmamızda önemle üzerinde durulan diğer bir konu ise, beşeri sermaye olgusudur. Çünkü, ekonomik kalkınma ve büyümenin en önemli faktörü insandır. Ayrıca işgücünün üretkenliğine ve bilgi becerilerinin eğitim yoluyla geliştirilmesiyle ekonomik kalkınma sürekli hale gelebilir. Beşeri unsurun sermaye olarak ele alınmasında ilk önemli katkı A.Smith'dir. Daha sonra Schultz çalışmalarıyla kavramı geliştirmiş ve Romer (1986), Lucas (1988), Barro (1991), Mankiw-Romer-Weil (1992), Tallman ve Wang (1994) ve Ghura (1997) gibi

iktisatçılar yaptıkları çalışmalarla ekonomik büyüme sürecinde beşeri sermayenin oynadığı role dikkat çekmişlerdir.

Tallman ve Wang Modeli ise, beşeri sermaye birikiminin büyüme üzerindeki işgücü verimliliğini artırıcı etkileriyle ekonomik büyümeyi ele alan Lucas, Romer tipi bir içsel büyüme modellerine dayanmaktadır. Tallman ve Wang (1994), beşeri sermaye birikimi ile, sürekli büyümeyi sağlayan modeli Tayvan ekonomisi üzerinde denemiştir. sonuca göre ise, Tayvan ekonomisinin 1965-1989 dönemlerindeki büyümesinin, beşeri sermayenin modele alınması ile farklı olduğu ortaya çıkmıştır. Tallman ve Wang'a göre, beşeri sermaye büyümenin itici gücüdür, ayrıca serbest piyasa ekonomisine geçiş, serbest dış ticarete açılma ve alınan kamu politikaları da beşeri sermaye oluşumuna hızlı bir destek sağlamıştır.

KAYNAKÇA

BARRO, R., J.-X.S.MARTIN, *Economic Growth*, McGraw-Hill, New York, 1995.

DURSUN, Hasan, "İnsan Sermayesi ve Ekonomik Büyüme", *Hazine Dergisi*, Sayı No. 10, Nisan, 1998.

GHATAK, Subrata, *Introduction to Development Economics*, Rourledge, London, 1995.

HARBISON, ve C.A. MYERS, *Education, Manpower and Economic Growth*, McGraw Hill Book Co., New York, 1964.

KİBRİTÇİOĞLU, Aykut, "İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ocak-Aralık, Cilt.53, No.1-4, 1998.

PACK, H., "Endogenous Growth Theory: Intellectual Appeal and Empirical Shortcomings" *Journal of Economic Perspectives*, Cilt.8, No.1, 1994.

PARASIZ, İlker. *Modern Büyüme Teorileri Dinamik Makro Ekonomiye Giriş*, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1997, Bursa.

RAMANATHAN, R. *Introduction to the Theory of Economic Growth*, Springer Verlag, New York, 1982.

ROMER, P.M., "The Origins of Endogenous Growth" *Journal of Economics Perspectives*, Cilt.8, No.1, 1994.

SOLOW, Robert, "Perspectives on Growth Theory" *Journal of Economic Perspectives*, Cilt. 8, No.1, 1984.

TALLMAN, E.W.; P.WANG, "Human Capital and Endogenous Growth Evidence Frow Taiwan", *Journal of Monetary Economics*, 34, 1994.

TEKİR, Sabri, "Bir Kamusal Hizmet Olarak Eğitim-Beşeri Sermaye Yatırımlarının Önemi", *D.E. Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt. no.2, Sayı no.1.

WEISBROD, A.Burton. "Education and Investment in Human Capital", *Journal of Political Economy*, Vol.70, No.5, Part.2, October, 1962.

20. YÜZYILDA KÜRESEL TARIM DÜZENLEMELERİ VE EKONOMİK ANALİZİ

Yrd.Doç.Dr. Bülent GÜNŞOY*

ÖZET

Dünya tarımında uluslararası düzenlemelerin etkisi gün geçtikçe artmaktadır. Tarımla ilgili gelişmeler gelecekte küresel gıda ihtiyacının karşılanması bakımından büyük öneme sahiptir. Dünya tarımının tarihsel analizi, tarımsal üretimin ve dünya tarımsal işbölümünün genellikle büyük tarımsal üreticilerin içsel dinamiklerince belirlendiğini göstermektedir. Küreselleşmeyle güçlenen uluslararası rekabet koşulları, ülkeleri kendi tarımsal yapılarını yeniden organize etmeleri için zorlamaktadır.

ABSTRACT

The effect of the international arrangements on the world agriculture are increasing gradually today. The developments interested agriculture are very important for answer the global food necessity in the future. The historical analysis of the world agriculture indicates agricultural production and the division of the world agriculture are defined by the great agricultural producer's internal dynamics. The international competition conditions which strengthened because of globalization are forced the countries to re-organize their agricultural structure.

* Anadolu Üniversitesi.İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,İktisat Bölümü.

GİRİŞ

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde uygulanan tarım politikaları etkenlik ve edilgenlik niteliklerini farklı trendler ve belirleyicilerden almaktadır. Uzun bir dönem boyunca kendi iç politikalarının evirdiği ve statik faktörlerin belirlediği tarımsal yapılar, küreselleşmenin hız kazanmasıyla farklı etki alanları oluşturmaya başlamıştır. Tarım politikalarının şekillenmesi genellikle ülkelerin tarımsal yapısının iç dinamikleriyle değil, genel ekonomik koşulların gereklerine göre olmaktadır. Bu aşamada, gelişmiş ülkeler tarımsal güçlerini sosyo-ekonomik ve teknolojik değişim dinamikleriyle bağlantılı bir şekilde örgütlerken, gelişmekte olan ülkeler genellikle edilgen bir davranış kalıbı sergilemektedir.

Bu çalışma, yirminci yüzyıl boyunca dünya tarımının gelişimini ve bu gelişimin belirleyicilerini tarihsel bir bakış açısıyla incelemektedir. Gelişmiş ülkelerin tarımsal politikaları teknolojik gelişmeyi de kapsayacak şekilde ele alınırken küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerle olan ilişkiler zincirine katkıları irdelenmiştir.

I. TARIM SORUNUNA KÜRESEL YAKLAŞIM

Tarım ve gıda üretiminin tarihsel biçimlenme şekli ve geçirdiği değişikliklerin global ekonomi ile etkileşimini açıklamaya yönelik olarak geliştirilen yaklaşımlar 1980'lerden sonra yeni literatürler ortaya çıkarmıştır. Önceki yaklaşımların özellikle 1970'lerdeki gelişmeleri açıklamakta karşılaştığı güçlükler, tarım, sanayi ve kamusal düzenlemeler arasındaki ilişkileri global unsurları göz önünde tutarak açıklayan yaklaşımlarla aşılmaya çalışılmıştır.

Global gıda düzenleri; devletlerin uzun vadeli ve birbirini tamamlar biçimde geliştirdiği politika demetleri ve bu demetlerin uyumlu organizasyonu sonucunda oluşan fiyatlar; üretimin uluslararası uzmanlaşma şekilleri ve bütün bunların sonucunda ortaya çıkan tüketim

ve ticaret kalıpları çerçevesinde oluşmaktadır.¹ Tarım ve gıda işlemlerinin içinde yer aldığı normlar ve kurallar bütünü ile birlikte, global gıda düzenlerinin üretim ve tüketim kavramsallaştırmasından yararlanabildiği görülecektir.²

Tarım ve gıda, yirminci yüzyılın başlangıcı etrafında, yalnızca sınırlarıyla bir devletin kuruluş problemi olarak çok önemsenmeyen bir konu şeklinde algılanmıştır. Tarım, zamanın bilim adamları tarafından, doğal üretim süreçlerinin sektörler arası örgütlendiği bir faaliyet olarak tanımlanmıştır.³ Oysa gıda üretimi, tüketimi ve ticaretinin gelişmesini uluslararası kurumlar ve piyasaların uğradıkları değişimlere bağlamak, tarımsal rejimleri belirli alanlarda birbirine yaklaştırmaktadır. Böylelikle kendi çıkarları doğrultusunda yalnız hareketlerle elde edemeyeceklerini koordineli davranış kontrolleriyle gözlemleyen devletlerin, zımnî veya açık ilkeler ve karar alma yöntemleri geliştirmeleri mümkün olmaktadır.⁴

II. DÖNÜŞTÜRME VE İKAMECİLİK SÜRECİ VE TARIMSAL İZDÜŞÜMLERİ

Tarımsal üretim, üretim biriminin genellikle aileler veya üretim faktörünün toprak olmasından öte doğal bir üretim süreci olması nedeniyle özgünlük taşır. Güneş enerjisinin gıda maddelerine dönüştürülmesi şeklinde tanımlanabilecek olan tarımın sanayileşmesi, endüstriyel gelişim çizgisinden farklı gelişim göstermiştir.⁵

¹ H. FRIEDMAN, "the Political Economy of Food: The Rise and Fall of the Postwar International Food Order", *American Journal of Sociology*, 88, supplement, 1982, s.248.

² P. McMICHAEL, "Tensions Between National and International Control of the World Food Order: Contours of a New Food Regime", *Sociological Perspectives* 35 (2), 1992, s.344.

³ P.McMICHAEL, F. BUTTEL, "New Directions in the Political Economy of Agriculture", *Sociological Perspectives*, 22 (1), 89-1-9, 1990, s.93-99.

⁴ Bruce L. GARDNER, "Changing Economic Perspectives on the FARM Problem", *Journal of Economic Literature*, XXX (1), March, 1993, s.449.

⁵ D. GOODMAN, B. SORJ ve J. WILKINSON, *From Farming to Biotechnology, A Theory of Agro-Industrial Development*, Oxford: Basil Blackweel, 1987, s.1.

Geleneksel tarımın sanayileşmeye başladığı ve sermaye birikimine katkısının güçlendiği dönem ondokuzuncu yüzyılın sonlarıdır. Tarımın bir sektör olarak gelişmesinin açıklanmasında başlıca iki kavram kullanılır: Dönüştürmecilik (appropriationism) ve ikamecilik (substitutionism).

Dönüştürmecilik, tarımsal üretim sürecinin belirli öğelerinin sınai üretim faaliyetlerine dönüştürülerek yeni tarımsal girdiler elde edilmesi olgusudur.⁶ Tarımın mekanizasyonu yoluyla işgücü kıtlığının engellenişi, kimyasal gübrelerin ortaya çıkışı ve tohum melezleştirme tekniklerinin kullanımı birer dönüştürmecilik örneğidir.

İkamecilik ise, tarımsal girdiler yerine yapay girdilerin kullanılması sürecidir.⁷ Örneğin hayvancılık için üretilmekte olan yemlik tahıl üretimi yerine soya fasülyesi ununun kullanılmaya başlanması ikameci bir nitelik taşır.

Dönüştürmecilik ve ikameciliğin hız kazanması ve tarım makinelerinin yaygınlaşmasının otlak olarak kullanılan arazilerin de ekilmesiyle sonuçlanması 1920'lerde ABD'de aşırı üretim krizine yol açmıştır. Genetik tekniklerin ilerlemesi ve kullanımı, ABD tarımı için aşırı üretimi karakteristik bir özellik haline getirmiştir.⁸

III. DÜNYA TARIMINDA AŞIRI ÜRETİM: ABD ÖRNEĞİ

A) İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ DÖNEM

ABD'de yirminci yüzyıl başlarından Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde, tarıma doğrudan müdahale ve desteğin yapılmadığı ve fiyatların piyasa koşulları tarafından belirlendiği görülmüştür. Tarıma

⁶ D. GOODMAN, "Some Recent Tendencies in the Industrial Reorganization of the Agri-Food System", W. Friedlve (Ed.)..., içinde, s.38.

⁷ a.g.e., Kym ANDERSON, "On Why Agriculture Declines with Economic Growth", *Agricultural Economics*, 1 (3), June, 1987, s.198.

⁸ D. GOODMAN ve M. REDCLIFT, *Refashioning Nature, Food, Ecology and Culture*, London and New York: Routledge, 1991, s.105.

sadece dolaylı destek yapılmakta, bu ise tarım kredileri, kooperatiflerin desteklenmesi ve çiftçilerin eğitimi şeklinde olmaktadır. 1850'lerden beri yapılan dolaylı desteklerin amacı maliyetleri düşürücü kurumlaşmayı sağlamaktır. 1862'de Morrill Kanunu ile bütün eyaletlerde ücretsiz yüksek öğrenim sağlayan kolejler sistemi kurulmuş, aynı yıl Tarım Bakanlığı organizasyonu tamamlanmış ve 1887'de Hatch Kanunu ile eyaletlerde tarımsal deney istasyonları oluşturulmuştur.⁹ 1914'te Smith-Lever Kanunu ile Tarımsal Yayım Servisi kurulmuş ve 1916'da üreticiler için kredi kolaylığı sağlayıcı kararlar alınmıştır.¹⁰

Tarımdaki aşırı üretim, 1920'li yıllarda tarım fiyatlarının çökmesine yol açmış, bu sırada ihracat talebinin de düşmesiyle üreticilerin durumları kötüleşmiştir. Bunun üzerine üretici fiyatlarının stabilizasyonu ve gelirlerin arttırılması için bir dizi plan hazırlanmıştır. McNary-Haugen Planı adı verilen plan iç piyasaya yüksek, dış piyasalara satılan bölüm için dünya fiyatlarının uygulanması şeklinde ikili bir fiyat sisteminin uygulanmasını içermekteydi. McNary-Haugen Planı Başkan tarafından veto edilmiş ve uygulanmamıştır. 1920-29 yılları arasında süren Coolidge döneminde de önemli bir uygulama yapılamamıştır.¹¹ 1928 seçimiyle Başkan olan Hoover Federal Çiftçi Örgütü'ne iki yıl içinde ciddi ölçüde kaynak aktarınca, satışı yapılamayan kontrolsüz bir üretim fazlası gerçekleşmiştir. Ürün fiyatları dünya fiyatlarının üzerine çıkmış, ihracat iyice düşmüş ve Dünya Krizinin yapı taşlarından biri ortaya çıkmıştır.

Bu arada, 1930'larda aşırı üretim krizinin aşılması için "yeni gıda sistemi" adı verilen tahılın ete dönüştürülmesi süreci uygulamaya sokulmuştur.¹² Buna göre soya fasülyesi un ve yağ açısından zengin olduğu için yemlik tahılın yerini almaktaydı. Böylece et üretimi

⁹ Gordon C. RAUSSER, "Predatory Versus Productive Government: The Case of U.S. Agricultural Policies", *Journal of Economic Perspectives*, V.6, N.3, 1992.

¹⁰ Kenneth L. ROBINSON, *Farm and Food Policies and Their Consequences*, Prentice Hall, New Jersey, 1989, s.14.

¹¹ Clifton B. LUTTRELL, *The High Cost of Farm Welfare*, Cato Institute, Washington, D.C., 1989.

¹² J. BERLAN, "The Historical Roots of the Present Agricultural Crisis", W. Friedlve vd. (ed.) *Towards a New...* içinde, s.116.

arttırılarak temel besin maddesi haline getirilmek istenmiştir.¹³ ABD’de 1933 ve 1938’de iki Tarımsal Uyum Kanunu çıkarılarak belirli ürünlere fiyat desteği verilmiş ve ekim alanları kontrol altına alınmıştır.¹⁴ Diğer yandan, okullara, sosyal kurumlara ve yoksul ailelere ürün fazlasının dağıtımı için düzenleme yapılmıştır.¹⁵ İkinci Dünya Savaşı ile birlikte azalan üretim tarımsal stokları azaltmıştır. Asker olmak ya da başka meslekler elde etmek isteyenlerin sektörden çekilmesi bu durumun belirleyicisidir. ABD Kongresi’nin üretimi destekleme çabası yeniden devreye girer bir daha stokların artmasını engelleyecek “esnek fiyat formülünü” 1948 Tarım Kanunu ile devreye sokmuş, ancak bu uygulama hedefine ulaşamamıştır.¹⁶

B) SOĞUK SAVAŞ VE GIDA YARDIMLARI DÖNEMİ

II.Dünya Savaşı sonrasında, tarımsal üretimdeki aşırı dalgalanmaları önlemek, tahıl stoklarının oluşmasını engellemek ve ABD’nin aşırı üretim dönemlerinde istikrarlı pazarlar oluşturmak için geri kalmış ülkelere gıda yardımı başlatılmıştır. ABD’nin bu politikası; dünyadaki siyasi lider rolünü üstlenmesi, ABD dolarının dünya parası haline gelmesi, Afrika ve Asya’daki dekolonizasyon sürecine katkısı ve Soğuk Savaş ilişkileri ile örtüşmektedir.¹⁷

ABD’nin gıda yardımında Marshall yardımı kurumsal çerçeveyi oluşturarak Avrupa’yı hedeflerken, 1954 yılında çıkarılan PL480 yasası ve 1961’deki “Food Stamp Programı” ile de az gelişmiş ülkelere yönelik uygulamalara başlanmıştır. Az gelişmiş ülkeler için uygun koşullarla buğday satışını içeren bu politikaların¹⁸ Marshall yardımından farkı

¹³ D. GOODMAN ve M. REDCLIFT, s.107-110.

¹⁴ ROBINSON, s.16.

¹⁵ a.g.e., s.16-17.

¹⁶ a.g.e., s.18-19.

¹⁷ H.FRIEDMAN, “The Origins of Third World Food Dependence”, H. Bernstein vd..., içinde, s.16.

¹⁸ Kym ANDERSON and Timothy Josling, “The Challenge to Economists of Multilateral Trade Negotiations on Agricultural Protection”, *Food Research Institute Studies*, XXII (3), s.275-304.

tarımsal bir kalkınma modeli içermesidir. Dolayısıyla az gelişmiş ülkeler için tahıl ithalatına bağımlı kalma riskini taşıyordu.¹⁹ ABD'den gıda yardımı alan ülkelerin bunun karşılığını kendi ulusal para birimleriyle ödemesi, bu paranın ülke içinde harcanması zorunluluğu getirdiği için, ABD bu durumdan yardım yaptığı ülkelerdeki askeri gücünü geliştirmek ve böylece dış politika hedeflerine ulaşmak için yararlanmıştı.²⁰

Aynı dönemde Avrupa'da tarım politikalarının stratejik kaygılar, gıda kıtlığı ve döviz yokluğu içerisinde şekillendiği görülmektedir.²¹ Denizaşırı ulaşımın savaşla birlikte aksaması ABD'de ve Avrupa'da kendine yeterlilik hedefinin yoğunlaşmasına sebep olmuştur.²² GATT müzakerelerinin Kennedy Turu'nda (1964-1967) Avrupa kendi tahıl üretiminin korunması karşılığında ABD'den soya ürünleri ithal etmeyi benimsemiştir. Bu, tarımda uluslar ve sektörler arası entegrasyona yönelik ilk gelişmeler arasında yer alan bir olgudur.

C) SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEM

Soğuk savaş sürecinin 1970'li yılların başında yumuşaması ile birlikte dünya tarım ve gıda düzeni yeni bir döneme girmiştir. SSCB'nin büyük miktarlarda buğday ithal etmeye başlaması, ABD ve Avrupa tarımının içinde bulunduğu koşulları köklü bir biçimde değiştirmiştir.

Bu gelişme karşısında ABD'nin tahıl stokları hızla erimiş ve buna paralel fiyatlar yükselmiştir. Daha önceki dönemlerde sıkça kullanılan ekim alanlarının kontrolü programları 1973 ve 1977'de yeniden uygulanmasına rağmen hemen hemen hiç kullanılmamıştır. Gıda yardımının stratejik önemi soğuk savaşta girilen yeni süreçle birlikte azalınca 1973 sonrasında ikili anlaşmalara dayalı ABD gıda yardımı azalmış ve çok taraflı yardımlara dönüşmüştür. Aynı dönemde

¹⁹ H. FRIEDMAN, "The Political...", s.261.

²⁰ B. CROW, "Moving the Lever: A New Food Aid Imperialism?", H. Bernstein vd. (eds.) *The Food Question: Profits Versus People*, New York: Monthly Review Press, içinde, 1990, s.32.

²¹ D. GOODMAN ve M. REDCLIFT, s.120.

²² D. HA'THAWAY, "Agriculture and the GATT: Rewriting the Rules", *Policy Analyses in International Economics*, Institute for International Economics, 20, September 1987, s.7.

uluslararası piyasalarda tahıl fiyatları hızla yükselmiş ve artan fiyatlar üretimi teşvik etmiştir. 1938-73 yıllarında ortalama %1.8 artan ABD tahıl üretimi 1973-82 yıllarında ortalama %2.6 oranında büyüme göstermiştir.²³

1970'lerin sonlarına doğru ABD ve Avrupa'da yeniden üretim fazlaları ortaya çıktığında, ABD'de üreticinin ürünü piyasaya çıkarmayarak elinde tutması karşılığında ödeme yapılarak fiyatların düşmesi önlenmeye çalışılmıştır.²⁴ Avrupa'da ise ABD'nin teknoloji ve üretim kapasitesi tekelinin kırılmasının²⁵ ardından gerçekleşen üretim fazlası ABD'deki gibi bir kriz yaratmış ve ABD ile olan rekabet büyük fiyat düşüşleri ile sonuçlanmıştır.

IV. TARIMDA GLOBAL REGÜLASYON VE BİYO-DEVİRİM SÜRECİ

1980'lerden itibaren uluslararası gıda düzeninde devletlerin öneminin marjinalleştiği buna karşılık çok uluslu gıda üreticisi şirketlerin ön plana çıkmaya başladığı görülmektedir. Böylelikle regülasyon mekanizmaları da globalleşmiş ve ulusal ekonomiye olan içselliklerini yitirme eğilimine girmiştir.²⁶

Üretim tabanında yaşanan gelişmeler irdelendiğinde, birincil düzenlemelerde başı çeken ikameciliğin yeni bir boyutu olan yeni biyoteknolojilerin²⁷ tarımsal üretim süreçlerinde bir devrim niteliğinde değişikliklere neden olduğu söylenebilir. Ancak bu seferki

²³ J. BERLAN, s.117.

²⁴ ROBINSON, s.22.

²⁵ FRIEDMANN, "The Political...", s.261.

²⁶ P.McMICHAEL ve D. MYHRE, "Global Regulation and the Nation-State: Agro-Food Systems and the New Politics of Capital", *Capital and Class*, 43, s.85-86; P. McMICHAEL, s.345.

²⁷ Biyoteknoloji, maddelerin biyolojik ajanlarla bilim ve mühendislik ilkelerine dayanarak işlenmesi yoluyla mal ve hizmet üretimidir:U.S. Office of Technology Assessment, "New Technology: Assessment, "New Technologies and Agricultural Productivity", *Economic Impact*, 1986/1 ve OECD, *Bio-Technology: International Trends and Perspectives*, Paris, 1982'den aktaran Gülten KAZGAN, "2000 Yılında Türk Tarımı: Biyoteknoloji ve GAP Ne Getirebilecek?", Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000), Şevket Pamuk ve Zafer Toprak (Der.), Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s.258.

dönüştürmecilik ve ikamecilik, ilk dönemlerin özelliğinden farklı olarak, tarımsal endüstrilerin doğayı dönüştürerek kullanabilme kapasitelerinde olağanüstü bir ilerlemeyi temsil etmekteydi.²⁸ Özellikle tohumlar üzerinde yoğunlaşan genetik mühendislik tarımsal üretim sürecinin kontrolünü kolaylaştırmakta ve “biyo-sanayileşme” olarak tanımlanan²⁹ yeni tarımsal örgütlenme sayesinde gıda maddeleri üretiminin tarımsal girdiler ile olan güçlü ilişkisi zayıflamaktadır. Çünkü, biyoteknolojiler gıda hammaddesi çeşitlerini sürekli arttırırken yapay yöntemlerle üretilen maddeler diğerleriyle başarılı bir şekilde rekabet edebilmektedir. Bu durum, toprağa dayalı yeni tarımsal ürün çeşitlerinin gelişimiyle ifade edilebilecek dönüştürmecilik ile, tarımsal olmayan girdilerin üretim süreçlerine adaptasyonunu ifade eden ikameciliğin aynı ekonomik tabanda rakip olabileceklerine işaret etmektedir.

Biyoteknolojinin tarım ve tarıma dayalı sanayilerde yaratacağı köklü değişimler büyük olasılıkla şu yönlerde gelişecektir:³⁰ Zararlılara, hastalıklara, iklim ve ısı değişmelerine, kuraklığa dirençli bitki ve hayvan türleri yetiştirilecektir. Bu, halen tarım yapılamayan marjinal-altı toprakların üretime açılmasını sağlayacaktır. Öte yandan, tarım ürünlerini girdi olarak kullanabilen sanayiler arasına yenileri katılabilecektir.³¹

Aslında yukarıdaki gelişmeler, dünyada yaşanan önemli bir yapısal değişimle birlikte değerlendirilmelidir: sanayiinin gelişimi tarımdan, sanayileşmiş ülkelerin gelişiminin de az gelişmiş ülkelere bağımsızlaşmaktadır.³² Yukarıda değinilen etkilerin, küreselleşmenin ivme kazandırdığı fiyat sistemiyle yansımaları olacaktır. Doğaldır ki, yeni kullanım alanı ortaya çıkan ürünlerin talep ve fiyat artışı da

²⁸ GOODMAN, s.41.

²⁹ a.g.e.

³⁰ KAZGAN, s.259.

³¹ a.g.e.

³² Peter F. DRUCKER, “Dramatic Shifts in the Global Economy”, *Foreign Affairs*, Spring 1986’den aktaran KAZGAN, a.g.e., s.260.

gündeme gelmekte ve bu alanda yeni bir yapılanma gerekliliği ortaya çıkmaktadır.³³

V. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER VE YENİ ULUSLARARASI DÜZENDEKİ YERİ

1945 sonrası üretim ve ticaret kalıplarının değişimiyle birlikte tarım ve gıdadaki uluslararası işbölümü de değişmiştir. ABD ve Avrupa ülkeleri, kolonyal dönemde az gelişmiş ülkelere ithal ettikleri birçok ürün yerine ikame ürünler kullanmaya başlayınca, bu ülkelerin geleneksel ürünlerine yönelik dış talep oldukça azalmıştır.³⁴ Bu gelişmelerin ertesinde, daha önce bahsedilen düşük fiyatlı Amerikan ve Avrupa buğdayı ve gıda yardımları ile ulusal gıda rejimlerini ayakta tutan az gelişmiş ülkeler tarımsal gelişme projelerini bu sistem üzerine kurmayı tercih etmişlerdir. Bu bağlamda gıda maliyetlerinin düşük olması ve bunun işgücünün yaşam maliyetlerini düşürmesinin sanayileşmenin gereksinim duyduğu maliyet avantajını sağlaması, güçlü bir ulusal tarım yapısının kurulmasına tercih edilmiştir.³⁵ 1950 ve 1960'larda birçok az gelişmiş ülkenin giriştiği toprak reformu ve "Yeşil Devrim" projeleri³⁶ kimyasal gübre, tarım makineleri ve melez tohumların ithali yoluyla dışarıdan beslenerek tarımsal üretimi iç talep doğrultusunda arttırmıştı. Oysa 1980'lerden itibaren uluslararası gıda düzeni ihracata yönelik tarımı gerekli hale getirirken uluslararası finans

³³ Anne O. KRUEGER, Maurice SCHIFF and Alberto VALDES, "Agricultural Incentives in Developing Countries: Measuring the Effect of Sectoral and Economywide Policies", *World Bank Economic Review*, 2 (3), September 1988, s.266.

³⁴ S.W. MINTZ, *Sweetness and Power, The Place of Sugar in Modern History*, London: Penguin Books, 1985.

³⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: R. BATES, "Governments and Agricultural Markets in Africa, G. Johnson ve E. Schuh (der.), *The Role of Markets in the World Food Economy*, Boulder Co. Westview Press, içinde, 1983.

³⁶ H. FRIEDMAN ve P. McMICHAEL, "Agriculture and the State System, The Rise and Decline of National Agricultures, 1870 to the Present", *Sociologia Ruralis*, 29 (2), s.111.

kuruluşları da yapısal uyum kredilerini küresel ihtiyaçlar doğrultusunda yönlendirmiştir.³⁷

Gelişmekte olan ülkelerin tarımsal örgütlenmesinin uluslararası işbölümüne gittikçe artan oranda dahil edilmesinin önemli bir uzantısı ve yeni bir biçimi de tarımsal gıda sanayileri arasında dikey entegrasyon/koordinasyon ve taahhüt tarımının yaygınlaşmasıdır.³⁸

VI. URUGUAY ROUND: YENİ KURALLAR

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmeler ve GATT sürecini 1930'larda dünya ekonomisinde görülen yoğun koruyuculuk ve iktisadi milliyetçilik hareketlerine bir tepki olarak düşünmek mümkündür.³⁹

1980'lerin ortalarından itibaren ABD ve Avrupa Topluluğu'nun tarımı destekleme harcamalarının bütçedeki paylarının aşırı boyutlara tırmanması⁴⁰ üzerine tarımsal ticaretin liberalizasyonu konusu, GATT Uruguay Round görüşmelerine dahil edilmiştir.⁴¹ Uruguay Round'un tarımla ilgili önemli tartışmalarına konu olmasının nedeni, tarımsal ürünlerin 1960'lardan beri GATT tartışmalarının dışında bırakılmasıdır. Bu konudaki serbestleştirme, Uruguay Round'da başta ABD olmak üzere CAIRNS olarak bilinen ülkelerin ısrarlı oldukları bir konudur. Çünkü, AB'nin oldukça korumacı Ortak Tarım Politikası, bu konudaki girişimlerin uzamasına ve kimi zaman da tıkanmasına neden olmuştur.⁴²

³⁷ Alan SWINBANK, "CAP Reform, 1992", *Journal of Common Market Studies*, 31 (3), September 1993, McMICHAEL ve MYHRE, s.99.

³⁸ M. WATTS, "Peasant under Contracts: Agro-Food Complexes in the Third World", Bernstein vd..., içinde.

³⁹ Halil SEYİDOĞLU, *Uluslararası İktisat*, 6.B., Güzem Yayınları, İstanbul, 1988, s.347.

⁴⁰ C.F. RUNGE, "The Assault on Agricultural Protectionism", *Foreign Affairs*, 67, 1988, s.133.

⁴¹ HATHAWAY, s.1; P.J. DAWSON, "The Simple Analytics of Agricultural Production Quotas", *Oxford Agrarian Studies*, 19 (2), 1991.

⁴² E. HANEY ve R. ALMAS, "Lessons on European Integration: Watching Agricultural Policies from the Fringe", *Sociologia Ruralis*, 31 (2-3), s.100; Osman Z. ORHAN,

AB'nin bir yandan aile işletmeleri üreticilerini korumak isterken, diğer yandan tarımsal koruma tedbirlerinin azaltılması halinde tarım faaliyetinin Avrupa'dan dünyanın daha düşük ücretli ve maliyet avantajlı diğer bölgelerine taşınacağı hesabını yaptığı da bir görüş olarak ileri sürülmektedir.⁴³ ABD'nin ithalatla ilgili bazı engellerin, yerli üretime yönelik desteklerin ve ihracat sübvansiyonlarının 2000 yılına kadar kaldırılmasını istemesindeki ısrarcılığının nedeni, tarım ürünleri ticaretindeki fazlasının düşmesidir. 1981 yılında 24.7 milyar dolar olan ticaret fazlası 1985'te 7.6 milyar dolara, dünya buğday ihracatındaki payı %50'den %25'e düşmüştür. AB'nin dünya buğday ihracatındaki payı ise uyguladığı ihracat sübvansiyonları sayesinde aynı dönemde %12'den %17'ye yükselmiştir.⁴⁴ ABD'nin isteklerine AB'nin duyarsız kalması 1990'da görüşmeleri aksatmış ise de Kasım 1992'deki Blair House Görüşmeleri sonucunda Tarım Anlaşması imzalanmıştır. Tarım Anlaşması doğrultusunda taraflar, tarımsal destekleme ve korumalarda, belirli bir süreye yayılmış büyük oranlarda ve artan ölçülerde indirimler sağlayarak dünya tarım pazarındaki kısıtlama ve çarpıklıkları önlemeye yönelik çalışmalar gerçekleştireceklerdir. Gelişme yolundaki ülkelerin tarımsal ve kırsal gelişmeyi destekleyici dolaylı ve dolaysız devlet yardımları, tarıma uygulanan yatırım sübvansiyonları, düşük gelirlili üreticilere sağlanan tarımsal harcama sübvansiyonları ve uyuşturucu madde üreticilerinin diğer ürünlere yönelmeleri için yapılan teşvikler taahhüt kapsamı dışında bırakılmıştır.⁴⁵ Bu gelişme, dünya piyasalarında ağırlığı ve belirleyiciliği olmayan küçük ülkelerin uzun dönem çıkarlarını gözetenek kurabilecekleri koolisyonların etkili olabileceğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.⁴⁶

Türkiye'de Tarımsal Destekleme ve Taban Fiyatları Politikası, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No; 1999-62 İstanbul, 1999, s.99.

⁴³ HANEY ve ALMAS, s.111.

⁴⁴ ORHAN, s.99.

⁴⁵ a.g.e., s.100-101.

⁴⁶ Erol H. ÇAKMAK, H. KASNAKOĞLU, A.H. AKDER, *Tarım Politikalarında Yeni Denge Arayışları ve Türkiye*, TÜSİAD Yayın No: TÜSİAD;T/99-12/275, İstanbul, 1999, s.79.

Tarım ürünlerinde dış ticaret politikasını oluşturan ve Uruguay Round Nihai Metninin en önemli bölümlerinden birisi olan DTÖ anlaşması Tarım Anlaşması metninde genel eğilim, tarım politikalarının devlet müdahalesinden ve sosyal boyuttan arındırılarak, tarımsal üretim ve değişimi piyasa mekanizmalarının yönlendirmesine bırakma yönündedir. Anlaşmanın getirdiği kurallara uyularak hedeflere erişilmesinin ithalatçı ve ihracatçı ülkelere daha öngörülebilir ve istikrarlı ortam sağlayacağı umulmaktadır.⁴⁷

Tarım anlaşması reform sürecinden beklenen, tarım ürünleri dış ticaretinde piyasa mekanizmasını etkin kılmaktır.⁴⁸ Piyasa mekanizmasının işleyişini bozucu bir niteliği bulunan fiyat müdahaleleri aşamalı olarak çiftçilere doğrudan gelir desteğine dönüştürülecektir.⁴⁹

VII. YENİ GÖRÜŞME DÖNEMİ ÖNCESİNDEKİ GELİŞMELER

Dünya tarım ticaretinde, yeni görüşme dönemi öncesi büyük aktörlerin pozisyonları ilgi çekicidir. Aşağıdaki Tablo 1'de ülkelerin reform süreci yol haritası yer almaktadır. AB, yeni görüşme döneminde zorlanacağını farkına vararak Ortak Tarım Politikası'nın ikinci önemli reformunu Gündem 2000 adı altında tartışmaya başlamış ve Fransa'nın desteği nedeniyle sulandırılmış olarak Mart 1999'da sonuca bağlanmıştır. 2000-2006 yıllarını kapsayacak reform paketi, AB'nin tarım desteklerinin fiyattan doğrudan ödemelere doğru kaymasını sağlamıştır. AB'nin, pazarlık süreçlerinde sıkıştığında "Avrupa Tarım Modeli"ni öne sürerek tarımın çok işlevliliğini öne çıkarmasının sürpriz olmayacağı ileri sürülmektedir.⁵⁰

⁴⁷ DPT, *Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler*, 8. BYKP, ÖİK Raporu, Ankara, 2000, s.41.

⁴⁸ a.g.e.

⁴⁹ Ahmet ŞAHİNÖZ, "Tarım Reformu-Made in IMF", *İşletme ve Finans*, S.172, Temmuz 2000, s.40; Doğrudan gelir desteği, ABD'nin 1987'de GATT'a sunduğu ve tarıma verilen arz-talep dengelerini bozucu her türlü fiyat desteğinin kalkmasını en akılcı çözüm olarak gördüğü bir öneriydi: RUNGE, s.135.

⁵⁰ ÇAKMAK v.d., s.90.

ABD’de 1985’de başlayan tarımda liberalleşme eğilimi,1996’daki FAİR yasası ile devam etmiş ve desteklemelerin önemli bir kısmı doğrudan destek haline dönüştürülmüştür.Bunun için ayrılan fonun da yedi yılda aşamalı olarak azaltılması kabul edilmiştir.ABD tarımın liberalleşmesine taraftar gözükmektedir.

Tablo 1: DTÖ Tarım Anlaşması Uygulama Haritası

	Uygulanacak Kurallar	Ticaretin Serbestleşmesi	Teminat ve Garantiler
İTHALAT	-Tarife dışı engellerin tarifelendirilmesi -Tarife kotalarının oluşturulması -Bütün tarifelere üst sınırın konulması	-Üst sınır tarifeleri 10 yıllık süre içinde ortalama %24 oranında indirilecek -Bütün tarife kalemleri en az %10 oranında inecek	-Tarife kotalarıyla ihracatçılara pazara ulaşabilme garantisi -İthalatçılar için özel teminat
İHRACAT	-Uygulanmakta olan ihracat sübvansiyonlarına sınır konulması	-Sübvansiyonlu ihracat miktarı 10 yıllık süre içinde %24 azalacak -Bütçe harcamaları da aynı dönemde %24 azalacak	-Gıda yardımı kurallarına uyulması -İhracat kredilerine ilişkin görüşmelerin ileri alınması
ÜRETİM	-Taahhütlerde yer almayan mallara ihracat sübvansiyonu verilmemesi	-Fiyata doğrudan etki yapan ve dış ticareti saptıran desteklerin 10 yıllık süre içinde %13.3 oranında azaltılacak	-Gelişmekte olan ülkelere sübvansiyon istisnaları tanınması -Üretimi kısıtlayan programların istisna tutulması

Kaynak: ÇAKMAK vd., s.80.

Avustralya ve Yeni Zelanda’nın başını çektikleri CAIRNS grubu, çok yüksek tarife indirimlerinden yanadırlar. Bu grup, AB’nin meyve ve sebze uyguladığı giriş fiyat rejimi gibi karmaşık tarife sistemlerinin ortadan kaldırılmasını ve ihracat sübvansiyonlarının tamamen ortadan kaldırılmasını savunmaktadır.

Özetle, dünya tarımının büyük aktörleri genel yaklaşımda bir birliktelik göstermektedir. İthalatta tarife dışı engellere dönülmesinden

söz edilmemektedir. İhracat sübvansiyonlarında sınırlar devam edecek, iç desteklerde fiyata müdahale, ticaret bozucu etkisinden dolayı daha fazla sorgulanacaktır. Detaylara girildiğinde ise anlaşmazlıklar artmaktadır. Yeni görüşme döneminin planlandığı gibi başlamamasının nedeni de budur.⁵¹

SONUÇ

Yirmibirinci yüzyıl başlarında dünya tarımıyla ilgili başlıca büyüklükler ve sistemler, çok boyutlu ve oldukça fazla sayıda etken tarafından belirlenecektir. Tarımda verimin ve üretimin artış hızı, kişi başına gelir ile tarım/tarımdışı üretim kesimleri arasındaki ve tarımın kendi içindeki gelir bölüşümünün ulusal ve global boyutları önemli yapısal unsurlar olmaya devam etmektedir.

Bu incelemeden çıkan en önemli sonuç, dünya tarımının regülasyonunda geçtiğimiz dönemlerde olduğu gibi batılı sanayileşmiş ülkelerin ağırlığını koruduğu ve tarım sektörlerinin geleceği konusunda karar verebilme yetilerini sürdürdüklerinin tespitidir. Dünya tarımındaki büyük aktörlerin iç politika hesapları, tarımın uluslararasılaşmasının derecesini belirlemektedir. Küresel düzenlemelerin çerçevesini ve başarısını da bu aktörlerin iç gerilimlerinin sonucu belirleyecektir.

Dünya tarımının izleyeceği yolun ikinci önemli belirleyicisi büyük olasılıkla “çevreye zararsız” bir tarımsal üretim konsepti oluşturulması yolundaki talepler olacaktır. Kimyasal maddelere dayalı ve sermaye-yoğun tarım ve aşırı üretimin olumsuz etkileri konusunda büyüyen bir kaygı ve üretim süreçlerinde çevrenin önemine yönelik bir talep doğmaktadır. Bu nedenle ekonomik israfa ve politik istismara açık olan ve etkinliğini zaten uzun zamandır kaybetmiş olan geleneksel tarım politika ve sistemlerinin değiştirilmesi bir zorunluluk olmaktadır.

⁵¹ a.g.e., s.93.

KAYNAKÇA

ANDERSON, K. : “On Why Agriculture Declines with Economic Growth” *Agricultural Economics*, 1 (3), June, 1987, 195-207.

BERLAN, J. : “The Historical Roots of the Present Agricultural Crisis”, J. Friedlve vd. (der.) *Towards a New Political Economy of Agriculture*, Boulder; San Francisco; Oxford: Westview Press, içinde, 1991.

CROW, B.: “Moving the Lever: A New Food aid Imperialism?”, H. Bernstein vd. (eds.), *The Food Question: Profits Versus People*, New York: Monthly Review Press, içinde, 1990.

ÇAKMAK, E.H.: KASNAKOĞLU, H., AKDER, A.H.: *Tarım Politikalarında Yeni Denge Arayışları ve Türkiye*, TÜSİAD Yayın No: TÜSİAD-T/99-12/275, İstanbul, 1999.

DAWSON, P.J.: “The Simple Analytics of Agricultural Production Quotas”, *Oxford Agrarian Studis*, 19 (2), 1991, 127-141.

DPT: *Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler*, 8.B.Y.K.P., Ö.İ.K. Raporu, Ankara, 2000.

FRIEDMAN, H.: “The Political Economy of Food: The Rise and Fall of the Postwar International Food Order”, *American Journal of Sociology*, 88, Supplement, 1982, 248-286.

_____ : “The Origins of Third World Food Dependence”, H. Bernstein vd..., içinde.

FRIEDMAN, H.-McMICHAEL, P.: "Agriculture and the State System, The Rise and Decline of National Agricultures, 1870 to the Present", *Sociology Ruralis*, 29 (2), 1989, 93-117.

GARDNER, B.L.: "Changing Economic Perspectives on the Farm Problem", *Journal of Economic Literature*, XXX (1), March, 1993, 443-58.

GOODMAN, D.: "Some Recent Tendencies in the Industrial Reorganization of the Agri-Food System", W. Friedlve... içinde, 1991.

GOODMAN, D.-REDCLIFT, M.: *Refashioning Nature, Food, Ecology and Culture*, London and New York: Routledge, 1991.

GOODMAN, D.-SORJ, B.-WILKINSON, J.: *From Farming to Biotechnology, A Theory of Agro-Industrial Development*, Oxford: Basil Blackwell, 1987.

HANEY, E.: "Lessons on European Integration: Watching Agricultural Policies from the Fringe", *Sociologia Ruralis*, 31 (2-3), 1991, 9-119.

HATHAWAY, D.: "Agriculture and the GATT: Rewriting the Rules", *Policy Analyses in International Economics, Institute for International Economics*, 20, September, 1987, 127,141.

KAZGAN, G.: "2000 Yılında Türk Tarımı: Biyoteknoloji ve GAP Ne Getirebilecek?", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Şevket Pamuk ve Zafer Toprak (der.), Yurt Yayınları, Ankara, 1988.

KRUEGER, A.O.-SCHIFF, M.-VALDES, A.: "Agricultural Incentives in Developing Countries: Measuring the Effect of Sectoral and Economywide Policies", *World Bank Economic Review*, 2 (3), September 1988, 255-71.

LUTTRELL, C.B.: *The High Cost of Farm Welfare*, Cato Institute, Washington, D.C., 1989.

McMICHAEL, P.: "Tensions Between National and International Control of the World Food Order: Contours of a New Food Regime", *Sociological Perspectives*, 35 (2), 1992, 343-365.

McMICHAEL, P.-BUTTEL, F.: "New Directions in the Political Economy of Agriculture", *Sociological Perspectives*, 33 (1), 1990.

McMICHAEL, P.-MYHRE, D.: "Global Regulation and the Nation-State: Agro-Food Systems and the New Politics of Capital", *Capital and Class*, 43, 83-105.

MINTZ, S.W.: *Sweetness and Power The Place of Sugar in Modern History*, London, Penguin Books, 1985.

ORHAN, O.Z.: *Türkiye'de Tarımsal Destekleme ve Taban Fiyatları Politikası*, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 1999-62, İstanbul, 1999.

RAUSSER, G.C.: "Predatory Versus Productive Government: The Case of U.S. Agricultural Policies", *Journal of Economics Perspectives*, V.6, N.3, 1992.

ROBINSON, K.L.: *Farm and Food Policies and Their Consequences*, Prentice Hall, New Jersey, 1989.

RUNGE, C.F.: "The Assault on Agricultural Protectionism", *Foreign Affairs*, 67, 1988, 133-150.

SEYİDOĞLU, H.: *Uluslararası İktisat*, 6.B., Güzem Yay., İstanbul, 1988.

ŞAHİNÖZ, A.: “Tarım Reformu-Made in IMF”, *İşletme ve Finans*, Temmuz, 2000.

SWINBANK, A.: “CAP Reform, 1992”, *Journal of Common Market Studies*, 31 (3), September 1993.

WATTS, M.: “Peasant under Contracts: Agro-Food Complexes in the Third World”, H.Bernstein vd..., içinde.

YENAL, D.-YENAL, Z.: “2000 Yılına Doğru Dünyada Gıda ve Tarım”, *Toplum ve Bilim*, 56-61, Bahar 1993, 93-114.

KÜRESELLEŞME KÜRESEL KRİZ VE TÜRKİYE

Yrd.Doç.Dr. Mehmet KARAGÜL*

ÖZET

Son yıllarda yaşanan ekonomik küreselleşme olgusu daha ziyade sermaye piyasalarında gözlenmektedir. Söz konusu küreselleşme süreci dünya ekonomileri açısından müspet ve menfi etkileri beraberinde getirmektedir. Üretim faktörleri içinde önemli bir yeri bulunan sermayenin aşırı derecede esnek hale gelmesi, bilhassa gelişmekte olan ekonomilerin krize sürüklenmesine, ya da var olan krizin büyümesine sebep olmaktadır. Bu nedenle ülke ekonomileri, özellikle kısa vadeli portföy yatırımı niteliğindeki yabancı sermayeye bağılı işlemlerinde daha ihtiyatlı davranmak zorundadır.

ABSTRACT

In the recent years economic globalization has mostly been observed in financial markets. The globalization process entails some positive and negative impacts on world economy. Increasing flexibility of capital which has an important place in factor of production causes the crises especially in the developing economies, growing of existing crises in that countries. For that reason, these countries have to act cautiously in short term portfolio transactions.

GİRİŞ

Akademik ve ekonomik çevrelerde üzerinde yoğun tartışmalar yapılan konuların başında *Küreselleşme* kavramı gelmektedir. Söz konusu çevreler tarafından küreselleşmenin ne olduğu, sebepleri, sonuçları, olumlu ve olumsuz tarafları farklı düşünce kalıpları çerçevesinde irdelenmektedir. İlgili konulardaki değerlendirmelerin

* Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.

içeriği ne olursa olsun, bu tartışmalar, konunun ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Küreselleşmeyi tanımaya çalışan Dünya, kendisini *küresel kriz* gibi çok daha ciddi ve acil tedbirler gerektiren problemlerle karşı karşıya buluverdi. Küresel kriz (*Asya Krizi*); bulaşıcı virüs gibi dünya ekonomilerini çok kısa sürede etkisi altına alabilen, yeni bir iktisadî kriz olarak ortaya çıkmıştır. Bunun sebepleri, etki ve sonuçları hala tüm dünyada ekonomi çevreleri tarafından tartışılmaktadır. Ancak, gelinen noktada ciddi ve çözüm olabilecek önlemler henüz açık bir şekilde ortaya konamamıştır.

Konunun Türkiye boyutu ise, çok daha karmaşık bir hal arz etmektedir. Çünkü Türkiye'nin yıllardır, genellikle iç dinamiklere bağlı olarak karşılaştığı ekonomik krizlerle mücadele ettiği bir ortamda, ilave olarak global kriz tehdidiyle karşılaşmış olması ve hatta bu krizin de etkisinde kalması, Türkiye'nin ekonomiye istikrar kazandırma mücadelesini çok daha zor bir hale itmektedir.

I. KÜRESELLEŞME

Küreselleşmenin ne olduğu konusunda bütün çevrelerin hemfikir olduğu kesin bir tanımla bulunmamaktadır. Olayın boyutu çok yönlü olduğu için, her kişi veya taraf konuyu çoğunlukla kendi perspektifinden görebildiği ölçüde algılayabilmektedir. Ancak burada küreselleşmeyi en genel haliyle şu şekilde tarif etmek mümkündür. Küreselleşme; *küresel iletişim endüstrisinin, çok uluslu yatırımların, global finans pazarlarının, tek tip üretim ve tüketim kalıplarının etkileriyle, var olan bütün coğrafi ve siyasi engeller zorlanarak, sosyal ve kültürel yapıların uyumlaştırılması ve böylece farklı insanların değişik hayat tarzlarının giderek daha benzer bir form kazanması* olarak tanımlanabilir¹.

Küreselleşme, ekonomik faktörlerin yanında hayatın her alanını içeren oldukça geniş bir yelpazede kendisini göstermektedir. Bütün bu gelişmeler olurken, ileri teknolojiye dayanan yeni iletişim araçlarının rolünü görmezlikten gelmek mümkün değildir. Ancak,

¹ C. OMAN, *Globalization and Regionalization*, OECD, 1994, s. 27.

Küreselleşme sürecinde *merkez ve çevre* ikileminden bahsetmeden geçilemez. Diğer bir ifadeyle globalleşmede aktif ve pasif rol alan iki kesim bulunmaktadır. Gelişmiş ülkeler *merkezi* yani aktif rolü üstlenirlerken, gelişmekte olan ülkeler de *çevreyi* yani pasif rolü üstlenmektedir². Kısaca, küreselleşme sürecinde merkez ülkeler çevre ülkeleri etkilemektedir. Bu da bize küreselleşmenin tek yönlü bir süreç olduğunu göstermektedir.

A) KÜRESELLEŞMENİN ALT YAPISI

Küreselleşmenin ne olduğu ve sonuçları kadar, ortaya çıkışının tespiti de önem arz etmektedir. Bu gün için genel bir kanı olan teknolojik gelişmelerin globalleşmeye yol açtığı yolundaki düşünceler açısından teknolojik ilerleme, esasen globalleşme için etkili bir araçtır. Ancak, konunun fikri boyutu çok daha farklı bir seyir izlemektedir.

Bugün itibariyle küreselleşme sürecinde, daha çok sermayenin globalleşmesi üzerinde durulmaktadır. Bu çerçevede aşağıda detaylıca üzerinde durulacak olan küresel krizin de temelinde sermayenin globalleşmesi yatmaktadır.³ Ekonomik boyutta tarihi süreç kısaca göz önüne alınır ise, şu gerçeğin gözden kaçması mümkün değildir. Yukarıda kısaca üzerinde durulan I. Globalleşme süreci sonucunda dünyadaki güçlü devletler kendi ekonomik ve siyasi çıkarları doğrultusunda dünyaya, en başta IMF (Uluslararası Para Fonu), Dünya Bankası ve yakınlarda da GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması)-WTO (Dünya Ticaret Örgütü) aracılığı ile yeni bir şekil vermeye çalışmışlardır. Dikkatle incelenirse bütün bu yapılanmaların temel amacının dünya ekonomilerinin liberalleşmesi olduğu gözlerden kaçmayacaktır. Çünkü dünyadaki parasal istikrarsızlıkları çözme amacıyla olan IMF'nin hemen hemen bütün ülkelere sunduğu değişmeyen tavsiyesi ekonomilerin dışa açılması yönündeki direktifleridir⁴. Dünya Bankası'nın çalışmalarında da dolaylı olarak benzer yönleri görmek mümkündür. Öte yandan temel amacı dünyadaki ticaretin serbestleştirilmesi olan WTO'nun oluşumu

² G. KAZGAN, *Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1995, s. 21.

³ N. GÜVENÇ, *Küreselleşme ve Türkiye*, BDS Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 64-66.

⁴ G.G. JONSON, "Formulation of Exchange Rate Policies in Adjustment Programs", *IMF Staff Paper*, Vol. 27 N.36, Washington, ?, 4

bugün dünyada ekonomilerin dışa açılması yönünde oldukça önemli görev üstlenmiş durumdadır. Gözlerden kaçmaması gereken diğer bir husus ise, söz konusu yapılanmaların oluşumunda ve amaçlarının tespitinde büyük oranda gelişmiş toplumların etkili olduğudur⁵.

19. yy. boyunca dünyada yaşanan liberalleşme çabaları, aslında sanayileşmiş toplumların artık üretimlerini dış piyasalara daha kolay nasıl ulaştırabiliriz, sorusuna cevap aramakla geçmiştir. Bu da bizlere şunu göstermektedir. 19. yy'ın ikinci yarısında ortaya çıkan I. Globalleşme'nin çareleri 20. yy'da aranmış, muhtemelen 20. yy'ın sonlarında görülen II. Globalleşme sürecinin problemlerinin çözümü de 21. yy'ın konusunu oluşturacaktır.

I. Globalleşmenin (ticaretin globalleşmesi) problemi; üretimin atölyelerden fabrikalara kayması sonucunda iç piyasanın pazar açısından yetersiz kalması nedeniyle, dış piyasalara açılmanın zorlukları idi. Bunun için uygulanan ticari engeller gelişmiş ülkeleri zor durumda bırakmaktaydı. Çünkü, söz konusu fazla malların dışarı satılamaması durumunda, üretimin yavaşlaması gündeme geleceği için içeride ekonomik durgunluk oluşacaktı. Bu nedenle her ne surette olursa olsun dış piyasalara açılmak gerekiyordu. Fakat gelişmekte olan ülkeler açısından, kontrolsüz bir şekilde dışarı açılmanın bir takım olumlu etkileri* olmasının yanı sıra, çok daha derin olumsuz etkilerinin** de olduğu bilinmektedir. 20. yy. boyunca dünyada liberalleşme üzerinde bu denli durulmasının esas nedenini bahsedilen bu alt yapı oluşturuyordu.

II. Globalleşme (sermayenin globalleşmesi) aslında I. Globalleşme çabalarının bir sonucu niteliğindedir. Çünkü ticaretin globalleşmesi ile ihracatları artan gelişmiş ülkeler, bu ihracatlarından elde ettikleri sermayeyi değerlendirmekte bir takım problemlerle

⁵ Nevzat GÜRAN ve İsmail AKTÜRK, *Uluslararası İktisadi Kuruluşlar*, Anadolu Yayıncılık, İzmir, 1997 s. 43.

* Rekabetçi piyasa ekonomisinin oluşturulması, üretim kalıpları daha dinamik ve verimliliği öne alan bir yapıya kayması, ayrıca kısa vadede nisbeten ucuza tüketilen mallar sebebiyle halkın rafağının artması.

** Rekabete uyum sağlayamayan yerli sanayinin darboğaza girmesi, ekonominin genelinde yaşanan üretimin daralması, işsizliğin artması ve ödemeler bilançosunun açık vermesi vb.

karşılaştılar. Gelişmiş ülkeler, elde ettikleri fazla dövizleri iç piyasada tutmaları halinde bir taraftan, kendi paralarının değeri aşırı bir şekilde yükselecek ve buna bağlı olarak mevcut ihracatları yavaşlayacak, bu da yerli üretimde daralma meydana getireceğinden, ilgili ülkelerde çok daha büyük ekonomik darboğazlar yaşanacaktı. Diğer taraftan, kendi dış ticaret bilânçoları devamlı olarak fazla verdiği için, zaman içinde karşı ülkelerin ithalat yapmaları imkansız hale geleceğinden, bu gelişme de sonuçta yine, kendilerinin ihracatlarının yavaşlamasına ve içerde ekonomik krizin yaşanmasına neden olacaktı. Bu nedenlerle, gelişmiş ülkeler, ellerinde bulunan fazla sermayenin herhangi bir şekilde yurt dışına çıkmasında hiç bir sakınca görmemiş ve hatta bunu teşvik etmişlerdir⁶.

1970’li yıllara gelinceye kadar gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelere cömertçe vermiş olduğu krediler⁷, aslında bu gün yaşanan global kriz için ilk ayak seslerini oluşturuyor idi. Gelişmiş ülkelerin ihracatlarının artması, beraberinde sermaye birikimlerinin de artmasına neden olmuştur. Artan bu sermaye, II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan refah döneminde az gelişmiş ülkelere değişik şekillerde *tavizli ve bağlı krediler* ile *hibeler* şeklinde aktarılmıştır. 1970-80 dönemi ise, az gelişmiş ülkeler açısından yoğun bir biçimde borç krizinin yaşandığı yıllar olmuştur. 1980’den itibaren ise sermaye ihracında yeni bir dönemin başladığı görülmektedir.

B) KÜRESELLEŞMENİN SAFHALARI

Hernekadar 1980’li yıllardan sonra Küreselleşme kavramı bütün dünyada yoğun bir şekilde ele alınsa da olayın ortaya çıkışı çok daha eskilere dayanmaktadır. Hatta R. Robertson’un yaptığı bir analize göre Küreselleşme olgusu 15. yüz yıla kadar gitmekte ve *1400-1750 oluşum safhası*, *1750-1875 başlangıç safhası*, *1875-1925 Take-off safhası*, *1925-1969 sömürgecilik safhası* ve *1969-1992 belirsizlik safhası*⁸ olmak üzere 5 ayrı safhaya ayrılmıştır. Ancak Robertson’un yaptığı bu değerlendirme, daha ziyade siyasal faktörler öne alınarak

⁶ E. YILDIZOĞLU, “Kapitalizmin Krizi ve Sermaye Piyasasının Globalleşmesi,” *Globalleşme ve Kriz*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1996, ss. 50-51.

⁷ Neşe BALKAN, *Kapitalizm ve Borç Krizi*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994, s.40.

⁸ M. WATER, *Globalization*, Clays Ltd st Ives PLC, London, 1995, ss. 44-45.

yapılmıştır. Olayın İktisadi boyutu ön plana alınır ve daha belirgin bir ayrıma gidilirse küreselleşmeyi biz iki safhaya ayırabiliriz. Bunlardan ikincisi, içinde yaşadığımız ekonomik gelişmeler yani daha ziyade sermayenin globalleşmesidir. Birincisi ise belki bugünkü gibi küreselleşme kavramı içinde ele alınmadı. Ancak mevcut durumdan çok daha etkili sonuçlar doğuran bu süreç, ticaretin küreselleşmesini içeren uluslararası rekabetin ön plana çıktığı bir dönemdir.

1. Birinci Küreselleşme Safhası

1870-1911 yılları arasında, demiryolu ve buharlı gemilerin yaygınlaşması, iç patlamalı motorun icadı, telgraf, deniz altı telgraf hatları, nihayet telefon gibi yeniliklerle taşımacılığın ve haberleşmenin ucuzlaması; Kanada, Arjantin, Avustralya Yeni Zelanda, Rusya, Çin gibi pazarların ortaya çıkması, sonuçta dünya ekonomisinin çok hızlı bir şekilde gelişmesine ve gelişirken genişlemesine neden olmuştur. Ayrıca bu yeni dönemde, uluslararası ticarete rekabetin yoğunlaşması beraberinde üretimde uzmanlaşmayı getirmiştir. Bütün bunlar olurken, devletlerarası mücadelenin şekli ve mahiyeti değişmiş, İngiltere'nin etkinliği zayıflamış⁹, Osmanlı Devleti yıkılmaya yüz tutmuş ve nihayet bu kargaşa ortamında ki çıkar mücadeleleri bütün insanlığı I. ve II. Dünya Savaşları'nın içinde sürüklemiştir.

2. İkinci Küreselleşme Safhası

İçinde yaşadığımız II. Küreselleşme Dönemi, genel olarak kitle iletişim araçlarının yaygınlaştığı 20. yy'ın ikinci yarısında artan bir ivme ile kendisini hissettirmeye başlamıştır. Bu dönemde yaşanan Küreselleşme süreci, ekonomik, siyasi, kültürel ve askeri alanlarda aynı anda insanlık hayatını, her yönüyle ilgilendiren çok yönlü bir oluşumdur. Ancak, olayın ekonomi boyutunda daha spesifik gelişmeler gözlenmektedir. İktisadi alanda yaşanan küreselleşme süreci yoğun olarak sermaye piyasalarında kendisini hissettirmektedir.

II. küreselleşmenin henüz nihai sonuçları belli olmamasına rağmen, ilk küreselleşmenin sonucunda yaşananlara benzer bazı

⁹ E. YILDIZOĞLU, *Globalleşme Dünya Ekonomisi ve Uluslar arası İş Bölümü ve Kriz*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 14.

krizlerin ortaya çıkmasına neden olduğu görülmektedir. Ancak, bunları öncekilerden ayıran önemli bir özellik; teknolojik ilerlemelere bağlı olarak sermayenin küreselleşmesi neticesinde, aynı anda bir çok ülkede benzer krizlerin ortaya çıkmış olmasıdır. 19. yüzyılda ortaya çıkan küreselleşmede ise, daha ziyade ticaretin (malların) uluslararasılaşması söz konusu olmuştur. Bunun etkileri ise, daha geniş bir zaman dilimine yayılmıştır.

II. KÜRESEL KRİZ

Portföy yatırımı şeklindeki yabancı sermaye yatırımlarının yoğunlaştığı 1980 sonrası dönemde, ülke ekonomileri için yepyeni ve hassas bir dönem başlamıştır. Bu dönemde *sıcak para* olarak da adlandırılan söz konusu fonlar için, artık belirli bir *vatan* kalmamıştır. Çok kısa sürede devletten devlete, kıtadan kıtaya koşan bu sermayeler, çıktığı ve girdiği ülke ekonomilerini önemli ölçüde sarsmışlardır. Bu nedenle Küresel kriz'i; *uluslararası sermayenin kontrolden çıkması ve ülke ekonomilerinin hazırlıksız olmalarından kaynaklanan ekonomik problemlerdir.* şeklinde tanımlamak mümkündür.

1997 yılında yaşanan Küresel Kriz esas itibariyle sermayenin kontrolden çıkması ve bununla birlikte akışkanlığının yüksek olmasından gelmektedir. Çünkü sermayenin anlık olarak karlılık peşinde koşması ve sermaye piyasalarının liberalleştirilmesi ile önündeki yasal engellerin kaldırılması sonucu, sermaye önceden sahip olduğu *milliyet* gibi bir kimliği üzerinden atarak, kısa sürede ülkeden ülkeye hatta kıtadan kıtaya atlar bir özellik kazandı. Sonuçta hem ayrıldığı ülkede hem de vardığı ülkede ekonomik dengeler üzerinde sarsıntıya yolaçtı.

1980'li yıllarda özelleştirmenin gündeme gelmesi, bununla beraber yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi yönündeki eğilimler, ayrıca yine bu yıllarda bir çok gelişmekte olan (Türkiye de dahil) ülkelerdeki sermaye piyasalarının önemli ölçüde gelişme göstermesi, rastlantı olarak değerlendirilebilecek açılımlar değildir. Aynı şekilde, ilgili ülkelerde dövizle yapılan işlemlerin liberalleştirilmesi yönündeki yeni politikalar, üzerinde tartışılması gereken ciddi konulardır.

1970’li yıllarda gelişmiş kapitalist ülkelerde yaşanan ekonomik durgunluğu aşmak için, dünya ekonomisine yeni bir düzen verilmesi gerekiyor idi. Bu çerçevede yapılan yeni düzenlemeler, belki kısa dönemde gelişmiş ekonomilerin rahat bir nefes almasına imkan tanımıştır. Fakat, çevre ülkelerin bu yeni dayatmacı sayılabilecek politikalara uyum sağlayamaması, ilk planda bu ülkelerin ciddi krizle karşılaşmasına, ikinci planda da gelişmiş ülkelerin bu krizden menfi yönde etkilenmesine neden olmuştur. Söz konusu bu oluşum bugün *küresel kriz* olarak karşımıza çıkmıştır. Yaşanan *küresel krizin* Asya krizi şeklinde kendisini göstermesi ve bu bölgeden diğer ülkelere sıçramasının asıl sebebi; son yıllarda yukarıda bahsedilen olumsuz şartların bu ülkelerde daha yoğun olarak yaşanmış olmasıdır.

A) ASYA KRİZİ

Asya krizi olarak bilenen ve Güneydoğu Asya ülkelerinde yaşanan ekonomik kriz, ilk olarak Tayland’da kendini göstermiştir. 1980’li yıllarda başarılı bir iktisadi performans sergileyen Tayland ekonomisi, 1993 yılından itibaren bir takım sorunlarla karşılaşmaya başlamıştır. Bu yıllara kadar dışa açık ve ihracata dayalı ekonomik gelişme sergileyen Tayland ekonomisi, gerek reel kur’un değerlendirilmesi gerekse, ticaret ortaklarında yaşanan ithalat daralması neticesinde, dış ticaret açığının büyümesine bağlı olarak küçük boyutlu krizle karşı karşıya kalmıştır. Bu arada ortaya çıkan cari işlemler açığının, genel olarak portföy yatırımları ile karşılanması, sonraki yıllarda krizin daha da büyümesine neden olmuştur.

Özel bankalar kanalıyla dışarıdan borçlanmayı teşvik eden, aşırı düzeyde kur riski taşıyan pozisyonları elde tutmayı cazip hale getiren ve uzun süre yürürlükte kalan sabit kur rejimlerinin yanısıra geri ödenemeyen borçlar ile kurumsal inceleme ve denetim mekanizmalarının gevşemesi, Asya krizinin genel sebeplerini oluşturmaktadır¹⁰. Bunlara ilave olarak, Dolar cinsinden alınan fonlar şirketlere Baht olarak kullandırılmıştır. Söz konusu kaynaklar verimli alanlarda da değerlendirilmemiş, hatta bunların bir çoğu üretim sektörü yerine gayrimenkul sektörüne aktarılmıştır. Ayrıca, bu yıllarda Doların değer kazanması neticesinde, alınan krediler geri

¹⁰ Y. EGE, “Rusya Krizi Fırsatta Demektir”, *Ekonomik Forum*, Eylül 1998, s. 12.

ödenememiştir. Bu gelişmede de Tayland Baht'nın Dolar'a endekslenmesinin önemli bir etkisi bulunmaktadır.

Tayland'da ortaya çıkan kriz daha sonra diğer Asya Ülkelerinden Malezya, Endonezya ve Güney Kore'de kendisini göstermiş ve bu ülkelerden Endonezya ve Güney Kore IMF desteğinde istikrar programlarını uygulamaya koymuşlardır.

Tablo I. : 4 Kriz Ülkesindeki Yabancı Sermaye Akışı (Net)
(GSYİH içindeki yüzde pay)

	1983-1988 ¹	1989-1995 ¹	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Endonezya								
Özel sermaye transferleri ²	1.5	4.2	4.6	2.5	3.1	3.9	6.2	6.3
Resmi sermaye transferleri	2.4	0.8	1.1	1.1	0.9	0.1	-0.2	-0.7
Rezerv değişimi ³	-	-1.4	-2.4	-3.0	-1.3	0.4	-0.7	-2.3
Güney Kore								
Özel sermaye transferleri ²	-1.1	2.1	2.2	2.4	1.6	3.1	3.9	4.9
Resmi sermaye transferleri	-	-0.3	0.1	-0.2	-0.6	-0.1	-0.1	-0.1
Rezerv değişimi ³	-0.9	-0.8	0.4	-1.1	-0.9	-1.4	-1.5	0.3
Malezya								
Özel sermaye transferleri ²	3.1	8.8	11.2	15.1	17.4	1.5	8.8	9.6
Resmi sermaye transferleri	0.3	-	0.4	-0.1	-0.6	0.2	-0.1	-0.1
Rezerv değişimi ³	-1.8	-4.7	-2.6	-11.3	-17.7	4.3	2.0	-2.5
Tayland								
Özel sermaye transferleri ²	3.1	10.2	10.7	8.7	8.4	8.6	12.7	9.3
Resmi sermaye transferleri	0.7	-	1.1	0.1	2.0	0.1	0.7	0.7
Rezerv değişimi ³	-1.4	-4.1	-4.3	-2.8	-3.2	-3.0	-4.4	-1.2

Kaynak : Vildan BURHAN – Zafer MUSTAFAOĞLU.

1: Yıllık ortalama

2: Veri sınırlamaları dolayısıyla Diğer özel yabancı sermaye tr ansferlerinin Resmi sermaye transferini içermeye ihtimali söz konusudur

3: (-) artışı, (+) ise azalışı ifade eder.

Asya Kaplanları olarak bilinen bu ülkeler 1990'ların ilk yarısında ortalama %9'un üzerinde reel olarak GSYİH'lerini arttırmışlardır. Bu başarı dışarıdan bölgeye önemli ölçüde yabancı sermaye girişinde önemli bir etken olmuştur. Öte yandan, aynı yıllarda gelişmiş OECD ülkelerinde yaşanan ekonomik durgunluk, bu ülkelerdeki para politikalarının gevşemesine neden olmuştur. Bu bağlamda ilgili ülkelerde faizlerin düşmesi de Asya ülkelerine

sermaye akışını hızlandıran önemli bir faktör olarak değerlendirilebilir¹¹.

1995 yılının ikinci yarısında ABD Doları'nın değer kazanmaya başlaması, paralarını ABD Doları'na bağlayan bir çok Asya ülkesi için önemli bir dez avantaj olmuştur. Çünkü Dolar'a bağlı olarak yerli paraların değer kazanması, bu ülkelerin ihracatlarının yavaşlamasına sebep olmuştur. Sonuçta bu ülkelerin dış ticaret bilanço açıkları artmış ve ihracata dayalı olan ekonomileri söz konusu ihracat daralmasından büyük oranda etkilenmiştir.

1997 yılında ABD'nin iç pazarında yaşanan talep artışı, ilk planda bu ülkedeki kısa vadeli faizlerin yükselmesine yol açmıştır. Aynı yıllarda Avrupa Ülkeleri ile Japonya'da da benzer müspet gelişmelerin yaşanması, bu ülkelerdeki yatırım fonlarının karlılığını arttırmıştır¹². Böylece, 1990'ların birinci yarısında Asya lehine olan fon transferi, ikinci yarısında tersine dönmüştür. Bu dönüş reel sektörde yaşanan daralmaları kamçılıyarak bu bölgeyi kuşatan *Asya krizi*'nin ortaya çıkmasında birinci derecede etkili faktör olmuştur. Söz konusu kriz, kısa vadeli fon yatırımlarının Asya Ülkelerinden kaçışı neticesinde ilk planda borsaların çökmesi ve devamında da diğer ekonomik alanların krize saplanmasına neden olmuştur.

B) RUSYA KRİZİ

Küresel krizin ikinci önemli adımı Rusya'da yaşanmıştır. 1990 yılından itibaren ekonomik ve siyasi anlamda yeni bir kulvara giren bu devlet, son yıllarda gerek kendi iç ekonomik dinamiklerine bağlı olarak, gerekse siyasi sorunlar nedeniyle bir takım problemlerle yaşamak zorunda kalmıştır. Ancak söz konusu hassas dengeler, Ağustos 1998'de küresel krizle birlikte tamamen kontrolden çıkarak ciddi bir krize dönüşmüştür.

Bütün mevcut olumsuzlukların üzerine uluslararası spekülâtör George Soros'un bir gazetede yazdığı makalede Ruble'nin aşırı derecede değerli tutulduğu ve hemen devalüe edilmesi gerektiği yolundaki görüşleri; iç ekonomik krizin küresel krizle bütünleşmesine

¹¹ V. BURHAN ve Z. MUSTAFAOĞLU, *Asya Krizinin Türkiye İhracatı Üzerine Etkileri*, DPT, 1998, s.7.

¹² BURHAN ve MUSTAFAOĞLU, a. g. e. , s. 8.

neden olmuştur. Çünkü söz konusu açıklamalar sebebiyle 17 Ağustos 1998 tarihinde Rusya Merkez Bankası eriyen rezervlerini korumak ve borsanın düşüşünü durdurmak amacıyla aşağıdaki tedbirleri almak zorunda kalmıştır¹³:

-Yabancıların Rusya'da kısa vadeli işlem yapması yasaklanmış,

-Ruble için döviz bandı yıl sonuna kadar 1\$ =6-9.5 aralığına yükseltilmiş,

-Ayrıntıları ilerideki günlerde açıklanmak üzere, kamunun özel kuruluşlara 3 ay vadeli borçlarının ödenmesi durdurulmuş,

-Devlet tahvillerinin ödemeleri yeni bir emre kadar dondurulmuştur.

Yukarıdaki açıklamalar neticesinde, Ruble Dolar karşısında % 33 oranında değer kaybetmiş, borsada ciddi şekilde düşüşler yaşanmış ve Merkez Bankası günlük döviz kuru açıklamalarını durdurmuştur. Bunların sonucunda, Rusya'dan önemli ölçüde yabancı sermaye çıkışı yaşanmış, borsada işlem hacmi çok küçük rakamlara inmiş ve Merkez Bankasının döviz rezervleri önemli oranda erimiştir. Yaşanan söz konusu olumsuzluklar, Rusya'nın ekonomik yapısında önemli tahribatlar yaptığı için bu ülkede sermaye piyasasının yanında reel sektörde de ciddi krizler yaşanmıştır. Bu kriz, Türkiye'nin de dahil olduğu Rusya'nın dış ticaret ortaklarını da etkilemiştir.

C) KÜRESEL KRİZİN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

Türkiye ekonomisi için hiç de yabancı olmayan *kriz* olgusu 1997-1998 yıllarında yeni bir perspektif kazanmıştır. Çünkü yıllardır genel olarak iç dinamiklere bağlı olarak karşılaşılan ekonomik kriz küresel kriz ile yeni mecralara kaymıştır.

Türkiye ekonomisi, son yıllarda iç borçlanma, üretim yetersizliği, siyasi istikrarsızlık ve ekonomik politikadaki tutarsızlıklar gibi sebeplerle çok ciddi sıkıntılarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bütün bunların yanısıra, dünyada yaşanan küresel kriz, Türkiye ekonomisi açısından bir takım olumlu ve olumsuz gelişmelere yol açmış durumdadır.

¹³ S. MALKOÇ, *Cumhuriyetin 75. Yılında Dünya Ekonomik Krizlerinin Türkiye'ye Yansımaları ve Güncel Bir Örnek: Rusya Krizi*, DPT, Ankara, s.10.

Uzakdoğu ülkelerinde yaşanan krizin Türkiye'ye yansımaları ile Rusya'da yaşanan krizin Türkiye'ye olan etkileri birbirinden farklıdır. Uzakdoğu ülkeleri ile karşılıklı olan ticaret hacmimiz küçük olmasına rağmen, ticari ortaklarımızın genelde aynı olması Türkiye açısından bazı sıkıntılara yol açmış durumdadır. Çünkü söz konusu ülkelerin kriz sonrası dönemde ortalama %20 oranında devalüasyon gerçekleştirmeleri, Türkiye'nin rekabet gücünü zayıflatmıştır¹⁴. Ancak, Bu ülkelerden Türkiye'nin

Tablo II : Türkiye ve 4 Kriz Ülkesinin OECD Pazarındaki Payları (%)

Mal Grupları ()*

Mal Grupları	Sebze Meyve	Tüt. ve Mamulleri	Dokuma. Hammaddesi	Tekstil	Giyim Eş. ve Aksesuarı	Top.-1	Top.-2
Türkiye	3.35	3.52	1.03	2.01	3.66	68.18	0.44
Asya Top.	10.11	3.06	12.04	19.43	40.64	12.57	22.29
4 Kriz Ülkesi ¹	3.62	1.76	1.92	6.66	8.91	12.37	5.35
Tayland	2.58	0.89	0.52	1.17	0.21	8.72	1.10
Malezya	0.10	0.00	0.23	0.47	1.77	7.32	1.31
Endonezya	0.45	0.83	0.09	1.85	2.46	15.82	1.09
Güney Kore	0.49	0.04	1.08	3.17	4.47	16.05	1.86

Top.-1 = Tabloda verilen beş sektörün ilgili ülkenin OECD Ülkelerine yaptığı ihracatın toplam ihracatı içindeki payı

Top.-2 = İlgili ülkenin OECD Ülkelerinin toplam ithalatındaki payı

¹: Tayland, Malezya, Endonezya ve G. Kore

Kaynak: BURHAN – MUSTAFAOĞLU

gerçekleştireceği ithalatın ucuzlaması açısından Türkiye'nin lehine sayılabilecek bir takım gelişmeler yaşanmıştır.

Krize karşı alınan tedbirlerin etkisini en yüksek düzeyde gösterdiği 1998'in ilk üç ayı ile 1997'nin aynı dönemi karşılaştırıldığında Türkiye'nin bölge ülkeleri ile yaptığı ticaretin Türkiye'nin aleyhine döndüğü açıkça görülmektedir. 1997'nin ilk çeyreğinde Türkiye'nin bölge ülkelerine toplam ihracatı 178.676.000 \$ iken, 1998'in aynı döneminde 86.045.000 \$ gerçekleşerek %51.8 oranında bir gerileme yaşamıştır. Aynı dönemde ithalat rakamları sırasıyla, 453.341.000 \$ ve 568.078.000 \$ olarak gerçekleşmiştir.

¹⁴ BURHAN ve MUSTAFAOĞLU, a.g.e., s.13

Bölge ülkelerinden yapılan ithalatta ise, % 25.3'lük bir artış gözlenmiştir. Aynı dönemde, ihracatın ithalatı karşılama oranı 1997 % 39.4 den 1998'de % 15'e gerilemiştir¹⁵.

Söz konusu ülkelere yapılan ihracatın % 60'lık bir kısmını oluşturan demir-çelik sektörü bu krizden önemli oranda etkilenmiştir¹⁶. Ayrıca tekstil sektöründe de benzer olumsuzluklar yaşanmıştır. Çünkü, Türkiye ile aynı pazarı paylaşan bu ülkeler, aldıkları önlemlerle Türkiye'ye karşı önemli avantajlar yakalamışlardır.

Asya ülkeleri açısından Türkiye'nin söz konusu krizden sağlayabileceği bazı avantajlar da olmuştur. Bunların ilki, bu ülkelere yapılan ithalat fiyatlarında gözlenen gerileme sebebiyle Türkiye'de girdilerin ucuzlaması gündeme gelebilirdi. Ancak olumlu sayılabilecek bu etki bu güne kadar fazla hissedilmedi. Diğer taraftan, Asya ülkelerinde yaşanan krizin bu ülkelerdeki bir çok firmanın kapanmasına ya da üretim daralmasına gittiği bilinmektedir¹⁷. Bu sebeple ortaya çıkan üretim boşluğunu Türkiye doldurabilirdi. Maalesef henüz bu konuda da hissedilir bir gelişme yaşanmamıştır. Çünkü, Türkiye ekonomisi üretim ve pazar konusunda her hangi bir esnekliğe sahip olmadığı için bu fırsatları iyi kullanamamıştır.

Rusya'da yaşanan krizin Türkiye'ye olan etkileri ise Asya Krizine kıyasla daha belirgin olmuştur. Çünkü Rusya Federasyonu ile son yıllarda artan ikili ticari ilişkilerimiz bu olumsuzluktan çok daha fazla etkilenmiştir. 1992 yılında iki ülke arasında yaklaşık 1.5 milyar dolar olan dış ticaret hacmi, 1997 yılında 4.2 milyar dolara çıkmıştır. Rusya Türkiye'nin ihracatında Almanya'dan sonra ikinci sırayı almıştır. 1997'nin ilk altı ayında Türkiye'nin ihracatında Rusya'nın payı %7.4 iken, 1998'in ilk altı ayında %6.1'e düşmüştür. İthalatta Rusya'nın payı aynı dönemlerde %4.6'lık oranla sabit kalmıştır¹⁸.

¹⁵ O. OĞUZ, "Asya Rüzgarı Hasta Ediyor", *Ekonomik Forum*, Ağustos 1998, s.23.

¹⁶ EGE, a.g.m., s. 23.

¹⁷ O. Güven, "Asya Krizine Önlem: Ekonomik Küçülme", *Ekonomik Forum*, Eylül 1998, s.11.

¹⁸ EGE, a.g.m., s.14.

Türkiye'nin Rusya'ya olan ihracatındaki daralma Türkiye açısından olumsuz bir gelişme olmasına rağmen, Rusya'daki devalüasyon sonucu ithalatın ucuzlaması Türkiye'nin lehine olmuştur. Özellikle Rusya'dan gerçekleşen ithal mallarının genelde yatırım ve enerji malları olması, bu müspet gelişmeyi daha da destekler niteliktedir.

SONUÇ

Gerek Asya krizi gerekse Rusya Krizi Türkiye açısından bir takım olumlu ve olumsuz gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Söz konusu olumsuz gelişmeleri bertaraf edebilmek ve olumlu gelişmelerden de maksimum derecede faydalanabilmek için Türkiye ekonomisinin kendi içinde istikrarlı bir yapıya sahip olması gerekmektedir. Ancak, böyle olmadığı için, olumsuzlukların etkisinin fırsatların etkisinden daha fazla olduğu gözlenmektedir.

Bundan sonraki muhtemel yeni küresel krizlere karşı, alınması gereken ilk tedbir, ekonominin kendi içinde istikrara kavuşturulması olmalıdır. Diğer taraftan özellikle portföy yatırımı şeklindeki yabancı sermayeye fazla güvenmeden yerli sermayenin rasyonel kullanılmasına öncelik verilmelidir. Hem iç hem de dış krizlere karşı alınması gereken diğer bir önlem ise, reel sektörün olabildiğince desteklenmesi olmalıdır. Reel sektör desteklenirken *esnek üretim yapısına* özen gösterilmeli ve pazar konusunda da devamlı alternatif imkanlar göz önüne alınmalıdır. Çünkü sabit üretim ve sabit pazar küreselleşmenin bu denli yoğunlaştığı bir dönemde ufak bir kriz karşısında ülkeleri zor durumda bırakmaktadır.

KAYNAKÇA

BALKAN, N. *Kapitalizm ve Borç Krizi*, Bağlam yayınları, İstanbul. 1994.

BURHAN, V. ve Z. Mustafaoğlu, *Asya Krizinin Türkiye İhracatı Üzerine Muhtemel Etkileri*, Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü Konjonktür Dairesi, DPT, Ankara, 1998.

- EGE, Y., “Rusya Krizi Fırsat da Demektir”, *Ekonomik Form*, TOBB, Eylül 1998.
- GÜRAN, N. ve İ. AKTÜRK, *Uluslararası İktisadi Kuruluşlar*, Anadolu Matbaacılık, 1997.
- GÜVEN, O. “Asya Krizine Önlem: Ekonomik Küçülme”, *Ekonomik Forum*, TOBB, Mart 1998
- GÜVENÇ, N. *Küreselleşme ve Türkiye*, BDS Yayınları, İstanbul, 1998.
- KAZGAN, Gülten, *Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1995.
- JOHNSON, G.G. “Formulation of Exchange Rate Policies in Adjustment Programs”, *IMF Staf Paper*. Vol.27 N. 36, Washington,(?).
- MALKOÇ, S., *Cumhuriyetin 75. Yılında Dünya Ekonomik Krizlerinin Türkiye'ye Yansımaları ve Güncel Bir Örnek: Rusya Krizi*. İhracat Genel Müd. DPT, Ankara, 1998.
- OĞUZ, O., “Asya Rüzgarı Hasta Ediyor”, *Ekonomik Forum*, TOBB, Ağustos 1998.
- OMAN, C. *Globalization and Regionalization*, OECD, 1994.
- WATERS, M., *Globalization*, Clays Ltd st. Ives PLC, London and New York, 1995.
- YILDIZOĞLU, E., *Globalleşme, Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İşbölümü*, *Globalleşme ve Kriz*, İstanbul, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1996a.
- YILDIZOĞLU, E., “Kapitalizmin Krizi ve Sermaye Piyasalarının Globalleşmesi”, *Globalleşme ve Kriz*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1996b.

GEÇİŞ EKONOMİLERİ VE YOLSUZLUK

Öğr. Gör. Selçuk AKÇAY*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, 23 post-komünist geçiş ekonomisinde yolsuzlukların nedenlerinin ve boyutlarının incelenmesidir. Çalışmada yolsuzlukların nedenleri konusunda bir dizi hipotez ileri sürülmüş ve test edilmiştir. Test sonuçlarına göre ekonomik özgürlüklerin eksikliği (yoğun devlet kontrolü, regülasyonlar) ve kayıt dışı ekonomi yolsuzluklara neden olan iki önemli faktör olarak ortaya çıkmıştır.

ABSTRACT

The purpose of this study is, to discuss causes and scope of corruption in 23 post-communist transition economies. In this study a set of hypotheses about the causes of corruption proposed and tested. Test results show that lack of economic freedom (more state control, regulations) and unofficial economy are two important factors that causes corruption in transition countries.

GİRİŞ

Kamu gücünün ve kaynaklarının özel çıkarlar için kötüye kullanılması¹ şeklinde tanımlanan yolsuzluk, gelişmiş – gelişmekte olan, büyük-küçük, piyasa ekonomisi ya da başka ekonomik sistemleri uygulayan ülkelerin hepsinde karşılaşılan bir sorundur. Bu sorun, gelişmekte olan ve piyasa ekonomisine geçiş sürecinde (transition economies) olan ülkelerde daha yaygın olarak görülmekte ve bu ülkeler üzerine etkisi daha şiddetli olmaktadır.

* Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.

¹Michael, JOHNSTON, “ Fighting Systemic Corruption: Social Foundations for Institutional Reform”, (Ed) , Mark, ROBINSON, *Corruption and Development*. Frank Cass Publisher , London,1998, s.89

Geçiş ekonomilerinde görülen yaygın yolsuzluklar, piyasa ekonomisine ve demokrasiye karşı eleştirilere yol açıp, hem piyasa ekonomisine geçiş, hem de demokratikleşme sürecini yavaşlatmaktadır².

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, geçiş ekonomilerinde yolsuzluğun nedenleri ve boyutları incelenmiştir. İkinci bölüm model, veri kaynakları ve hipotezlere ayrılmıştır. Üçüncü bölümde, hipotezler test edilmiş, test sonuçlarının değerlendirilmesi yapılmış ve önerilerde bulunulmuştur..

I.GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE YOLSUZLUK

A) NEDENLERİ

Geçiş ekonomilerinde görülen yolsuzlukların nedenleri, boyutları, dinamikleri ve spesifik özellikleri, sosyalizmden piyasa ekonomisine geçiş sürecinin ortaya çıkardığı siyasal ve sosyo-ekonomik sorunların sonuçlarından kaynaklanmaktadır³. Huntington'a göre, modernleşme ve değişim sürecinde olan ülkelerde insan davranışlarını belirleyen değerler ve normlar değişmekte, eski ve yeni normlar birbiriyle zıtlaşmaktadır. Bu zıtlasma ve norm sisteminin değişmesi yeni kaynak ve fırsatları kullanmayı meşrulaştırarak yolsuzlukları artırmaktadır⁴. Sovyetler Birliğinin 1989 yılında dağılmasından sonra post-komünist ülkeler çok yönlü ve eşanlı bir geçiş süreci yaşamaya başlamışlar, siyasal, ekonomik, ideolojik, ve sosyal değişim sürecine girmişlerdir. Bu ülkelerin çoğu sınırlarını ve kimliklerini yeniden belirlemiş, aynı zamanda askeri ve ticari bloklarını değiştirmiştir⁵.

²Kimberly, A. ELLIOT., *Corruption and the Global Economy*. Institute For International Economics, Washington, DC, June 1997. s.vii.

³ Mark LEVIN and Georgy SATAROV, "Corruption and Institutions in Russia", *European Journal of Political Economy*, Vol.16, 2000, s.116

⁴ Samuel P. HUNTINGTON, *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, 1968, ss.59-60

⁵ Leslie HOLMES, "Corruption, Weak States and Economic Rationalism in Central and Eastern Europe" *Paper Presented at 9th. International Anti-Corruption Conference, 10-15 October, Durban, South Africa, 1999*, s. 12

Geçiş ekonomilerinde sosyalizmin mirası, bu ülkelerde yolsuzlukların yaygın olmasında önemli rol oynamaktadır. Bu ülkelerde değişimden sonra kamu görevlilerinin çoğu görevlerine devam etmişler ancak yeni piyasa şartlarına uyum sağlamakta güçlük çekmişlerdir. Aynı zamanda bu insanlar girişimcilik tecrübeleri olmadığı için kendi iş yerlerini açamamışlar ve becerilerini kullanamamışlardır. Görevlerinin başında kalanlara ödenen ücretlerin düşük olması ve denetimin yetersizliği bu ülkelerde yolsuzlukları beslemiştir⁶.

Sosyalizmin diğer bir mirası ise bütün sosyalist ülkelerde görülen ve geçiş sürecini önemli ölçüde etkileyen, kayıt dışı ekonomi gerçeğidir.⁷ Geçiş ekonomilerinde yüksek vergi oranları, bürokratik yolsuzluklar, mafya-kamu görevlisi işbirliği mevcut olan kayıt dışı ekonomiyi daha da artırmıştır.⁸ Geçiş ekonomilerinde, kayıt dışı ekonominin 1990-93 ve 1994-95 yıllarına ait ortalama değerleri Tablo -1’de verilmiştir.

Tablo -1 Geçiş Ekonomilerinde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları (% GSYİH)

Ülkeler	1990-93 Ortalaması	1994-95 Ortalaması	Ülkeler	1990-93 Ortalaması	1994-95 Ortalaması
Arnavutluk	-	45,4	Kırgızistan*	27,1	35,7
Ermenistan	-	42,3	Letonya	24,3	34,8
Azerbaycan	33,8	59,3	Litvanya	26	25,2
Beyaz Rusya	14	19,1	Moldova	29,1	37,7
Bulgaristan	26,3	32,7	Polonya	20,3	13,9
Hırvatistan	23,5	28,5	Romanya	16	18,3
Çek Cum.	13,4	14,5	Slovakya	14,2	10,2
Gürcistan	43,6	63	Ukrayna	28,4	47,3
Macaristan	30,7	28,4	Özbekistan	10,3	8
Kazakistan	22,2	34,2	Rusya	27	41
Slovenya*	28,5	24	Estonya	23,9	18,5
Makedonya*	40,4	46,5			

⁶LEVIN ve SATAROV, a.g.e., s.117

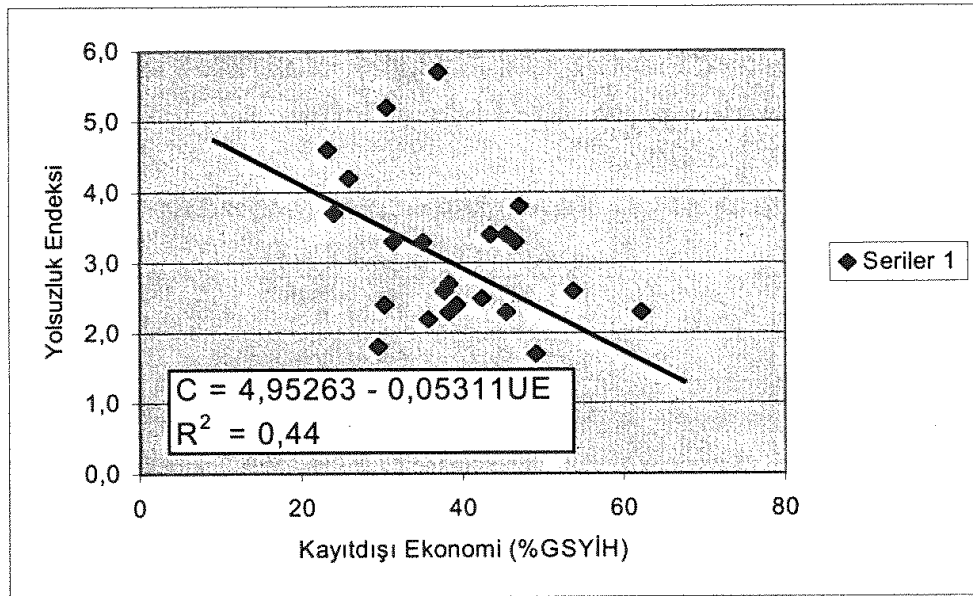
⁷ Marie LAVIGNE, *The Economics of Transition : From Socialist Economy to Market Economy*, St. Martin’s Press, New York, 1995, s. 9

⁸ Simon JOHNSON, Daniel KAUFMANN, John MCMILLAN, Christopher WOODRUFF, “ Why Do Firms Hide? Bribes and Unofficial Activity after Communism”, *Journal of Public Economics*, 76, 2000, s. 501

Kaynak: Schneider ve Enste, 2000, s.10 , *Kırgızistan, Makedonya, Slovenya'ya ait kayıt dışı verileri Lacko , 1999, Tablo, 8

Geçiş ekonomilerinde yolsuzluk ve kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişki Şekil-1'de gösterilmiştir. Şekilden de görüleceği gibi kayıt dışı ekonomide artışlar yolsuzlukları da artırmaktadır. Kayıt dışı ekonomideki %1'lik bir artış yolsuzluk endeksinde* 0,05311 puanlık düşüşe (yolsuzluğun artmasına) neden olmaktadır.

Şekil –1 Yolsuzluk – Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi

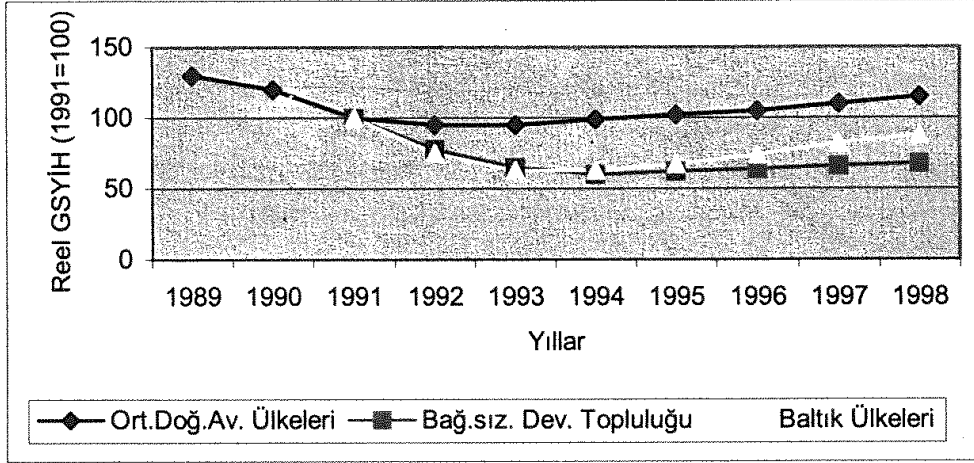

Geçiş ekonomilerinde ekonomik çöküş, gayri safi yurtiçi hasılda (GSYİH) büyük düşüşlere neden olmuştur. Gayri safi yurtiçi hasıla Bağımsız Devletler Topluluğu (CIS) ülkelerinde % 50, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde (CEE) ise % 15 oranında azalmıştır⁹. Geçiş ekonomilerinde on yıl içerisinde GSYİH'da görülen değişmeler Şekil-2'de verilmiştir.

* Uluslararası Şeffaflık Enstitüsü tarafından hazırlanan endeks 0 ile 10 arasındaki puanlardan oluşmaktadır. 0 en fazla yolsuzluğu 10 ise en az yolsuzluğu göstermektedir.

⁹ World Bank, a.g.e., s. 20

Şekil-2 Geçiş Ülkelerinde GSYİH'nın On Yıllık Trendi

Kaynak: Oleh, HAVRYLYSHYN and others, IMF Occasional Paper, 2000

Geçiş sürecinin başlangıç aşamasında enflasyon çok yükselmiş, bunun sonucunda kamu sektöründe reel ücretler düşmüştür. Ücretlerin düşmesi ve zamanında ödenememesi, yoksullaşan kamu görevlilerini görevlerini yerine getirirken rüşvet talep etmeye zorlamıştır. Alatas'a göre, kaynakların ve malların kıtlığı, yüksek enflasyon, yetersiz ve etkin olmayan devlet denetimleri yolsuzluğu çekici ve etkili ek gelir kaynağı haline getirmektedir.¹⁰

Siyasal ve ekonomik riskler yerli ve yabancı özel sektör yatırımlarını azaltmıştır. Bu ülkelerde devlet gelirlerinin azalması vergilerin artırılmasına neden olmuş, vergilerin artırılması ise vergi kaçakçılığını teşvik etmiştir. Bunun sonucunda da bu ülkelerde yukarıda söz edildiği gibi mevcut olan kayıt dışı ekonomi ve yolsuzluklar artmıştır¹¹.

Geçiş ekonomilerinde yolsuzlukların diğer bir nedeni ise kurumsal faktörlerdir. Totaliter rejimden kalan bürokratik kurumlar ve devlet idare sistemi, değişim sürecine ayak uyduramamış ve bu hızlı

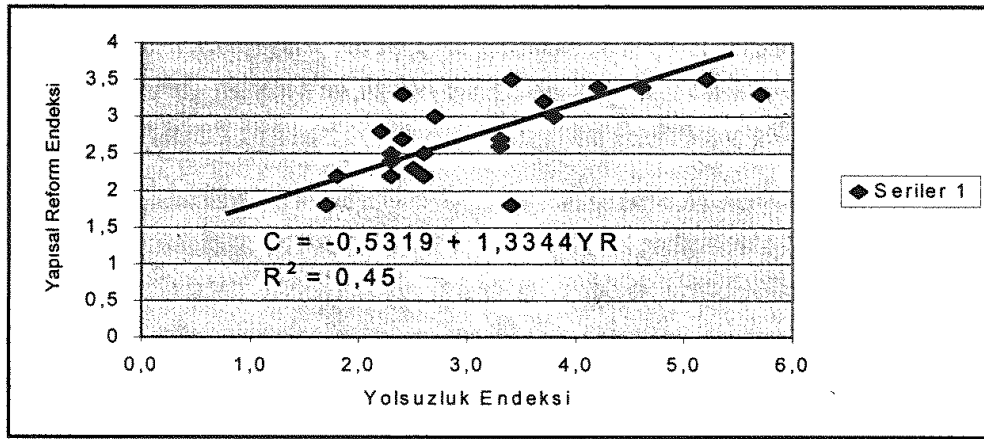
¹⁰ Syed H. ALATAS, *Corruption: Its Nature, Causes and Functions*. Ashgate Publishing Limited, England, 1990. s.90

¹¹ LEVIN ve SATAROV, a.g.e., s.117

değişimin gerisinde kalmıştır. Totaliter rejimin, *nomenklatura**, sisteminin çökmesinden sonra, geçiş ülkelerinin çoğunda kamu hizmetlerini yerine getirecek kişilerin seçilmesi ve terfilerini gerçekleştirecek yeni ve modern bir sistem geliştirilememiştir. Bunun sonucunda devlet bürokrasisinde, görevini özel çıkarları için kötüye kullanmaya eğilimli dürüst olmayan kişiler istihdam edilmiştir. Geçiş sürecinin ilk yıllarındaki otorite boşluğu, önceden varolan *nomenklatura* sistemi ve yeni ekonomik seçkin sınıf bu süreçte ekonomik ve siyasal baskı gücü haline gelmiştir. Bu oluşum geçiş ülkelerinin çoğunda idari yolsuzluklara, hükümet politikalarına ve kararlarına nüfuz edebilen güçler doğurmuştur.¹²

Bürokratik kurumlarda, devlet idaresi sisteminde ve ekonomide yapısal reformların zamanında yapılmaması ya da bu konuda yavaş davranılması geçiş ülkelerinin çoğunda yolsuzluklar için bereketli bir zemin oluşturmuştur. Yapısal reformları zamanında başlatan geçiş ülkelerinde daha az yolsuzluk görülürken bu konuda geç kalan ülkelerde daha fazla yolsuzluk görülmüştür. Yolsuzluk ile yapısal reformlar arasındaki ilişki Şekil-3'de gösterilmiştir.

Şekil-3 Yolsuzluk Yapısal Reform İlişkisi

Kaynak: Transparency International, EBRD, 1999.

* Komünist Partisinin hükümette ve ekonomide anahtar konumlara istediği kişileri atamasıdır. Bu kişiler konumlarından dolayı, kıt olan mal ve hizmetlere ulaşma gibi özel imtiyazlara sahiptir.

¹² World Bank, a.g.e., s. 26

Şekil 3’de görüleceği gibi yolsuzluk ile yapısal reformlar arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Yapısal reform endeksindeki 1 puanlık artış yolsuzluk endeksinde 1,3344 puanlık artışa (yolsuzluğun azalmasına) neden olmaktadır.

Geçiş ekonomilerindeki yolsuzlukların diğer bir nedeni ise kanunlardaki boşluklar (loopholes), mülkiyet haklarının korunamaması ve yargı sisteminin iyi işlememesidir.

Ekonomik özgürlüklerin yeterince sağlanamamış olması, diğer bir ifade ile devletin ekonomideki büyüklüğü ve ekonomiye müdahalesi (kontrolü) geçiş ekonomilerinde yolsuzlukların diğer bir nedenidir. Sosyalist sistemin çökmesinden sonra bu ülkelerde, devletin ekonomideki büyüklüğü ve müdahalesi azalmasına rağmen devam etmektedir. Bu ülkelerin çoğunda devlet dış ticarete, para politikasına, bankacılığa, ücret ve fiyatlara müdahale etmektedir. Geçiş ülkelerine ait Heritage Foundation tarafından hazırlanan ekonomik özgürlükler endeksi Tablo -2’de verilmiştir.

Tablo-2 Geçiş Ekonomilerinde Ekonomik Özgürlükler Endeksi (1999)

Ülkeler	1999 Yılı Endeks Puanı*	Ülkeler	1999 Yılı Endeks Puanı*
Arnavutluk	3,85 (129)*	Kırgızistan	4 (135)*
Ermenistan	3,45 (106)	Letonya	2,85 (61)
Azerbaycan	4,30 (143)	Litvanya	3 (72)
Beyaz Rusya	4,15 (140)	Moldova	3,35 (97)
Bulgaristan	3,45 (106)	Polonya	2,95 (65)
Hırvatistan	3,65 (116)	Romanya	3,30 (95)
Çek Cum.	2,05 (12)	Slovakya	3,05 (75)
Gürcistan	3,65 (116)	Ukrayna	3,80 (124)
Macaristan	2,90 (62)	Özbekistan	4,40 (147)
Kazakistan	4,05 (137)	Rusya	3,45 (106)
Slovenya	3,10 (81)	Estonya	2,15 (18)
Makedonya	-		

* Endeks 1 ile 5 arasındaki puanlardan oluşmaktadır. 1 en fazla ekonomik özgürlük durumunu, 5 ise ekonomik özgürlüklerin olmadığı durumu göstermektedir.

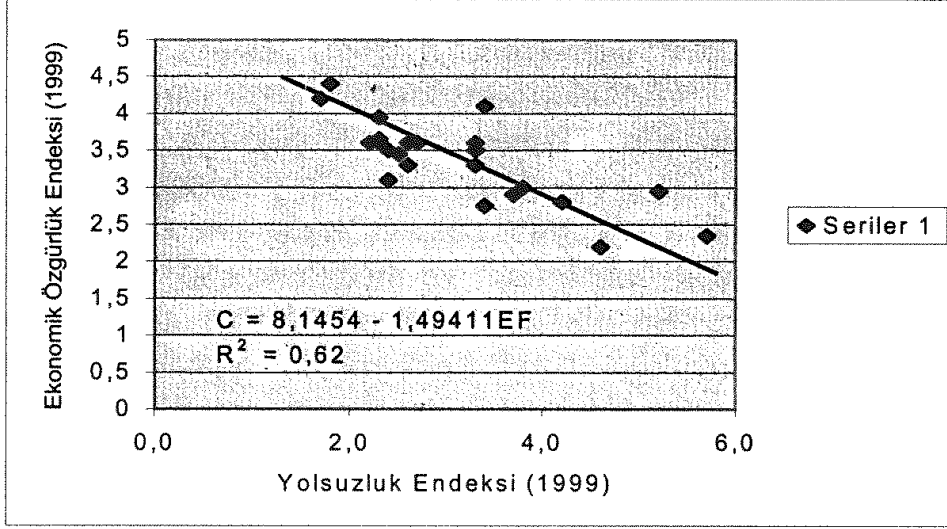
()* : Ülkelerin endeksindeki sıralamalarını göstermektedir.

Kaynak: Heritage Foundation ,Index of Economic Freedom Rankings, 1999.

Geçiş ülkelerinde yolsuzluk ile ekonomik özgürlükler arasındaki ilişki Şekil-4’de gösterilmiştir. Şekilden de görüleceği gibi yolsuzluk ve ekonomik özgürlükler arasında negatif bir ilişki

bulunmaktadır. Ekonomik özgürlük endeksindeki bir puanlık artış (özgürlüklerin azalması) yolsuzluk endeksinde yaklaşık olarak 1,5 puanlık düşüşe (yolsuzlukların artmasına) neden olmaktadır.

Şekil-4 Yolsuzluk – Ekonomik Özgürlük İlişkisi

B) YOLSUZLUĞUN BOYUTLARI

Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde bulunan 23 ülkeye ait Uluslararası Şeffaflık Enstitüsü tarafından hazırlanan 1999-2000 yılları Yolsuzluk Endeksi Tablo-3'de verilmiştir. Enstitü tarafından hazırlanan 1999 yılı endeksi 99 ülke, 2000 yılı endeksi ise 90 ülke için hazırlanmıştır. 1999 yılı endeksi genel olarak değerlendirildiğinde, dünyada en fazla yolsuzluklar geçiş ekonomilerinde, en az yolsuzluklar ise OECD ülkelerinde görülmektedir. Şekil-5'de dünyada yolsuzlukların boyutları ülke gruplarına göre verilmiştir. Her iki yılda da Estonya ve Slovenya geçiş ekonomileri içerisinde yolsuzlukların en az görüldüğü ülkeler olurken, Azerbaycan, Rusya, Ukrayna, Özbekistan, Gürcistan ve diğerleri son sıralarda yer almışlardır.

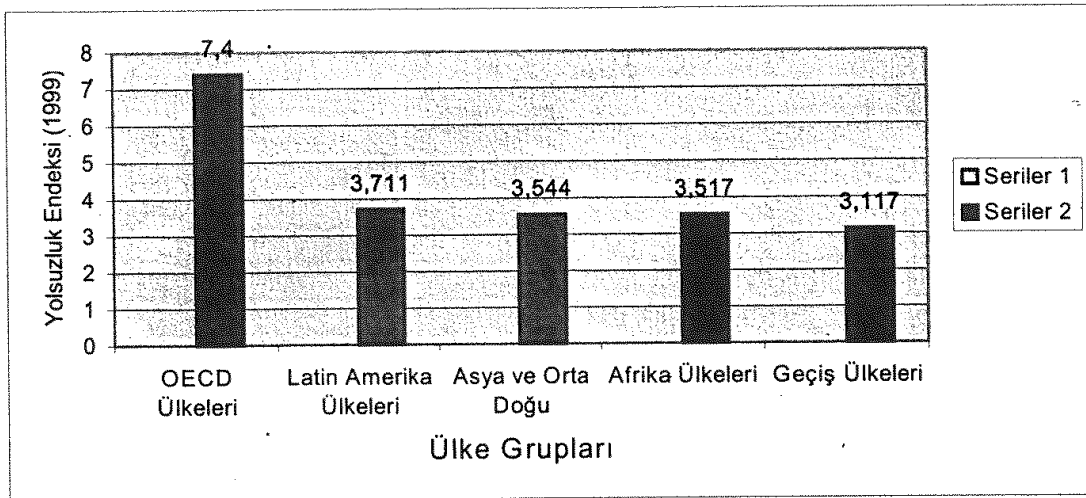
Tablo -3 Geçiş Ekonomilerine Ait 1999-2000 Yılları Yolsuzluk Endeksi

Ülkeler	1999 Endeks Puanı*	2000 Endeks Puanı*	Ülkeler	1999 Endeks Puanı*	2000 Endeks Puanı*
Arnavutluk	2,3 (84)*	-	Kırgızistan	2,2 (87)*	-
Ermenistan	2,5 (80)	2,5 (76)*	Letonya	3,4 (58)	3,4 (57)*
Azerbaycan	1,7 (96)	1,5 (87)	Litvanya	3,8 (50)	4,1 (45)
Beyaz Rusya	3,4 (58)	4,1 (43)	Moldova	2,6 (76)	2,6 (75)
Bulgaristan	3,3 (63)	3,5 (53)	Polonya	4,2 (44)	4,1 (47)
Hırvatistan	2,7 (74)	3,7 (51)	Romanya	3,3 (67)	2,9 (68)
Çek Cum.	4,6 (39)	4,3 (42)	Slovakya	3,7 (53)	3,5 (56)
Gürcistan	2,3 (85)	-	Ukrayna	2,6 (77)	1,5 (88)
Macaristan	5,2 (31)	5,2 (32)	Özbekistan	1,8 (95)	-
Kazakistan	2,3 (86)	3 (66)	Rusya	2,4 (83)	2,1 (83)
Slovenya	6 (25)	5,5 (28)	Estonya	5,7 (27)	5,7 (27)
Makedonya	3,3 (66)	-			

* : Endeks 0 ile 10 arasında puanlardan oluşmaktadır. 0 en fazla yolsuzluğu, 10 ise en az yolsuzluğu ifade etmektedir. ()* : Ülkelerin yolsuzluk endeksindeki sırasını göstermektedir.

Kaynak: Transparency International, Corruption Perception Index 1999-2000

Şekil-5 Dünyada Yolsuzluğun Boyutları

Kaynak: Transparency International 1999. Ülke grupları puanları 1999 yılı yolsuzluk endeksi ortalamalarıdır.

Geçiş ekonomilerinde yolsuzlukların boyutları konusunda Freedom House adlı kurumun 1997-98 değerlendirmesi Tablo-4'de verilmiştir.

Tablo -4 Geçiş Ekonomilerinde 1997-98 Yılları Arasında Yolsuzluk Göstergeleri

Ülkeler	1997-98 Yolsuzluk Puanı*	Ülkeler	1997-98 Yolsuzluk Puanı*
Arnavutluk	D	Kırgızistan	D
Ermenistan	D	Letonya	B
Azerbaycan	D	Litvanya	B
Beyaz Rusya	C	Moldova	C
Bulgaristan	C	Polonya	C
Hırvatistan	-	Romanya	C
Çek Cum.	B	Slovakya	C
Gürcistan	C	Ukrayna	D
Macaristan	A	Özbekistan	D
Kazakistan	D	Rusya	D
Slovenya	A	Estonya	B
Makedonya	-		

(*) Yolsuzluk puanlaması A ile D arasında değişmektedir. A en az yolsuzluğu D ise en fazla yolsuzluğu göstermektedir.

Kaynak: Freedom House, 1998.

Tablo-3 ve Tablo-4'de görüldüğü gibi Baltık ülkelerinde yolsuzluk daha az, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde ise daha fazladır. Baltık ülkelerinde yolsuzluğun az olmasında aşağıda sıralanan faktörler önemli rol oynamaktadır.¹³

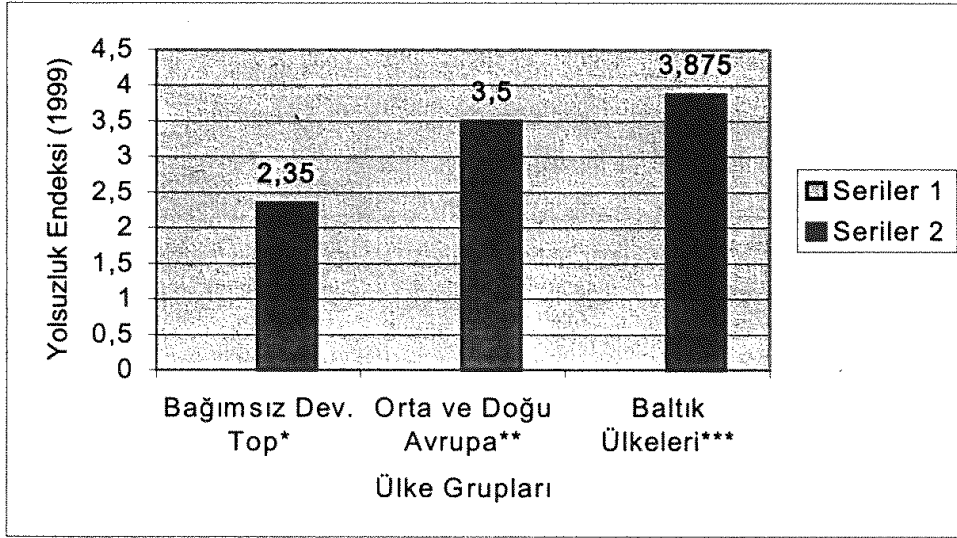
- Komünist sistemin egemen olduğu yıllarda piyasa sosyalizmini (market socialism) uygulamaları,
- Güçlü sivil bir topluma sahip olmaları,
- Kamu sektöründe kurumlaşmalarının güçlü olması,
- İyi eğitilmiş kamu personeline sahip olmaları ve aynı zamanda Batı'ya yakın olmaları

Uluslararası Şeffaflık Enstitüsü 1999 yılı yolsuzluk endeksinin geçiş ülkeleri gruplarına göre aritmetik ortalaması alındığında, Baltık Ülkeleri ortalaması 3,875, Balkan ve Doğu Avrupa ülkeleri ortalaması

¹³ World Bank, a.g.e., ss.27-28

3,5, Bağımsız Devletler Topluluğu ortalaması ise 2,35'dir. Geçiş ülkeleri yolsuzluk ortalamaları Şekil-6'da gösterilmiştir.

Şekil-6 Geçiş Ekonomilerinde Yolsuzluğun Boyutları

*Rusya, Ermenistan, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Kırgızistan, Moldova, Gürcistan, Kazakistan, Ukrayna, Özbekistan

**Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Polonya, Romanya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Slovenya, Makedonya, Slovakya,

*** Letonya, Estonya, Litvanya

Kaynak: Transparency International, 1999

II. MODEL, VERİ KAYNAKLARI VE HİPOTEZLER

A) AMPİRİK MODEL

Çalışmada kullanılan model (1)'nolu eşitlikle tanımlanmıştır.

$$C = f(EF, UE, YC) \quad (1)$$

Burada;

C = Yolsuzluk endeksini

EF = Ekonomik özgürlük endeksini

UE = Kayıt dışı ekonomiyi (% GSYİH)

YC = Komünist rejimde kalınan süreyi, göstermektedir.

(1)'nolu eşitlik, En Küçük Kareler Yöntemi kullanılarak tahmin edilebilmesi için aşağıdaki gibi ifade edilmiştir.

$$C = Sabit + \alpha_1 EF + \alpha_2 UE + \alpha_3 YC + \varepsilon \quad (2)$$

B) VERİLER VE KAYNAKLARI

Modelde 23 geçiş ülkesine ait kesit veriler kullanılmıştır. Bağımlı değişken olarak Uluslararası Şeffaflık Enstitüsü tarafından hazırlanan 1999 yılı Yolsuzluk Endeksi kullanılmıştır. Bu yılın yolsuzluk endeksinin seçilmesinin nedeni, çalışmaya konu olan tüm ülkelere ait yolsuzluk verisini bulundurmasıdır. Enstitü tarafından hazırlanan endeks, uluslararası alanda faaliyet gösteren şirketlerde yöneticilik yapan kişilerle, iş adamlarıyla, siyaset bilimcileri ve halk ile yapılan anketlerin sonuçlarından elde edilmektedir. Yapılan araştırmalarda her ülke ile ilgili olarak en az dört ayrı anket yapılmaktadır. Anket adedi birden fazla tutularak varyans farklılıkları ortadan kaldırılmaya çalışılmakta ve tüm anketlerin sonuçları tek bir endeks haline getirilmektedir. Endeks 0 ile 10 arasındaki puanlardan oluşmaktadır. 0 en fazla yolsuzluğu 10 ise en az yolsuzluğu ifade etmektedir.

Kayıt dışı ekonomiye ait veriler, Schneider ve Enste tarafından fiziki girdi (input) yöntemi kullanılarak hesaplanan 23 ülkeye ait 1994-95 yılları ortalama değerleridir.¹⁴

Ekonomik özgürlüklere ilişkin veri olarak Heritage Foundation tarafından hazırlanan 1999 yılı Ekonomik Özgürlük Endeksi¹⁵ kullanılmıştır. Kurum tarafından hazırlanan endeks, ekonomik özgürlükleri etkileyen ticaret politikası, devletin mali yükü, devletin ekonomiye müdahalesi, para politikası, bankacılık, ücret-fiyat kontrolleri, mülkiyet hakları, regülasyonlar, karaborsa gibi değişkenler hesaba katılarak hesaplanmaktadır. Endeks 1 ile 5 arasındaki

¹⁴ Friedrich SCHNEIDER and Dominik ENSTE, "Shadow Economies Around the World: Size, Causes, and Consequences", *International Monetary Fund Working Papers*, 2000/26, Washington : International Monetary Fund, 2000, s. 10

¹⁵ Heritage Foundation, *Index of Economic Freedom Rankings*, 1999

puanlardan oluşmaktadır. 1 en fazla ekonomik özgürlük durumunu, 5 ise ekonomik özgürlüklerin olmadığı durumu ifade etmektedir.

Geçiş ülkelerinin kaç yıl komünist rejimde kaldıklarına ilişkin veri Fischer ve Sahay'dan alınmıştır¹⁶.

C) HİPOTEZLER

Hipotez 1: Yolsuzluk ve ekonomik özgürlükler arasında negatif bir ilişki vardır. Yolsuzluk, ekonomik özgürlükler artarken azalmakta ancak ekonomik özgürlükler azalırken artmaktadır.

Hipotez 2: Yolsuzluk ile kayıt dışı ekonomi arasında pozitif bir ilişki vardır. Yolsuzluk artarken kayıt dışı ekonomi de artmaktadır, azalırken kayıt dışı ekonomi de azalmaktadır.

Hipotez 3: Yolsuzluk düzeyi ile, geçiş ülkelerinin komünist rejimde kaldıkları süre arasında negatif bir ilişki vardır. Komünist rejimde uzun süre kalan ülkelerde yolsuzluk daha fazla, az kalan ülkelerde ise daha azdır.

III- HİPOTEZLERİN SINANMASI, TAHMİN SONUÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE ÖNERİLER

Model En Küçük Kareler Yöntemi kullanılarak tahmin edilmiş ve sonuçlar Tablo-5'de verilmiştir.

Tablo-5 $C = Sabit + \alpha_1 EF + \alpha_2 UE + \alpha_3 YC + \varepsilon$

Modelin EKKY Tahmin Sonuçları			
Değişken	Katsayı	Standart Hata	T İstatistiği
1. Sabit	7,902177	0,817229	9,669473
2. EF	-1,09025*	0,337604	-3,22936
3. UE	-0,02578*	0,012169	-2,11888
4. YC	-0,00396	0,01201	-0,32998

N = 23, SD= 19, $R^2 = 0,70$ F (4, 23) = 14,83896

* % 5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı

¹⁶ Stanley FISCHER and Ratna SAHAY, "The Transition Economies After Ten Years", *IMF Working Paper*, WP/2000/30, Table-3, s. 37

Ekonomik özgürlüklerin azlığı ve yaygın kayıt dışı ekonomi, geçiş ekonomilerinde yolsuzlukları artırıcı yönde etkilediği söylenebilir. Örneğin ekonomik özgürlükler endeksindeki 1 puanlık artış (ekonomik özgürlüklerin azalmasına) yolsuzluk endeksinde 1,41924 puanlık düşüşe (yolsuzluğun artmasına) neden olmaktadır. Aynı şekilde kayıt dışı ekonomide %1'lik bir artış, yolsuzluk endeksinde 0,02983 puanlık düşüşe (yolsuzluğun artmasına) neden olmaktadır

Bu çalışma geçiş ekonomilerinde görülen yolsuzluklarda, ekonomik özgürlüklerin azlığı (devletin ekonomideki büyüklüğü, ekonomiye müdahalesi, yoğun regülasyonlar) ve kayıt dışı ekonominin, iki önemli faktör olduğunu ortaya koymuştur. Geçiş ülkelerinde yolsuzlukların derecesi ülkeden ülkeye farklılık gösterse de bu ülkelerde yolsuzlukla mücadelede şu noktalara dikkat edilmesi gerekmektedir. Devlet faaliyetlerinin çerçevesi belirlenmeli, özelleştirme hızlandırılarak devletin ekonomideki rolü azaltılmalıdır. Ayrıca kamu sektörü reformları (yargı, vergi ve gümrük yönetimi) hızlandırılmalıdır.

KAYNAKÇA

ALATAS, Syed H., *Corruption: Its Nature, Causes and Functions*. Ashgate Publishing Limited, England, 1990.

ELLIOT, Kimberly A., *Corruption and the Global Economy*. Institute For International Economics, Washington, DC, June 1997.

European Bank for Reconstruction and Development, *Transition Report Update*, London, 1999.

Freedom House, 1998, Internet <http://www.freedomhouse.org>.

HARRY, G. Broadman and RECANATINI, Francesca, “ Seeds of Corruption: Do Market Institutions Matter?” *Policy Research Working Paper 2368*, World Bank, June, 2000.

HAVRYLYSHYN, Oleh, WOLF, Thomas, BERENGAUT, Julian, CASTELLO-BRANCO, Marta, ROODEN, van Ron, MERCER-BLACKMAN, Valerie, “ Growth Experience in Transition Countries 1990-1998”, *IMF Occasional Paper*, 184, 2000.

Heritage Foundation, “ Index of Economic Freedom Rankings, 1999 ”, <http://www.heritage.org/index>.

HOLMES, Leslie , “Corruption , Weak States and Economic Rationalism in Central and Eastern Europe” Paper Presented at 9th. International Anti-Corruption Conference, 10-15 October, Durban, South Africa, 1999, s. 12

HUNTINGTON, Samuel P., *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, 1968.

JOHNSON Simon, KAUFMANN Daniel, MCMILLAN John, WOODRUFF Christopher, “Why Do Firms Hide? Bribes and Unofficial Activity after Communism”, *Journal of Public Economics*, 76, 2000, s.495-520

LACKO, Maria, “Hidden Economy an Unknown Quantity? Comparative Analyses of Hidden Economies in Transition Countries in 1989-1995”, *Working Paper 9905*, Department of Economics, University of Linz, Austria, 1999.

LAVIGNE, Marie, *The Economics of Transition : From Socialist Economy to Market Economy*, St. Martin’s Press, New York, 1995.

LEVIN Mark and SATAROV Georgy , “ Corruption and Institutions in Russia”, *European Journal of Political Economy*, Vol.16, 2000, s.113-132

ROBINSON, Mark, *Corruption and Development*. Frank Cass Publisher, London, 1998.

SCHNEIDER, Friedrich and ENSTE Dominik, “ Shadow Economies Around the World: Size, Causes, and Consequences” , *International Monetary Fund Working Papers*, 2000/26, Washington : International Monetary Fund, 2000.

TANZI, Vito, “Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope, and Cures,” *IMF Working Paper*, 98/63, Washington: International Monetary Fund, 1998.

Transparency International, “ Corruption Perception Index 1999-2000. ” Internet [http:// www.transparency.de/index.html](http://www.transparency.de/index.html)

WOLF, Thomas and GURGEN, Emine , “ Improving Governance and Fighting in the Baltics and CIS Countries: The Role of the IMF ” *IMF Working Paper*, January, 2000.

World Bank, *Anticorruption in Transition : A Contribution to the Policy Debate*, The World Bank, Washington D.C., 2000.

GEMİ ADAMLARININ ÜCRET GELİRLERİNİN VERGİLENDİRİLMESİ

Prof.Dr. H.Hüseyin BAYRAKLI*

ÖZET

Gemi adamlarının ücret gelirlerinin vergilendirilmesi, bazı hallerde diğer ücret gelirlerinin vergilendirilmesinden farklılık arz etmektedir. Özellikle tam vergi mükellefi işverenlerin yanında çalışan gemi adamlarının ücret geliri süreli olarak gelir vergisinden istisna edilmiştir. Türk Uluslararası gemi siciline kayıtlı gemilerde çalışanların ücretleride vergiden istisna tutulmuştur.

ABSTRACT

Taxation of wage-income of seamen, in some cases differs from other wage-incomes' taxation. In particular, wage-income of seamen employed by a full tax-payer, is temporarily exempted from income tax. Income of those working on Turkish ships registered at international ship records, is exempted from taxation as well.

GİRİŞ

Gemi işletenlerin yanında çalışan hizmet erbabının vergilendirilmesi, elde edilen gelirin uluslararası sularda geçen hizmet karşılığı olması veya Türk Uluslararası Gemi Siciline (TUGS) kayıtlı gemi olması halinde vergilendirilmesi farklılık arz eder. Bu çalışmada, gemi adamı, TUGS, uluslararası sular ve elde edilen ücretin vergilendirilmesi üzerinde durulacaktır.

* Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü.

I. GEMİ ADAMI

Gemi adamı kavramının açıklanabilmesi için öncelikle gemi ve Türk Uluslararası Gemi Sicili (TUGS) üzerinde durulacaktır. Sonra gemi adamı kavramı incelenecektir.

A) GEMİ VE ÖZELLİKLERİ

Gemi, sözlükte “büyük su vasıtası¹”olarak tanımlanmaktadır. Hukuk literatüründe ise“ayrıldığı amaca uygun olarak kullanılması, denizde hareket etmesi yeteneğine bağlı bulunan ve pek küçük olmayan her türlü tekne gemi sayılır”² diye tanımlanmıştır.

Tabii oldukları hukuk kuralları açısından gemiler, deniz ve iç su gemileri olarak ayrılır. Fiilen denizde ulaştırma işlerinde kullanılan gemiler deniz gemisi, iç suda ulaştırma gemisi işlerinde kullanılan gemilere de iç su gemisi adı verilir³. Türkiye’de iç su gemileri sadece Van Gölü’nde taşımacılığa ayrılan gemiler olup, Ticaret Kanunu’ nun⁴ kara ticareti hükümlerine tabidir. Deniz gemileri ise, Ticaret Kanunu’ nun deniz ticareti hukuku hükümlerine tabidir.

Ticaret gemileri, denizde kar elde etme amacıyla çalıştırılan gemilerdir. Kar amacı taşıyan faaliyetler, yük ve yolcu taşımacılığı, yedeğinde gemi çekme işleri ve kazaya uğramış gemi ve personelinin kurtarılmasıdır.

B) TÜRK ULUSLAR ARASI GEMİ SİCİLİ

Gemi sicili, gemilerin kaydedildikleri sicildir. Bu sicil gemilerin milliyeti ve gemiye ait mülkiyet, ipotek ve diğer hakların kurulmasını ve ilan edilmesini sağlar⁵.

¹ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Yay, Milsan AŞ, İstanbul, 1986, s.342.

² Hüseyin Özcan, *Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü*, B.4, Yeni Desen Matbaası, Ankara, 1975, s.216.

³Rayegan KENDER- Erol ÇETİNGİL, *Deniz Ticareti Hukuku (Temel Bilgiler)*, B. 4, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1988, s.34.

⁴ 6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu, RG, T: 09-07-1956, No: 9353.

⁵ KENDER- ÇETİNGİL, s.42.

Milli gemi sicilleri, hükümetin uygun göreceği yerlerde tutulur⁶. Gemi sicilleri liman başkanlığında sicil memurları tarafından o yer Asliye Hukuk Mahkemesinin denetimi altında tutulur⁷.

Türk Uluslararası Gemi Sicili (TUGS), Denizcilik Müsteşarlığına bağlı olarak İstanbul'da oluşturulmuştur⁸.

Bir geminin TUGS' ye tescil edilebilmesi için şu şartları taşıması gerekir.

i. Gemi Türkiye'de ikamet eden gerçek kişiye ait olmalıdır. Bu kişi Türk uyruklu olabileceği gibi yabancı uyruklu kişi de olabilir.

ii. Gemi tüzel kişiliğe ait ise bu tüzel kişilik Türkiye'de Türk mevzuatına göre kurulmuş olmalıdır.

iii. Gemi hem TUGS' ye hem de MGS' ye tescil edilmiş olmamalıdır. Yabancı bir ülkenin gemi siciline kayıtlı gemilerde Türk gemi siciline kayıt edilemez⁹. Eğer MGS' ye kayıtlı ise MGS kaydı re'sen terkin edilerek TUGS' ye tescili yapılır¹⁰.

iv. Personel donanımı itibariyle kaptanın T.C vatandaşı olması gerekir. Donatanın T.C. vatandaşı olması veya Türk Ticaret Siciline kayıtlı ticaret şirketi olması durumunda kabotaj hakkı dışında personelin en az % 51'nin TC vatandaşı olması zorunludur¹¹.

C) GEMİ ADAMI KAVRAMI

Gemi adamı, bir hizmet sözleşmesine dayanılarak gemide çalışan kaptan, zabıt ve tayfalarla diğer kimselere gemi adamı denir¹².

Gemi adamının özellikleri şunlardan oluşabilir.

i. Gemi adamı gerçek kişilerden oluşur. Çünkü hizmet sözleşmesinin taraflarından iş gören olup, emeğinin karşılığında gelir elde eden

⁶ TTK, md.839/I.

⁷ TTK, md.839/II.

⁸ 4490 sayılı kanun, md.3/I.

⁹ Yargıtay 11.Hukuk Dairesi, E: 1987/3737, T: 19.06.1987.

¹⁰ TUGSY, md: 7 ve 21.

¹¹ TUGSY, md.21.

¹² 854 Sayılı Deniz İş Kanunu, RG. T: 29-04-1967, No: 12586.

kişidir¹³. Bu özelliği itibariyle elde ettiği gelir de ücret unsurunu oluşturur.

ii. Gemi adamı iş görme gayesiyle gemide bulunmuş olması nedeniyle iş verenle aralarında hizmet sözleşmesi bulunmalıdır. Hizmet sözleşmesi, tam iki tarafa borç yükleyen bir sözleşmedir. İşçi ve işveren karşılıklı edim değişimi söz konusudur¹⁴.

iii. İşveren ise donatandır. İşveren tek kişi ise donatan, ortaklık şeklinde ise donatma iştirakidir¹⁵.

Kanunda gemi adamı tanımlanırken, kaptan, zabıt ve tayfalardan söz ederken “diğer kimseler” den de söz etmiştir. Bu gemi adamları sınırlı sayıda belirtilmiştir. Bunun dışında çarkçı, gemi mühendisi gibi iş görenler de gemi adamı kavramı içinde yer almaktadır.

II. ULUSLARARASI SULARDA VE TÜRKİYE ULUSLARARASI GEMİ SİCİLİNE KAYITLI GEMİLERDE ELDE EDİLEN ÜCRET GELİRİ VE VERGİLENDİRİLMESİ

Çalışmamızın bu bölümünde uluslararası sular ve gemi adamlarının bu sulara elde ettiği ücretlerinin nasıl vergilendirildiği üzerinde duracağız. TUGS ve buna kayıtlı gemiler bir önceki başlıkta incelenmiş olması nedeniyle burada sadece vergilendirilmesi üzerinde durulacaktır.

A) ULUSLARARASI SULAR

Açık denizler, devletin egemenliği alanı dışında tutulan, bütün devletlerin kullanım yetkisine sahip olduğu deniz parçasıdır. Bu uluslararası sulara bir hukuki rejimin olmadığı anlamına gelmez. Uluslararası sulara serbest olan, ulaştırma, avlanma, deniz altı kablo

¹³ Turgut AKINTÜRK, *Borçlar Hukuku*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1986, s.205.

¹⁴ AKINTÜRK, s.205.

¹⁵ KENDER-ÇETİNGİL, s.73

ve boru döşenmesi ve deniz üzerinde uçmaktır¹⁶. Bu serbesti istisnai hallerde sınırlanabilmektedir. Bu sınırlama, sadece ticaret gemileri üzerinde uygulanmak şartıyla, deniz haydutluğunun önlenmesi, durdurma ve arama ile kesintisiz izleme yetkisidir¹⁷.

B) GEMİ ADAMLARININ ÜCRET GELİRLERİNİN VERGİLENDİRİLMESİ

Gelir vergisi sistemi içinde ücretlerin vergilendirilmesi üç şekilde yapılmaktadır. Bunlar, stopaj yöntemi, beyanname üzerinden vergilendirme ve asgari ücret üzerinden vergilendirilmedir¹⁸. Gemi adamlarının vergilendirilmesi de bu üç yöntemden birisi ile olur.

1. Tam Mükellefiyete Tabi Gemi Adamlarının Yanında Çalışan Gemi Adamlarının Ücret Gelirlerinin Vergilendirilmesi

Tam mükellefiyete tabi kişilerin yanında çalışan gemi adamlarının vergilendirilmesi, çalıştıkları denizin hukuki statüsüne göre değişmektedir. Münhasıran uluslararası sulardaki hizmetleri karşılığı ödenen ücretler, gelir vergisinden istisna edilmiştir¹⁹. Elde edilen gelir, uluslararası suların dışındaki hizmet karşılığı ise, gelir vergisinin genel hükümleri çerçevesinde vergilendirilecektir.

Uluslararası sularda elde edilen ücret gelirlerinin gelir vergisinden istisna olabilmesi için şu şartların bulunması gerekir.

i. İş verenin tam vergi mükellefi olması gerekir. İş veren gerçek kişi ise GVK tam mükellefiyete ilişkin şartlarının yerine getirilmiş olması gerekir²⁰. Kurumlar vergisi mükellefi ise, Kurumlar Vergisi Kanununa göre tam vergi mükellefi olmalıdır²¹.

ii. Gemi adamlarına ödenen ücretler, münhasıran uluslararası sularda geçen hizmet karşılığı ödenmiş olmalıdır.

¹⁶ Sevin TOLUNER, *Milletlerarası Hukuk Dersleri – Devletin Yetkisi*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını No. 432, İstanbul, 1974, s.144.

¹⁷ TOLUNER, s.157.

¹⁸ Osman PEHLİVAN, *Vergi Hukuku-Genel İlkeler Ve Türk Vergi Sistemi*, Derya Kitabevi, Trabzon, 2000, s.222.

¹⁹ 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu, Geçici Mad.39/6, RG T: 06.01.1961, No: 10700.

²⁰ GVK, md. 3-5.

²¹ 5422 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu, md.9-10, RG, T: 10.06.1949, No: 7229.

iii. Ücret bir hizmet karşılığı elde edilmiş olmalıdır. Ücret bir işverene bağlı olarak elde edilmiş olması nedeniyle, gemi adamlarının işverenleri Deniz İş Kanunu (DİK) hükümlerine göre belirlenecektir²². DİK' e göre iş süresi günde 8 saat, haftada 48 saattir. Bu süreleri aşan çalışmalar fazla çalışma olarak kabul edilecektir. Gemide geçirdikleri her süre, iş süresi olarak geçirdikleri kabul edilmemelidir²³.

Gemi adamlarının uluslararası sular dışındaki hizmetleri karşılığı ödenecek ücretler, istisnadan yararlandırılmayacaktır.

Gemi adamlarının elde ettiği ücret gelirlerinin istisna kapsamı, verginin kaynakta kesilmesine engel teşkil etmektedir. İşveren vergiyi kaynakta kesmekle mükellef kişilerden ise, %10 oranında kaynakta vergi kesintisi yapmak zorundadır.

2. Türkiye Uluslararası Gemi Siciline Kayıtlı Gemilerde Çalışan Gemi Adamlarına Ödenen Ücret Gelirlerinin Vergilendirilmesi

TUGS' ye kayıtlı gemilerde çalışan gemi adamlarının vergilendirilmesine ilişkin hükümler hem 4490 sayılı kanunda²⁴ hem de TUGS' de²⁵ düzenlenmiştir. Buna göre "TUGS' ye kayıtlı gemilerde çalışacak personele ödenen ücretler gelir vergisi ve fonlardan istisnadır". Gemi işletmeciliği yapan firmaların gemide çalışanlar dışındaki diğer personelleri bu istisnadan yararlanamayacaktır²⁶.

Uluslararası sularda hizmet veren gemi adamları ile TUGS' ye kayıtlı gemi adamlarının vergilendirilmesi örtüşen ve farklılık taşıyan unsurlar bulunmaktadır.

i. İşveren her iki durumda da tam vergi mükellefi olması gerekmektedir. GUK kapsamında istisnadan yararlanabilmek için açıkça belirtildiği gibi işveren tam vergi mükellefi olması gerekmektedir. 4490 sayılı Kanunda ise, geminin TUGS' ye kayıt edilebilmesi için, gemi sahibinin Türkiye'de mukim olması, tüzel kişi

²² 854 sayılı Deniz İş Kanunu (DİK), RG, T: 29.04.1967, No: 12586.

²³ Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, E: 1995/18197, K: 1995/19595, T: 01.06.1995.

²⁴ 4490 sayılı Kanun, md.12/V.

²⁵ TUGSY, md.26/3.

²⁶ 69 No'lu Kurumlar Vergisi Genel Tebliği, RG, T: 03.11.2000, No: 24219.

ise Türkiye’de Türk mevzuatına göre kurulmuş bir tüzel kişi olmalıdır. Bu iki durum gelir ve kurumlar vergisi için tam mükellefiyet şartları içerisinde olduğu belirtilmiştir.

ii. GVK’ daki düzenleme, ücretin münhasıran uluslararası sularda verilen hizmet karşılığı iken TUGS’ ye kayıtlı gemilerde, geminin sadece TUGS’ ye kayıtlı olması yeterli görülmüştür.

iii. TUGS’ ye kayıtlı gemilerde çalışan hizmet erbabının ücret gelirleri tam olarak vergiden istisna edilmesine karşılık, GVK’ daki düzenlemede istisnanın verginin kaynakta kesilmesine şümulü bulunmamaktadır.%10’luk bir vergi kesintisine tabi olmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmamızda ücret gelirlerinin vergilendirilmesi üzerinde durulmuştur. Vergilendirme, daha çok istisna şeklinde düzenlenmiş olması nedeniyle, gemi adamlarının tam vergi mükellefi olan işverenlerinden uluslararası sularda elde ettiği ücretler ile TUGS’ ye kayıtlı gemilerde çalışan gemi adamlarının ücret gelirlerinin vergilendirilmesi ele alınmıştır.

Bu amaca yönelik olarak önce gemi ve TUGS kavramı üzerinde durulmuştur. Konu kapsamındaki gemiler ticari gemilerdir. TUGS ise, Denizcilik Müsteşarlığına bağlı olarak İstanbul’da kurulmuştur. Gemilerin TUGS’ ye tescil edilebilmesi için bazı özelliklere sahip olması gerekir.

Gemi adamlarının ücret gelirleri iki farklı statüde vergi dışında kalmaktadır.

Uluslararası sulardaki hizmet karşılığı elde ettikleri ücretlerin istisnadan yararlanabilmesi için, işverenin tam vergi mükellefi olması ve hizmetin uluslararası sularda sunulmuş olması gerekir. Bu istisna tam olmayıp, %10’luk vergi tevkif atına tabi olmaktadır.

TUGS’ ye kayıtlı gemilerde ise, geminin TUGS’ ye kayıtlı olması yeterli görülmektedir. Bu sadece gemide çalışan personel için geçerli olmaktadır.

Birbirine yakın iki konu olmakla birlikte, vergileme rejimi itibariyle aynı statüye tabi değildir.

KAYNAKÇA

AKINTÜRK Turgut, *Borçlar Hukuku*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1986.

DOĞAN Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Yay, Milsan A.Ş, İstanbul, 1986.

KENDER Rayegan-ÇETİNGİL Erol , *Deniz Ticaret Hukuku (Temel Bilgiler)*, B.4, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1988.

ÖZCAN Hüseyin, *Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü*, B.4, Yeni Desen Matbaası, Ankara, 1975.

PEHLİVAN Osman, *Vergi Hukuku –Genel İlkeler Ve Türk Vergi Sistemi*, Derya Kitabevi, Trabzon, 2000.

TOLUNER Sevin, *Milletlerarası Hukuk Dersleri-Devletin Yetkisi*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay. No:432, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1974.

GLOBALLEŞMENİN VERGİLEME VE VERGİ SİSTEMLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Yrd. Doç Dr. İstiklal Y. VURAL*

ÖZET

Bu çalışma, piyasaların ve ulusal ekonomilerin globalleşmesinin vergi sistemleri üzerindeki etkilerini incelemektedir. Çalışma, vergilemenin, vergi sistemlerinin ve vergi politikalarının globalleşme sürecinden ne ölçüde etkilendiklerini ortaya koymaktadır.

ABSTRACT

This paper discusses the implications for tax systems of globalization of markets and of economies. It shows the extent to which taxation, tax systems and tax policies are affected by the globalization process.

GİRİŞ

Dünya son yıllarda küresel düzeyde büyük bir yapısal dönüşüme sahne olmaktadır. Eski doğu bloku ülkelerinin piyasa ekonomisine geçerek dışa açılmaları, finansal piyasalardaki serbestleşmenin sermayenin uluslararası açıdan mobilitesine yol açması ve özellikle enformasyon ve iletişim alanlarında görülen ilerlemeler ve diğer teknolojik gelişmeler nedeniyle ulaşım, iletişim ve bilgiye ulaşma maliyetlerinde dramatik düşüşlerin olması, birçok sektörü uluslararası ticarete açmakta ve fiziksel engelleri azaltarak dünyayı global bir bilgi toplumuna dönüştürmektedir.

İletişim ve ulaştırma alanındaki ilerlemeler ile enformasyon ve iletişim teknolojilerinin öneminin artmasına yol açan global düzeydeki

* Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü.

yeniden yapılanma süreci ulusal ekonomilerin daha geniş kesimlerinin uluslararası ticarete ve sermaye hareketlerine daha açık bir hale gelmelerine yol açmaktadır. Globalleşme süreci, bir yandan ulusal seviyede uygulanan politikaların uluslararası düzeyde daha fazla yansımaya sahip olmasına yol açarken; öte yandan, ulusal politikaların bağımsız bir şekilde uygulanabilme yeteneğini azaltmaktadır. Bu süreçte global düzeydeki uygulama ve normlara aykırı ulusal norm ve toplumsal kuralları sürdürmenin toplumsal maliyetini gittikçe artırmakta ve ulusal olanla global düzeydeki uygulama, norm ve kurallar arasında bir yakınlaşma ve uzlaşma meydana gelmektedir. Globalleşme sürecinden makroekonomik politikaların yanı sıra ulusal vergi sistemi ve vergi politikaları da büyük ölçüde etkilenmektedir.

I. GLOBALLEŞMENİN TANIMI VE KAPSAMI

Globalleşme terimi son yıllarda sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde yoğun olarak kullanılmakta ve her disiplin için değişik anlamlar ifade etmektedir. Globalleşme, sosyal ilişkilerin göreceli olarak ulusal sınırlar, zaman ve mesafe gibi kısıtlamaların etkisinden uzakta oluşması süreci olarak tanımlanabilir¹. İktisadi globalleşme ise, mal ve hizmetler ile sermaye, emek ve teknoloji gibi üretim faktörlerinin uluslararası mobilitesi önündeki her türlü engelin göreceli olarak azalması sonucu meydana gelen mal ve faktör piyasalarındaki entegrasyona karşılık gelmektedir².

Uluslararası arbitraj maliyetlerinin daha önceki dönemlere kıyasla çok büyük miktarlarda azalması olarak da tanımlanabilecek iktisadi globalleşmeye yol açan faktörler iki ana başlık altında toplanabilir. Birincisi, ulus devletlerin ya da uluslararası kurumların kontrolü dışında oluşan ve büyük ölçüde teknolojik gelişme ve yeniliklere dayalı faktörlerdir. Global ekonomik entegrasyonun oluşmasında ulus

¹ John BAYLIS ve Steve SMITH (Eds.), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford, s.14.

² Günther G. SCHULZE ve Heinrich W. URSPRUNG, "Globalization of the Economy and the Nation State", *The World Economy*, Volume 22, May 1999, No:3, s.301.

devletlerin rolünü görece azaltan ve globalleşmenin arkasında yatan asıl neden ulaşım, iletişim ve enformasyon alanlarında yaşanan hızlı teknolojik gelişme ve yeniliklerdir. Teknolojik gelişme bir yandan ulaşım ve iletişimi daha kolay ve ucuz bir hale getirirken öte yandan bilgi toplama, analiz etme ve transfer etme imkanlarını artırmış ve kişi ve firmaların faaliyetlerini global düzeyde koordine etmelerini kolaylaştırmıştır.

İktisadi globalleşmeye yol açan ikinci faktör ulus devletlerin kendi tercihleri ya da GATT, WTO, Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası örgütlenmelerin veya bölgesel entegrasyonların politikaları çerçevesinde benimsenen serbestleştirme yönündeki uygulamalardır. Uruguay Turu sonucunda sanayi ürünlerinin yanı sıra daha önce GATT disiplini içine alınmayan tekstil, tarım ve hizmetler sektörü de serbestleştirme kapsamına alınmıştır. Tur, ticaretle bağlantılı yatırım tedbirleri ve fikri mülkiyet hakları alanında yeni düzenlemelere gitmekte; tarife dışı engellerin ve özellikle sübvansiyon, anti-damping ve anti-sübvansiyon tedbirlerinin kullanımını daha da kısıtlamakta ve böylece dış ticaretin liberalleştirilmesini daha ileri bir boyuta ulaştırmaktadır. Serbestleştirme yönündeki ikinci gelişme uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki kontrollerin gevşetilmesi veya tamamen ortadan kaldırılması ile ilgilidir. Bu alandaki serbestleştirme çabaları sermayenin ulusal sınırların ötesinde mobil hale gelmesine ve finansal faaliyetlerin globalleşmesine yol açmıştır. Bu konudaki üçüncü gelişme 90'lı yıllardan itibaren çok sayıdaki ulus devletin 'piyasa ekonomisi modelini' ve 'hukuk devleti ilkesini' benimsemesidir. Ülkeler ekonomilerini dış ticarete ve yabancı sermayeye açtıkları ve liberal değerlere dayanan bir siyasi ve iktisadi sistemi benimsedikleri ölçüde rekabet güçlerini artırmak zorunda kalmışlardır. Bu durum ise global düzeyde ekonomik entegrasyonu artırmış ve globalleşmeye hız kazandırmıştır.

Ulusal firmalar, ar-ge maliyetlerini azaltmak, ileri teknolojilere ulaşmak, ortakların bilgi birikiminden yararlanmak, ürün hayat döngüsünü kısaltmak, üretim maliyetlerini azaltmak, yabancı piyasalara girişi ve yabancı finansal kaynaklara ulaşmayı sağlamak ve yüksek düzeyde kalifiye eleman temin etmek için yabancı firmalarla işbirliğine gitmekte ve üretim sürecinin karmaşıklığı arttığı ölçüde stratejik

işbirliği yapmaktadırlar³. Böylece ülke içinde faaliyet gösteren ulusal firmalar üretim faaliyetlerini ulus ötesine taşımakta ve üretim faaliyetlerinin gittikçe artan bir kısmı çok uluslu şirketlerce ve hatta global şirketlerce uluslararası ya da ulus-üstü bir alana taşınmaktadır.

II. GLOBALLEŞME VE VERGİLEME

Global ekonomik entegrasyon çağdaş devletlerin vergi toplama ve optimal bir vergi tabanı tesis etmede zorluklarla karşılaşmalarına neden olmaktadır. Globalleşme süreci mobilitesi artan fiziki ve finansal sermaye ile yüksek kalifiye işgücünün daha kolay ve serbest bir şekilde vergi yükü yüksek olan ülkelere vergi yükü daha düşük olan ülkelere yönelmelerine olanak tanımaktadır. Kişi ve firmaların ulusal vergi sistemlerindeki farklılıklardan ya da başka bir ifadeyle, vergi sistemleri arasındaki arbitraj olanaklarından faydalanmak amacıyla vergi yükü düşük ülkelere yönelmeleri nedeniyle mobiliteye sahip fiziki, finansal ve beşeri sermaye kaybına maruz kalan ülkelere düşük kalifiye işgücü ile hareketli olmayan fiziki sermaye üzerindeki vergi yükü yüksek olmaktadır. Bu durum bu ülkelere vergi tabanında belirli bir erimeye neden olacağı için ulusal vergi sistemi üzerinde baskıya yol açmakta ve uzun vadede ülkenin vergi rejimi global standartlara uymak zorunda kalmaktadır.

Teknolojide meydana gelen ilerlemeler sınır ötesi para-sermaye ve belge transferlerindeki maliyetleri büyük ölçüde düşürerek finans piyasalarında teknik kapasitenin artmasına, global finansal işlemlerin ortaya çıkmasına ve ulusal piyasaların global finans piyasaları ile entegre olmalarına yol açmıştır. Ancak, finansal globalleşme, finansal kurum ve faaliyetlerle finansal piyasalar arasındaki ayrımın bulanıklaşması, global bankaların ve uluslararası kümelenmelerin ortaya çıkması ve bunların çok sayıdaki piyasa ve ülkede finansal ürün ve hizmet üretmeleri sonucu, finansal risklerin de globalleşmesine yol

³ Robert BOYER ve Daniel DRACHE (Eds.), *States Against Markets: The Limits of Globalization*, London: Routledge, 1996, s.72.

açmaktadır⁴. Yabancı sermaye hareketleri içinde kısa vadeli ve spekülâtif amaçlara yönelen sermaye hareketlerinin öneminin artırması, özellikle Gelişmekte Olan Ülke (GOÜ)'lerde, makroekonomik istikrarsızlık ve finansal kriz riskini daha da artırmaktadır.

Uluslararası sermaye hareketlerinin taşıdığı bu tip riskler nedeniyle zaman zaman yabancı sermaye hareketlerinin kontrol edilmesi gerektiği savunulmakta ve bu amaçla çeşitli tedbirler uygulanmaktadır. Bu doğrultuda, yabancı sermaye ve orta-uzun vadeli portfolyo yatırımlarında 'lisans prosedürleri' yaygın olarak kullanılırken yurtiçinde ikamet edenlerin yurtdışından hisse senedi alımlarının vergiye tabi tutulması gerektiği savunulmaktadır. Öte yandan, kısa vadeli sermaye akımlarını kontrol altında tutmak ve uzun vadeli sermaye akımlarını teşvik etmek amacıyla sermaye akımları, sermaye giriş ve çıkışlarının belirli bir yüzdesi üzerinden vergiye tabi tutulabilir (*Tobin Vergisi*)⁵ veya sermaye akımları üzerinden, ulusal ekonomiyi global piyasalardan izole etmeden oynaklığı (volatility) azaltmada kullanmak üzere 'değişken vergiler'⁶ de alınabilir. Globalleşmenin finansal istikrarsızlığı artırmasına paralel bir şekilde ulus devletlerin istikrarı sağlayıcı rolünde de bir artış meydana gelebilecektir. Ancak, istikrarsızlığı gidermek amacıyla bu tip vergiler kullanılsa dahi vergi politikasının bir araç olarak kullanılması uluslararası etkileri açısından sınırlamalara tabidir.

Fiziki niteliğe sahip malların üretildiği sanayi toplumundan hizmet sektörünün önem kazandığı bilgi toplumuna geçiş mevcut vergi sistemleri için potansiyel tehditler içermektedir. İmalata dayalı ekonomik yapının değişmesi, işin doğasında meydana gelen değişmeler, elektronik ticarete kayış, firmaların ve üretim faktörlerinin bir kısmının mobil hale gelmesi ve bunun sonucunda ulusal ve ulus-içi

⁴ IMF, *International Capital Markets: Developments, Prospects and Key Policy Issues*, Washington, D.C.: September 1998, s.180.

⁵ Ludger SCHUKNECHT, "A Simple Trade Policy Perspective on Capital Controls", Staff Working Paper ERAD-98-11, WTO, October 1998, s.4.

⁶ Değişken Vergiler hakkında bkz. İstiklal Y. VURAL, *Türk Dış Ticaretinde Korumacılık*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir:1999, ss.102-104.

otoriteler arasında görülen vergi rekabeti, iletişim ve ulaşım alanlarında gözlemlenen ilerlemeler ve serbestleştirme faaliyetleri mevcut vergi sistemlerinin gelecekte ayakta kalabilme kabiliyetlerini doğrudan etkileyecek gelişmelerdir.

Son yıllarda elektronik ticarete büyük bir artış gözlemlenmektedir. Veriler son on yılda telefon hatları sayısında iki kat artış olduğunu, kişisel bilgisayar sayısında büyük bir sıçramanın söz konusu olduğunu ve 2001 yılında bu tip bilgisayarların 2/3'ünde internet bağlantısı olacağını göstermektedir⁷. Elektronik ticaret, büyük ölçüde vergi sisteminin dışında cereyan ettiğinden, mevcut vergi sistemleri için çeşitli tehditler ortaya koymaktadır.

Bu tehditlerin ilki, üretilen mal ve hizmetlerin vergilendirme açısından niteliklerinde meydana gelen farklılıktan kaynaklanmaktadır. Geçmişte tüketime konu olan mallar büyük ölçüde fiziksel (*tangible*) niteliğe sahip mallardı ve bu nedenle bu tip malların üretimi, dağıtımı ve tüketimi, vergiyi doğuran olayın ve işlemlerin izinin takip edilebilmesi nedeniyle, kolayca vergilendirilebilmekteydi. Bu nitelikteki malların üretilmesinde kullanılan girdiler ölçülebilir niteliktedir; üretim ve dağıtım süreci boyunca ortaya çıkan katma değer kolayca takip edilebilir ve mamul malın bulunduğu yerlerin izi sürülebilir. Üstelik fiziksel nitelikteki mallar imalat işleminden sonra genellikle toptancı, perakendeci ve tüketici zincirini takip ederek pazara sunulur. Bu nitelikteki hizmet ifalarının da izini sürmek kolaydır ve her iki durumda da perakendeciler birer vergi toplayıcısı gibi işlev görerek KDV ya da satış vergilerinin toplanmasında vergi idaresine fiilen yardımcı olurlar.

Oysa internet üzerinden satılan ve fiziki varlığa sahip olmayan mallar tipik '*enformasyon*' mallardır. Bu nedenle elektronik paradaki hızlı gelişmelerin elektronik ticareti daha da artırmasıyla birlikte ödemelerin gittikçe artan bir şekilde vergi dairelerinin iz sürmelerine olanak sağlayan senet, çek, kredi kartı v.b. gibi araçlar kullanılmadan yapılmaya başlanması vergiden kaçınmayı artıracaktır. Mevcut

⁷ WTO, *Electronic Commerce and The Role of WTO*, Geneva: World Trade Organization, 1998, s.8.

sistemde tüketimle ilgili finansal işlemlerin % 90'a yakın bir kısmı nakit olarak, çek ve kredi kartı ile yapılmaktadır⁸. Sistem, banka, kredi kartı şirketleri ve diğer finansal kurumlar gibi aracı kurumları içermektedir ve geride mutlaka bir ödeme hesabı, bir iz kalmaktadır. İnternet bu tip araçların rolünü ortadan kaldırarak vergi idaresinin iz sürebilmesini engellediği gibi kişi ve firmaların internet üzerinden yurtdışı finans merkezleri ile temas kurmasını kolaylaştırmaktadır. İnternet bankacılığı bir yandan bankalara başvuruyu basitleştirip muamele maliyetlerini azaltırken öte yandan fonların ticarete konu olmasını ve işlemi yapanların isimlerinin saklanmasını olanaklı kılmaktadır.

Elektronik ticaretin artması ve genelde globalleşmenin vergileme açısından ortaya koyduğu ikinci tehdit, tüketici tercihlerinde önemli değişikliklere yol açmasıdır. Bu süreçte bir yandan ülkelerin fiziki sınırları bireylerin ve üretim faktörlerinin önemli bir kısmının mobilitesini belirlemede etkinliğini yitirirken; öte yandan, internet '*sanal*' mobilitayı artırmaktadır. Bireyler internet üzerinden bir siteden diğerine kolayca gezinti yaparak beğendikleri ürünü aracısız bir şekilde üreticisinden satın alabilmektedirler. Bireyler, sanal alışverişte gümrük vergileri de dahil olmak üzere ulaşım maliyetlerini de dikkate almakta ve en iyi fiyat/kalite oranını göz önüne alarak rasyonel birimler halinde davranmaktadırlar. İnternet üzerinden yapılan alışverişlerde satın alınan mal ve hizmetin fiziksel nitelikte olması halinde bile farklı beğenilere hitap eden ve çok büyük miktarlara ulaşan malların gümrüklerde kontrolü çok zor bir hale gelmektedir. Öte yandan, alıcı ve satıcıların yerlerini tespit etmek ve bu trafiği takip etmek bugünkü vergi idarelerinin kapasitesini aşmaktadır.

III. GLOBALLEŞME VE VERGİ SİSTEMLERİ

Globalleşme, ulus devletlerin sınırlarını ortadan kaldırdığı ölçüde ulusal politikaların milli sınırlar dışında etkiye sahip olmalarına yol

⁸ R. GANGULY, "Taxation of Cyberspace Transactions: Working Towards Solutions", paper presented at the 1997 Spring Symposium April 5, Harvard Law School, 1997.

açmaktadır. Öte yandan, bir çok ülkenin vergi sistemi dış ticarete korumacı politikaların uygulandığı ve uluslararası sermaye hareketlerinin büyük boyutlara ulaşmadığı dönemlerde geliştirilmiştir. Bu dönemlerde uluslararası ticaret tarife ya da tarife dışı engellerle önemli ölçüde kısıtlanmaktaydı. Bu çerçevede, bir çok işletme kurulduğu ülke sınırları içinde faaliyette bulunmakta ve bireylerin çoğu kanuni ikametgahlarının bulunduğu ülkede yürüttükleri yatırımlardan ya da faaliyetlerden gelir elde etmekteydiler. Ulus devlet yetkilileri 'mülklik ilkesi' gereği kendi ülkelerinde meydana gelen vergilemeye konu tüm faaliyet ve gelirleri vergilendirebilmekte ve vergi politikaları diğer ülkeleri nasıl etkileyeceği dikkate alınmadan uygulanabilmekteydi. Globalleşme ulus devletlerin vergilemeyle ilgili uygulamaları ve vergi politikalarının diğer ülkeler üzerindeki dışsal etkilerini artırmaktadır. Bu durum bazı ülkelerin global vergi tabanından daha fazla pay alarak vergi yüklerinin bir kısmını diğer ülkelere ihraç etme yoluyla avantaj elde etme ihtimalini ortaya çıkarmaktadır⁹.

Vergi gelirleri temelde vergi oranlarına ve vergi tabanına bağlıdır. Vergi oranları vergi idaresinin-mali otoritenin kontrolü altında iken vergi tabanı merkezi hükümetin dışındaki faktörlerden ve vergi oranındaki değişikliklerden kolayca etkilenir. Kapalı bir ekonomik yapıda kurumlar vergisindeki bir artış sermayenin getirisini ve sonuçta yatırım isteğini azaltır. Ekonominin dışa açık olması ve sermayenin mobil olması halinde ise vergi oranlarında meydana gelen bir azalma global ekonomik faaliyetleri artırmanın yanı sıra diğer ülkelerdeki ekonomik faaliyetleri de ülkeye çeker. Globalleşme sürecinde ülkelerin daha fazla dışa açılmaları kurumlar vergisi tabanının esnekliğini artırmaktadır¹⁰. Bu ise mobilitesi artan firmaların vergi arbitrajına yönelik faaliyetlerde bulunmalarına olanak tanımaktadır. Merkezi hükümet ve hatta yerel yönetimler rekabet halindeki firmalar arasındaki tarafsızlıklarını bozan vergisel ayrıcalıklar tanımaları yolunda taleplere

⁹ Vito TANZİ, "Globalization, Tax Competition and the Future of Tax Systems", *IMF Working Paper*, WP/96/141, December 1996, s.5.

¹⁰ Eric J. BARTELSMAN ve Roel M. W. J. BEETSMA, "Why Pay More? Corporate Tax Avoidance Through Transfer Pricing in OECD Countries", *CESifo Working Paper* No:324, August 2000, s.2.

maruz kalmakta ve kurumlar vergisi oranlarındaki yarış nedeniyle vergi tabanlarının kaymasından endişe etmektedirler. Globalleşme, sermaye üzerinden alınan vergilerin yanı sıra şahsi gelir vergileri ve tüketim üzerinden alınan vergilerde de önemli etkilere yol açabilmektedir. Globalleşmenin şahsi gelir vergisi üzerindeki etkileri birkaç ana başlık altında toplanabilir¹¹:

- Son yıllarda bireylerin diğer ülkelerde gerçekleştirdikleri faaliyetlerden elde ettikleri gelirlerde büyük bir artış bulunmaktadır. Bu kişilerin yurtdışında kazandıkları gelirlerinin tespitinin güçlüğü nedeniyle şahsilik ilkesinin uygulanması gittikçe zorlaşmaktadır.
- Farklı ülkelerin vergi idareleri arasında bilgi alış-verişinin sınırlı olması, bilgi alış-verişini sağlayan anlaşmanın söz konusu olmaması ve anlaşma olsa bile çıkar çatışması sonucu vergi idarelerinin bu tip bir alış-verişe yanaşmamaları neticesinde bireylerin diğer ülkelerde elde ettikleri gelirler tam anlamıyla beyan edilmemekte ve ülkelerin vergi kayıpları artmaktadır. Bu durumda finansal sermayeyi kendi ülkesine çekebilen ülkelerin gelirleri artarken gelir kaybına uğrayan ülkeler gelir vergisinden kaynaklanan kayıpları diğer vergileri artırarak telafi etmekte ve böylece vergi sistemlerinde yapısal değişiklikler meydana gelmektedir.
- Vergi cenneti ülkelerin ortaya çıkması vergi kaybını ve vergiden kaçınmayı hızlandırmaktadır. Son yıllarda çok düşük vergi oranlarına sahip olan ve diğer ülkelerde elde edilen gelirleri vergiden kaçırmaya olanak sağlayacak şekilde sahte vergisel adres temin eden ülke ve bölgeler ortaya çıkmaktadır¹². Vergi cenneti ülkeler kendilerine yönelen finansal sermaye üzerinden aldıkları cüz'i vergi ve ücretlerden gelir elde ederlerken, sermaye sahiplerinin vergi cennetlerindeki yatırımlarından elde ettikleri gelirleri beyan etmedikleri için sermayenin kaynağı olan ülkeler vergi kaybına uğramaktadırlar.

¹¹ TANZI, *Globalization, Tax...*, ss.9-11.

¹² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Joel SLEMROD, "Tax Havens, Tax Bargains and Tax Adresses: The Effect of Taxation on the Spatial Allocation of Capital", in *Reforming Capital Income Taxation*, Ed. By Horst SIEBERT, Tübingen: J. C. B. Mohr, 1990, ss.23-42.

- Türev ürünler ve benzeri yeni finansal piyasa araçları vergilendirme açısından problemlere yol açmaktadır. Bu tip araçlar teknolojik gelişmelere bağlı olarak çok hızlı bir şekilde değişen ve yenilenen araçlar olduğu için vergilendirmeye yönelik politikalar teknolojik gelişmelerin gerisinde kalmaktadır. Yeni finansal araçların çoğunlukla offshore merkezlerde faaliyet göstermeleri ve elektronik ticarete meydana gelen artış, gelirin elde edilmesi, nerede elde edildiği ve mükellefin ikameti konusunda sorunların ortaya çıkmasına yol açmakta ve vergilemeyi zorlaştırmaktadır¹³.

İktisadi globalleşme dış ticaretin milli ekonomi içindeki payını artırdığı için dış ticareti etkileyen yurtiçi vergiler üzerinde bazı etkiler meydana getirmektedir. Uluslararası ticarete konu olan mallar üzerinden alınan vergilerde ‘varış ülkesi ilkesi’ uygulanıyorsa ithalat vergiye tabi olurken ihracat vergiden müstesna tutulacaktır. Bu tip bir uygulama gider vergisi olarak KDV’ni benimsememiş ülkelerle dolaylı vergilemede ‘kaynak ilkesi’ni benimseyen ülkeler açısından dış ticarete rekabeti bozucu ve bu nedenle korumacı bir araç haline gelmektedir. GATT kurallarına göre ithal edilen her hangi bir mal ülke içinde tüketime konu olacağı için aynı tip mal için ülke içinde ödenen vergiye eş bir verginin o mal üzerinden de alınması ve iki mala da aynı muamelenin yapılması gereklidir. Bu nedenle dolaylı vergilemede varış ilkesinin uygulanması GATT tarafından desteklenmektedir¹⁴. Ancak bu ilkenin uygulanması sonucu ihracatçıların ülke içinde ödedikleri KDV karşılığı olarak vergi iadesi almaları, buna karşılık rakip ülke firmalarından yapılan ithalat üzerinden vergi alınması ve yabancı firmaların kendi ülkelerinden vergi iadesi alamamaları, bu ilkeyi benimseyen ülke firmalarına rekabet üstünlüğü sağlamaktadır. Globalleşme, dolaylı vergilemede ABD gibi KDV yerine bir tür satış vergisi uygulayan ve vergi sisteminde dolaysız vergilerin ağırlıklı bir yere sahip olduğu ülkeler aleyhine rekabeti bozmakta ve bu açıdan farklı vergi sistemi uygulayan devletler arasında gerilimi artırmaktadır.

¹³ Vito TANZI, “Globalization and the Future of Social Protection”, *IMF Working Paper*, WP/00/12, January 2000, s.16.

¹⁴ Dennis E. APPLEBY ve Alfred J. FIELD JR., *International Economics*. Second Edition, Chicago: Irwin, s.238.

Elektronik ticaretin artması gider vergisi olarak KDV'ni benimseyen ülkelerde de potansiyel problemlere yol açmaktadır. Bilindiği gibi KDV malların üretim-tüketim zinciri içindeki her aşamasında satış fiyatı üzerinden hesaplanmakta ve malı satan kişiler, verginin kanuni yükümlüsü olarak ödedikleri vergiyi, satış fiyatına ekleyerek alıcılara aktardıklarından malı satan kişiler aynı zamanda bu verginin aracıları durumundadırlar. Elektronik ticaret üretim-tüketim zinciri içerisinde yer alan aracıları (toptancı-perakendecileri) ortadan kaldırır. Bir tüketici aracısız olarak satın almak istediği bir malın ya da hizmetin üreticisi ile doğrudan temasa geçerek mal ya da hizmeti satın alabilir. Bu durum zincir içerisindeki bazı aracıları ve dolayısıyla o aşamalarda alınması söz konusu olan KDV'ni ortadan kaldıracağı için KDV gelirlerinde bir miktar azalmaya yol açabilir. Öte yandan KDV oranlarında farklılıkların olması ve farklı ülkelerin farklı mal ve hizmetleri KDV'nden müstesna tutmaları, KDV uygulaması açısından ülkeler arasında arbitraj imkanlarının ortaya çıkmasına ve yüksek KDV oranlarına sahip olan ülkelerin elektronik ticaret, sınır ticareti ve gümrüksüz satış yoluyla olumsuz yönde etkilenmeleri ve gelir kaybına uğramaları muhtemeldir. Sonuçta, globalleşme daha fazla entegrasyona ve KDV'nde uyuma yol açmakta ve elektronik ticaretin vergilendirilmesine yönelik talepleri artırmaktadır.

IV. GLOBALLEŞME VE VERGİ REKABETİ

Globalleşme ile uluslararası vergi rekabeti arasındaki ilişki karmaşık bir yapıya sahip olmakla birlikte globalleşmenin vergi rekabeti üzerinde önemli etkilere sahip olduğuna dair çeşitli göstergeler ortaya koyulabilir. Birinci gösterge, dış ticarete Uruguay Turu sonrasında görülen çok taraflı serbestleşme ile dış ticaret üzerinden alınan vergilerde oluşan küresel düzeydeki uyumdur. Ancak, bütün ülkelerin '*bağlayıcı tarife*' düzenlemelerine uyma sürelerinin aynı olmaması ve bölgesel entegrasyonlarda GATT ile getirilen seviyeden daha ileri bir serbestleştirilmenin söz konusu olması dış ticaret vergilerinde bile ülkeler arasında önemli farklılıkların olmasına yol açmaktadır.

Globalleşmenin en önemli itici gücü olan teknolojik gelişmeler ulusal otoritelerden büyük ölçüde bağımsız olduğu için globalleşme süreci tüm ülkeleri kapsayıcı bir nitelikte olsa ve bu nedenle globalleşmeye katılım tercihe bağlı olmasa da ülkeler arasında uygulamalarda görülen farklılıklar bireylerin ve kamu otoritelerinin bu farklılıklardan yararlanmaları için çeşitli fırsatlar ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle globalleşme vergi rekabetinin şiddetini artırmakta ve bazı ülkelere vergi yüklerini diğer ülkelere aktarma fırsatı sunmaktadır.

Vergi rekabeti yalnızca diğer üretim faktörlerine göre daha mobil olan sermaye üzerinden alınan vergilerde meydana gelmemektedir; şiddeti daha düşük olsa da tüketim vergileri ve ücretlerin vergilendirilmesinde de söz konusu olmaktadır. Kurumlar vergisi rekabeti sermayenin mobilitesinin fazla olması nedeniyle uluslararası vergi rekabetinin en önemli kısmını oluştururken mal ve hizmetler üzerinden alınan vergilerde genellikle varış ülkesi ilkesi uygulanmakta olduğundan bu tip vergilerdeki uluslararası rekabet fazla bir öneme sahip değildir¹⁵.

Günümüzde bazı ülkeler yabancı tüketicileri çekmek için sınır bölgelerine ve havaalanlarına satış yerleri açmakta ve pahalı ve nakli kolay mallar üzerindeki satış ve tüketim vergilerini azaltarak vergi yüklerinin bir kısmını ihraç ederken gelirlerini artırmaktadırlar. Bu yöndeki rekabet, daha iyi enformasyon, uluslararası reklamların artması, daha düşük ulaşım maliyetlerinin söz konusu olması, bireylerin mobilitesinin artması ve posta yoluyla satışların, internetin ve kredi kartlarının sınır aşan alımlarda kullanılması gibi teknolojik ve politik gelişmelerin sonucunda artmaktadır¹⁶. Ancak bu tip bir gelişmenin ulus devletlerin vergi yapısı ve gelirleri üzerindeki olumsuz etkisi önemsenecek bir büyüklükte değildir.

Bir çok işletme ekonomik anlamda ulusal karakterini yitirerek çokuluslu ya da ulus-üstü bir hale gelmektedir. Bu işletmelerin bazıları farklı ülkelerde entegre üretim tesisi oluşturmaktadırlar. Üretim sürecinde kullanılan üretim faktörleri diğer ülkelerden gelmekte ve

¹⁵ SCHULZE ve URSPRUNG, s.312.

¹⁶ TANZI, *Globalization, Tax...*, ss.4-5.

böylece bir ürünün menşeyini tespit etmek giderek zorlaşmaktadır. Öte yandan, dünyadaki ticaretin gittikçe artan bir kısmı bu tip firmalar tarafından gerçekleştirilmektedir. Uluslararası üretim faaliyeti ile uğraşan ve finans sektörü dışında faaliyet gösteren en büyük ilk 100 ulus-üstü firma 1999 yılında 1.8 trilyon \$ tutarında yabancı aktifi elinde tutmakta, yurtdışında 2.1 trilyon \$'lık üretim gerçekleştirmekte ve global üretimin % 25'ini kendi kontrollerinde tutmaktadırlar¹⁷.

Bu tip firmaların global ticarete sahip oldukları payı artırmaları vergileme açısından çeşitli yansımalara yol açmaktadır:

- Vergilendirilebilir gelir hesaplanırken faiz giderlerinin indirilmesi yaygın bir uygulamadır. Bu tip şirketler, yükümlülüklerini en elverişli koşullarda indirim imkanı sunan ülkelere kaydırarak vergilendirilebilir gelirlerini minimize edecek arbitraj olanaklarından yararlanmaya çalışmaktadırlar. Bu durum ulusal vergi sistemlerinin, bu tip uygulamalar açısından, harmonize olmaları yönünde bir baskı oluşturmaktadır¹⁸.
- Tüm işletmeler gibi çok uluslu-ulus üstü şirketler de vergi yükümlülüklerini azaltma yönünde bir insiyatife sahiptirler. Bu amaçla şirket faaliyetleri kanuni vergi oranları düşük olan veya cömert vergi teşviklerinin sağlandığı ülkelere aktarılabilir; diğer ülkelerde yerleşen bağlı şirketlerden ithal edilen girdilerin maliyetleri vergisel amaçla yönlendirilebilir (transfer fiyatları); düşük Kurumlar Vergisi (KV) oranına sahip ülkelerdeki satışlar fazla beyan edilirken aramaları-girdiler düşük beyan edilebilir. Teknolojideki değişiklikler bir yana bırakılırsa gelir, kar ve giderlerin transferi düşük KV oranına sahip ülkelerde verimliliğin ve vergi gelirlerinin artmasına yol açabilir. Yüksek KV oranına sahip ülkelerden yapılan kar transferleri bu ülkelerin KV gelirlerini azaltmakta ve vergi tabanını daraltmaktadır. Örneğin, BMW otomobil şirketinin şirket merkezi olan Almanya'da ödediği

¹⁷ UNCTAD, 1999 *World Investment Report*.

¹⁸ Joulia OSSOKINA ve Herman VOLLEBERGH, "The Tax Treatment of Interest Expenditures of Multinational Enterprises", *Tinbergen Institute Discussion Paper*, May 21, 2000, s.2.

KV'nin global düzeyde ödediği KV'ne oranı 1988'de % 88 iken 1992'de % 5'e gerilemiřtir¹⁹.

- Ulaşım ve iletişim alanındaki yenilikler ve teknolojik gelişme transfer fiyatlarının vergi idarelerince kontrol edilmesini zorlaştırmakta ve zamanla vergi idarelerini bu fiyatları varsayımlara dayalı olarak tahmin etmek zorunda bırakmaktadır. Bu durum ise kar üzerinden alınan vergilerin doğasını değiştirmekte ve kurum kazancının "gerçek" olması ilkesini erozyona uğratmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada iktisadi globalleşmenin vergileme, vergi sistemleri ve vergi rekabeti üzerindeki potansiyel etkileri bazı yönleriyle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Globalleşmenin bu konulardaki nihai etkilerini tespit etmek sürecin karmaşıklığı nedeniyle oldukça güç bir iştir ve çok uzun ve detaylı bir çalışmayı gerektirmektedir.

Globalleşmenin, ulus devletlerin bazı vergileri toplama yeteneğini azalttığı; vergi yükünün daha mobil olan mal ve hizmetlerden ve üretim faktörlerinden daha az mobil olanlara doğru kaymasına yol açtığı; mükelleflerin izinin sürülmesini ve vergilendirmeye konu teşkil eden işlem ve olayların vergi idarelerince takibini zorlaştırarak vergiden kaçınmayı artırdığı ve vergi rekabetinin şiddetini artırdığı ileri sürülebilir. Globalleşmenin yol açtığı vergi rekabeti, uzun vadede, vergi gelirlerinin azalmasına yol açabilir, vergi sistemlerinin yapısını siyasilerin arzu etmediği yönde değiştirebilir ve vergi sistemlerinin artan oranlı yapısında erozyona neden olarak vergilemede adalet ilkesini zedeleyebilir.

¹⁹ Alfons J. WEICHENRIEDER, "Fighting International Tax Avoidance: The Case of Germany", *Fiscal Studies*, 17, 1, ss.37-58.

KAYNAKÇA

- APPLEYARD, Dennis E. ve Alfred J. FIELD JR., *International Economics*. Second Edition, Chicago: Irwin.
- BARTELSMAN, Eric J. ve Roel M. W. J. BEETSMA, "Why Pay More? Corporate Tax Avoidance Through Transfer Pricing in OECD Countries", *CESifo Working Paper* No:324, August 2000.
- BAYLIS, John ve Steve SMITH (Eds.), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford.
- BOYER, Robert ve Daniel DRACHE (Eds.), *States Against Markets: The Limits of Globalization*, London: Routledge, 1996.
- GANGULY, R., "Taxation of Cyberspace Transactions: Working Towards Solutions", paper presented at the 1997 Spring Symposium April 5, Harward Law School, 1997.
- IMF, *International Capital Markets: Developments, Prospects and Key Policy Issues*, Washington, D.C.: September 1998.
- OSSOKINA, Joulia ve Herman VOLLEBERGH, "The Tax Treatment of Interest Expenditures of Multinational Enterprises", *Tinbergen Institute Discussion Paper*, May 21, 2000.
- SCHUKNECHT, Ludger, "A Simple Trade Policy Perspective on Capital Controls", Staff Working Paper ERAD-98-11, WTO, October 1998.
- SCHULZE, Günther G. ve Heinrich W. URSPRUNG, "Globalization of the Economy and the Nation State", *The World Economy*, Volume 22, May 1999, No:3, ss. 295-352.
- SLEMROD, Joel, "Tax Havens, Tax Bargains and Tax Adresses: The Effect of Taxation on the Spatial Allocation of Capital", in *Reforming Capital Income Taxation*, Ed. By Horst SIEBERT, Tübingen: J. C. B. Mohr, 1990, ss.23-42.
- TANZI, Vito, "Globalization and the Future of Social Protection", *IMF Working Paper*, WP/00/12, January 2000.
- TANZI, Vito, "Globalization, Tax Competition and the Future of Tax Systems", *IMF Working Paper*, WP/96/141, December 1996.
- UNCTAD, 1999 *World Investment Report*. Geneva: UNCTAD.
- WEICHENRIEDER, Alfons J., "Fighting International Tax Avoidance: The Case of Germany", *Fiscal Studies*, 17, 1, ss.37-58.
- WTO, *Elektronic Commerce and The Role of WTO*, Geneva: World Trade Organization, 1998.
- VURAL, İstiklal Y., *Türk Dış Ticaretinde Korumacılık*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir:1999.

YOZLAŞMA İLE MÜCADELEDE SAYIŞTAYIN ROLÜ

Yrd.Doç.Dr. İstiklal Y. VURAL*
Öğr.Grv.Dr. Ahmet TEKİN**

ÖZET

Yozlaşmanın iktisadi sonuçları ve son zamanlarda demokratikleşme yönündeki eğilimler kamu görevinde bulunanların sorumluluğu ve şeffaflığı üzerindeki baskıları artırmaktadır. Güçlü kurumların oluşturulması yozlaşmanın kontrol altına alınmasında bir çözüm yoludur. Kamu kurumları arasında, sağlam mali yönetimi ve böylece sorumlu ve şeffaf bir devleti teşvik ettiği için yüksek denetleme kurumları kritik bir role sahiptirler.

ABSTRACT

The economic consequences of corruption and recent trends toward democratization have increased the pressure for accountability and transparency from those in public office. Building strong institutions is a key to controlling corruption. Among public institutions, the Supreme Audit Institutions play a critical role, as they help promote sound financial management and thus accountable and transparent government.

GİRİŞ

Denetim, denetimi yapan kişi ya da kurumun ileri sürdüğü iddia ve onamalarına itibar sağlayarak ve sorumluluk sahibi olan kişi veya kurumlara değerli bilgi ve yetenek kazandırarak sorumluluğu artıran bir fonksiyona sahiptir. Denetim, sorumluluğun temelidir ve kamu sektörü performansının gerekli bir parçasıdır. Kamusal faaliyetlerin şeffaflığı ve

* Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü.

** Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü.

açıklığını sağlamada maliyet açısından etkin bir araçtır ve devletin performansının artırılmasına katkıda bulunur. Bunun yanı sıra denetim fonksiyonu kabul edilen etik standartların ihlali ile kanunilik, muhasebe, ekonomi, etkinlik ve verimlilik ilkelerinden sapmalar hakkında kamu oyunun bilgi sahibi olmasına yardımcı olur.

Denetim, kamu kaynaklarının şahsi çıkarlar için kullanılmasını engelleyerek kamu fonlarının suiistimalini ve israfını engellemesi nedeniyle yozlaşmanın önlenmesine yardım eden bir faaliyettir. Denetim, zayıf olmaları halinde yozlaşmanın ortaya çıkmasına yol açan hukuki, finansal ve kurumsal yapıyı güçlendirir; iktisadi kalkınma ve gelişmeye yardımcı olan hukuki altyapı ve kamusal faaliyetler için öngörülebilir bir çerçeve oluşturur; idari prosedürlerin basitleştirilmesine yardımcı olur ve kamu yararına olmayan ve şeffaf bir nitelik taşımayan karar alma mekanizmalarını ortaya çıkarır.

I. YOZLAŞMANIN TANIMI, NEDENLERİ VE ETKİLERİ

Yozlaşma, kökeni 'ilk devlet'in ortaya çıktığı döneme kadar geri giden sosyal bir problem olmakla birlikte günümüzde meydana gelen bazı olaylar bu konuya olan ilgiyi artırmıştır¹. Öncelikle, soğuk savaşın sona ermesinden sonra gelişmiş ülke (GÜ)'ler iktisadi kaygılarla diğer ülkelerdeki yozlaşma olaylarına önem vermeye başlamışlar ve piyasa ekonomisine geçen ülkelerden yozlaşma ile ilgili bilgi temininde önemli artışlar meydana gelmiştir. Demokratik yönetimlerin sayısının artması ve global düzeyde basının daha özgür bir hale gelmesinin yanı sıra globalleşme sonucu bireylerin mobil hale gelmesi daha geniş kitlelerin ve hükümetlerin yozlaşmanın boyutu ve önemini farkına varmasına yol açmıştır. Globalleşme nedeniyle artan uluslararası rekabetin verimlilik ve etkinlik kavramlarının önemini ve bu arada verimliliği azaltan faktörlerden biri olan yozlaşmaya verilen önemi de artırmıştır. Nihayet, dış ticarete yozlaşma nedeniyle kayba uğrayan GÜ'lerin baskısıyla hükümet dışı örgütler ile IMF, Dünya Bankası gibi

¹ Vito TANZI, "Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope and Cures", *IMF Working Paper*, WP/98/63, May 1998, ss.5-6.

uluslararası iktisadi kuruluşlar yozlaşma üzerinde önemle durmaktadırlar.

A) YOZLAŞMANIN TANIMI

Yozlaşma çok farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Yozlaşma, kamu görevlisinin² parasal ya da parasal nitelikte olmayan kişisel çıkarı karşılığında bu çıkarı kendisine sağlayan kişi ya da taraf yararına işlem yapması³ veya kamusal yetkiyi kötüye kullanmasıdır⁴. Yozlaşmanın meydana gelebilmesi için şu unsurların bir arada olması gereklidir⁵: Takdir yetkisine sahip bir kamu görevlisi, kamusal erkin kamu görevlisince kötüye kullanılması ve bu kamu görevlisine aynı ya da nakdi bir menfaatin sağlanması. Bu nedenle yozlaşmada üç faktör önemlidir: Elde edilebilir kamusal çıkarların toplam seviyesi, yozlaşma faaliyetlerinin taşıdığı risk ve rüşvet alan ve veren tarafın göreceli pazarlık gücü⁶. Yozlaşmaya dönük faaliyetlerin meydana gelmesinde tarafların bu işe eğilimli olması ve yoz faaliyetlere yönelik fırsatların ortaya çıkması gereklidir. Bu nedenle yozlaşmayı kontrol altına almaya yönelik stratejilerin her iki öğeyi de göz önünde bulundurmaları şarttır. Yozlaşmaya yol açan fırsatlar sistematik reformlarla en aza indirilirken yozlaşmaya eğilimli olan taraflara yönelik etkin bir caydırma-cezalandırma mekanizması ile yozlaşma yönündeki potansiyel eğilim ve teşebbüsler azaltılmalıdır⁷.

² Bu ifade yozlaşmanın özel sektörde olmayacağı anlamına gelmemektedir. Zira, büyük çaplı özel sektör işletmelerinde görev ifa edenler de kendilerine ait yetkiler karşılığı kişisel çıkar elde edebilirler.

³ Carl J. FRIEDRICH, "Political Pathology", *Political Quarterly*, Volume 37, No:1, Ocak-Mart 1966.

⁴P. BARDHAN, "The Role of Governance in Economic Development: A Political Economy Approach", *OECD Development Centre*, Paris, 1997; David H. BAYLEY, "The Effects of Corruption in a Developing Nation", *Western Political Quarterly*, Volume 19, No:4, Aralık 1966.

⁵ Petter LANGSETH, Rick STAPENHURST ve Jeremy POPE, "The Role of National Integrity System in Fighting Corruption", *The Economic Development Institute of the World Bank Working Paper*, 1997, s.11.

⁶ Susan ROSE-ACKERMAN, "The Political Economy of Corruption: Causes and Consequences", *Viewpoint* (World Bank), 74, April 1996.

⁷ LANGSETH, STAPENHURST ve POPE, s.10.

B) YOZLAŞMAYA YOL AÇAN FAKTÖRLER

Yozlaşma ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel bir çok faktörün etkisiyle meydana gelen ya da etki ve kapsamı genişleyen karmaşık bir fenomendir. Yozlaşmayı meydana getiren faktörleri iki ana grupta toplamak mümkündür⁸:

i. Direkt faktörler: Yozlaşma faaliyetlerinin bir kısmı, milli ekonomideki payının büyük olmasına rağmen kamu kesiminin etkin ve verimli çalışmamasından, kamu görevlilerinin tekel oluşturma ve takdir yetkisine sahip olmalarından ve bürokratların 'maximand' ilkesi doğrultusunda bütçelerini azamileştirme çabalarından kaynaklanmaktadır. Devletin milli ekonomide sahip olduğu paydan daha çok devletin nasıl çalıştığı ve fonksiyonlarını nasıl ifa ettiği önemli olmakla birlikte bazı kamusal faaliyet ve uygulamalar yozlaşma için elverişli bir alan meydana getirirler:

• Rantların ortaya çıkmasına yol açan kamusal düzenlemeler ve rantın dağıtılmasında kamu görevlilerinin takdir yetkisinin söz konusu olması. Bu düzenlemeler kamu görevlilerine tekel gücü sağlar ve izin ve lisans verme ya da kota-tarife tahsis etme karşılığında kişisel çıkar temin edebilirler. Bu anlamda yozlaşmanın ortaya çıktığı alanların başında tarife ve kotalar gibi ticari kısıtlamalar ile sübvansiyon ve vergi indirimleri gibi teşvik edici uygulamalar gelmektedir⁹.

• Döviz, kredi, elektrik, su, toplu konut, tayınlanmış mallar, sağlık, eğitim faaliyetlerine katılım ve kamu arazilerinin kullanımı gibi kamu tarafından üretilen bazı mal ve hizmetlerin piyasa fiyatının altında satılması¹⁰.

• Kamu görevlilerinin takdirini gerektiren kamusal kararlar. Vergi teşvikleri ile ilgili hükümlerde, vergi yükümlülüğünün tespitinde, denetim yönteminin seçiminde ve dava açma gibi önemli konularda; büyük yatırım projelerinde; belirli alanların yalnızca

⁸TANZI, Corruption Around..., ss.9-10.

⁹ Paolo MAURO, "Corruption: Causes, Consequences and Agenda for Further Research", *Finance & Development*, March 1988, ss.1-2.

¹⁰ TANZI, Corruption Around..., s.13.

tarıma tahsis edilmesinde; özelleştirme kararlarında ve belirli faaliyetlere tekel gücü sağlamada kamu görevlilerinin takdir yetkisinin olması.

ii. Dolaylı faktörler: Yozlaşmanın ortaya çıkmasına yol açan diğer faktörler şunlardır¹¹:

• Bürokrasinin kalitesinin düşüklüğü: İşe alma, atama ve terfiler ne kadar liyakate dayanırsa yozlaşma o ölçüde az olur.

• Kamu sektöründeki ücretlerin seviyesinin düşüklüğü: Özellikle bütün sistemi kapsamayan küçük çaplı ve bireysel nitelikli yozlaşma faaliyetlerinde ücret düzeyi önemli bir faktördür.

• Ceza sistemlerinin yetersizliği: Yozlaşma, yakalananlara verilen cezaların etkinliği ölçüsünde azaldığı için bir ülkedeki ceza sisteminin etkinliği o ülkedeki yozlaşmanın büyüklüğünü tespitinde önemlidir. Ancak, yüksek cezalar yozlaşmayı sayı olarak azaltırken yozlaşma miktarını artırır.

• Kurumsal kontrolün yetersizliği: Suç işleyeninin tespiti ve yakalanabilmesi için kurum içi kontrol, dürüst ve etkili yöneticiler, iyi denetim elemanları ve açık ve etkili etik kurallar gereklidir.

• Kanunların, kuralların ve kamudaki faaliyetlere ilişkin süreçlerin şeffaf olmaması.

C) YOZLAŞMANIN ETKİLERİ

Yozlaşma, çok çeşitli iktisadi etkilere yol açabilmektedir. Bu etkiler yozlaşmanın türüne ve yozlaşmanın meydana geldiği ortama bağlı olarak farklılıklar gösterse de birkaç ana başlık altında toplanabilirler:

• Rüşvet ve diğer yozlaşma faaliyetleri rekabeti bozucu, tüketicinin ve vergi mükelleflerinin yükünü artırıcı ve kamu kurumlarına olan güveni sarsıcı bir etkiye sahiptir¹².

¹¹ Paolo MAURO, "Why Worry About Corruption", *IMF Economic Issues*-6, 1997, ss.4-5.

• Yabancı müteşebbislerden işletme faaliyete geçmeden önce veya ihale bu müteşebbislere verilmeden önce alınan rüşvetlerle, işletme faaliyete geçtikten sonra veya yatırıma başladıktan sonra kamu görevlilerince rüşvet karşılığı istenen paylar yozlaşmanın yabancı müteşebbislerden alınan ilave bir vergi konumuna gelmesine yol açar¹³. Yozlaşma, bu anlamda, çoğunlukla ticaret ve hizmet sektörü ile ilgili faaliyetlerden alınan tersine artan oranlı bir vergi niteliğindedir¹⁴.

• Yozlaşma, kamu yatırımlarının maliyetinin artmasına, verimliliklerinin ve altyapının kalitesinin azalmasına¹⁵ yol açarak ekonomik büyümenin gecikmesine neden olur¹⁶.

• Yetenekli kamu görevlilerin üretken faaliyetler yerine rant kollama faaliyetleri ile uğraşma eğilimine girmelerinden dolayı kalifiye ve yetenekli kamu görevlilerinin yanlış tahsisine ve kamunun sunduğu mal ve hizmetlerin kalitesinin azalmasına yol açar.

¹² Rex ZEDALIS, "Internationalizing Prohibitions on Foreign Corrupt Practices: The OAS Convention and the OECD Revised Recommendation", *Journal of World Trade*, Vol:31, No:6, December 1997, s.45.

¹³ MAURO, "Corruption:Causes...", s.2 ve Paolo MAURO, "Corruption and Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, August 1995, ss.681-712.

¹⁴ Cheryl W. GRAY ve Daniel KAUFMANN, "Corruption and Development", *Finance & Development*, March 1988, s.2.

¹⁵ Vito TANZI ve Hamid DAVOODI, "Roads to Nowhere: How Corruption in Public Investment Hurts Growth", *Economic Issues 12*, Washington, D.C.:IMF, 1998.

¹⁶ Yozlaşmanın etkinliği artırıcı bir niteliğe sahip olabileceği; zira büyümeyi hızlandıran ekonomik kararlara yapılan müdahaleyi ve yatırımları engelleyen kamu kaynaklı engellemeleri ortadan kaldırdığı ve böylece yozlaşmanın 'mekanizmayı yağladığı' ve 'süreci greslediği' yolundaki görüşler için bkz. Samuel P. HUNGTINTON, *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press, 1968; Nathaniel LEFF, "Economic Development Through Bureaucratic Corruption" *American Behavioral Scientist*, 1964, ss.8-14. Paul J. BECK ve Michael W. MAKER, "A Comparison of Bribery and Bidding in Thin Markets", *Economic Letters*, Vol. 20, 1986, ss.1-5 ve Donald H. D. LIEN, "A Note on Competitive Bribery Games" *Economic Letters*, Vol. 22, 1986, ss.337-41.

• Vergi kaçakçılığı yoluyla kamu gelirlerinin azalmasına neden olurken kamu kaynaklarının israf edilmesi ve kötü kullanılmasına yol açarak kamu giderlerini artırır¹⁷.

• Kamu alımlarının ve ihalelerin yozlaşmış bir sistemle yapılması halinde altyapı yatırımlarının ve kamu hizmetlerinin kalitesinin azalmasına ve kamu görevlilerinin toplumsal refahı artıran harcamalar yerine kişisel menfaat sağlayabilecekleri fırsatı veren giderleri tercih etmelerinden dolayı kamu giderlerinin kompozisyonunun üretken olandan üretken olmayan kamu giderlerine doğru sapmasına yol açar¹⁸.

• Bütçenin hazırlanması sürecinde rol alan unsurlar açısından yozlaşmaya pek fazla açık bir alan olmayan eğitim-sağlık gibi kamu giderlerinde azalmaya yol açar¹⁹.

II. YOZLAŞMA İLE MÜCADELE VE DENETİM

Yozlaşma ile mücadelede önemli olan görevlilerin takdir yetkisinin azaltılması, gözleme ve cezalandırma mekanizmalarını güçlendirerek denetimi artırma, ve dürüst davranışları ödüllendirerek yozlaşmaya yol açan fırsatları ve çevreyi en aza indirmektir²⁰. Bunun yanı sıra yozlaşmaya yol açan fırsatları ve nedenleri azaltmak, yozlaşmaya yönelik gözleme ve cezalandırma mekanizmalarının güçlendirilmesi ve kurallara uymayı sağlayacak teşviklerin artırılması gereklidir. Bu amaçla liyakate dayalı bir terfi sisteminin oluşturulması, açık ve anlaşılabilir kurallara göre işleyen bir kamu yönetiminin hayata geçirilebilmesi, kamusal kararlarda şeffaflığın tesisi, performans denetiminin yaygınlaştırılması ve devlet yapısının bir parçası olan; ancak, özerk bir yapıya sahip gözetim-denetim kurumlarının

¹⁷ TANZI, "Corruption, Around...", s.27.

¹⁸ MAURO, "Why Worry...", ss.6-7.

¹⁹ Paolo MAURO, "The Effects of Corruption on Growth, Investment and Government Expenditures: A Cross-country Analysis", in Kimberly Ann ELLIOT (ed.), Washington: Institute of International Economics, 1997.

²⁰ WORLD BANK, "Reducing Corruption", *The World Bank Policy and Research Bulletin*, July-September 1997, Vol.8 No:3, s.3.

oluşturulması yozlaşma ile mücadelede büyük bir öneme sahiptirler. Bu çerçevede sayıştayların önemi giderek artmaktadır.

Sayıştayların önemi giderek artarken yasama denetimine yönelik genel bir yaklaşım söz konusu değildir. Üç temel denetim modeli bulunmaktadır²¹: Fransız Modeli, Westminster Modeli ve Kurul Sistemi. İlk model, hukuki kararların kanun ve düzenlemelere uyumlu olmasını gözeten ve yargısal bağımsızlığa sahip çok sayıda yargıca sahip bir sistemdir. Westminster modeli genel denetçi bürosunun profesyonel denetim elemanlarını kullanarak parlamentoya düzenli raporlar veren bir genel denetçi (GD)'ye sahip bir sistemdir. GD şahsi olarak bu kurumun faaliyetlerinden sorumludur. Raporların sunulmasının daha sıklıkla yapıldığı İngiltere ve Kanada gibi istisnalar var ise de raporlar parlamentoya genellikle yılda bir kere sunulur ve yasalara uyuma fazla odaklanılmaz. Kurul Modeli, Westminster sistemine benzemektedir ve Asya'da yaygındır. Endonezya, Japonya ve Kore bir sekreter ve küçük bir komitenin bulunduğu kurul sistemini kullanmaktadır.

Kamu fonlarının nasıl toplandığına ve harcandığına ilişkin bağımsız bir kontrol mekanizması oluşturan dış denetimin şu üç işlevi yerine getirmesi gereklidir: Kamu fonlarının belirlenmiş amaçlar ve verilen hukuki yetki çerçevesinde harcanması; yozlaşma, ihmal ve kötü yönetime yönelik faaliyetleri sınırlandırmak için kontrollerin oluşturulması ve bu kontrollerin fiilen işlemesinin sağlanması ve kamusal kaynakların kullanımında tutumluluk, verimlilik ve etkinliğin garanti altına alınması için düzenlemelerin yapılması.

²¹ TRANSPARENCY INTERNATIONAL ve THE WORLD BANK, *New Perspectives on Combatting Corruption*, A Joint Publication of Transparency International and the Economic Development Institute of the World Bank Prepared on the Occasion of Transparency International's Annual General Meeting, Kuala Lumpur, Malaysia, 11-16 September 1998, s.111.

III. SAYIŞTAYLARIN BAŞARISI İÇİN GEREKLİ FAKTÖRLER

Sayıştayların yozlaşma ile mücadelede başarısı için bazı koşullar gereklidir. Bunların arasında en önemli olanları şunlardır²²: Açık ve sınırları belirlenmiş bir yetki, bağımsızlık (hem icra organından, hem de kendi takdirine göre istediği konuyu araştırma açısından), yeterli fon ve personel, denetimde gerekli özenin gösterilmesi ve sayıştay ile medya arasında iyi ilişkilerin kurulması.

A) YETKİNİN AÇIK OLMASI

Denetim yetkisi, yasama tarafından sınırları ve kuralları tespit edilen düzenlemelere dayanmalıdır. Denetim faaliyetinin hedeflerinin yasama organı tarafından açıkça belirlenmesi sayıştayların yetkilendirilmesinde en etkili yoldur. Denetimin gerektirdiği koşulların ve ortamın yasama organı tarafından oluşturulmaması halinde sayıştayların yetkisini aştığı konusunda eleştirilere maruz kalmasına yol açar. Öte yandan, sayıştayların ceza ve yaptırım uygulama ile ilgili yetkilerinin de dikkatle tespit edilmesi gerekmektedir. Ceza ve yaptırımlar, denetçilerin korku içerisinde bulunmalarına ve çalıştığı kuruma katkı sağlayan profesyonel bir danışman olarak saygı görmemelerine yol açabilir. Çağdaş eğilim, hatalardan ders alınmasının bürokratları cezalandırmaktan daha yapıcı olduğu yolundadır. İlgili yasal düzenlemeler oluşturulurken denetim açıkça tanımlanmalı ve denetçilerin bağımsızlığı, denetimin kapsamı, denetlenecek kurumlar ve denetçilerin raporlama ile ilgili sorumluluklarını açıkça belirlenmelidir.

B) SAYIŞTAYLARIN BAĞIMSIZLIĞI

Bağımsızlık, tüm GÜ sayıştaylarının temel özelliğidir. Kurumun bağımsızlığı tek başına yeterli değildir; bunun yanı sıra GD'lerin (sayıştay başkanı ya da sekreteri) şahsi bağımsızlığı ile denetimi yapan mahkeme üyelerinin bağımsızlığı da yasal güvenceye kavuşturulmalıdır²³. Bağımsızlık, kamusal faaliyetlerle ilgili performans

²² TRANSPARENCY INTERNATIONAL ve THE WORLD BANK, ss.112-116.

²³ GAO, *Government Auditing Standards: 1994 Revision*, Washington, D.C.:U.S. Government Printing Office, June 1994, s.22.

denetimi raporlarının hükümeti ve bakanları sıkıntıya sokma potansiyeli taşıması nedeniyle yasal denetimin yanı sıra performans denetimi için de bir zorunluluktur. Bir çok GOÜ'deki sayıştayların bağımsızlığı yasalarla ve geleneklerle korunmamaktadır. Sayıştay yöneticileri yürütme erkinin her hangi bir politik müdahalesine maruz kalmadan yasama organına doğrudan ve sıklıkla rapor sunabilmelidirler. Bağımsızlık GD'nin gerekli gördüğü her hangi bir konuyu yeterli eleman ve fon ile denetleyebilmesi özgürlüğünü de kapsamalıdır. Sayıştaylar denetleme faaliyetini misilleme tehdidi olmaksızın yapma yetkisine ve planlarını uygulamak ve sürdürmek gücüne sahip olmalıdır. Denetimin nasıl yapılacağı konusunda denetlediği kurumlara bağımlı olmamalıdır. GD'nin rolü ile ilgili hükümleri de kapsayacak şekilde sayıştayların bağımsızlığı anayasal güvence altına alınmalıdır. Sayıştayların bağımsızlığı neyin denetleneceğine karar verebilme özgürlüğünü, neyin rapor edileceğini tespit etme özgürlüğünü de kapsamalıdır²⁴.

C) FON VE ELEMANLARIN YETERLİ OLMASI

Sayıştaylar, genellikle yeterli fona sahip değildir. Bu kurumların çalışmaları sonucu verimlilikte bazı artışlar elde edilse de bu artışlar sayıştayların modern teknolojilere ve denetçiliğe rağbeti artıracak mali imkanlara sahip olmaları için yeterli tasarrufu sağlayamamaktadır. Bütçe ile ilgili sıkıntılar genellikle elemanların yeteneklerinin geliştirilmesi ve sürdürülmesini engellemektedir.

Sayıştay elemanlarının yeterli bir gelire ve iyi bir eğitime ihtiyaçları bulunmaktadır. Etkin bir sayıştay kendi elemanlarını sürekli geliştirme ilkesi ile çalışır. Yüksek kalitede bir iş üretmek için kaliteli-kalifiye elemanları istihdam etmek, uygun bir şekilde emeklerinin karşılığını vermek, sürekli gelişme üzerinde odaklanmak ve konu bazında uzmanlaşmayı teşvik etmek gereklidir²⁵. Örneğin, eğitim ve öğretim vererek ve tecrübeleri paylaşarak bilgi teknolojisi ve dolandırıcılık alanlarında denetçilerin yetenek ve bilgilerini artırmaları

²⁴ TRANSPARENCY INTERNATIONAL ve THE WORLD BANK, ss.113-114.

²⁵ TRANSPARENCY INTERNATIONAL ve THE WORLD BANK, ss. 114.115.

gereklidir. Profesyonel bilginin gerekli olduğu tüm durumlarda dışarıdan bir uzmanın getirilmesi gereklidir.

Bilgi akışındaki hızlanma, kamu yönetiminin kalitesi konusunda toplumsal duyarlılığın artması ve hesap verme sorumluluğunun önem kazanması, sayıştayların önemini artırmış ve bu yöndeki beklentiler performans denetimi yoluyla karşılanmaya çalışılmaktadır²⁶. Kayıtların tutulamaması ve proje yönetiminin güvenilirliğinin olmaması nedeniyle proje bütçeleri ve yönetim-enformasyon sistemlerinin olmadığı durumlarda performans denetimi başarısız kalır ve daha pahalı bir hale gelir. Ayrıca bir çok sayıştayda aşırı eleman istihdam edilmesi ve denetçilerin yeterli eğitime sahip olmamaları bu denetçilerin denetim sürecine bir katkı sağlamalarını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle denetçilerin bir bütün olarak denetim mesleğinin gerektirdiği yeterliliğe sahip olmaları gerekmektedir²⁷. Sayıştayların saygınlıklarını ve itibarlarını sürdürmeleri için kendi faaliyetleri için de performans denetimi uygulamaları gereklidir²⁸.

D) GEREKLİ ÖZENİN GÖSTERİLMESİ

Denetimin yapılmasında ve ilgili raporun düzenlenmesinde denetim standartlarına uymakta gerekli özen gösterilmelidir. Bu özen bilgi toplamada, değerlendirmede ve elde edilen bulguları, ulaşılan sonuçları ve yapılan önerileri raporlama aşamasındaki özeni de içermelidir²⁹. Sayıştay denetimleri objektif olmalı, değerlendirme ve denetim sonuçları raporlara adil bir şekilde yansıtılmalıdır. Denetçiler, denetledikleri kurumların kontrol ile ilgili zaafalarını, kayıtlarındaki yetersizlikleri ve hataları ve olağandışı raporları hakkında dikkatli olmalıdırlar; zira, bu tip zaafiyet ve yetersizlikler büyük boyutlarda ve önemli ise yozlaşma, israf ve verimsizliğe sebebiyet verebilirler.

²⁶ Nevin ATAKAN, Arife COŞKUN ve M. Selda SONUVAR, *Performans Denetimi Pakistan Uygulaması*, Yayınlanmamış Çalışma, Ankara: T.C. Sayıştay Başkanlığı, Ekim 1995, s.3.

²⁷ GAO, s.18.

²⁸ TRANSPARENCY INTERNATIONAL ve THE WORLD BANK, s.115.

²⁹ OECD, *Performance Management in Government: Performance Measurement and Result-Oriented Management*, Paris:OECD, 1994, s.27.

E) SAYIŞTAY İLE MEDYA ARASINDA İYİ İLİŞKİLERİN TESİSİ

Sayıştayların yozlaşma ile mücadelede başarılı olabilmesi için sayıştay tarafından keşfedilen yanlışların halka ilan edilmesi için duyarlı bir medya ile iyi ilişkilerin tesis edilmesi gereklidir³⁰.

Medya, sayıştayların kamuoyu gözündeki itibarlarını ve rolünü artırmada önemli bir role sahiptir. Etkin sayıştaylar medya ile iyi bir ilişkisi içerisindedirler. Medya, denetimle ilgili mesajları parlamenterler ile halk arasında yaymada son derece faydalıdır. Denetim raporlarının son derece dikkatli ve resmi bir dille yazılmaları gelenekselleşmiştir. Bazen çok önemli konular denetim raporlarının içerisinde gözlerden irak durmaktadır. Ancak medya sayıştay raporları hakkında yazılan kısa bir makale ya da yetkililerle gerçekleştirilen bir mülakat ile denetim raporu bulgularının önemli ve çarpıcı noktalarının ortaya çıkmasına olanak sağlar. Politikacılar medyadaki konularla özellikle ilgilenmeleri nedeniyle denetim raporlarının medyada yer alması halinde parlamenterlerin daha yakın bir ilgi gösterecekleri aşıkardır. Bir çok denetçi kendi raporlarının doğrudan okunmayacağını yalnızca medyadaki alıntılarının halka ulaşacağını farkındadır. Bu nedenle denetim raporlarının gerekli ve çok önemli olan kısımlarının medyaya ulaşması sayıştaylar için son derece önemlidir. Medya bunun yanı sıra halkın denetim kurumuna karşı davranışlarını şekillendirmede de çok önemli bir role sahiptir ve medya ile gerçekleştirilen iyi ilişkiler sayıştayların liyakat, bağımsızlık ve adalet konusundaki itibarlarını da artırır.

³⁰ TRANSPARENCY INTERNATIONAL ve THE WORLD BANK, s.118.

SONUÇ

Son zamanlarda yozlaşmanın gittikçe önem kazanan bir konu olmasına paralel bir şekilde yozlaşma ile mücadelede denetimin ve sayıştayların rolünde de artma gözlemlenmektedir. İyi icra ve rapor edilmiş bir denetim iktisadi kalkınmanın sağlanmasında ve 'iyi yönetim'in gerçekleştirilmesinde etkili bir araçtır. Denetim görevini yüksek bir kalite ve yetkinlikle ifa eden her sayıştay kamu kaynaklarının yozlaşma ve benzeri faaliyetlerle israf edilmesini ve kötü yönetilmesini önlemede ve hükümetin güvenilir olmasını sağlamada önemli bir yere sahiptir.

Sayıştayların yozlaşma ile mücadelede başarılı olabilmeleri için görev ve yetkilerinin açık ve belirli olması, bağımsız olmaları, yeterli fon ve elemana sahip olmaları ve medyanın sayıştay bulgularını halka etkin bir şekilde duyurması gibi şartların yanı sıra kamu birimlerinde ortaya çıkan başarısızlık, liyakatsizlik ve yozlaşmadaki sorumluluğu tespit etmek için yeterli bilgi akışının ve şeffaflığın sağlanması da gereklidir. Bir denetçi bilgi kaynaklarına ulaşmak hususu ile alakalı kısıtlamalar sonucu denetimin kapsamında bir sınırlamaya gitmişse sonuca ulaşamaz. Görüşlerini kamil bir hale getirebilmesi için tam ve kesin delillere ihtiyaç duyar. Delilleri temin etmek için izin sağlanmasının gerekmesi gibi bir engel denetçinin gerekli gördüğü her türlü bilginin elde edilebilmesini denetçiye sağlayacak açık yasal hükümlerle ortadan kaldırılmalıdır.

Yozlaşmanın önlenmesi için kamu görevlilerinin takdir yetkisinin azaltılması; özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve devletin yozlaşma ile mücadelede işbirliğine gitmeleri; kırtasiyeciliği azaltacak yönde daha küçük ve etkili bir devlet yapısının oluşturulması ve yozlaşmaya yönelik fırsatlar oluşturan vergileme ve regülasyon politikalarının gözden geçirilmesi; kamu sektöründe kontrol ve dengeyi sağlayacak, bürokraside rekabeti artıracak ve kamu yönetiminde sorumluluğu kesin çizgilerle belirleyecek düzenlemelerin yapılması; işe alma, terfi ve işten çıkarmada liyakat sisteminin hayata geçirilmesi; kamu alımlarının etkin denetiminin sağlanması, bütçenin denetiminde hizmetlerin ifasının araştırılmasına önem verilmesi ve kamu ve özel sektör kurumları için muhasebe ve denetim standartlarının

oluşturulması; anti-yozlaşma ile ilgili hukuki düzenlemelerin gözden geçirilmesi, yargının bağımsızlığını azaltıcı düzenlemelerin ortadan kaldırılması, şeffaflığı artırıcı yönde idari kanunların gözden geçirilmesi ve üst düzey kamu görevlilerinin mal beyanlarının açıklanması gibi tedbirler öngörülebilir.

KAYNAKÇA

- ATAKAN, Nevin, Arife COŞKUN ve M. Selda SONUVAR, *Performans Denetimi Pakistan Uygulaması*, Yayınlanmamış Çalışma, Ankara: T.C. Sayıştay Başkanlığı, Ekim 1995.
- BARDHAN, Pranab, "The Role of Governance in Economic Development: A Political Economy Approach", *OECD Development Centre*, Paris, 1997.
- BAYLEY, David H., "The Effects of Corruption in a Developing Nation", *Western Political Quarterly*, Volume 19, No:4, Aralık 1966.
- BECK, Paul J., ve Michael W. MAKER, "A Comparison of Bribery and Bidding in Thin Markets", *Economic Letters*, Vol. 20, 1986, ss.1-5.
- FRIEDRICH, Carl J., "Political Pathology", *Political Quarterly*, Volume 37, No:1, Ocak-Mart 1966.
- GAO, *Government Auditing Standards: 1994 Revision*, Washington, D.C.:U.S. Government Printing Office, June 1994.
- GRAY, Cheryl W. ve Daniel KAUFMANN, "Corruption and Development", *Finance & Development*, March 1988.
- HUNGTINTON, Samuel P., *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press, 1968.
- LANGSETH, Petter, Rick STAPENHURST ve Jeremy POPE, "The Role of National Integrity System in Fighting Corruption", *The Economic Development Institute of the World Bank Working Paper*, 1997.
- LEFF, Nathaniel, "Economic Development Through Bureaucratic Corruption" *American Behavioral Scientist*, 1964, ss.8-14.
- LIEN, Donald H. D., "A Note on Competitive Bribery Games" *Economic Letters*, Vol. 22, 1986, ss.337-41.
- MAURO, Paolo, "Corruption and Growth", *The Quarterly Journal of Economics*. August 1995, ss.681-712.
- MAURO, Paolo, "Corruption: Causes, Consequences and Agenda for Further Research", *Finance & Development*, March 1988, ss.11.14.

- MAURO, Paolo, "The Effects of Corruption on Growth, Investment and Government Expenditures: A Cross-country Analysis", in Kimberly Ann ELLIOT (ed.), Washington: Institute of International Economics, 1997.
- MAURO, Paolo, "Why Worry About Corruption", *IMF Economic Issues*-6, 1997.
- OECD, *Performance Management in Government: Performance Measurement and Result-Oriented Management*, Paris:OECD, 1994.
- ROSE-ACKERMAN, Susan, "The Political Economy of Corruption: Causes and Consequences", *Viewpoint* (World Bank), 74, April 1996.
- TANZI, Vito ve Hamid DAVOODI, "Roads to Nowhere: How Corruption in Public Investment Hurts Growth", *Economic Issues* 12, Washington, D.C.:IMF, 1998.
- TANZI, Vito, "Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope and Cures", *IMF Working Paper*, WP/98/63, May 1998.
- TRANSPARENCY INTERNATIONAL ve THE WORLD BANK, *New Perspectives on Combatting Corruption*, A Joint Publication of Transparency International and the Economic Development Institute of the World Bank Prepared on the Occasion of Transparency International's Annual General Meeting, Kuala Lumpur, Malaysia, 11-16 September 1998.
- WORLD BANK, "Reducing Corruption", *The World Bank Policy and Research Bulletin*, July-September 1997, Vol.8 No:3.
- ZEDALIS, Rex, "Internationalizing Prohibitions on Foreign Corrupt Practices: The OAS Convention and the OECD Revised Recommendation", *Journal of World Trade*, Vol:31, No:6, December 1997, ss.45-61.

KURUMLAR VERGİSİ VE KATMADEĞER VERGİSİ AÇISINDAN TELİF KAZANÇLARININ VERGİLENDİRİLMESİ

Öğr.Grv.Dr. Ahmet Tekin*

ÖZET

Bu çalışmada telif haklarının Kurumlar Vergisi ve Katma Değer Vergisi açısından vergilendirilmesi son yasal düzenlemeler de dikkate alınarak incelenmeye çalışılmıştır.

Daha bilinçli ve daha duyarlı bir mükellef kitlesinin söz konusu olduğu telif hakları ile ilgili vergisel düzenlemelerde, vergiye karşı tepkiler vergi yönetiminin ve yasama organının işini zorlaştırmaktadır.

ABSTRACT

In this paper taxation of intellectual property rights (IPRs) are examined in terms of of Value Added Tax and Corporate Tax. Since Income Tax Law (ITL) determines the taxation of IPR, this law is taken into account as well. As the owners of IPRs are well-educated and powerful, policymakers are often faced with the preservre of this group.

GİRİŞ

Ülkemizde telif kazançlarının vergilendirilmesine ilişkin önemli hükümler Kazanç Vergisi ile uygulamaya konulmuştur. Kazanç Vergisinin 1934 yılındaki 2395 Sayılı Kanun ile güncelleştirilmesinde de anılan kanunun ilgili maddelerinde yine telif kazançlarının vergilenmesine ilişkin hükümlere yer verilmiştir. 1949 yılında yürürlüğe giren 5421 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu ile telif kazançlarının vergilenmesine devam edilmiş, 1960 yılında 5421 Sayılı Kanun yürürlükten kaldırılmış yerine 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu getirilmiştir. Günümüze gelene kadar 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu değişik tarihlerde önemli değişikliklerle uygulanmış ve elbette telif kazançlarının vergilenmesinde de yeni hükümlere gidilmiştir.

* Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü.

Kurumlar Vergisi uygulamasında telif kazançlarının vergilenmesinde Gelir Vergisine atıfta bulunulmuş ve büyük ölçüde Gelir Vergisi vergilendirmede esas alınmıştır.

Katma Değer Vergisi Kanununda da telif haklarının vergilenmesine ilişkin hükümlerde yine Gelir Vergisine atıfta bulunularak devamlılık arz edip etmemesi gibi hususlar da dikkate alınarak vergileme işlemlerine gidilmiştir.

Günümüzde telif haklarının vergilenmesinde en son hükümler 4444 Sayılı Kanun ile getirilmiştir. Bu düzenlemede de telif kazançlarının vergilenmesi yeni hükümlere bağlanmakta tutarına bakılmaksızın istisna getirilmekte, beyanname verilme zorunluluğu kaldırılmakta ve stopaj ile yetinilmektedir. KDV uygulamasına da devam edilmektedir.

I. KURUMLAR VERGİSİNDE TELİF KAZANÇLARININ VERGİLENDİRİLMESİ

A) TAM MÜKELLEF KURUMLAR YÖNÜNDEN

Kurumlar Vergisi Kanununun 9.maddesinde; birinci maddede yazılı tüzel kişilerden kanuni veya iş merkezi Türkiye’de bulunanlar gerek Türkiye’de ve gerekse yabancı ülkelerde elde ettikleri kurum kazançları üzerinden vergilendirecekleri, birinci maddesinde de kurum kazancının, gelir vergisi konusuna giren gelir unsurlarından terettüp edeceği, onuncu maddesinde ise, kanuni ve iş merkezinin nereler olduğu belirtilmiştir.

Kurumlar vergisi mükellefi olan kurumların kendilerinin bizzat telif eseri meydana getirmeleri fiilen mümkün değildir. Kurumlar, eserleri başkalarına, kendi memur veya işçilerine yaptırırlar. Ayrıca başkalarının yarattıkları eserleri ve eserler üzerindeki hakları satın alarak veya devralarak bunlardan kazanç sağlama yolunu seçerler. Başkalarına verilen talimat doğrultusunda yaptırılan veya başkalarının bağımsız olarak yarattıkları eserleri ve bu eserler üzerindeki hakları satın veya devir alan kurum bunları çeşitli şekillerde değerlendirerek kazanç sağlar. Örneğin; yayın işi ile uğraşmak üzere kurulan bir kurumun bu faaliyeti ticari bir faaliyet, hukuki statüsü; ticari işletme ve bundan sağladığı kazanç da doğrudan doğruya ticari kazançtır.

Kurumlar vergisi mükellefleri Türk Ticaret Kanununun 18.maddesi hükmüne göre tüccar sayılmakta ve bunların faaliyetlerinden doğan kazançlarda ticari kazanç olarak vergiye tabi tutulmaktadır.

Tam mükellef kurumların elde ettikleri telif kazançları kurumun elde ettiği kazançlarla birleşerek kurumlar vergisine tabi tutulur.

Bilindiği üzere, Türk Ticaret Kanununun 139.maddesinin 8 numaralı bendinde, telif haklarının ticaret şirketlerine sermaye olarak konulabileceğini ön görmektedir.¹

Tam mükellef kurumların bilançolarının aktifinde kayıtlı olan telif haklarının satılması, devri, temlik veya kiralanması suretiyle elde edilen hasılat kurum kazancı olarak vergiye tabidir. Kurum kazancının tespiti, ticari kazancın tespit usullerine göre yapılacaktır.

B) DAR MÜKELLEFLER KURUMLAR YÖNÜNDEN

Kurumlar Vergisine tabi olup, Kanuni ve iş merkezlerinden her ikisi de Türkiye dışında bulunan kurumlar sadece Türkiye’de elde ettikleri kazanç ve iratlar üzerinden vergilendirilirler.

Kurumlar Vergisi Kanununun 12.maddesi, dar mükelleflikte verginin konusundan bahsetmiş ve hepsini yedi grupta toplamıştır.

Ticari kazanç için Gelir Vergisi Kanununda olduğu gibi, dar mükellefin Türkiye’de bir işyeri veya daimi temsilcisi bulundurması ve ticari faaliyetin bu işyeri veya daimi temsilci vasıtasıyla yürütülmesi şartı konmuştur. Serbest meslek kazançlarında ise faaliyetin Türkiye’de yapılması ve kazancın Türkiye’de elde edilerek değerlendirilmesi gerekir. Gayrimenkul sermaye iratlarında da gayrimenkul ve hakların Türkiye’de kiralanması, nihayet diğer kazançların da Türkiye’de elde edilmiş olması şartı ile, bu kazanç ve iratlar kurumlar vergisi konusuna girmektedir.

Kurumlar Vergisi Kanununun 13.maddesinde; kurumlar vergisi mükelleflerinin bir hesap dönemi içindeki, safi kurum kazançlarının vergi matrahını teşkil edeceği belirtilmekte, ticari ve zirai kazançlar dışında kalan kazanç ve iratları (Ticari kazanç gibi tespit edilen kazanç

¹ Akar ÖÇAL, "Telif Haklarının Ticaret Şirketlerine Sermaye Olarak Getirileceğini Öngören 139/8 Maddesi Karşısında Sinemaya İlişkin Hakların Durumu", *Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, 306-309.

ve iratlarda dahil) elde eden dar mükellef kurumların bu kazanç ve iratlarının tespitinde Gelir Vergisi Kanununun hükümlerinin uygulanacağı belirtilmiştir.²

Buna göre; dar mükellef bir kurum, Türkiye’de ticari kazanç elde ediyor ise; bu kurumun vergi matrahı, Gelir Vergisi Kanununun ticari kazancın tespitine ilişkin hükümlerine göre belirlenecektir. Buna karşılık ticari kazanç yanında ticari bilançoya dahil olmayan telif hakları nedeniyle elde edilen kazançlar Kurumlar Vergisi Kanununun 34.maddesi gereğince stopaja tabi tutulacaktır.

Kurumlar yalnızca telif hakkının kiralanması nedeniyle irat elde etmişler ise bu irat; Kurumlar Vergisi Kanununun 13.maddesinin son fıkrası hükmü uyarınca Gelir Vergisi Kanununun gayrimenkul sermaye iradının tespitine ilişkin hükümlerine göre belirlenecektir.

Kurumlar, gerçek kişi olmadıkları için, mütercim, heykeltıraş, hattat, ressam, bestekar ve bunların kanuni mirasçısı da olmazlar dolayısıyla eserlerin ve eser üzerindeki hakların değerlendirilmesi karşılığında elde edilecek kazanç da serbest meslek kazancı olamaz. Ancak sinema, video ve müzik eserleri kanunu ile Fikir ve Sanat Eserleri Kanununda belirtilen telif hakkı sahibi olabilirler. Bu bakımdan kurumların telif haklarını değerlendirmeleri karşılığında elde ettikleri irat, (satışı karşılığında elde edilen kazanç hariç) sadece gayrimenkul sermaye iradı sayılacaktır. Dolayısıyla kurumların, telif hakkının kullanılması nedeniyle elde ettikleri iratların vergilendirilmesinde Gelir Vergisi Kanununun gayrimenkul sermaye iratlarının tespitine ilişkin madde hükümleri uygulanacaktır.

Ancak, Kurumlar Vergisi Kanununun 24.maddesi hükmü uyarınca, telif haklarının satışı, devri, temlik veya kiralanması karşılığında alınan bedeller, kazanç ve iradı sağlayanlar tarafından ve gayri safi miktarı üzerinden kurumlar vergisi tevkifatına tabi tutulacaktır.³ Kurumlar Vergisi tevkifatına tabi tutulmuş kazançlar için ayrıca beyanname ya da bu kazanç ve iratların yıllık beyannameye ithal edilmesi mükelleflerin isteğine bırakılmıştır.

² Mehmet GÜR, *Kurumlar vergisi Kanunu ve Açıklamaları*, Ankara 1986, s.432-433.

³ Yahya Bülent ÖĞÜT, *Kurumlar Vergisi Kanununun 24. Maddesi ve Uygulaması*, (Yayınlanmamış Rapor), 5.9.1984, s.22-25

Söz konusu Kanununun 27.maddesinin üçüncü fıkrası hükmü uyarınca, dar mükellefiyete tabi yabancı kurumların vergisi bunlar hesabına Türkiye'deki şube veya temsilcileri, bunlar mevcut değil ise kazanç ve iratların yabancı kurumlara sağlayan adına tarh edilecektir.

Telif haklarının satışı, gayri maddi hakların satışı ile ilgili Gelir Vergisi Kanununun 80.madde ile diğer kazanç ve iratlar kapsamına girmektedir. Yani ortada bir hakkın satışı, devir ve temlik söz konusudur. Kurumlar Vergisi Kanununun 13.maddesi hükmü uyarınca bu kazanç, Gelir Vergisi Kanununun diğer kazançların tespitine dair hükümleri uyarınca hesaplanıp vergilendirilecektir.

II. KATMA DEĞER VERGİSİ KANUNUNDA TELİF KAZANÇLARININ VERGİLENDİRİLMESİ

A) KATMA DEĞER VERGİSİ KAPSAMINA GİREN ESER YARATMA FAALİYETLERİ

3065 sayılı Katma Değer Kanununun 1.maddesinin 1 numaralı fıkrası hükmü gereğince ticari, sınai, zirai, faaliyet ve serbest meslek faaliyeti çerçevesinde yapılan teslim ve hizmetlerin Katma Değer Vergisine tabi tutulacağı ve ticari, sınai, zirai faaliyet ile serbest meslek faaliyetinin devamlılığı, kapsamı ve niteliği 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu hükümlerine göre, Gelir Vergisi Kanununda açıklık bulunmadığı hallerde Türk Ticaret Kanunu ve diğer ilgili mevzuat hükümlerine göre tayin ve tespit edileceği hüküm altına alınmıştır.

Bu hükümde serbest meslek faaliyeti çerçevesinde yapılan teslim ve hizmetlerden bahsedilmiş ve serbest meslek faaliyetinin devamlılığı, kapsamı ve niteliğini Gelir Vergisi Kanuna göre belirleneceği açıkça ifade edilmiştir. Anlaşılacağı üzere, serbest meslek faaliyetinin bu meyanda telif kazancı sağlayan faaliyete devamlılık arz etmesi halinde Katma değer Vergisinin konusuna gireceği, arızı nitelikte yapılması halinde ise verginin konusuna girmeyeceği anlaşılmaktadır.⁴

⁴ Maliye ve Gümrük Bakanlığı 3/7/1985 gün ve KDV-2601017-284/44425 sayılı muktezası. Katma Değer Vergisi Kanunu Genel Tebliği Seri No:1,30.10.1984 gün ve 1859 Sayılı Resmi Gazete (1/1-c). ayrıca 21/3/1986 gün ve 19054 Sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 19 Seri Nolu K.D.V. Genel Tebliğinde;arızı olarak yapılan

Buna göre, eser yaratma faaliyetinin katma değer vergisi konusuna girebilmesi için bu faaliyetin sürekli olarak yapılması gerekir. Sürekli serbest meslek faaliyetinin ne olduğu ise Gelir Vergisi Kanununda açıklanmıştır. Gelir Vergisi Kanunu hükümlerine göre 18.madde kapsamına giren eser yaratma ve yaratılan eserlerin değerlendirilmesi karşılığı telif kazancı elde etme faaliyetinin mutad ve sürekli bir çerçevede sürdürülmesi, gerçek usulde katma değer vergisi uygulanmasını ve vergi dairesine mükellefiyet tesisi ettirilmesini gerektirmektedir. Bu faaliyetlerin arızı olarak yapılması halinde ise, Katma Değer Vergisi aranmayacak ve mükellefiyet tesisini de gerektirmeyecektir. Bir başka anlatımla Gelir Vergisi Kanununa göre faaliyeti mutad ve sürekli sayılan kişilerin yarattığı eserlerin değerlendirilmesi karşılığında elde ettiği gelir serbest meslek kazancı sayıldığında Katma değer Vergisi Kanunu kapsamına girecektir. Buna karşılık, faaliyet sürekli sayılmayan kişilerin yarattığı eserlerin değerlendirilmesi karşılığında elde ettiği gelir arızı serbest meslek kazancı sayılacak ve Katma Değer Vergisi Kanunu kapsamına girmeyecektir.⁵

B) ARIZİLİK VE DEVAMLILIK AYIRIMININ ÖNEMİ

Yukarıda açıklandığı üzere, Gelir Vergisi Kanununun 18.maddesi kapsamında yapılan teslim ve hizmetlerden devamlılık arz edenler katma değer vergisine tabi tutulacak, devamlılık arz etmeyen, arızı şekilde yapılan faaliyetler ise Katma Değer Vergisine tabi tutulmayacaktır.

Eser yaratma faaliyetini Katma Değer Vergisine tabi tutmanın sonucu olarak eser yaratan müellif, mütercim, heykeltıraş, bestekar, hattat, ressam, mucitler ve bunların kanuni mirasçılarının yarattığı eserlerini değerlendirmeleri karşılığında elde ettiği Gelir Vergisi Kanununun 18.maddesi hükmüne göre gelir vergisinden istisna olduğu ve aynı Kanunun 94.maddesine göre yapılacak vergi tevkifatı, nihai vergileme niteliğinde bulunduğundan, mevzuata göre diğer serbest meslek erbabına örneğin avukatlara yüklenen defter tutma, belge

faaliyet neticesinde yaratılan eserlerin KDV'ne tabi tutulmayacağı olarak açıklanmıştır.

⁵ Necati, UĞUR, "Telif Kazançlarının Katma Değer Vergisi Karşısında Durumu", *Maliye Postası*, Yıl 6, Sayı 120, Eylül 1985, s.24-25

düzenleme, vergi dairesine mükellefiyet tesis ettirme, beyanname verme ve bunun gibi mükellefiyetleri bulunmaması rağmen Katma Değer Vergisi kanununda böyle bir istisna hükmünün bulunmaması nedeniyle ve sadece bu yüzden, telif hakkı sahibinin, özellikle eserlerini bizzat değerlendiriyor ise, hasılatını (KDV matrahını) serbest meslek kazancı esaslarına göre belirlemesi yani defter tutması ve serbest meslek makbuzu düzenlemesi gerekir.

Arızı faaliyetlerin katma değer vergisinin dışında bırakılmış olması nedeniyle faaliyetin devamlı olup olmaması, bir çok yönden önem taşımaya karşılık devamlılık faaliyetinin ölçütleri kanunda açık olarak belirtilmediği gibi genel tebliğlerde de bu konuya gerekli açıklık verilmemiştir. Ancak, özellikle Katma Değer Vergisi Kanununun yürürlüğe girdikten sonra, telif kazancı sahiplerinin bu konudaki tereddütleri Maliye Bakanlığına münferit müracaatlarla aktarıldıktan sonra devamlılık ve arızilik ayrımı bir ölçüde de olsa ilk defa bir esasa bağlanmaya çalışılmıştır. Maliye Bakanlığı, arızilik-devamlılık ayrımını yaparken kriter olarak eser sayısına dayalı görüşü benimsemiş ve aynı yılda veya birbirini izleyen yıllarda birden fazla eser meydana getirmesi şartına bağlamıştır. Diğer bir ifade ile Bakanlık görüşüne göre, bir yılda birden fazla veya birbirini izleyen yıllarda arka arkaya en az bir eser meydana getirenlerin bu faaliyetleri devamlılık arz ediyor kabul edilerek elde ettikleri kazançlar serbest meslek kazancı sayılacak ve dolayısıyla KDV'sine tabi tutulacaktır.

Danıştay ise, telif kazancının devamlı veya arızı yapılması konusunda, eser sayısına değil, işyeri açma ve herhangi bir şekilde organizasyonda bulunma noktasından hareket ederek Maliye Bakanlığında farklı bir şekilde düşündüğünü ortaya konulmuş ve bir çok kararında; "Gelir vergisi Kanununun 18.madde kapsamına giren faaliyetlerin mutlak ve sürekli bir çerçevede sürdürülmesinin gerçek usulde Katma Değer Vergisi mükellefiyetini gerektirdiği, bu faaliyetlerin arızı olarak yapılması halinde vergi aranılmayacağı, yükümlünün serbest meslek faaliyetini herhangi bir işyeri açmadan, herhangi bir organizasyonda bulunmadan yaptığı, üniversite de öğretim görevlisi olarak sürdürdüğü görevin yanı sıra heykel yaparak ve proje

yarışmasına katılarak serbest meslek faaliyetini arızı olarak yaptığı” görüşünü belirtmiştir.⁶

C) ESERLERİN DEĞERLENDİRİLİŞ ŞEKLİ VE KATMA DEĞER VERGİSİ

Bu açıklamaların ışığı altında konuyu katma değer vergisi açısından arızı ve sürekli faaliyet olarak iki yönden ele alıp incelemek yararlı olacaktır. Eser sahipleri yarattıkları eserlerini toplum yararına sunmak için genellikle iki yol izlemektedirler.

1. Sadece Çoğaltma Hakkının Devredilmesi Halinde

Buna göre eser sahipleri üzerindeki haklarını, örneğin bir yazarın yarattığı kitabın sadece çoğaltma hakkını bir yayıncıya devrederek eserin basımı için zorunlu ve gerekli giderlerini karşılayarak kendi adlarına bastırabilirler.

Çoğaltılan eserlerin nüshalarının halka, topluma sunulmasını (yani satışını) ya bizzat kendisi yapar veya bir yayıncı aracılığıyla yaptırır.

Eserlerin dağıtımının eser sahibi tarafından bizzat yapılması halinde, bu kimsenin faaliyetinin arızı olup olmadığına yani bu iş için bir organizasyon kurup kurmadığına, işyeri açıp açmadığına bakılması gerekir. Eğer faaliyeti arızı olarak yapıyorsa bu faaliyeti yapan kişi Katma Değer Vergisi mükellefi olmayacak ve katma değer vergisi tahsil etmeyecektir. Buna karşılık, eser sahibi bu faaliyeti devamlılık arz edecek şekilde bir organizasyon içerisinde yapıyor ise bu faaliyetinden dolayı serbest meslek makbuzu düzenlemesi ve katma değer vergisini de bu makbuzla tahsil etmesi gerekecektir. Çünkü yaratılan eserlerin sahipleri tarafından bizzat değerlendirilmesi halinde bu eserlerin satışının tamamının stopaj yapmak mecburiyetinde olan kişi veya kurumlara satılması hemen hemen mümkün değildir. bu eserlerin stopaj yapmak mecburiyetinde olmayan kişilere satılması olasılığı çok fazladır. Bu nedenle bir işyeri açarak veya başka şekilde sürekli bir organizasyon kurarak eserlerin satışını bizzat yapan eser sahipleri katma değer vergisi mükellefi olup katma değer vergisini kendilerinin serbest meslek makbuzu karşılığında tahsil etmeleri gerekir.

⁶ Arıcan, SÜRAL, “Telif Kazançlarının KDV Açısından Vergilendirilmesi”, *Vergi Sorunları*, Sayı:78, Mart 1995, S.9

Aynı şekilde, bir organizasyon içerisinde veya bir işyeri açmak suretiyle sürekli faaliyette bulunan eser sahipleri eserin basımı için gerekli giderleri yüklenerek bastırdıkları eserlerini kendi hesaplarına yayıncılar vasıtasıyla doğrudan doğruya veya kitapçılar vasıtasıyla sattırması da mümkündür. Bu halde de yayınevlerinin eser sahiplerine ödeyeceği eser satış bedellerinin (telif haklarının) katma değer vergisine tabi tutulması, başka bir deyişle, eser sahipleri yayınevlerinden eserlerinin veya hakların bedeli olarak tahsil edecekleri hasılat için serbest meslek makbuzu düzenlemeleri zorunludur. Düzenledikleri bu serbest meslek makbuzlarında da Katma Değer Vergisini göstermeleri ve telif ücretleriyle birlikte Katma Değer Vergisinde tahsil etmeleri gerekmektedir. Bu durumda da eserlerin sahibi tarafından üçüncü kişilere satılma olasılığı vardır. Çünkü eserlerin çoğaltma maliyeti eser sahibi tarafından karşılanmıştır. Ancak, yukarıda sözü edilen işlemi arızı faaliyette bulunan kişi yaparsa bunun Katma Değer Vergisine tabi tutulması mümkün değildir.

2. Çoğaltma ve Yayma Hakkının Birlikte Devredilmesi Halinde Katma Değer Vergisi

Ayrıca, eser sahipleri yarattıkları eserler üzerindeki haklarından hem çoğaltma hem de yayma hakkını yayın sözleşmesi ile bir yayıncıya devretmektedirler. Bu takdirde eser sahipleri eserleri üzerindeki haklarının devri karşılığında üzerinde anlaşılan miktarda telif ücreti almakta ve eserlerinin satılıp satılmaması onları ilgilendirmemektedir. Bu halde de eser sahibinin bu işi arızı veya devamlı olarak yapıp yapmadığına bağlı olarak katma değer vergisi konusuna girecek veya girmeyecektir. Ancak, bu hallerde faaliyetin (genellikle) arızı olduğunun kabul edilmesi en doğru düşünce tarzı olacaktır. Çünkü, eser sahibi bir eserinden dolayı ancak eserlerinin her basımında telif ücreti alacaktır. Bir yıl içinde bir eserin birden fazla basımının yapılması az rastlanan bir olaydır. Ayrıca aynı eser sahibinin yıl içinde bu şekilde birden fazla eser yaratması da pek düşünülemez.

D) TELİF HAKLARININ SAHİP VEYA KANUNİ MİRASÇILARI DIŞINDA KALANLAR TARAFINDAN KİRAYA VERİLMESİ VE KATMA DEĞER VERGİSİ

Katma Değer Vergisi Kanununun 1.maddesinin 3/f fıkrasında Gelir Vergisi Kanununun 70.maddesinde yazılı mal ve hakların

kiralanması işleminin Katma Değer Vergisine tabi tutulacağı, 17.maddenin 4/d fıkrasında da, iktisadi işlemlere dahil olmayan gayri menkullerin kiralanması işleminin katma değer vergisinden istisna olacağı belirtilmiştir.

İstisna hükmü dikkatle incelendiğinde de anlaşılacağı üzere, iktisadi işletmeye dahil olmayan gayri menkullerden söz edilmektedir. Gelir Vergisi Kanununun 70.maddesinde ise, sadece gayri menkullerden yer almamış, bazı menkul mallar ve haklarda yer almıştır. Telif haklarının, sahip veya bunların kanuni mirasçıları dışında kalan kişiler tarafından kiralanması karşılığında elde edilecek gelir gayrimenkul sermaye iradidir.

Telif haklarının yukarıda belirtilen kişiler tarafından kiralanması işlemini Katma Değer Vergisine tabi tutulacaktır. Bu düzenlemeye göre, telif haklarını kiralama işleminin süreklilik arz edip etmemelerinin önemi yoktur. Telif haklarını kiraya veren kişi gayri menkul sermaye iradının tahsil ederken ayrıca katma değer vergisini de tahsil etmesi ve tahsil edilen bu katma değer vergisinin tahsil edildiği dönemde vergi dairesine yatırılması gerekir. Bunun için ise ilgili vergi dairesine katma değer vergisi mükellefiyetini de tesis ettirmesi zorunludur.

III. KATMA DEĞER VERGİSİ KANUNUNDA TELİF KAZANÇLARININ VERGİLENDİRİLMESİ İLE İLGİLİ DÜZENLEMELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

A) ARIZİ SERBEST MESLEK FAALİYETİ ÇERÇEVESİNDE YAPILAN TESLİM VE HİZMETLER YÖNÜNDEN

Ticari, sınai, zirai ve serbest meslek faaliyeti çerçevesinde yapılan teslim ve hizmetler katma değer vergisine tabi tutulmuş ticari, zirai, sınai ve serbest meslek faaliyetinin devamlılığı, kapsam ve niteliğinin Gelir Vergisi Kanununun hükümlerine göre, bu kanunda açıkça hüküm bulunmayan hallerde Türk Ticaret Kanunu ve diğer ilgili mevzuat çerçevesinde tayin ve tespit olunacağı belirtilmiştir.

Buna göre, eser yaratma faaliyeti Gelir Vergisi Kanununa göre serbest meslek faaliyeti sayılıyorsa bu faaliyet çerçevesinde yapılan

teslim ve hizmetler Katma Değer Vergisine tabi tutulacaktır. Bilindiği üzere Gelir Vergisi Kanununda sayılan 7 gelir unsurundan gelir elde edildiği takdirde gelir vergisine tabi tutulacaktır. Bu 7 gelir unsurunun belirlenmesinde uygulanan usul ve esasları ayrı ayrı düzenlenmiştir. Eser yaratma faaliyeti sürekli nitelik taşıdığı takdirde elde edilen gelir serbest meslek kazancı sayılmış, arızı nitelik taşıdığı takdirde ise diğer kazançlar grubuna gireceği belirtilmiştir. O halde eser yaratan kişilerin yaptığı teslim ve hizmetlerin katma değer vergisine tabi tutulabilmesi için bu faaliyetin Gelir Vergisi Kanununa göre serbest meslek faaliyeti sayılması gerekir. Bu niteliği ile arızı olarak yaratılan eserler dolayısıyla yapılan teslim ve hizmetler katma değer vergisine tabi tutulmayacaktır.

Kaldı ki, arızı olarak eser yaratma faaliyetinde bulunan bir kişinin elde ettiği kazanç serbest meslek kazancı değil diğer kazanç ve iratlar içerisinde yer alması dolayısıyla defter tutmak ve serbest meslek makbuzu düzenlemek yükümlülüğü de bulunmamaktadır. Arızı olarak eser yaratma faaliyetinde bulunan kişiden telif hakkını veya eseri devralan kişinin gelir veya kurumlar vergisi mükellefi olması halinde bu eser veya bu eser üzerindeki katma değer vergisinin gösterilmesi mevzuatımıza göre mümkün değildir. Gider pusulasında katma değer vergisinin ayrıca gösterilmesi arızı faaliyette bulunan kişinin katma değer vergisi mükellefi olması anlamına gelir ki, bu da, serbest meslek faaliyeti çerçevesinde yapılan teslim ve hizmet olmadığı için kanunun ruhuna aykırı düşer.

B) TELİF KAZANCI SAHİPLERİNİN SERBEST MESLEK FAALİYETİ ÇERÇEVESİNDE YAPTIĞI TESLİM VE HİZMETLER YÖNÜNDEN

Eser yaratma faaliyetinde sürekli olarak bulunan, yani şahsi sorumluluğu altında eser meydana getirmek ve meydana getirdikleri eserleri değerlendirmek için bir organizasyon kuran, belli bir işyeri açan ve bu işi kesintisiz yapmaya karar veren gerçek kişiler serbest meslek erbabı sayılmaktadırlar. Belli bir işyeri açmaksızın ve bir organizasyon içinde yürütmeksizin eser yaratma faaliyetinde bulunan veya yarattığı eserleri değerlendiren kişilerin sürekli faaliyet içinde bulduklarını söylemek ve tespit etmek hemen hemen olanaksızdır. Maliye Bakanlığının daha önce belirtilmiş olan muktezasında, yılda iki veya daha fazla veya birbirini takip eden yıllarda arka arkaya en az birer eser

meydana getirenlerin serbest meslek erbabı sayılması konusunda yaptığı belirlemenin yasal dayanağı bulunmadığı gibi eser yaratanların yükümlülüklerini artırmaktan başka bir amacı da bulunmamaktadır.

Eser yaratma faaliyetinde bulunan kişilerin bu eserlerinin değerlendirilmesi karşılığında elde ettiği kazançların gelir vergisinden istisna edilmiş olması sebebiyle eser yaratma faaliyetinin arızı veya sürekli olarak yapılmasının Gelir Vergisi açısından bir anlamı kalmamıştır. Ayrıca yukarıda yapılan belirlemeye göre serbest meslek erbabı sayılan kişiler dahi katma değer vergisi mükellefiyeti olma durumu ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu durum ise, gelir vergisi açısından defter tutmak, belge düzenlemek gibi yükümlülüklerden kurtarılan kişilerin katma değer vergisi açısından ve yükümlülükler altında bırakılmaları anlamını taşımaktadır.

Gelir vergisinde telif kazançlarının düşük oranda vergilendirilmesi suretiyle nihai vergileme sağlanması amacının kültürel ve sanatsal alanda faaliyet gösterenlerin teşvik edilmesine yönelik olduğu halde, bunların katma değer vergisine tabi tutulması ve hele yorumla mükellefiyet sayısının artırılması bu amaca tamamen ters düşmektedir. Vergi, üretimi desteklemelidir. Kendi kaynağını kurutan vergi sistemi tutarlı değildir.⁷ Düşünce ürünlerinin vergilendirilmesi, sanat yaşamını direk olmasa bile olumsuz yönde etkilemektedir. Kaldı ki vergilemede bürokratik uygulamalar ve kırtasiyecilik gibi formalitelerin çok olması bu olumsuzluğun başlıca nedenidir.

C) SERBEST MESLEK FAALİYETİ ÇERÇEVESİNDE YARATILAN ESERLERİN KATMA DEĞER VERGİSİNDEN İSTİSNA TUTULMASI YÖNÜNDEN

Telif kazançları ve ihtira beratları ile ilgili hasılat istisnası, bu tür faaliyetlerin devamlı olarak serbest meslek faaliyeti çerçevesinde yapılması halinde, de arızı olarak yapıldığı durumlarda da geçerlidir. Bu durumu şöyle açıklayabiliriz⁸.

⁷ Yaşar, KARAYALÇIN, "Fikir ve Yayın Hayatımız Bakımından Gelir Vergisi Kanunu" *Forum*, 15/1/1963 s.12

⁸ Yılmaz ÖZBALCI, *Gelir Vergisi Kanunu Yorum ve Açıklamaları*, Kasım 1998, s. 152-154

-Faaliyetin Devamlılık Arzetmesi: Faaliyet devamlılık karakteri taşıdığında, gelir vergisi istisnasından yararlanılacak olmakla beraber, Katma Değer Vergisi mükellefiyetine tabi olunacaktır. Katma Değer Vergisi mükellefiyetinde normal rejim verginin beyan esasında ödenmesidir. Buna göre, aylık satışlar üzerinden borçlanılan katma değer vergisinden girdi katma değer vergileri düşüldükten sonra kalan kısım ertesi ayın 25'inci gününe kadar verilecek katma değer vergisi beyannamesi ile beyan edilecek ve aynı süre içinde ödemesi de yapılacaktır. Bunun için ilgililerin serbest meslek kazanç defteri tutmaları bu defterleri ile birlikte gelir ve giderlerine ilişkin belgelerini de muhafaza etmeleri gerekmektedir. Katma değer vergisi mükellefiyeti tesis edilince de herhangi bir dönemde, vergiye tabi satış (veya indirilecek katma değer vergisi) olmasa bile beyanname verilmesi gerekmektedir.

-Faaliyet devamlılık karakteri taşımakla beraber, telif ve ihtira beratı kazancı sağlayan işin dışında serbest meslek işinin olmaması ve hasılatın tamamının, Gelir Vergisi kanununun 94. Maddesi uyarınca stopaj mükellefiyeti bulunan kişi ve kuruluşlardan sağlanması halinde, katma değer vergisi mükellefiyeti, Katma Değer Vergisi Kanununun 9'uncu maddesi gereğince Maliye Bakanlığının 19 seri nolu Katma Değer Vergisi Genel Tebliği ile belirlediği esas uyarınca, hasılatı sağlayanlarca yerine getirilecek, kazanç sahibi ayrıca katma değer vergisi beyannamesini vermeyecektir. Örneğin roman ve hikaye yazarlığı yapan kimse, bu faaliyeti mutad meslek niteliği kazanmış olsa bile, telif hakkını bir veya birkaç yayınevine sattığı veya kitapları kendisi bastırmakla beraber, bütün satışların gelir veya kurumlar vergisi mükellefi durumundaki yayınevleri vasıtası ile yaptığı hallerde, bu uygulamadan yararlanabilecektir. Gerek yayınevleri gerekse kitapçılar Gelir Vergisi Kanunu'nun 94'uncu maddesi uyarınca vergi kesintisi yapmak zorundadırlar. Bu nedenle telif hakkı sahibine yaptıkları ödemeler üzerinden bir taraftan 94/3 –a maddesi gereğince gelir vergisi kesintisi yapacaklar, öte yandan aynı meblağ üzerinden sorumlu sıfatıyla katma değer vergisi ödeyeceklerdir.

-Faaliyet arızı olarak yapıldığında katma değer vergisi mükellefiyeti doğmayacaktır. Bu durumda satışlar bütünüyle Gelir Vergisi Kanununun 94'üncü madde hükmü uyarınca stopaj

mükellefiyeti olan kişi ve kuruluşlara yapıldığında, gelir vergisi ve fon kesintisi gene yapılacak, ancak 19 seri nolu KDV Genel Tebliğinin sorumluluk düzenlemesi için dahi katma değer vergisi ödenmesi söz konusu olmayacaktır.

D) TELİF HAKLARININ SAHİP VEYA BUNLARIN
KANUNİ MİRASÇILARI DIŞINDA KALAN KİŞİLER
TARAFINDA KİRAYA VERİLMESİ YÖNÜNDEN

Katma Değer Vergisi Kanununun 1.maddesinin 3/f fıkrasında Gelir Vergisi Kanununun 70.maddesinde yazılı mal ve hakların kiralanması işletmenin katma değer vergisine tabi tutulacağı, 17.maddenin 4/d fıkrasında da iktisadi işletmelere tabi olmayan gayri menkullerin kiralanması işleminin katma değer vergisinden istisna olacağı belirtilmiştir. İstisna hükmü dikkatle incelendiğinde de anlaşılacağı üzere, iktisadi işletmeye dahil olmayan gayri menkullerden söz edilmektedir. Gelir Vergisi Kanununun 70.maddesinde ise, sadece gayri menkuller yer almamış, bazı menkul mallar ve haklarda yer almıştır. Telif haklarının, sahip veya bunların kanuni mirasçıları dışında kalan kişiler tarafından kiralanması karşılığında elde edilecek gelir, gayri menkul sermaye iradıdır. Gelir vergisine tabi tutulacaktır.⁹ Bu düzenlemeye göre, telif haklarının kiralama işlemlerinin süreklilik arz edip etmemesinin önemi yoktur. Telif haklarını kiraya veren kişi gayri menkul sermaye iradını tahsil ederken ayrıca katma değer vergisinin de tahsil etmesi ve tahsil edilen bu katma değer vergisinin tahsil edildiği dönemde vergi dairesine yatırılması gerekir. Bunun için ise, ilgili vergi dairesine katma değer vergisi mükellefiyetini de tesis ettirmek zorundadır. İktisadi bir işletmeye dahil olmadığı halde bu hakların kiralanmasının katma değer vergisine tabi tutulmuş olmasına (istisna edilmiş olmasına) bir anlam verilemediği gibi bu tür mükelleflerin vergi idaresi tarafından takip edilmesi de ihtimal dahilinde görülmemektedir. Zira iktisadi işletmeye dahil olmayan gayri menkullerin kiralanması işleminin katma değer vergisinin kapsamı dışında bırakılmış olmasının başlıca gerekçesi de takip imkanının olmamasıdır.

⁹ Rifat TOKAT, "Gayri Menkul Sermaye İradı, Emsal Kira Bedeli Esası, Vergi Tevkifatı G.M.S.İ.'nin Katma Değer Vergisi ile İlişkisi", *Vergi Dünyası*, Sayı 40, s.54

SONUÇ

Sanatın ve sanatçının sadece vergi yoluyla teşvik edilmesi yeterli değildir. Telif kazançlarının vergilendirilmesi konusunda güdülen politika, yaratıcılığı ve çalışmayı azaltıcı ve önleyici olmamalı aksine teşvik edici nitelikte olmalıdır.

Telif haklarının vergilendirilmesinde temel hükümler Gelir Vergisi Kanununda yer almakta ve Kurumlar Vergisinde, kazancın tespiti konusunda Gelir Vergisine atıfta bulunmaktadır.

Eser yaratma faaliyeti çerçevesinde yapılan teslim ve hizmetlerin Katma Değer Vergisine tabi tutulmuş olması çeşitli sorunlar yaratmaktadır. Ülkemizde eser yaratma faaliyetinde bulunanların genellikle bu işi arızı olarak yani ikinci iş olarak görmekte ve yapmaktadırlar. Ancak, uygulamada arızı ve süreklilik faaliyetinin kesin hatlarıyla ayrılması vergi idaresi ve mükellefler arasında sürtüşmelere neden olmaktadır. Tutara bakılmaksızın telif kazançları, G.V.'nden istisna edilmiş, defter tutma ve beyanname verme zorunluluğu kaldırılıp, stopaj nihai vergi haline getirilmiştir. Beyanname verilmemesi ve stopaj ile yetinilmesi, sözkonusu vergi yükümlülerini birçok şekli mükellefiyetten kurtarması açısından olumlu bir uygulama olmuştur.

KAYNAKÇA

- ALTUNTAŞ, Esat. "Gayrimenkuller Gibi Değerlenecek Gayrimaddi Haklar", *Vergi Dünyası*, Sayı 23, Temmuz 1983, s.14
- ALVER, Cemil. *Muhasebe Sistemleri*, Ankara 1982, s.284
- CEYHAN, Burhan. "İşletmeden Çekilen Gayrimenkullerin Değerlendirilmesi", *Vergi Dünyası*, Sayı:30, Şubat 1984, s.11
- GÜR, Mehmet. *Kurumlar Vergisi Kanunu ve Açıklamaları*, Ankara 1986, s.432
- ÖÇAL, Akar. "Telif Haklarının Ticaret Şirketlerine Sermaye Olarak Getirileceğini Öngören 139/8 Maddesi Karşısında Sinemaya İlişkin Hakların Durumu", *E. İ.T. İ. A. D.* s.306
- ÖĞÜT, Yahya Bülent. *Kurumlar Vergisi Kanununun 24. Maddesi ve Uygulanması*, (Yayımlanmamış Rapor), 1984, s.22

- ÖZBALCI, Yılmaz. *G. V. K. Yorum ve Açıklamaları*, Kasım 1998
- ÖZYÜREK, Mustafa. "Yeni Vergi Yasası Ne Getiriyor?", *Milliyet Gazetesi*, 5.8.1999
- SÜRAL, Arıcan. Telif Kazançlarının KDV Açısından Vergilendirilmesi", *Vergi Sorunları*, Sayı:78, Mart 1995, s.9
- SÜZER, Sami, *Telif Haklarının Vergilendirilmesi*, Sena Reklam Ajansı ve Tic.Ltd.Şti., İstanbul 1995
- TOKAT, Rifat. "Gayri Menkul Sermaye İradı, Emsal Kira Bedeli Esası, Vergi Tevkifatı G.M.S.İ. 'nin Katma Değer Vergisi ile İlişkisi", *Vergi Dünyası*, Sayı 40, Aralık 1984, s.54
- UĞUR, Necati. "Telif Kazançlarının Katma Değer Vergisi Karşısında Durumu", *Maliye Postası*, Yıl 6, Sayı 120, Eylül 1985, s.24

KAMU HİZMETLERİNİN SUNUMUNDA TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ

Öğr. Gör. Harun CANSIZ*

ÖZET

İletişimin yaygınlaştığı günümüzde, gerek insanların ve gerekse toplumların beklentileri sürekli artmaktadır. Yönetişim konusundaki iyileştirme çabalarından birisi de “Toplam Kalite Yönetimi” anlayışının kamusal hizmetlerin sunumunda uygulanabilmesi arayışıdır. Bu çalışma kısaca kamu hizmetlerin sunumunda toplam kalite yönetiminin uygulanabilmesini tartışmaktadır.

ABSTRACT

Due to very popularity of communication at present, both people and societies' expectations are increasing. One of betterment efforts in governance is that how total quality management can be implemented in supplying public services. This paper, in short, argues whether total quality management in supplying public service is possible to implement.

GİRİŞ

Son yıllarda, gerek ulusal ve gerekse uluslararası alanda **toplam kalite yönetimi**, çağdaş bir kavram olarak dikkati çekmektedir. Özel ekonomide uygulandığında mal ve hizmetlerin sunumunda, çalışanlarla birlikte müşteri memnuniyetinde sağlanan olumlu gelişmeler bu yönetim sisteminin kamu hizmetlerinde de uygulanabileceği düşüncesini güçlendirmiştir. Bu çalışmada önce kamu hizmetleri hakkında genel bilgilere yer verilecek ve sonrada kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde toplam kalite yönetim anlayışı irdelenmeye çalışılacaktır.

* Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü.

I. KAMU HİZMETİ KAVRAMI

Kamu hizmeti kavramı, kamu yönetiminin temel kavramlarından birisidir. Kamu hizmeti deyimi, "faaliyet, iş, uğraş,kamu kuruluşları" gibi farklı anlamlarda kullanılmıştır¹. Ancak bunlara girmeden, kısaca şu tanımlar yapılabilir. Kamu hizmeti, belli bir görevi yürütmek için bir kamu tüzel kişisi tarafından tahsis edilmiş olan ajan ve vasıtaların bütünü olarak tanımlanabilir². Genel ve ortak ihtiyaçları karşılamak ve temin etmek, kamu menfaatlerini sağlamak için yerine getirilen ve umuma sunulmuş bulunan devamlı ve sürekli faaliyetlerdir³. Kamu ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak, toplumu oluşturan kişilerin isteklerini yerine getirmeyi amaçlayan, genel yarara dönük olarak yapılan ve siyasi kuruluşlarca karara bağlanan hizmetlere denir⁴. Devlet bütçelerinden harcanan paralarla karşılanan ve herkesin yararlandığı ve ekonomik olmayan faaliyetlerdir⁵. Veya kısaca "idare tarafından yönetilen teşebbüsler" olarak da tanımlamak mümkündür⁶.

II. KAMU HİZMETLERİNDE KALİTEYİ ETKİLEYEN UNSURLAR

Kamu yönetimi ve kamusal örgütler birçok açıdan özel işletmelerden farklıdır. Bu farklılıkların bazıları doğrudan kamu hizmetlerinin kalitesini etkileyecek nitelik taşımaktadırlar. Bunları kısaca şu şekilde açıklamak mümkündür.

i. Kamu Yararını Gözetme: Kamu hizmetleri genel olarak

¹ Şeref GÖZÜBÜYÜK ve Turgut TAN, *İDARE HUKUKU* Cilt I Genel Esaslar, Ankara, 1998,s. 433

² Metin GÜNDAY, *İDARE HUKUKU*, İMAJ Yayıncılık, Ankara 1999,s.217

³ Esin ÖRÜCÜ, " Sosyal Kamu Hizmeti", *Ord. Prof. M.Reşit Belgesay Hatıra Sayısı*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt: XXXVI, Sayı : 1-4, İstanbul, 1971, s.212-232

⁴ Abdurrahman AKDOĞAN, Sadık KIRBAŞ ve Saygın EYÜPGİLLER, *Açıklamalı MALİYE VE VERGİ SÖZLÜĞÜ*, Birlik Yayıncılık Ltd.Şti. Ankara, 1986,s. 99

⁵ Uçar DEMİRKAN, *İngilizce ve Fransızca Karşılıklarıyla MALİYE TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ*, Maliye Bakanlığı, APK. Yayın No: 1996/342,s. 49

⁶ İL HAN ÖZAY, *GÜNIŞİGİNDA YÖNETİM*, ALFA İstanbul, 1996, s. 231

“kamu yararı” gözetilerek yapılır. Ancak, “kamu yararı” konusundaki görüş farklılıkları nedeniyle, “kamuoyu”, kamu yararının önüne geçerek bu hizmetten beklenen toplumsal fayda sağlanamaz.

ii. Bürokratik Yapı: Kamu hizmetlerinin, etkin ve verimli bir şekilde sunulması amacıyla oluşturulmuş olan bu yapı, zamanla kendi kuruluş amacından saparak (yozlaşma, partizanlık, vb.) kamusal hizmetlerin aksamasına ve yeterince sunulmaması, geç sunulması ve sunulan hizmetten halkın memnun olmaması ve sonuçta kamu yararının gerçekleşmemesine neden olmaktadır.

iii. Hizmetlerin Yaygınlığı: Adalet, diplomasi, gibi tam kamusal mal ve hizmetlerin sunumunda hizmetlerin yaygınlığı, hizmetlerin sunulma süresi, personelin tutum ve davranışları (empati ve güven verici olma) hizmetlerin kalitesini önemli ölçüde etkilemektedir.

iv. Rekabetin Yokluğu: Temel olarak tam kamusal hizmetler devletin örgütleri tarafından sunulduğundan, rekabete açık değildirler. Dolayısıyla rekabete açık olmama veya rekabetsiz ortamdaki hizmetlerin sunumunda temel ilke hizmetlerin kalitesi olmayacaktır.

v. Siyasi İktidarın Etkisine Açık Olma: Kamu hizmetlerinde süreklilik esas olmasına karşın, kamu hizmetlerinde siyasi iktidarlara göre değişebilen bin anlayış yada yaklaşım farklılığı nedeniyle, siyasi iktidarlara göre hizmetlerin kapsamı ve niteliğinde değişmelerin olmasına ve kamusal hizmetlerde tutarsızlık ve mevcut olanın iyileştirilmesi yerine değiştirilmesine neden olmakta, bu ise daha başka sorunların doğmasına neden olmaktadır⁷.

III. TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ

A) TANIM

Toplam kalite yönetimi, kısaca, "topyekün iyinin, hatta

⁷ Belkıs ÖZKARA, “Kamu Örgütlerinde Halkla İlişkiler Yoluyla Hizmet Kalitesinin Geliştirilmesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 32, Sayı 3, Eylül 1999, s. 95-113

mükemmelin aranması⁸ olarak tanımlanabilirken, geniş anlamda, bir organizasyon içinde kaliteyi odak alan, kuruluşun bütün üyelerinin katılımına dayanan, müşteri memnuniyeti yoluyla uzun vadeli başarıyı amaçlayan ve kuruluşun bütün üyelerine ve topluma yarar sağlayan bir yönetim yaklaşımı olarak tanımlanabilir⁹, Ayrıca, "kalite müşterinin istediğidir¹⁰", müşteri beklentilerinin aşılmasını hedefleyen, ekip çalışmasını destekleyen ve tüm süreçlerin gözden geçirilerek iyileştirilmesini temel alan bir yönetim anlayışı¹¹ olarak tanımlanabilir. Toplam kalite yönetimin temel amacı; bir mal veya hizmetin üretiminden tüketiciye ulaşmasına kadar her aşamada kaliteyi sağlamaktır¹².

B) KAPSAM

Bu yönetim anlayışı, insana değer veren, çalışanların fikirlerini söylemesine imkan tanıyan bir anlayıştır. Bu nedenle de günümüz çağdaş yönetim şekli olan demokrasi ile yakından ilgilidir. Bu sistemin temeli hızlı ve çok üretmek değil, kaliteli üretmektir¹³.

Toplam kalite anlayışı topyekün bir felsefe ve algılama önemli bir işleve sahiptir. Kalite anlayışının oluşturulması ve organizasyonda yayılabilmesi için, öncelikle organizasyon içindeki eski alışkanlıkların terk edilmesi ve bunların yerine yeni alışkanlıkların oluşturulması büyük önem taşır. Ayrıca bir organizasyonun belli bir kısmında toplam kalite yönetiminin uygulanması yine bu yönetim anlayışından beklenen sonucu getirmez. Bu nedenle organizasyonun tamamında bu yönetimin uygulanması gerekmektedir¹⁴. Bu yönetim anlayışı sağlanabilirse, verimlilik ve kalite artar, çıktı başına düşen maliyet ve

⁸ Oygur YAMAK, *KALİTE ODAKLI YÖNETİM*, Kalite Dizisi No:1, Panel Matbaacılık, İstanbul 1998, s.135

⁹ Mînâ ÖZEVREN, *TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ*, Temel Kavramlar ve Uygulamalar, Alfa Yayınları : 349, Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti, İstanbul, 2000, s. 6

¹⁰ Gönül YENERSOY, *TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ*, Mükemmeli Arayış Yolculuğuna İlk Adım, Rota Yayınları, İstanbul, 1997, s.38

¹¹ YAMAK, age. s. 156

¹² YAMAK, age. s. 135

¹³ YAMAK, age. s.139

¹⁴ YAMAK, age. s. 154-155

fiyatlar düşebilir ve çalışanların morali yükselebilir¹⁵.

Toplam kalite yönetimine ulaşabilmek için , Pareto Analizi, Neden-Sonuç Diyagramı, Histogramlar, Kontrol Tabloları, Dağılıma Diyagramı, Grafikler, Kontrol Çizelgeleri olarak adlandırılan yedi istatistiksel teknik gereklidir¹⁶.

IV. TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ'NİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Toplam kalite yönetimi ilk olarak, Milattan Önce 3000 yıllarında, Babil'de Hammurabi kanunlarında kaliteye referans verilmektedir¹⁷. Çağdaş anlamda ise toplam kalite yönetimi 1970'li yılların başında Japonya'da uygulanmaya başlamış ve bugünkü noktaya gelmesinde 1962 yılında Japonya'da başlatılmış olan kalite çemberleri uygulamasının önemli bir rolü olmuştur. Kalite çemberleri uygulaması, çalışanların işleri hakkında söz sahibi oldukları yeni yönetim yapısına geçişin ilk basamağını oluşturmuştur.

Toplam Kalite Yönetiminin bugünkü anlamda ulusal ve uluslararası kamuoyunda kabul görmesinde William Edwards Deming¹⁸, J.M. Juran, Dr. Armand V. Fiegenbaum, Phil Crosby, Kauoru Ishikava, G. Taguchi, Kobe Steel, S.Shingo, T.Ohno vd. sayılabilir¹⁹.

¹⁵ Rıdvan BOZKURT, "Kalitenin Esasları ve Deming'in Ondört İlkesi", *Verimlilik Dergisi*, 1994/3, s. 107-136

¹⁶ Coşkun Can AKTAN, "Yeni Yönetim Tekniklerinin Kamu Sektöründe Uygulanması", *Türk İdare Dergisi*, Yıl 71, Sayı 425, Aralık 1999, s. 1-15

¹⁷ ÖZEVREN, age. s. 10

¹⁸ Deming'in 14 ilkesi şunlardır. i.Ürün ve hizmet geliştirme amacını devamlı kılmak, ii. Yeni bir yönetim felsefesi ortaya koymak, iii.Kaliteyi sağlamada denetimlere güvenmeyin, iv.Sadece parasal değerlendirmeler yapmaktan vazgeçin, v.Üretim ve hizmet sistemlerini devamlı iyileştirin, vi. Eğitimi kurumsallaştırın, vii. Liderliği Kurumsallaştırın,viii. Korkuyu kaldırın, ix-Birimler arasındaki engelleri kaldırın, x.iş gücünü sloganlarla ve rakamsal hedeflerle zorlamayın, xi.İş gücü için rakamsal kotalar koymayın, xii. Çalışanların işlerinden gurur duymalarını sağlayın, xiii. Kişilerin kendi kendilerini eğitime çalışmalarını destekleyin, xiv. Dönüşümü gerçekleştirecek faaliyetlerde bulunun (Bkz., ÖZEVREN, age s. 17-20

¹⁹ ÖZEVREN, age. s. 16-24,42

V. TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ ÖĞELERİ

i. Kuruluşun kalite amaç ve politikalarının belirlenmesi; TKY'nin temel unsurları açıklık ve iletişime dayanır. Organizasyonda çalışan herkese kuruluşun amacı, kalite politikası ve ulaşılmak istenen hedefler açıklıkla anlatmak ve bu politikaya katılmalarını sağlamak gereklidir.

ii. Çalışanların tümünün müşteri tatminine öncelik vermesi; müşteri ihtiyaç ve beklentilerinin doğru olarak saptanması ve eksiksiz erine getirilmesi suretiyle müşteri tatmini sağlanmalıdır.

iii. Çalışmaların ileriye yönelik, bilinçli şekilde programlanması; çalışmalarda, "policy deployment" kavramı kapsamında, temel faaliyet alanlarında açık, ölçülebilir ve gerçekleştirilebilir kriterlerin izlenmesi gerekir.

iv. Sürekli eğitim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi; her kademede çalışanlara toplam kalite yönetiminin unsurları, sürekli eğitim ve yöneticilerin çalışanları bizzat eğitmeleri sağlanmalıdır.

v. İstatistiksel metotlar ve süreç kontrol çalışmaları; organizasyonda gerçekleşen olaylardaki sebep- sonuç ilişkileri istatistiksel yöntemlerle incelenmelidir. Kaliteyi üretim aşamasında sağlamak, hatalı ürünleri oluşmadan önleyebilmek gelişmenin temel şartıdır. Bunu sağlayabilmek için ise o ürünleri üreten süreçleri kontrol edici bir yaklaşım gösterilmesi zorunludur.

vi. Kalite çemberleri; kalite çemberleri, çalışanların karşılaştıkları problemleri kendilerinin çözmesi esasına dayanır. Bu işlemde çalışmaların yönetim tarafından desteklenmesi, kuruluşlarda üretimi bizzat gerçekleştiren ve çalışanların çoğunluğunu oluşturan kitlenin de geliştirme faaliyetlerine katkısını sağlayacaktır.

vii. Prodüktivite çalışmaları; rekabet gücü açısından verimlilik değerlerini çeşitli faktörlere göre ölçmek ve bu değerlerin sürekli yükselmesini sağlayacak şekilde çalışmaları yönlendirmek yönetimin öncelikli amaçlarından birisi olmalıdır.

viii. Kalite maliyetlerini hesaplanması; kalite maliyetleri yönetim tarafından tanımlanmalı, maliyet muhasebesi kalite maliyetlerini periyodik olarak hesaplayıp raporlayacak şekilde düzenlenmeli,

kalitesizliğin sebep olduğu kayıplar tüm çalışanlara açıklanmalıdır.

ix. Tedarikçilerle ilişkiler; tedarikçilerle ekip çalışması niteliğinde işbirliğine yönelik çalışmalar gerçekleştirmeli, seçilen tedarikçilerle karışıklı güven ve ortak çıkarlara dayalı uzun vadeli ilişkiler geliştirilmelidir.

x. Kalite denetimi; sistemdeki hata ve aksaklıkları saptamaya yönelik olarak belli aralıklara veya özel koşullarda kalite denetimleri gerçekleştirilmelidir²⁰.

VI. TOPLAM KAMU YÖNETİMİNİN KAMU HİZMETLERİNDE UYGULANMASI

Kamu kesiminde reform yapma eğilimlerine karşı güçlü dirençlerin ve zorlukların olmasına karşın²¹, toplam kalite yönetimini tüm boyutlarıyla kamu sektöründe uygulanabilmesi söz konusudur. ABD'de Federal Kalite Enstitüsü tarafından yapılan çalışmalara göre "toplam kamu yönetimi"nin kamu sektöründe başarılı bir şekilde uygulanabileceğini ortaya koymuştur²².

Kamu yönetiminde "kalite" olgusuna çağdaş anlamda ulaşabilmek için kamu kesiminde ciddi reformlara ihtiyaç vardır. Öncelikle; "liderlik ve yönetim kalitesi" sağlanması, siyasal ve ekonomik sisteme ilişkin anayasal ve yasal kuralları içeren "sistem kalitesi", kamu görevlilerinin işe alınması, atanması, tayinlerinde "insan kalitesi" unsurunun ön planda olması gerekir. Bu üç unsurun aynı anda sağlanması "kamu hizmetlerinin kalitesi" konusunda bir ölçüt olabilir²³.

²⁰ İbrahim KAVRAKOĞLU, *Toplam Kalite Yönetimi*, Kalder Yayınları Rekabetçi Yönetim Dizisi No.3, Kalder Yayınları No.10, İstanbul, 1988, s. 19-20

²¹ Vito TANZİ ve Lugder SCHUNKNECHT, "Kamu Kesiminin Yeniden Yapılanması: Son Yıllara İlişkin Bir Değerlendirme" (Çev. Mustafa SAKAL), Maliye Yazıları, Sayı 62, Ocak- Mart 1999, s..57-82

²² Coşkun Can AKTAN, "Toplam Kalite Yönetimi, Kamudaki Kalitesizliğe Çözüm Olabilir mi?", *Ekonomik Forum Dergisi*, Yıl 4, Sayı 6, Haziran 1997, s. 56-61

²³ Coşkun Can AKTAN, *Devlet Yönetiminde Kalite*, TOSYÖV, Ekonomik, Sosyal, Siyasal Araştırmalar Serisi No: 4, Ankara, 2000, s. 55

Kamu yönetiminde toplam kalite yönetimi için öncelikle devletin yeniden tanımlanması ve yapılanması gereklidir. Daha sonra ise,

- i. Toplam kalite yönetimi hakkında bilgilendirme süreci,
- ii. Toplam kalite yönetimi ile ilgili kurumsal yapılanma süreci,
- iii. Toplam kalite yönetiminin uygulanması süreci,
- iv. Sürekli gelişme (kaizen) süreci .

Toplam kalite yönetiminin kamu sektöründe başarılı bir şekilde yürütülebilmesi için planlı, sistematik , inançlı ve sabırlı olmak gerek-mektedir. Bunları aşama olarak düşünürsek;

i. Birinci aşama bu yönetim anlayışının üst düzeydeki yöneticilerin bilgilendirilmesi ve katkısı sağlanması,

ii. İkinci aşamada uygulama ve eşgüdüm sağlanabilmesi için bir birim oluşturulması,

iii. Üçüncü aşamada, seçilen belli kamu kuruluşlarından başlamak üzere daha sonra tüm kamu birimlerine yaygınlaştırılması, ve son olarak da Japonların "kaizen" olarak ifade ettikleri "sürekli gelişme" felsefesi, toplam kalite yönetiminin uygulanması ve bu uygulamaların analiz edilerek geliştirilmesi gereklidir²⁴.

A) KAMU SEKTÖRÜNDE KATILIMIN SAĞLANMASI

Daha etkin bir devletin oluşturulması için, kamu politikalarına katılım için teşvikleri artıran ve gerektiğinde hizmet verilmesi amaçlanan vatandaşlar ve topluluklar ile devlet arasındaki mesafeyi azaltan mekanizmaların yaratılması gerekmektedir²⁵. Toplam kalite yönetiminin kamu kesiminde uygulanabilmesinin önemli bir unsuru da "toplam katılım" yada "sinerjik yönetim" felsefesidir. Buna göre, kamu sektöründe karar alma sürecine mümkün olduğu kadar geniş ölçüde katılım sağlanmalıdır. Toplumsal kesimler arasında güven ve işbirliğinin sağlanması açısından, kamu politikasına ilişkin önemli

²⁴ AKTAN, age. s.56-61

²⁵ Değişen Dünyada Devlet, "Dünya Kalkınma Raporu", *İşletme ve Finans*, Ağustos 1997, s..9-31

kararlar uygulamaya konulmadan önce kamuoyunda tartışılmalı veya gerekiyorsa referanduma başvurulmalıdır. Bunun yanında kamu kurum ve kuruluşlarında çalışanlar ile üst düzey karar vericiler arasında kararlar tek yönlü değil uzlaşmayla verilmelidir. Kamu kurum ve kuruluşlarında yönetimde açıklık ilkesine önem verilmeli ve vatandaşların mümkün olduğu ölçüde kamu kurum ve kuruluşların toplantılarına katılmaları sağlanmalıdır²⁶.

B) KAMU HİZMETLERİ İÇİN STANDARTLAR GETİRİLMESİ

1. İngiltere Örneği

İngiltere'de Kamu hizmetlerine belli standartlar getirilmesi için "kamu hizmeti ilkeleri"- (Citizens Principles) ihdas edilmiştir. Bu ilkeler Şunlardır.

a) Standartlar: Kamu hizmetinden yararlananların makul sınırlar dahilinde hizmet bekleme standartlarının tespit edilmesi, izlenmesi ve bu standartlar karşısında gerçekleştirilen performansla birlikte yayınlanması,

b) Bilgi ve Açıklık: Kamu hizmetlerinin nasıl yürütüldüğü, ne kadara mal oldukları, ne kadar iyi performans gösterildiği ve kimlerin sorumlu olduğunu gösteren tam ve doğru bilgiler açık bir şekilde kamuoyuna sunulabilmelidir.

c) Seçme İmkânı ve Danışma : Kamu sektörü, mümkün olan her alanda seçme imkanı sağlamalıdır. Hizmetten yararlananlara düzenli ve sistematik bir şekilde danışılmalıdır.

d) Nezaket ve Yardım: Kamu görevlileri isimlik takmalı, hizmetin görülmesinde vatandaşa yardımcı olmalı ve nazik davranılmalıdır. Hizmetler, yararlanma hakkına sahip herkese eşit olarak sunulmalı ve vatandaşın taleplerine uygun olmalıdır.

e) Yanlışlığın Giderilmesi: Yanlışlık olması halinde, özür dilenmeli, tam açıklama ile birlikte hızlı ve etkin bir düzeltme yapılmalıdır.

f) Paranın Karşılığını Almak: Halk'ın gücünün yetebildiği

²⁶ Coşkun Can AKTAN, "Devlet Yönetiminde Toplam Kalite", Türk İdare Dergisi, Yıl 71, Sayı 422, Mart 1999, s. 1-13

kaynaklar çerçevesinde, kamu hizmetlerini etkin ve ekonomik bir şekilde yürütülmesi sağlanmalıdır²⁷.

2. Amerika Birleşik Devletleri

Tüm dünyada olduğu gibi ABD'de 1980'li yılların sonlarına doğru ve özellikle 1990'lı yılların başlarında devletin yeniden yapılandırılmasına yönelik çabalar artmıştır. Bununla ilgili olarak, Bürokrasi ve kırtasiyeciliğin azaltılması, Müşteri odaklı yönetim, Yetki ve sorumluluk devri ve Esasa geri dönülmesi aksiyon planları yapılmıştır. Bu planlar Liderlik, Enformasyon ve analiz, Stratejik kalite planlaması, İnsan kaynaklarının geliştirilmesi ve yönetimi, Yönetim ve süreç kontrolü, Operasyon ve kalite sonuçlarının değerlendirilmesi ve Müşteriye değer verme ve müşteri ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılanması aşamalarından oluşmuştur²⁸. Bunlar yapılırken,

- i. Gereksiz kuralların ortadan kaldırılması,
- ii. Önce müşteri fikrinin organizasyonlarda benimsenmesi,
- iii. İşgörenlerin sonuç alınması yönünde cesaretlendirilmesi,
- iv. Daha az maliyet ile daha iyi devlet oluşturulması, temel unsur olarak benimsenmiştir²⁹.

3. Türkiye Örneği

Türkiye'de özel kesimde olduğu gibi, kamu kesiminde de toplam kamu yönetiminin öneminin kavranması nedeniyle birçok kurum ve kuruluş bu yönde çalışmalar başlatmışlardır. Bunlardan birisi Maliye Bakanlığıdır. Maliye bakanlığı özellikle "vergi dairelerine" yönelik başlattığı şimdilik ihtiyari olan, "toplam kalite yönetimi" önerileri ile vergi dairelerinin güler yüzlü hizmet veren, kişi haklarına ve gizliliğe saygılı, mükellef beklenti ve önerilerini dikkate alan, sürekli gelişmeyi esas kabul eden, çağdaş yönetim anlayışına

²⁷ Mehmet İLHAN, "İngiltere'de Kamu Reformu", *Maliye Dergisi*, Sayı 127, Ocak-Nisan 1998, s. 3-22

²⁸ AKTAN, Devlet Yönetiminde Kalite. age. s.85-100

²⁹ AL GORE, "Daha İyi Çalışan ve Maliyeti Daha Az Olan Bir Devlet Yaratılması", (Çev. Rıdvan BOZKURT), *Verimlilik Dergisi*, Sayı 1995/1, s. 7-23

sahip birer hizmet birimi olmalarını istemektedir. Toplam kalite yönetimi vergi dairelerinde uygulandığında bu yönetim tarzından kısaca şu beklentiler söz konusudur.

Vergi daireleri, temel olarak kamu kesimi tarafından sunulan hizmetlerin tahsilat yönüne ilişkin görevleri yerine getirmesi nedeniyle sunduğu hizmet kalitesi titizlikle irdelenen bir hizmet birimidir. Vergisini ödeyen her mükellef tüm kamu hizmetlerinin kaliteli olarak sunulmasını istemekle birlikte, verginin ödendiği vergi dairelerinde bu istek daha da artmaktadır. Bu nedenle, vergi dairelerinde sunulan hizmetlerin kalitesi ve vatandaş nezdinde sağladığı tatmin düzeyi büyük önem kazanmaktadır. Vergi dairelerinde hizmet kalitesinin artırılması başlıca mükellefler için faydalar sağlar. Kaliteli hizmet sunmanın birinci öncelik haline gelmesi durumunda, müşteriler hizmetlerden daha hızlı, daha iyi bir şekilde yararlanırlar ve bu ödedikleri, verginin karşılığını aldıkları inancına sahip olurlar. Böyle bir inanç, vergiye karşı direnci engeller, vergi gayretini ve mükellefin devlete olan güveni artırır³⁰.

C) KAMU SEKTÖRÜNDE İSRAF VE SAVURANLIKLARIN AZALTILMASI

Kamu hizmetlerin sunumunda yaygın bir şekilde israf ve etkinsizliğin olması, kamu sektöründe başarı gösterenlerin azlığı, kötü yönetimle sunulan hizmetler ve seçenekler dışında başka seçeneklerin araştırılmaması, bu nedenle de tüketici tercihlerinin tümüyle göz ardı edilmesi, gibi durumlarda "yapılan harcamalara değecek kadar" hizmet elde edilmek suretiyle vatandaşların parası israf edilmektedir. sorunun çözüm kamu kurumlarının performansının ölçülmesi ve performans ölçütlerinin belirlenmesidir³¹.

D) DEVLET AHLAKININ OLUŞTURULMASI

Ahlak, toplumsal yaşamda belirli kişi, grup ya da tüm toplum

³⁰ *Vergi Daireleri Toplam Kalite Yönetim El Kitabı*,
<http://maliye.gov.tr/tefku/elkitap1.htm>(24.11.2000)

³¹ Tülay ARIN, "Devlet Hizmetinde Etkinlik: "Kamusal Yönetim"mi "İş idaresi"mi?, *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 35. Seri 1991/1992 İstanbul. s. 164-179

için belirli zamanda ve yerde geçerli olan (yada geçerli olması beklenen) değer yargılarının, örf, adet, norm ve kurallarının oluşturduğu bir sistem bütününe denir³². Kamu yönetiminde etkinlik ve kalitenin sağlanabilmesi için tüm kamu görevlilerinin uyması gerekli usul ve esasları ayrıntılı bir şekilde düzenleyen bir yasanın oluşturulması gereklidir³³. Örneğin, bugün birçok ülkede mali sorumluluk ahlakının olmaması sonucunda ekonomik sorunlar ve harcamalar giderek ağırlaşmakta, vergi ve borç yükü ise ağırlaşmaktadır. Neticede hükümetler ister istemez bütçe açıklarını para basarak finanse etmek zorunda kalmaktadırlar. Böyle bir ortamda ekonomik sorunlar " kısır döngü" şeklinde giderek büyümektedir³⁴.

E) OMBUDSMAN KURUMUNUN OLUŞTURULMASI

Ombudsman, kamu yönetiminin hukuka uygun hareket etmesini sağlamak amacı ile oluşturulmuş bir kurumdur. İlk kez 1809 tarihli İsveç Anayasa'sında yer almıştır. Ombudsman, İsveç dilinde "temsilci", "arabulucu", "denetçi" anlamlarına gelmektedir Esas olarak, ombudsman kötü idareye yapılan suçlamaları araştırmak ve bunlarla muhatap olmak için bir ofis kurar. Ombudsman'ın birincil fonksiyonu şöyledir.

i. Kanun, kurallar yada düzenlemelere ters düşen karar, süreç, önerilerle uğraşmak yada kasıtsız ve geçerli bir sebep olmak şartıyla mevcut pratik yada prosedürlerden sapmalarla uğraşmak yada rüşvet, dalaverecilik, iltimas, akraba kayırmacılığı ve idari taşkınlıklarla mücadele etmek,

ii. İdaredeki ihmal, dikkatsizlik, gecikme, yetersizlik, etkinsizlik ve yetersizliklerle yada sorumluluk ve görevleri yerine getirmeme gibi olaylarla mücadele etmek³⁵.

³² Coşkun Can AKTAN, "Modern Toplumların Vahim Hastalığı: Ahlaksızlık", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 53, Kasım- Aralık 1998, s.102-105

³³ Coşkun Can AKTAN, "Türkiye'de Devlet Ahlakının Yeniden Tesis Edilmesine Yönelik Öneriler", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 51, Yaz 1998, s. 74-78

³⁴ Coşkun Can AKTAN, "Mali Sorumluluk Ahlakı ve Denk Bütçe", *Vergi Dünyası*, Sayı 202, Haziran 1998, s.10-14

³⁵ Jeremy POPE, (Ed) *The Tı Source Book, National Integrity Systems*, s.204-221

F) KAMU KESİMİNDE SAYDAMLIĞIN SAĞLANMASI

Mali saydamlık devletin hesap verme sorumluluğunu sağlayan en önemli mekanizmalardan birisidir. Temsili demokrasilerde vatandaşların yönetenler üzerindeki en temel yaptırım gücü, yönetiminden memnun olmadıkları siyasetçileri seçim yoluyla iktidardan uzaklaştırabilmesi, programını beğendiği siyasetçileri de aynı yolla iktidara getirebilmesidir. Saydamlığın en önemli sonucu, bu seçim mekanizmasının etkin bir şekilde işleyebilmesidir. Bu açıdan bakıldığında mali saydamlığın, kamusal sorumluluk, kamu yararı, kamu yönetimine güven, hesap verme sorumluluğu, devletin borçlanma maliyeti ve devlet halk işbirliği sağlanabilir³⁶.

G) KAMU KESİMİNDE DEREGÜLASYON REFORMU

Deregülasyon, kamu sektörünün çeşitli amaçlarla uygulandığı ekonomik, sosyal ve idari regülasyonların azaltılması ve/ veya tamamen kaldırılması demektir. Birçok alanda devletin düzenleme yapması doğal olarak kabul edilebilir ancak bunun dışında ekonomik nitelikli (örneğin fiyat kontrolleri, faiz ve döviz kontrolü, kira vd.) düzenlemelerden çekilmesi gereklidir³⁷.

SONUÇ

Dünyada ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal alanlardaki hızlı gelişmelere paralel olarak yönetim tekniklerinde de devrim niteliğinde birtakım olgular yaşanmaktadır. Bunlardan birisi de "Toplam Kalite Yönetimi" ilkesinin, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde uygulanabilmesidir. Toplumsal kararlarda, halkın fikrini almak, vatandaş isteklerinin çağdaş anlamda karşılanması, yönetimde açıklık ve saydamlığın sağlanması ve hizmet kalitesinin sürekli artırılması "kaizen" demokrasinin ve çağdaş olmanın bir sonucudur.

³⁶ İzak ATİYAS ve Şerif SAYIN, *Kamu Maliyesinde Saydamlık*, TESEV, İstanbul, 2000, s.30

³⁷ Coşkun Can AKTAN, *Değişim ve Devlet*, TİSK, İnceleme Yayınları No. 22, Ankara, 1998, s.92

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, Abdurrahman, Sadık KIRBAŞ ve Saygın EYÜPGİLLER: *Açıklamalı Maliye ve Vergi Sözlüğü*, Birlik Yayıncılık Ltd.Şti.Ankara, 1986
- AKTAN, Coşkun Can: *Değişim ve Devlet*, TİSK, İnceleme Yayınları No. 22, Ankara, 1998
- AKTAN, Coşkun Can :*Devlet Yönetiminde Kalite*, TOSYÖV, Ekonomik, Sosyal, Siyasal Araştırmalar Serisi No: 4,Ankara, 2000
- AKTAN, Coşkun Can :“Devlet Yönetiminde Toplam Kalite”, *Türk İdare Dergisi*, Yıl 71, Sayı 422, Mart 1999
- AKTAN, Coşkun Can :“Toplam Kalite Yönetimi, Kamudaki Kalitesizliğe Çözüm Olabilir mi?,” *Ekonomik Forum Dergisi*, Yıl 4, Sayı 6, Haziran 1997
- AKTAN, Coşkun Can: “Mali Sorumluluk Ahlakı ve Denk Bütçe”, *Vergi Dünyası*, Sayı 202, Haziran 1998
- AKTAN, Coşkun Can: “Modern Toplumların Vahim Hastalığı: Ahlaksızlık”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 53, Kasım- Aralık 1998
- AKTAN, Coşkun Can: “Türkiye’de Devlet Ahlakının Yeniden Tesis Edilmesine Yönelik Öneriler”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 51, Yaz 1998
- AKTAN, Coşkun Can: “Yeni Yönetim Tekniklerinin Kamu Sektöründe Uygulanması” *Türk İdare Dergisi*, Yıl 71, Sayı 425, Aralık 1999
- ARIN, Tülay :“Devlet Hizmetinde Etkinlik: “Kamusal Yönetim”mi “İş idaresi”mi?, *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 35. Seri 1991/1992 İstanbul.
- ATİYAS İzak ve şerif SAYIN: *Kamu Maliyesinde Saydamlık*, TESEV, İstanbul,2000
- BOZKURT, Rıdvan :“Kalitenin Esasları ve Deming’in Ondört İlkesi, *Verimlilik Dergisi*, 1994/3
- Değişen Dünyada Devlet, Dünya Kalkınma Raporu, *İşletme ve Finans*, Ağustos 1997

- DEMİRKAN, Uçar: *İngilizce ve Fransızca Karşılıklarıyla Maliye Terimleri Sözlüğü*, Maliye Bakanlığı, APK. Yayın No: 1996/342
- GORE, Al : “Daha İyi Çalışan ve Maliyeti Daha Az Olan Bir Devlet Yaratılması”, (Çev. Rıdvan BOZKURT), *Verimlilik Dergisi*, Sayı 1995/1
- GÖZÜBÜYÜK Şeref ve Turgut TAN, *İdare Hukuku Cilt I Genel Esaslar*, Ankara, 1998
- GÜNDAY, Metin, *İdare Hukuku*, İMAJ Yayıncılık, Ankara 1999
- İLHAN, Mehmet: “İngiltere’de Kamu Reformu, *Maliye Dergisi*, Sayı 127, Ocak-Nisan 1998
- KAVRAKOĞLU, İbrahim :*Toplam Kalite Yönetimi*, Kalder Yayınları Rekabetçi Yönetim Dizisi No.3, kalder Yayınları No.10, İstanbul, 1988
- ÖRÜCÜ, Esin, “ Sosyal Kamu Hizmeti”, *Ord. Prof. M.Reşit Belgesay Hatıra Sayısı*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt: XXXVI, Sayı : 1-4, İstanbul, 1971
- ÖZAY, İL HAN: *Günışığında Yönetim*, ALFA İstanbul, 1996
- ÖZEVREN, Mînâ :*Toplam Kalite Yönetimi*, Temel Kavramlar ve Uygulamalar, Alfa Yayınları : 349, İşletme Dizisi: 40, Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti, İstanbul, 2000
- ÖZKARA, Belkıs : “Kamu Örgütlerinde Halkla İlişkiler Yoluyla Hizmet Kalitesinin Geliştirilmesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 32, Sayı 3, Eylül 1999
- POPE, Jeremy (Ed): *The TI Source Book, National Integrity Systems*
- TANZİ Vito ve Lugder SCHUNKNECHT,: “Kamu Kesiminin Yeniden Yapılanması: Son Yıllara İlişkin Bir Değerlendirme” (Çev. Mustafa SAKAL), *Maliye Yazıları*, Sayı 62, Ocak- Mart 1999
- Vergi Daireleri Toplam Kalite Yönetim El Kitabı*,
<http://maliye.gov.tr/tefku/elkitap1.htm>
- YAMAK, Oygur: *Kalite Odaklı Yönetim*, Kalite Dizisi No:1, Panel Matbaacılık, İstanbul 1998
- YENERSOY, Gönül :*Toplam Kalite Yönetimi*, Mükemmeli Arayış Yolculuğuna İlk Adım, Rota Yayınları, İstanbul, 1997

TIEBOUT TİPİ BİR MODELDE DUOPSON DURUMU

Araş.Gör.Abdülkadir Gülşen*

ÖZET

Geleneksel ekonomi teorisinin aksine bu modelde, tüketiciler satan taraf ve A ve B gibi iki mahalli idarenin de alan taraf olduğunu kabul etmekteyiz. Yani bir "duopson" (iki alıcı) durumu mevcuttur. Tiebout tipi bir modelde¹ A ve B gibi iki yerel yönetim, gelir vergisi gelirlerini azamileştirmek için sakin rekabetine başlamışlardır. İskan edenler de faydalarını maksimize etmeye çalışmaktadırlar.

ABSTRACT

In contrary to conventional Economics theory, we assume, in this model that consumers are sellers and such local goverments as A and B are buyers. That is, in this model a "duopsony" type market structure exists. In order to maximize their revenues, A and B are competing with each other for residents (consumers) in a Tiebout type model. At the same time, residents are also trying to maximize their total utilities.

GİRİŞ

Ekonomi literatüründe kamusal mal ve hizmetlere olan talebi belirleme üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, Samuelson bireylerin kamusal mallara olan taleplerini açıklamayacaklarını belirtmiştir. Yani bireylerin bu taleplerini gizli tutup "bedava" (free-rider) yaşamayı tercih edeceklerini iddia etmiştir. Tiebout ise yerel bir yönetim bağlamında sunulan mal ve hizmet menüsüne bağlı olarak insanların taleplerini ortaya koyacaklarını belirtmiştir. Tiebout bunu "ayak ile oylama" (voting with your feet) olarak adlandırmıştır.

*Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü.

¹ Charles M. Tiebout, A Pure Theory of Local Government Expenditures, *The Journal of Political Economy*, Volume 64, Issue 5, Oct.,1956, pp. 416-424.

Bu çalışmada, geleneksel ekonomi teorisinden farklı olarak tüketicilerin satan taraf ve bunun getirdiği “duopson” tipi bir piyasada iki alıcının ya da firmanın (mahalli idare) mevcut olduğunu kabul etmekteyiz. Metropolitan bir atmosferde iskan edenler (tüketiciler) iki mahalli idareye vergilendirilme haklarını satmak istemektedirler. Diğer taraftan, iki mahalli idare vergi gelirlerini (gelir vergisi) azamileştirmeye çalışmaktadırlar. İki yerel yönetim, tüketiciler (sakinler, müşteriler) için rekabet etmektedirler. Çünkü sakınler A ve B yerel yönetimlerinin vergi gelirlerinin temel kaynağını oluşturmaktadır. İki firma farklı kamusal mal ve hizmeti paketi ve bunların fiyatı olan çeşitli vergi kombinezonlarını sunarak müşteri çekmeye çalışmaktadırlar².

I. MODEL³

Varsayımlar:

- 1- A ve B gibi, iki alıcı (mahalli idare) vardır.
- 2- Alıcılar arası pozitif ve/veya negatif dışsallık yoktur.
- 3- İki alıcı kamu mal ve hizmetleri için gereken yatırımları hali hazırda yapmıştır. Bu nedenle, ilave bir sakinin marjinal maliyeti, izdiham (congestion) oluşuncaya kadar sıfırdır.
- 4- Her iki alıcı için vergilendirme kapasitesi vardır. Yani, $0 < T_A, T_B < 1$.
- 5- A ve B için gelir fonksiyonları sert dış bükeydir ve ikinci türevi alınabilir.
- 6- A ve B arasında ulaşım maliyeti sıfırdır⁴.
- 7- Tüketiciler her iki yerel yönetimdeki fayda ve maliyetleri iyi bilmektedirler. Yani, köylü toplumu değil, bilgi toplumu mevcuttur.
- 8- Optimal yerel yönetim ölçeği, L^*A ve L^*B dir.
- 9- Her iki yerel yönetimde kişi başına düşen gelir eşittir.
- 10- $0 < t_A, t_B < 1$. t_A ve t_B , A ve B yerel idarelerindeki gelir vergisi oranlarıdır.

² Richard Aronson and Eli Schwartz, "Financing public goods and the distribution of population in a system of local governments", *National Tax Journal*, vol: 26/2, June 1973 pp.137-160.

³ Hal R., Varian, *Intermediate Microeconomics*, Third edition, pp.1-11.

⁴ John Cullis and Philip Jones, *Public Finance and Public Choice*, 1992, pp.300-301

Modelde kullanılan kısaltmalar:

TRA: A'nın topladığı toplam vergi gelirleri.

TRB: B'nin topladığı toplam vergi gelirleri.

tA: A'nın gelir vergisi oranı (seçim değişkeni).

tB: B'nin gelir vergisi oranı (seçim değişkeni).

LA: A'daki sakinlerin toplamı.

LB: B'deki sakinlerin toplamı.

I: A ve B'de kişi başına düşen gelir.

T: Bu metropolitan bölgede azami vergi kapasitesi. $T = T_A + T_B$

QA: A'nın yaptığı toplam kamu mal ve hizmet harcaması.

QB: B'nin yaptığı toplam kamu mal ve hizmet harcaması.

Firma A:

(1) **(max)** $TRA = tA.I.LA(tA, tB)$ A'nın amaç fonksiyonudur.

(2) **st:** $T = tA.I.LA(tA, tB) + tB.I.LB(tA, tB)$ A için vergilendirme sınırı.

tB'nin yukarıdaki kısıtlama eşitliğini çözdüğünü kabul edelim. Bu durumda tB'yi eşitlikteki diğer değişkenlerin fonksiyonu olarak tanımlayabiliriz. Yani:

(3) $tB = tB(tA, LA, LB, I)$

tB fonksiyonunu TRA içinde gösterirsek:

(4) $\text{Max } TRA = tA.I.LA\{tA, tB(tA, LA, LB, I)\}$ yı elde ederiz.
(tA)

FOC(birinci türevi alınırsa):

$$(5) \frac{\partial TRA}{\partial tA} = I.LA[tA, tB(tA, LA, LB, I)] + tA.I \left[\frac{\partial LA}{\partial tA} + \frac{\partial LA}{\partial tB} \cdot \frac{\partial tB}{\partial tA} \right] = 0 \equiv H$$

Dolaylı fonksiyon teoremine (implicit function theorem) göre fonksiyonumuz şöyle olacaktır:

(6) $t^*A = tA(tB, LA, LB, I)$. A'nın en iyi tepki fonksiyonu yada tepki fonksiyonudur.

H'nin iç bükey ya da dışbükey olduğunu belirlemek için ikinci türevini(SOC) buluruz.

SOC(ikinci türevi alınır):

(7)

$$\begin{aligned} \frac{\partial^2 TRA}{\partial t^2 A} &= I \left[\frac{\partial LA}{\partial tA} + \frac{\partial LA}{\partial tB} \cdot \frac{\partial tB}{\partial tA} \right] + I \left[\frac{\partial LA}{\partial tA} + \frac{\partial LA}{\partial tB} \cdot \frac{\partial tB}{\partial tA} \right] \\ &+ tAI \cdot \left[\frac{\partial^2 LA}{\partial t^2 A} + \frac{\partial^2 LA}{\partial^2 tAtB} \cdot \frac{\partial tB}{\partial tA} + \right] \\ &\left[+ \left(\frac{\partial^2 LA}{\partial^2 tBtA} + \frac{\partial^2 LA}{\partial t^2 B} \cdot \frac{\partial tB}{\partial tA} \right) \left(\frac{\partial tB}{\partial tA} \right) + \left(\frac{\partial LA}{\partial tB} \right) \left(\frac{\partial^2 tB}{\partial t^2 A} + \frac{\partial^2 tB}{\partial^2 tAtB} \cdot \frac{\partial tB}{\partial tA} \right) \right] \end{aligned}$$

Varsayımlarımıza göre bu eşitliğin sonucu, TRA'nın sert dışbükeylik kısıtlamasına göre negatif olmalıdır. İzdiham (congestion) olana kadar $\frac{\partial LA}{\partial tA} < 0$. Sonra $\frac{\partial LA}{\partial tA} \leq 0$ olur.

İzdiham olana kadar $\frac{\partial LA}{\partial tB} > 0$. Daha sonra $\frac{\partial LA}{\partial tB} \leq 0$ olur. Modelimizde izdiham noktası subjektiftir. Bu nedenle yerini tam olarak kestirememekteyiz. Burada çapraz türevlerin(cross-partials) pozitif olduğunu farzediyoruz. $\frac{\partial tB}{\partial tA}$ 'nin vergi geliri maksimizasyonundan

dolayı pozitif olması nedeniyle $\frac{\partial^2 tB}{\partial t^2 A}$ belirlenemez olduğunu kabul ediyoruz.

Firma B:

(8) (max) $TRB = tB \cdot I \cdot LB(tA, tB)$ B'nin amaç fonksiyonudur.

(9) st: $T = tA \cdot I \cdot LA(tA, tB) + tB \cdot I \cdot LB(tA, tB)$ B için vergilendirme sınırı. tA 'nın yukardaki kısıtlama eşitliğini çözdüğünü kabul edelim. Bu durumda tA eşitlikteki diğer değişkenlerin fonksiyonu olarak tanımlanabilir.

(10) $tA = tA(tB, LA, LB, I)$

tA fonksiyonunu TRB içinde gösterirsek:

(11) Max $TRB = tB \cdot I \cdot LB\{tA, tB(tB, LA, LB, I)\}$
(tB)

FOC (Birinci türevi alınırsa):

$$(12) \frac{\partial TRB}{\partial tB} = I \cdot LB[tA(tB, LA, LB, I), tB] + tB \cdot I \left[\frac{\partial LB}{\partial tA} + \frac{\partial tA}{\partial tB} \cdot \frac{\partial LB}{\partial tB} \right] = 0 \equiv U$$

Dolaylı fonksiyon teoremine göre fonksiyonumuz şöyle olacaktır:

(13) $t^*B = tB(tA, LA, LB, I)$. B nin en iyi tepki fonksiyonu ya da tepki fonksiyonudur.

U'nun içbükey ya da dışbükey olduğunu belirlemek için ikinci türevini(SOC) buluruz.

SOC (ikinci türev):

$$(14) \frac{\partial TRB}{\partial t^2 B} = I \left(\frac{\partial LB}{\partial t A} \cdot \frac{\partial t A}{\partial t B} + \frac{\partial LB}{\partial t B} \right) + I \left(\frac{\partial LB}{\partial t A} \cdot \frac{\partial t A}{\partial t B} + \frac{\partial LB}{\partial t B} \right) \\ + tBI \cdot \left(\frac{\partial^2 LB}{\partial t^2 A} \cdot \frac{\partial t A}{\partial t B} + \frac{\partial^2 LB}{\partial^2 t A t B} \right) \cdot \frac{\partial t A}{\partial t B} + \frac{\partial LB}{\partial t A} \cdot \\ \left(\frac{\partial^2 t A}{\partial^2 t B t A} \cdot \frac{\partial t A}{\partial t B} + \frac{\partial^2 t A}{\partial t^2 B} \right) + \left(\frac{\partial^2 LB}{\partial^2 t B t A} \cdot \frac{\partial t A}{\partial t B} \right) + \frac{\partial^2 LB}{\partial t^2 B}$$

Varsayımlarımıza göre bu eşitliğin sonucu TRB nin sert disbükeylilik kısıtlamasına göre negatif olmalıdır. İzdiham olana kadar $\frac{\partial LB}{\partial t B} < 0$.

Sonra $\frac{\partial LA}{\partial t A} \leq 0$ olur.

Diğer taraftan, izdiham olana kadar $\frac{\partial LB}{\partial t A} > 0$. Daha sonra $\frac{\partial LB}{\partial t A} \leq 0$ olur. Modelimizde izdiham noktası subjektiftir. Bu nedenle yerini tam olarak kestirememekteyiz. Burada çapraz türevlerin (cross-partials) pozitif olduğunu farzediyoruz. $\frac{\partial t A}{\partial t B}$ 'nın vergi geliri maksimizasyonundan dolayı pozitif ve $\frac{\partial^2 t A}{\partial t^2 B}$ 'nın belirlenemez olduğunu kabul ediyoruz.

Bu kurgulamada, Cournot-Nash tipi bir model vardır. Bu oyunda (game) A ve B firmaları vergi gelirlerini maximize etmek için bağımsız olarak hareket etmektedirler. Yukarıda her iki firma (alıcı) için en iyi tepki fonksiyonlarını bulduk. Her iki firma (mahalli idare) duopson tipi piyasa yapısında bu fonksiyonlara göre gelirlerini azamileştirmeye çalışmaktadırlar.

Tepki fonksiyonlarının eğimleri ise: Dolaylı fonksiyon türev alma kuralına göre, her iki tepki fonksiyonunun eğimini bulabiliriz:

15)

$$\frac{\partial t_A}{\partial t_B} = \frac{\frac{\partial H}{\partial t_B}}{-\left[\frac{\partial H}{\partial t_A}\right]} = \frac{I\left(\frac{\partial LA}{\partial t_B}\right) + tAI}{I\left[\frac{\partial .LA}{\partial .tA} + \frac{\partial .LA}{\partial .tB} \cdot \frac{\partial .tB}{\partial .tA}\right] + I\left[\frac{\partial .LA}{\partial .tA} + \frac{\partial .LA}{\partial .tB} \cdot \frac{\partial .tB}{\partial .tA}\right]}$$

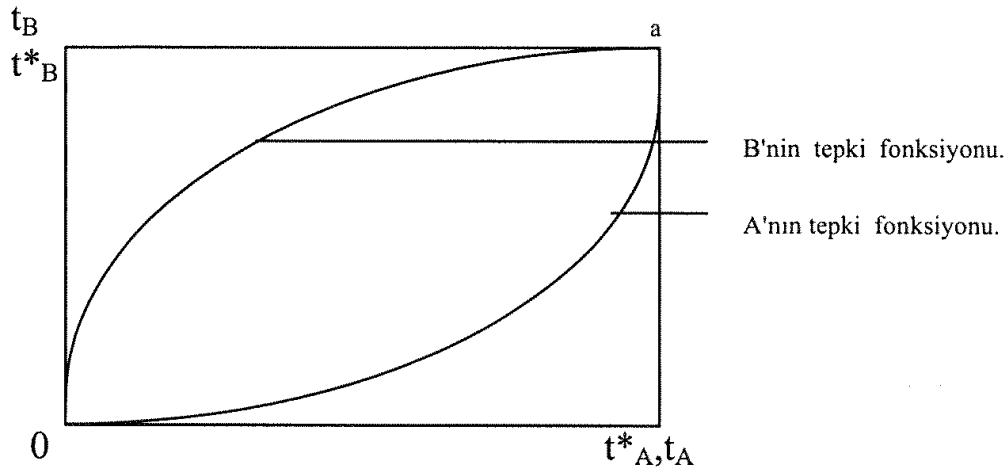
$$+ tAI \cdot \left[\frac{\partial^2 LA}{\partial .t^2 A} + \frac{\partial^2 LA}{\partial^2 tAtB} \cdot \frac{\partial .tB}{\partial .tA} + \right]$$

$$\left[\frac{\partial^2 LA}{\partial^2 t^2 AB} + \frac{\partial^2 LA}{\partial .t^2 B} \cdot \frac{\partial .t.B}{\partial .t.A} + \frac{\partial^2 tB}{\partial^2 tAtB} \cdot \frac{\partial LA}{\partial .tB} \right]$$

$$\left[+ \left(\frac{\partial^2 LA}{\partial^2 tBtA} + \frac{\partial^2 LA}{\partial .t^2 B} \cdot \frac{\partial .tB}{\partial .tA} \right) \left(\frac{\partial .tB}{\partial .tA} \right) + \left(\frac{\partial .LA}{\partial .tB} \right) \left(\frac{\partial^2 tB}{\partial .t^2 A} + \frac{\partial^2 tB}{\partial^2 tAtB} \cdot \frac{\partial .tB}{\partial .tA} \right) \right]$$

Bu eşitlikteki payda kısmı, A firmasının negatif çıkan ikinci derecedeki türevine eşittir. Yukarıdaki fonksiyonun pay kısmının işaretlerini bulmak yerine, her iki reaksiyon eğrisinin aşağıdaki gibi olacağını beklemekteyiz.

Yerel yönetimlerin Optimal Tepki Grafiği

SONUÇ

Bu modelde A ve B mahalli idareleri, "duopson" tipi bir piyasa yapısı ve Tiebout modeli çerçevesinde firma(alıcı) olarak kabul edilmiştir. Sakinler alıcı değil; bu modelde satıcı olarak kabul edilmiştir. A ve B mahalli idareleri gelir vergilerini maksimize etmek amacıyla daha fazla sakın için rekabet halindedirler. Sakinler de, ceteris paribus, A ve B'nin sunduğu hizmet ile katlanacakları maliyetleri karşılaştırarak elde edecekleri faydayı en çoklaştırmaya çalışmaktadırlar. Modelde belirtildiği gibi, kamu malları paketi için gereken yatırımlar halihazırda

A ve B'de yapılmıştır. Toplam maliyetler A ve B için sırasıyla QA ve QB'dir. Bir sakinin A ve B'ye ortalama maliyeti ise QA/LA ve QB/LB'dir. Buna ilaveten ilave bir sakinin marjinal maliyeti A ve B için sırasıyla L*A ve L*B'dir. Kamu malları maliyetleri gereği prensip olarak rakip olmadıkları(non-rival) ve tüketimleri engellenemez (nonexcludable) olduklarından, sakinler kişi başına düşen kamu malı harcamasını QA ve QB olarak algılayacaklardır. Bu yüzden, alıcı ve satıcılar(sakinler) arasında karşılıklı bir kazanç durumu söz konusudur. A ve B marjinal maliyet fiyatlandırmasına gitmedikleri sürece kazançlı çıkabilirler. Buradaki duopson piyasa yapısına dayanarak, A ve B Cournot-Nash tipi bir eşitlikte(grafik-1'de iki eğrinin kesişimi görülmektedir) vergi karlarını azamileştirirler. Bununla birlikte, A ve B, tA ve tB' lerini vergi kapasitesi nedeniyle istedikleri kadar artıramazlar⁵. Buna ilaveten A ve B LA ve LB alma açısından yerel idarelerin optimal ölçekleri nedeniyle tamamen sınırsız değildirler. L*A ve L*B'den sonra izdiham maliyetinden dolayı fayda düşmeye başlayacaktır.

Sonuç olarak, potansiyel sakinler "iyi eğitim almış" varsayımımıza dayanarak her iki mahalli idaredeki net faydaları hesaplayarak ona göre davranacaklardır. Eğer A'nın net faydası B yerel yönetiminden fazlaysa, insanlar A'nın nüfus kapasitesi nedeniyle ilk gelen önce hizmet alır (first come, first served) esasına göre A'ya taşınırlar. Bu da A'nın vergi gelirlerinde artışı ifade etmektedir.

⁵Allen,D.Manvel,"Tax capacity versus tax performance: A comment", National Tax Journal,Vol:26/2, June 1973,pp 293-94.

KAYNAKÇA

ARONSON Richard and SCHWARTZ, Eli "Financing public goods and the distribution of population in a system of local governments", *National Tax Journal*, vol: 26/2, June 1973 pp.137-160.

CULLIS John and JONES, Philip *Public Finance and Public Choice*, 1992, pp.300-301

MANVEL, Allen D. "Tax capacity versus tax performance: A comment", *National tax journal*, Vol: 26/2, June 1973, pp.293-294.

TIEBOUT, Charles M. "A Pure Theory of Local Government Expenditures", *The Journal of Political Economy*, Volume 64, Issue 5 (Oct., 1956), 416-424

VARIAN, Hal R., *Intermediate Microeconomics*, Third edition, pp.1-11.

